

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

LETNIK	ZVEZEK
XXIV	1-4

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

LJUBLJANA 1943

Uredništvo in upravništvo »Glasnika« je v Ljubljani, Bleiweisova cesta (Cesta Viktorja Emanuela III.) št. 24 (Narodni muzej), kamor naj se pošiljajo tudi vsi za »Glasnik« namenjeni dopisi, rokopisi in prispevki znanstvenega značaja kakor tudi recenzijski izvodi.

Sotrudniki dobijo brezplačno 30 posebnih odtisov svoje razprave in z ovitkom, če obsegajo njihovi prispevki vsaj pol tiskane pole. Prispevki se honorirajo. Za vsebino in obliko so odgovorni pisatelji. Ponatiskovati ali prevajati v »Glasniku« objavljene spise je dovoljeno samo s pritrditvijo avtorja in društvenega odbora ter z navedbo vira.

»Glasnik« izhaja četrletno. Po sklepu občnega zbora Muzejskega društva za Slovenijo z dne 22. junija 1943 znaša letna članarina 30 lir, za katero prejemajo člani brezplačno »Glasnik«.

P. n. člane prosi odbor Muzejskega društva, da blagovolijo poravnati letno članarino v znesku 30 lir. Članarino plačujte vedno sproti, da ne bo zaostankov, ki bi morali upravništvo prisiliti, da vam ustavi nadaljnje pošiljanje časopisa.

»Glasnik« se naroča naravnost pri društvu kot založniku ali pa pri knjigarnah. Društvo ima svoj čekovni račun pri Poštni hranilnici v Ljubljani s št. 10.773 in z naslovom: »Muzejsko društvo za Slovenijo, Ljubljana«.

Pričujoči zvezek (1—4) »Glasnika« je izšel 30. decembra 1943.

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

LETNIK
XXIV

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

16741

LJUBLJANA 1943

II 44551

II 44551

030029827

INDEX

Razprave in zapiski

Jug St., Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja	1
<i>Die Türkeneinfälle in Krain und Küstenland bis zum ersten Drittel des 16. Jahrhunderts</i>	
Ložar R., Sila in bodala iz stavb na kolih na Barju	62
<i>Pfrieme und Dolche aus den Pfahlbauten</i>	
Kos M., Vojvoda in knez v krajevnih imenih	77
<i>Herzog (vojvoda) und Graf (knez) in Ortsnamen</i>	
Vilfan Serg., Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih	84
<i>Valvasors Bericht über Suppanengerichte</i>	
Golia Modest, Herbersteinovi kanonikati	90
<i>Herbersteins Kanonikale</i>	
Lukman Fr., Ali je škof Karel Janez Herberstein študiral v Rimu?	93
<i>Studierte Bischof Karl Johann Herberstein in Rom?</i>	
Turk Jos., Santoninov Itinerarium	95
<i>Itinerarium Pauli Sanctonini</i>	
Andrejka R., Vrhovni predstavniki državne uprave na Kranjskem od 1747 do 1941	103
<i>Die obersten Vertreter der Staatsverwaltung in Krain von 1747 bis 1941</i>	

Društveni vestnik

Seidl Ferdinand (V. Petkovšek)	112
Paulin Alfionz (V. Petkovšek)	112
Naše društvo v l. 1940—43 (St. Jug)	113

Slovstvo

Klemenc-Sarria, Archäolog. Karte von Jugoslawien (J. Kastelic)	116
N. Fettich, Die altungarische Kunst (J. Kastelic)	117
Karl Ginhart, Die karoling. Flechtwerksteine in Kärnten (Fr. Stele)	118
W. Frodl, Die romanische Wandmalerei in Kärnten (Fr. Stele)	119
Eberh. Kranzmayer, Reste germanischen Lebens in Kärntner Ortsnamen (A. Breznik)	121
Ernst Klebel, Von den Edlingern in Kärnten (J. Mal)	121
Jos. Turk, Prvotna Charta caritatis (Fr. Lukman)	125
P. Sella-G. Vale, Rationes decimarum Italiae (J. Turk)	126
Jos. Mal, Contributo alla mitologia slovena (Fr. Kotnik)	127
Fr. Kotnik, Slovenske starosvetnosti (R. Lenček)	127
Günther Franz, Der deutsche Bauernkrieg (B. Grafenauer)	128
Anton Kern, Ein Kampf ums Recht (J. Polec)	129
Vlad. Murko, Denar (J. Kastelic)	130
R. Klinec, L'attuazione della legislazione ecclesiastica di Giuseppe II (M. Miklavčič)	131
A. M. Slomšek, Blaže in Nežica (M. Miklavčič)	131
Archivio Veneto (S. Kranjec)	132
Memorie Storiche Forogiuliesi (B. Grafenauer)	133
Notizie degli Archivi di Stato (J. Mal)	134
Jos. Turk, Vatikanski arhiv (M. Kos)	134
Knjižnica ljubljanskega Higijenskega zavoda (M. Pivec-Stelè)	135
Bibliografije (M. Pivec-Stelè)	135

TURŠKI NAPADI NA KRANJSKO IN PRIMORSKO DO PRVE TRETJINE 16. STOLETJA

Kronologija, obseg in vpadna pota

Stanko Jug

Uvod

Znani pisatelj zgodovine osmanske države, Nikola Jorga, pravi, da bi bila velika zgodovinska zabloda, če bi mislili, da so se osmanski Turki pojavili v Evropi kot nekaka divja horda, prežeta samo z barbarsko in krvoločno željo po osvajanju in odločena ustanoviti na krščanskih razvalinah lastno državo.¹ Toda slovenske dežele so imele tako nesrečno usodo, da se zdi ta trditev neverjetna in nemogoča, saj še danes pomeni pri nas beseda »Turki« nekaj strašnega, včasih pa je ta klic spravil v obup in paničen beg vso deželo. V vsej svoji zgodovini ni slovenski narod nikdar toliko trpel kakor prav za časa turških napadov, ki so skoro 300 let uničevali ne samo njegovo premoženje, temveč tudi njega samega z neprestanim ropanjem in odvažanjem njegove žive sile. Vendar pa je zgornja Jorgova trditev, kakor je v nasprotju s celotnim občutjem slovenske zgodovine, resnična in rešuje obenem tudi vprašanje, zakaj se je posrečilo Osmanom ustanoviti ogromno svetovno državo in jo kljub nasprotovanju vsega krščanskega sveta ohraniti skozi stoletja.

Iz najskromnejših začetkov se je razvila mogočna osmanska država. Mongolski napad pod Džingiskanom je pregnal majhno nomadsko turkomansko pleme iz Turkestana v dolino gornjega Evfrata, kjer si je v kratkem času izbojevalo pod vodstvom sposobnih in bojevitih poglavarjev lastno državo in razširilo do srede 14. stoletja njene meje do vrat Carigrada, izkoriščajoč pri tem ves čas spretno spore v svoji sosesčini. Kot odlične vojake so jih bizantinski cesarji radi sprejemali v svojo službo tako kot pomočnike v neprestanih notranjih zmedah kot v boju proti dvigajočim se državam na Balkanu. Tako so se Osmani dobro spoznali z razmerami v bizantinski državi in na Balkanu. Ko so se l. 1354 polastili Galipolija, prve točke v Evropi, so pridobljene izkušnje s pridom uporabili, posebno še, ker je bila njih država vojaško urejena in njihova vojska odlična.

Turška vojska je slonela v glavnem na fevdalni osnovi. Spahije, ki so uživali timarje — katere je lahko prejel vsakdo, ki se je izkazal v boju — so bili dolžni na poziv takoj priti na določeno mesto z določenim številom konjenikov, kjer so se postavili pod zastavo svojega bega.² Poleg njih so bile tudi nekatere slabše oborožene čete konjenikov in pa še akindžiji, katerih naloga je bila, da so šli pred glavno vojsko in vse izropali. Ti niso imeli niti zemlje niti jih ni sultan za njih vojaško službo plačeval. Kar pa so naropali — zlasti so radi ropali ljudi, ki so jih lahko prodali —, je bilo njihovo, razen petine, ki si jo je iz plena izbral sultan. Bili so zelo slabo oboroženi — po večini le s sulico in lokom — in so zato bili njih uspehi odvisni predvsem od izredne hitrosti in vztrajnosti njihovih čudovito izurjenih konj.³ To so bile čete, ki so toliko

¹ N. Jorga, *Istorija Rumuna i njihove civilizacije*. Preveo Vl. Margan. Vršac 1935, (cir.) 93. — Isti, *Geschichte des Osmanischen Reiches* I. Gotha 1908, 456—7.

² Jorga, *Geschichte* I, 464, 479—480.

³ Istotam, 480—481.

stoletjih bile strah in trepet naših slovenskih dežel in ki so prizadejale toliko gorja in škode našemu narodu. To so bili »Renner und Brenner« naših kronistov, »Sackmann« ali »Sackleute« Megiserja, Valvasorja in zlasti še Unresta.⁴ Druge vrste turške vojske so Slovenci le redkokdaj videli. Najbrže nikoli pa niso videli na kranjskih tleh najboljše vojske, janičarjev-pešakov, ki so bili zasebna sultanova vojska, nekaka njegova osebna straža. Organizirana je bila ta vojska po načinu mamelukov v Egiptu. Sestavljali so jo sami mladi vojni ujetniki, največ krščanskega rodu. Vzgajali so jih po večini v Aziji, kjer so se naučili turškega jezika, prestopili v islam in se v azijskem vzdušju vzgajali v pravi osmanski disciplini in ljubezni do sultana, ki je bil njih nad vse ljubljeni oče. Kadar je bil sultan na bojnem pohodu in za časa boja, so ga vedno obdajali njegovi janičarji, ki so veljali za nepremagljivo vojsko in zato povsod vzbujali upravičen strah.⁵

Poleg teh vrst vojske so bile še druge. Splošno staro pravilo je bilo, da so vsi Turki, sposobni za orožje, bili vedno pripravljeni za boj. Celotna vojna organizacija je bila tako stroga in popolna, da je spominjala naravnost na organizacijo strogih meniških redov.⁶ Vse je slonelo na brezpogojni vdanosti in disciplini nasproti vladarju in njegovim poveljnikom.

S tako urejeno vojsko je začel Murat I. (1359—1389) z osvajanjem Balkana in je že l. 1363 prenesel svojo prestolnico v Odrin (Adrianopol). Osem let kasneje se je z zmago ob Marici polastil Makedonije, l. 1375 je zavzel Niš, 1382 je padla Sofija. Na Vidov dan 1389 je popolnoma premagal Srbe na Kosovem polju. Muratov naslednik Bajezit I. (1389—1402) je l. 1393 zavzel zadnje dele Bolgarije s Trnovim in z zmago pri Nikopolju 1396 trdno zasedel svojo državo na Balkanskem polotoku. Tudi njegov poraz pri Angori 1402 ni kaj prida omajal turškega ugleda na Balkanu, čeprav so še 10 let za tem divjale med Bajezitovimi sinovi hude borbe za nasledstvo, dokler ni l. 1413 združil Mohamed I. zopet vsega osmanskega ozemlja v svojih rokah. Tako je krščanstvo zamudilo zadnjo priliko, ko bi bilo mogoče Turke pregnati iz Evrope. Toda to je bilo neenotno, vse je obvladovalo vprašanje šizme in cerkvenih reform. Ogrski kralj Sigismund, čigar država je bila neposredno ogrožena, je bil tako zapleten v druga vprašanja, da ni mogel urediti niti zadev v Bosni, kjer je bilo v njegovem interesu, da bi zaradi turške sosesčine vladal mir. Brez dvoma mu je bila znana stara turška navada, da so znali zelo spretno izrabiti vsako nesoglasje pri svojih sosedih in se kot pomagači ene ali druge stranke vtikati v njih notranje zadeve. Bosna pa je v začetku 15. stoletja predstavljala prav klasičen primer neenotne države. V zvezi s temi bosenskimi spori pa stojijo prvi turški napadi na Kranjsko.

I.

Turški napadi v prvi polovici 15. stoletja

Edini vir za prvi turški napad je do danes Valvasor, ki o njem poroča na treh mestih⁷ in ga stavi na 9. oktober 1408. Na prvem mestu pravi, da so l. 1408 Turki vpadli v Slovensko marko, okoli Metlike vse izropali, ljudi pobili ali odpeljali, drugo pa vse požgali. Za vir navaja M. S. Prov., t. j. manuscripta provincialia, s čimer zaznamuje akte iz registrature kranjskih deželnih stanov. Na isti strani nato polemizira z Megiserjem, ki poroča, da je bil prvi turški napad na Kranjsko šele l. 1431. Valvasor ga zavrača in trdi, da je bilo to že l. 1408. Brez dvoma bi tega ne mogel tako gotovo trditi, če bi ne imel zadostnih virov pred seboj. To pobijanje Megiserjeve trditve je za nas zelo важно, ker kaže, da je Valvasor s popolno zavestjo resničnosti navedel

⁴ Glej o pomenu teh izrazov: Fr. Levec, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien. A. Die ersten Einfälle bis zum Tode Friedrichs III. Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach für das Schuljahr 1890—1891. Laibach 1891, 12, op. 4.

⁵ Jörga, Geschichte I, 482—483.

⁶ Istotam, 479.

⁷ Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain XI, 389 (dvakrat) in XV, 329.

l. 1408 kot leto prvega vpada, čeprav je Vl. Levec⁸ ta dokaz prezrl. Na tretjem kraju je Valvasor zapisal, da so Turki vpadli v metliško deželo 9. oktobra 1408, za vir pa navedel MScr. Reiffniz, arhiv ribniške graščine. Navaja torej dva različna, med seboj neodvisna vira, ki pa nam danes nista več ohranjena, tako da ju ni mogoče kontrolirati. Toda Valvasorjeva verodostojnost, kadar se sklicuje na pisane vire, je tako rekoč popolna. O tem se bomo natančneje prepričali pri obravnavanju turških vpadov v 16. stoletju, ko bomo mogli njegove navedbe primerjati z ohranjenim arhivalnim gradivom.⁹

Verjetnost Valvasorjeve trditve nam v precejšnji meri potrjuje tudi pogled na bosenske zadeve, od koder je v tem času edino mogel priti ta napad. V Bosni je l. 1398 zavladal po večjem turškem napadu, ki je popolnoma omajal položaj kraljice Jelene, kralj Štefan Ostoja¹⁰ in to po milosti velikih bosenskih plemenitašev, v prvi vrsti vojvode Hrvoja Vukčića, a v nasprotstvu z ogrskim kraljem Sigismundom. Po ogrskih poročilih so bosenski velikaši živeli v miru s Turki, iskali so celo zvez z njimi zoper Ogre.¹¹ Ko pa se je Ostoja približal Sigismundu, so bosenski velikaši postavili na prestol l. 1404 Štefana Tvrdka II. Sigismund je šel trikrat zaporedoma zoper njega, a ni nič opravil. Šele ko je zbral s pomočjo papeža Gregorja XII. veliko križarsko vojsko proti »bogomilom in heretikom v Bosni, Dalmaciji in Hrvatski«, je prodril v prvi polovici septembra 1408 globoko v Bosno in ujel celo Štefana Tvrdka II. Dne 25. septembra je že javil Dubrovniku to svojo zmagó,¹² nato pa se vrnil na Ogrsko. Toda v Bosni ni dolgo vladal mir. Proti Sigismundovi volji je v delu Bosne že sredi oktobra 1408 vladal zopet Štefan Ostoja.¹³ O tem, kako je prišel na prestol, sodobni viri ne vedo nič povedati. Edino dubrovniški plemič Giacomo di Pietro Luccari, ki pa ni sodobnik, a je črpal svoje podatke iz dubrovniškega arhiva, poroča k letu 1408, da se je Ostoja obrnil v Odrin na sultana Mohameda, mu zastavil za talca sina Radivoja in proti obljubi 20.000 dukatov letnega davka dobil v pomoč 10.000 konjenikov; z njihovo pomočjo je prišel zopet na prestol.¹⁴ Res je, da je takrat vladal v Odrinu Sulejman in ne Mohamed in da noben drug vir tega ne omenja; vendar se ta podatek neverjetno točno ujema z Valvasorjevim o prvem turškem vpadu na Kranjsko. V času med 25. septembrom in sredo oktobra je Ostoja postal bosenski kralj, 9. oktobra pa so po Valvasorju Turki oplenili okolico Metlike.

Da so bili Turki v tem času res v bližini Kranjske, izpričuje tudi sklep beneškega Consilia rogatorum z dne 9. novembra 1408, ki pravi: Ker se govori, da je senjski knez Nikola Frankopan pripravljen dati Turkom prehod in hrano, da bi mogli iti dalje, se je treba z njim pogovoriti, da tega na noben način ne dovoli.¹⁵ Ko naslednje leto 23. maja išče posojilo pri Benečanih, pravi, da je v veliki sili zaradi mnogih turških in drugih bojov.¹⁶ O tem torej ni nobenih dvomov, da so se Turki večkrat prikazali že dlje proti zapadu.

Vsi ti dokazi so dovolj močni, da smemo prvi turški vpad na Kranjsko postaviti na 9. oktober 1408.

⁸ Vl. Levec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark. Mitteilungen des Musealvereines für Krain (MMK) 1903, 175–176.

⁹ O tem vprašanju je pisal A. Kaspret, Valvasor als Historiker. MMK 1890, 3–40.

¹⁰ F. Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350–1416). Zagreb 1902, 127.

¹¹ Istotam, 128. — Jorga I, 344–345.

¹² Šišić, 203.

¹³ Istotam, 220.

¹⁴ Vl. Levec, 178, op. 35. — V. Klaić, Povjest Bosne do propasti kraljestva, 241, op. 87.

¹⁵ Sime Ljubić, Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i Mletačke republike. Knjiga V. Zagreb 1875, 139 (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium V): quia divulgatur, quod comes Segnie est dispositus de dando Turchis passus et victualia pro trans-eundo ulterius, quod tamen non est credendum, et bonum sit procurare et providere cum ipso domino comite, quod nullo modo attendat ad tales conventiones et pacta cum Turchis. — Tudi V. Klaić, Krčki knezovi Frankopani. Zagreb 1901, 198–199.

¹⁶ Klaić, 199. — Ljubić V, 172–173: tam propter incursum Turchorum pluries secutum quam propter alias guerras.

Janez Parapat¹⁷ in Fr. Levec¹⁸ sta v potrdilo tega turškega napada navajala kot neizpodbiten dokaz odstavek v poročilu vseh predstojnikov avstrijske balije nemškega viteškega reda velikemu mojstru. Ta je želel, da bi mu avstrijska balija dala podporo 3000 gld. Zato je avstrijski deželni komtur sklical vse svoje podrejene komturje za 8. september 1411 v Dunajsko Novo mesto. Toda ti so odklonili to podporo in v opravičilo navedli dohodke in izdatke oziroma dolgove. Metliški komtur je pri tej priliki izjavil, da sam prosi za pomoč, ker so mu Turki opustošili hišo v Metliki in faro v Črnomlju. Če mu je ne dajo, ne more dalje tam ostati.¹⁹

Vl. Levec je prvi podvomil o tem, da bi se ta zapisek nanašal na turški vpad l. 1408,²⁰ medtem ko je Fr. Schumi že l. 1887 mirno zapisal, da pomeni dokument za turški napad l. 1411.²¹ Res je težko verjeti, da bi komtur po treh letih še vedno prosil pomoči, še teže pa, da more trditi, da ne more dalje ostati na svojem mestu, če ne dobi pomoči. Taka tožba je razumljiva edino v tem primeru, če predpostavljamo, da so Turki ponovno opustošili Metliko in Črnomelj l. 1411. Edino tako je tudi upravičena grožnja, ko komtur pravi, da ne more več tam ostati, če mu ne pošljejo pomoči. Zaradi enkratnega roparskega napada se pač nihče ne bo umaknil s svojega mesta. Stvar pa postane resnejša, če se napad ponovi.

Pogled na razmere v Bosni nam da zopet novo oporo za to domnevo. Tu je od oktobra 1408 gospodoval Štefan Ostoja. Ker ga Sigismund ni hotel priznati, mu je napovedal vojno, a ni uspel. Zato ga je končno le priznal za bosenskega kralja.²² Sedaj pa so se uprli drugi bosenski velikaši z vojvodo Sandaljem Hraničem na čelu. Ta upor je Sigismund v drugi polovici maja 1411 zatrl in se sporazumel z njimi. Takoj po tej vojni je prišlo do nasprotstev med Kotorom in Sandaljem Hraničem. Benečani so posredovali, a so se pogajanja razbila, ker se je menda Sandalj zvezal s Turki. Tako poročajo Benečani 25. maja 1411, da ima Sandalj pri sebi baje 7000 Turkov.²³ Iz drugih virov celo sledi, da je imel Sandalj Hranič v svoji deželi turško najemniško vojsko.²⁴ Tako je res mogoče, da je manjši turški oddelek v poletju 1411 pridrl do Metlike in Črnomlja in ju opustošil.

Kljub sporom zaradi prestola so Turki torej v tem času igrali važno vlogo v zgodovini balkanskih držav. V sporu med despotom Štefanom in njegovim bratom Vukom, ki je hotel postati knez Srbije ali vsaj doseči vladno nad polovico države, se je Vuk zvezal s Sulejmanom, ki je l. 1409 dvakrat poslal svojo vojsko v Srbijo in prisilil despota Štefana, da je prepustil južni del države Vuku. Ta turški uspeh je vplival na sosednjo Bosno, kjer se je, kakor že rečeno, Sandalj Hranič približal Sulejmanu.²⁵

Turški vpliv se je na Balkanu še povečal, ko je l. 1413 Mohamed I. postal edini vladar cele osmanske države, čeprav je v Evropi v začetku nastopil zelo miroljubno.²⁶ Prav zato so imeli obmejni begi več časa, da so se lahko vtikali v notranje razmere svojih sosedov. Dogodki v Bosni so jim nudili neprestano priliko za vmešavanje. Tu se je po porazu Štefana Ostoje l. 1411, ko je moral priznati nadoblast kralja Sigis-

¹⁷ Janez Parapat, *Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence*. Letopis Matice Slovenske 1871, 12.

¹⁸ Fr. Levec, 4.

¹⁹ Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischen Geschichtsquellen V, 1855, 103—104: Das hus in der Metlig und die Pfarre zu Tschernemel sint von den Türken furheret also das derselb komptur hülfe pegeret von der Ballie ob Im die nicht gevallen mag so mag er sich daselbes nicht petragen. — Tudi Kozina v Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain (MHVK) 1863, 35.

²⁰ Vl. Levec, 180—182.

²¹ Franz Schumi, Bauer und Edelmann. Ein Beitrag zur Geschichte der Türkeneinfälle. Archiv für Heimatskunde II, 1884—1887, 283.

²² Šišić, 221—223.

²³ Ljubić VI, 160: ...quum Sandali habet secum, ut dicitur, VII mille Turchorum.

²⁴ K. Jireček, *Istorija Srba*. Preveo i dopunio J. Radonić. Beograd 1923. (cir.) II. deo, 113. — V. Čorović, *Historija Bosne*. Prva knjiga. Beograd 1940, (cir.) 406.

²⁵ Jireček II, 113.

²⁶ Jorga I, 361—365.

munda in izgubil Usoro in Soli,²⁷ povečal vpliv vojvode Hrvoja Vukčića. To pa je rodilo zavist pri drugih bosenskih in ogrskih velikaših, ki so s svojimi intrigami končno dosegli, da ga je Sigismund proglasil za upornika in mu odvzel vse ozemlje. V drugi polovici l. 1414 so ogrski velikaši udarili v Bosno, a Hrvoje jih je s turško pomočjo odbil.²⁸

Naslednje leto po veliki noči, ki je bila to leto 31. marca, je Hrvoje udaril z veliko vojsko, sestavljeno iz samih Turkov, preko Dalmacije in Hrvatske na Ogrsko ter prodril v bližino Blatnega jezera.²⁹ Od te vojske se je ločilo več manjših čet. Ena je prišla na Kranjsko do Ljubljane, ki je sedaj prvič videla Turke pred svojim obzidjem. To je bilo zadnje dni aprila ali še verjetneje prve dni maja 1415.³⁰

Vest o tem napadu se je kakor blisk razširila v sosednje pokrajine. Oglejski patriarh je zvedel o njem že 5. maja in je takoj sklical furlanski deželni odbor na skupno sejo, kjer bi se naj podvzeli vsi potrebni obrambni ukrepi. Dne 9. maja so se sestali v Vidmu in sklenili, da se o preteči nevarnosti obveste deželni stanovci, ki naj ob nastopu nevarnosti takoj vpokličejo vse za boj sposobne moške. Polovica bi jih šla s patriarhom proti sovražniku, ostali pa bi se pripravili za obrambo doma.³¹

Toda pri tem patriarh ni računal na Benečane. Govorilo pa se je tedaj javno, da so tudi Benečani podpirali Hrvoja in bili v zvezi s Turki. Iz Ogrske so prihajale vesti, da so Turki šli na ta napad po želji Benečanov.³² Potrdilo za to trditev nudi dejstvo, da so Benečani sedaj, ko so izvedeli, da hoče patriarh iti zoper Turke, poslali na furlansko mejo nekaj svoje vojske in s tem patriarhov načrt onemogočili. Zato je patriarh krenil le z majhnim spremstvom 21. maja proti Kranjski, kjer pa seveda Turkov ni bilo več; 28. junija je bil zopet v Vidmu.³³ Kolikšen strah pa je izzval ta napad v Furlaniji, nam najzgovorneje priča sklep furlanskega deželnega zbora, sprejet dan po patriarhovem povratku, da se je treba namreč takoj dvigniti zoper Turke, če se vrnejo.^{33a} Dne 21. julija je zopet sklepal takoj v prvi točki o obrambi pred Turki in določil, naj bodo vsi pripravljeni in se takoj pridružijo patriarhu, ko bodo zagorele grmade in se dala druga znamenja. O vseh morebitnostih pa bo tedaj deželni odbor sproti odločal.^{33b}

Napad na Ogrsko je bil naperjen zoper ogrsko, Hrvoju Vukčiću sovražno gospodo. Zato se zdi verjetna trditev, da je tudi oddelek, ki je napadel Kranjsko, zasledoval verjetno podobne cilje. Sklepati smemo, da so hoteli s tem napadom zadeti Hermana Celjskega, v tej dobi že mogočnega ogrskega velikaša, ki mu je pripadala ne samo Celjska grofija, temveč tudi mnogo posestev na Kranjskem (Krško, Boštanj, Mirna, Mehovo, Kostanjevica, Novo mesto itd.). Popolnoma zmotno je namreč mnenje, da so bili vsi turški napadi zgolj roparski pohodi. Mnogi izmed njih so bili politične narave in so z njimi hoteli doseči določene politične cilje.

Ko se je vojvoda Hrvoje s pomočjo Turkov tako maščeval nad svojimi sovražniki, je te s tem še bolj razdražil. Z znatno vojsko so nato ti v avgustu 1415 udarili v Bosno, toda doživeli so popoln poraz. Hrvojevi pomočniki so bili zopet Turki, ki so sedaj nastopili pod vodstvom poveljnika Izaka iz Skoplja, ki mu je bila poverjena skrb nad Srbijo in Bosno.³⁴ Zmagovita turška vojska pa je nato udarila naprej na

²⁷ Šišić, 223.

²⁸ Istotam, 232—233.

²⁹ Vl. Levec, 183.

³⁰ Sejni protokol mesta Vidma v Furlaniji dne 6. maja 1415: patriarcha existens in Rosacio heri intimavit comunitati nostre per quendam cancellarium suum, quod nuper ad eius pervenerat noticiam, quod Turchi in magna quantitate irruerunt contra christianos et venerunt usque Laybachum. Vl. Levec, 196. — P. Paschini, Storia del Friuli III. Udine 1936, 157—158.

³¹ Vl. Levec, 185. — P. S. Leicht, Parlamento Friulano, vol. I, parte 2. Bologna 1925, 473.

³² V. Klaić, Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. III. knjiga (1409—1457). Zagreb 1901, 86. — Ljubić VII, 209.

³³ Vl. Levec, 186—188. — Tudi H. Pirchegger, Die ersten Türkeneinfälle (1396, 1415, 1418). Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark (ZHVSt) 1922, 70—71.

^{33a} Leicht, 475.

^{33b} Istotam, 477.

³⁴ Jorga I, 367.

Hrvatsko in Dalmacijo ter prodrli do Drave. Spotoma je vse uničila in odvedla s seboj čez 30.000 kristjanov v sužnost. Dietrich von Nieheim pravi, da so Turki prišli »vse do dežel celjskega grofa v Nemčiji, do mej salzburske škofije ter do dežel oglejske cerkve«. ³⁵ Tako so torej Turki ob tej priliki zelo verjetno zopet bili na Kranjskem. Še določneje se da to sklepati iz sejnega zapisnika furlanskega Vidma z dne 20. avgusta, ko je bilo sklenjeno na patriarhov ukaz poslati mu 25 pešcev za 1 mesec, »ker so Turki na ozemlju celjskih grofov in Ortenburžanov, kjer delajo veliko škodo, in se je zelo bati, da ne napadejo tudi teh krajev«. ³⁶

Toda preden se je patriarhova vojska zbrala, so zadnje dni avgusta Turki zopet odšli proti domu, potem ko so nekako 14 dni ropali in pustošili po Notranji Avstriji. Pri povratku so šli mimo benečanske Dalmacije, ki je pa niso opustošili, ker so bili z Benečani v prijateljstvu. ³⁷ To je zopet nov dokaz za trditev, da pravi namen teh napadov ni bilo le ropanje, temveč da se skriva za njimi politično maščevanje.

Še enkrat so se to leto vznemirile notranje-avstrijske dežele, ko se je septembra znova razširil glas, da se Turki pripravljajo na nov napad. Na srečo za naše kraje pa se je ta omejil na ozemlje ogrske države. ³⁸ V Čedadu so zvedeli za ta napad v oktobru, ker naletimo med sklepi furlanskega parlamenta z dne 20. oktobra 1415 na odlok, naj bo deželna obramba pripravljena, ker je patriarh prejel poročilo, da se je na raznih krajih zbrala velika množica Turkov. ^{39a}

Ti zaporedni turški napadi so imeli za posledico, da je naslednje leto 1. junija ukazal nadvojvoda Ernest kranjskemu deželnemu glavarju, da morajo vsi plemiči v Ljubljani svoje hiše utrditi in poskrbeti, da bo njihov del obzidja utrjen in zastražen. ⁴⁰ Obenem je z drugim odlokom ukazal, da morajo okoličani pomagati meščanom pri zidanju obzidja z dovažanjem apna in kamna ter pri kopanju jarkov. ⁴⁰ Veliko vznemirjenost zaradi turških napadov izdaja tudi vest z dne 16. marca 1416 iz furlanskega Vidma, po kateri so ujeli v Celjski grofiji tri turške vohune in jih sežgali. Zaradi te vesti je sklenil parlament, naj se obrača posebna pažnja na to, da se onemogoči vohunjenje. ^{40a}

Naslednji turški napad na Kranjsko postavlja hrvaški minorit Ivan Tomašić v l. 1425. V svoji kroniki poroča, da so to leto Turki pridrli preko Bosne in Hrvatske, kjer so prišli do morja, na Kranjsko in Koroško »usque ad aquas gradatas, que vulgo 'bile vode' dicuntur« in odpeljali mnogo ljudi. ⁴¹ Noben drug vir tega ne potrjuje. Najbolj čudno se zdi to, da tega napada nikjer ne omenja Valvasor, ki je sicer druge stvari povzel iz Tomašića. Znano pa je, da je Tomašić, kar se tiče kronologije, zelo nezanesljiv. Zato tega napada z gotovostjo ne moremo opreti samo na Tomašićev podatek. Poskusiti moramo, če morda iz istočasnih dogodkov na Hrvatskem in v Bosni ne bo mogoče vsaj nekoliko osvetliti te dobe.

Urvoje Vukčić ni dolgo užival vpliva, ki si ga je pridobil s svojo zmago l. 1415, ker je že v začetku naslednjega leta umrl. Po njegovi smrti je Bosna čimdalje bolj razpadala in se drobila v sporih posameznih velikašev. Tako so imeli Turki neprestano priliko za vmešavanje. Po l. 1415 je sultan Mohamed Bosno celo štel za svojo

³⁵ usque ad terras comitis Cilie in Almania et fines dioecesis Saltzburgensis et terrarum ecclesiae Aquilegiensis pervenerunt. VI. Levec, 188, op. 67.

³⁶ (Turchi) sunt super territorio dominorum comitum Cilie et de Ortemburg et maxima damna inferunt in illis partibus, et multum timetur ne transitum faciant ad has partes. VI. Levec, 199.

³⁷ VI. Levec, 189. — Paschini III, 158.

³⁸ VI. Levec, 193.

^{39a} Leicht, 492.

³⁹ V. F. Klun, Diplomatarium Carnolicum, 24, štev. 23.

⁴⁰ Istotam, 24, štev. 25.

^{40a} Leicht, 509.

⁴¹ Chronicon breve Regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX, 1868, 16: Anno Dei 1425 uenerunt iterum Turche et intrauerunt Bosnam et Croatiam, et spoliauerunt usque ad mare, Dlamoch, Cetinam, Uernicham (Verhrikam?) et transierunt in Carniolam (et) Carintam, usque ad aquas gradatas, que vulgo »bile vode« dicuntur, et multum abduxerunt populum.

deželo, kjer je bil pravi gospodar že omenjeni vojvoda Izak. Sandalj Hranić je l. 1420 očitno trdil, da ima svoje dežele po milosti sultana Mohameda in po privoljenju Izaka. Zato so se tudi po l. 1415 ponavljali napadi na Hrvatsko in Slavonijo.⁴²

Po Mohamedovi smrti je zasedel osmanski prestol Murat II. (1421—1451), ki je vso svojo vladu uporabil za širjenje in utrditev svoje države. Istega leta (1421) je znova zavlada v Bosni Štefan Tvrdko II., ki se je zoper čimdalje bolj prodirajočo turško silo naslonil predvsem na Sigismunda. Obramba države pred Turki je bila toliko težja, ker je bil Sandalj Hranić do svoje smrti l. 1435 njihov prijatelj. Zlasti maja in junija 1424 so turške čete pod Izakom močno napadale Bosno, a so bile odbite.⁴³ L. 1426 so Turki znova vpadli v Bosno s 4000 možmi in celo poletje divjali po njej. Nihče se jim ni upal postaviti se po robu. Zasedli so vse bosenske prehode in dvakrat pridrli tudi na Hrvatsko in odpeljali mnogo ljudi.⁴⁴ Prav mogoče je, da so pri tem manjši oddelki akindžijev dosegli tudi Kranjsko.

Doba okoli l. 1425 je bila torej tako zelo razgibana, da je zelo verjetno, da so turške čete lahko prihrumele tudi na Kranjsko. Manj verjetno pa je, da bi prišle »usque ad aquas gradatas, que vulgo 'bile vode' dicuntur«, kakor pravi Ivan Tomašić. Aquae Gradatae ali slovenski Bele vode bi utegnili namreč biti starejše ime za sedanji Sv. Kancijan ob Soči. Bele vode pa je bil tedaj tudi splošno znan naziv za Sočo.⁴⁵ Toda težko si je razložiti, da bi segel vpad tako daleč proti zapadu in bi ne zapustil nobenih poročil v zgodovini Benetk ali drugih severnoitalijanskih mest. Značilno je, da tudi pri opisovanju turškega napada l. 1491 poroča I. Tomašić, da so prišli »usque ad aquas gradatas, seu bile vode«, česar pa drugi viri ne potrjujejo.⁴⁶

Naš kronist Valvasor poroča o nekem turškem napadu na Kranjsko l. 1431, ki ga posnema po Megiserju.⁴⁷ Iz tega obširnega poročila izvemo, da je nad 8000 Turkov vdrlo na Hrvatsko, prekoračilo Kolpo in nato z veliko silo napadlo Metliko še prej, preden je bil deželni glavar sploh obveščen o prihodu Turkov. Metlika je kmalu padla, nakar so se ropajoč, pobijajoč in požigajoč prikazali pred Novim mestom. Deželni glavar Ulrik Schenk Ostrviški je hitro zbral nekaj slučajno v Ljubljani se mudečih deželanov na posvetovanje, kjer so sklenili udariti z vso deželno vojsko na Turke. Zbrali so do 4000 mož — več, pravi, jih v tako kratkem času niso mogli zbrati — in so skupno s koroškim deželnim glavarjem Štefanom Montfortskim krenili proti Novemu mestu, kjer so po treh dneh pohoda zadeli na sovražnika in ga po hudem boju premagali. Polovica Turkov je obležala na bojišču.

Tako Valvasor in Megiser. Toda že Valvasorjev sodelavec Francisci pripominja takoj pod Valvasorjevim poročilom, da letnica 1431 ne more ustrezati resnici, ker v IX. knjigi (na 19. strani) Valvasor sam navaja l. 1429 kot zadnje leto Ulrika Schenka. Zato je mnenja, da je bil ta turški napad l. 1429. In res navaja Valvasor na citiranem mestu za l. 1429 kot deželnega glavarja Jošta Schenka. J. Kozina je po listinah ugotovil, da je 17. marca 1430 deželni glavar že Jošt Schenk.⁴⁸ Tudi Štefan Montfortski v tem času ni mogel biti koroški deželni glavar, ker je to mesto imel od l. 1412 do 1444 Konrad pl. Kraig.⁴⁹

Tudi način opisovanja kaže, da je zrasel celotni potek napada in nato boja, pred katerim je poveljnik hrabil svojo vojsko z dolgim govorom, v Megiserjevi domišljiji.

⁴² Klaić, *Povjest Hrvata* III, 97—98.

⁴³ Istotam, 107. — Jorga I, 393.

⁴⁴ Klaić III, 109. — Jireček II, 125. — Jorga I, 393.

⁴⁵ Fr. Levec, 6—7. — M. Sila, *Trst in okolica*, 81. — Zanimivo je, da tudi Italijani poznajo ta izraz. Marino Sanuto ima v svojih »Diarijih«, zv. 53, stolpec 65: ... fino a le acque bianche, zoè l'Isonzo. — Za Aquae Gradatae glej: P. Savini, *Le origini e le evoluzioni storiche della civiltà latina e della nomenclatura locale nella Venezia Giulia*, Venezia 1918, 142.

⁴⁶ *Chronicon breve*, 22.

⁴⁷ H. Megiser, *Annales Carinthiae* II. Leipzig 1612, 1097. — Valvasor IX, 19; XI, 389; XV, 331—334.

⁴⁸ G. Kozina, *Die Landeshauptleute von Krain bis gegen das Ende des 15. Jahrhunderts*. Jahresbericht der Ober-Realschule in Laibach 1864, 15.

⁴⁹ H. Hermann, *Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten* I. Klagenfurt 1843, 300—301.

Vidi se, da si je predstavljal Turke kot kakšno zapadnjaško vojsko, ki napada in osvaja mesto za mestom. Zato jih pusti toliko časa pred Novim mestom, da se je sešel deželni odbor in se je zbralo »samo« 4000 mož. Iz vsega opisovanja se vidi, da poteka nikakor ni opisal po kakem viru. Ker pa tudi imena glavnih voditeljev krščanske vojske niso pravilna, smemo reči, da tega napada v tem času ni bilo. Tudi razmere na jugovzhodu Kranjske ne govore zanj.

Razmere na Balkanu so približale bosenskega kralja Štefana Tvrdka II. in srbskega despota Štefana Lazarevića Sigismundu, ki se je za nekaj časa zopet posvetil turškemu vprašanju. Zaradi Vlaške se je zapletel v boje z Muratom II., ki so se končali neugodno zanj. Izgubil je vpliv v Vlaški, novi srbski despot Jurij Branković je moral priznati sultanovo nadoblast, Štefan Tvrdko II. pa je moral sultanu celo predati nekaj važnejših mest, med njimi (1429) Vrhbosno — današnje Sarajevo — in odslej plačevati Turkom davek. S tem se je turška moč zopet razširila nekoliko proti zapadu.⁵⁰ Sigismund je sklenil l. 1429 s sultanom triletno premirje,⁵¹ nakar se je zopet posvetil drugim zadevam.

Še dalje so trajali boji med Benečani in Turki za Solun. Raztegnili so se tja do Skadra, končali pa so se s turško zmago marca 1430, nakar se je Murat obrnil proti Epiru. Dne 4. septembra 1430 je prišlo do miru z Benečani. Ves ta čas in l. 1431 nikjer ne zasledimo, da bi Turki ogrožali Bosno ali šli celo preko nje na Hrvatsko.⁵² Zato turški napad na Kranjsko l. 1429 ali 1431 tudi tukaj nima nobene opore.

Odslej pa do leta 1469 nam ni znan določno noben turški vpad, čeprav to še ne pomeni, da tudi v resnici nobenega ni bilo.

II.

Od padca Bosne do turškega poraza ob Uní (1463—1483)

Tudi poslej Turki na Balkanskem polotoku niso mirovali. Posebno pa so oživali z nastopom Mohameda II. (1451—1481), ki je sklenil dati svoji državi poleg urejene uprave tudi trdne naravne meje.⁵³ Z njim se prične nova doba ne samo za osmansko državo, temveč tudi za naše dežele.

Ko je l. 1453 padel Caričgrad v njegove roke, je nastopil svojo zmagoslavno pot po Balkanu. L. 1458 je pokoril Peloponez, naslednjega leta je Srbija postala turški pašaluk. Ko je nato uredil še razmere v Aziji, kjer je l. 1461 uničil trapezuntsko cesarstvo in 1462 uklonil Lesbos in druge otoke, se je 1463 znova obrnil proti zapadu in si podvrnil Bosno, ki naj bi mu služila kot osnova za nadaljne napade proti Nemčiji, še bolj pa proti Istri in Furlaniji, ki sta bili obe podložni Benečanom, s katerimi se je sedaj nujno zapletel v boj.⁵⁴

Za naše kraje je bil padec Bosne najusodnejši. Sedaj jih je ločilo od turške države le ozemlje slabotne in med seboj neenotne Hrvatske, ki je predstavljala v tem času le neznatno oviro hitrim in ropa željnim akindžijem. Že takoj po padcu Bosne so se razlili po celi Hrvatski in tudi beneški Dalmaciji. Ban Pavle Špirančić se jim je sicer postavil po robu, a je bil ujet, vojska pa razbita.⁵⁵ Turkom bi bila sedaj odprta pot v samo Italijo, da jim je ni zapiral po eni strani Skander-beg s svojimi neprestanimi napadi v Albaniji, po drugi pa, če bi se ne bil po padcu Bosne zganil novi ogrski kralj Matija Korvin.

Padec Bosne, ki je veljala kot del ogrske države, je za nekaj časa odvrnil pozornost Matije Korvina od sovražnosti s cesarjem Friderikom III., v katere se je za-

⁵⁰ Klaić III, 109—112, 135. — Jorga I, 393—394.

⁵¹ Jireček II, 31. — Jorga I, 397.

⁵² Jireček II, 132—135. — Klaić III, 112—122. — Jorga I, 409.

⁵³ Jorga I, 455.

⁵⁴ Jorga II, 136.

⁵⁵ Klaić IV, 46.

pletel zaradi nasledstva. Vdrl je v Bosno in se polastil utrjenega Jajca ter znatnega dela dežele. Vendar ni sanjal, kakor njegov oče Ivan Hunjadi, o tem, da bi izrinil Turke iz Evrope. Zadovoljil se je s prvimi uspehi in skušal pridobljeno obdržati. Zato je skušal navezati zveze z Benečani, z neapoljskim kraljem, milanskim vojvodo in drugimi ter je tako pomagal novemu papežu Piju II., ki je skušal zbrati veliko križarsko vojsko, ki naj bi pognala Turke iz Evrope. Ko je Matija videl, da na kakšno križarsko vojno s Turki ni misliti, se je zopet začel zanimati za dogodke na Češkem in v Avstriji. Zapletel se je v borbo z Jurijem Podiebradskim, ki je trajala od 1467 pa do 1471. Ogrska in Hrvatska, prepuščeni sami sebi, sta v tem času doživljali razne težave; zlasti sta trpeli zaradi novih turških napadov. L. 1469 — menda 18. januarja — je namreč umrl Skander-beg, junak albanskih gora, kamor so se turške čete zaman zaletavale, dokler je on živel. Z njegovo smrtjo pa je prenehal vsak odpor, ker je po njegovi smrti zavladala popolna anarhija.⁵⁶ Odslej so Turki neprestano v večjih ali manjših krdelih napadali Dalmacijo, Hrvatsko in Slavonijo ter tudi slovenske dežele,⁵⁷ ki so po daljšem prestanku l. 1469 zopet doživele turški napad.

Zdi se, da so turški napadi dosegli Gorjance že pred l. 1469. Na prošnjo cesarja Friderika III. je namreč papež Pavel II. že 2. maja 1469 — torej pred prvim znanim napadom tega leta — razpisal odpustke za vse, ki se bodo borili za varnost Metliške grofije v Slovenski marki zoper Turke, »ker so Turki razširili svoje poskuse celo do Metliške grofije v Slovenski marki in se neprestano trudijo s sovražnimi napadi na imenovano grofijo, ki jo hočejo podjarmiti.«⁵⁸ Podobno se izražajo Benečani v pismu z dne 9. februarja 1469 cesarju Frideriku III., kjer pravijo, da so Turki že dosegli meje njegove države.⁵⁹ Zlasti bo veljal ta stavek za l. 1468, ko so Turki v februarju in marcu z večjo silo udarili na Hrvatsko, opustošili Krbavo, Liko, vso župo Modruše in pridrli do Senja in Reke. Manjši turški vpadi so že tudi prejšnje leto opustošili dele Hrvatske.⁶⁰ Benečani, ki so se pričeli bati za svojo posest v Istri in Furlaniji, so 15. septembra 1468 prosili papeža, naj jim dovoli pobirati dvojno desetino za obrambo pred Turki, ki so prišli že do vrat Italije.⁶¹ Tudi cesar Friderik III. se je obrnil na papeža za pomoč, da bi zavaroval Metliško grofijo v Slovenski marki, ki je verjetno že občutila šibo novih turških napadov, ki so jih razlagali splošno kot pripravo za podjarmljenje.

S tem v zvezi se mi zdi potrebno pripomniti, da turški napadi na slovensko ozemlje po l. 1469 nikakor niso po svojem bistvu zgolj roparski. Roparski pohodi so bili Turkom vedno potrebna predpriprava za osvojitve. Najprej so hoteli z najhujšim opustošenjem dežele zlomiti njeno gospodarsko in moralno moč. Če je bilo le mogoče, so se skušali vmešati v notranje deželne razmere, če ne, pa na kakršen koli način pridobiti si tam vsaj nekaj pristašev. V ta namen so pošiljali v deželo tudi svoje emisarje, ki so širili Turkom prijazno razpoloženje. Večkrat bomo videli, da deželni stanovi Kranjske tožijo, ker kmetje izjavljajo, da je bolje živeti pod Turki, kjer uživajo mir in ne plačujejo toliko davkov. Nezadovoljneže skušajo Turki dobiti na svojo stran: pri risanju načrtov in zemljevidov pomagata dva odpadla duhovnika! Niso pa bili ti vpadi sedaj v načrtu velike Mohamedove državne politike, temveč so

⁵⁶ Jorga II, 141—142.

⁵⁷ Klaić IV, 76.

⁵⁸ Cum Turchi fere usque ad comitatum Medlicen Marchiae Sclavonicae suos conatus extenderint, et hostiles per dictum comitatum incursus facere et comitatum subiger continuo machinentur! Dunajski tajni arhiv: A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VIII, Grätz 1867, 60.

⁵⁹ Immanissimus hostis Turchus non dormit, sed quotidie magis ac magis serpit et se insinuat in visera christianorum, adventavitque iam ad fines imperatorie sublimitatis sue ditione... Ljubić X, 429.

⁶⁰ Klaić IV, 76. — A. Huber, Geschichte Österreichs III. Gotha 1888, 222—223. — Jorga II, 145.

⁶¹ Superioribus etiam diebus ad Segnam usque, proxime autem ad Jadram, fores scilicet Italiae, multa millia Turcorum excucurrerunt. Ljubić X, 413.

jih vršili obmejni begi na svojo pest. Bili pa so Mohamedu všeč, saj so mu pripravljali pot v Italijo, ki je po njej hrepenel.⁶²

Medtem ko nam za čas neposredno pred l. 1469 javljajo viri le splošno o turških napadih na kranjske meje, nam za napad tega leta kar dovolj zgovorno pričajo. Valvasor, ki črpa svoje vesti iz zapiskov deželnih stanov, poroča, da je prišlo malo pred kresom do 10.000 Turkov pred Metliko.⁶³ Njegovo trditev podpirajo in še točneje določajo čas napada zapiski v beneških in milanskih arhivih. V Benetkah so zvedeli o tem napadu 21. junija,⁶⁴ nakar je 24. junija sporočil to novico domov milanski poslanik v Benetkah.⁶⁵ Napad se je torej izvršil nekaj dni pred tem datumom; 17. junija, ko pišejo cesarju Frideriku III., v Benetkah o njem še niso nič vedeli.⁶⁶ Vendar pa neka notica pravi, da so prišli pred Metliko na dan sv. Barnabe, t. j. 11. junija.⁶⁷ Znani koroški kronist Jakob Unrest⁶⁸ in po njem Fr. Levec⁶⁹ zmotno navajata za čas prihoda binkošne praznike, ki so tega leta padli na 21. maj. Navajata pa nato oba skladno z drugimi viri, da so ropali po Kranjski 14 dni. Kljub temu pa trdi Fr. Levec, da so Kranjsko zapustili 4. julija, kar je pravilno posnel po drugih virih.

Turška vojska se je za teden dni utaborila pred Metliko, opustošila vso okolico in mesto samo popolnoma razdejala. Nato pa se je razdelila na tri dele. Z enim delom je ostal poveljnik Weih-beg ob Kolpi, da je ščitil prehoda pri Vinici in Petrini.⁷⁰

Druga četa je udarila proti Kočevju, ki ga je skupno z okoliškimi vasmi požgala, vdrla nato v Ribniško dolino in dalje vse do Iga ter opustošila med drugim Matenjo vas,⁷¹ Šmarje in celo Nadlišek. Po I. G. Thalnitscherju so pridrli celo do Ljubljane in tu požgali stolnico, ki je tedaj stala še zunaj obzidja. Za vir navaja škofijski in ljubljanski mestni arhiv.⁷² Valvasor, ki se tudi oslanja na neka ljubljanska poročila, pravi, da so uničili vse okoli Ljubljane, a mesta se niso mogli polastiti. S tem potrjuje Thalnitscherjevo poročilo, čeprav požiga stolnice ne omenja.⁷³ Nasprotno pa pravi neko

⁶² Jorga II, 156.

⁶³ Valvasor XI, 198, 389; XV, 369.

⁶⁴ ...Turci in maximo numero excucurrerunt ad partes Lubiane, videlicet ad loca serenissimi imperatoris, et in Croatiam, depopulatique sunt omnia illa territoria, spoliarunt everteruntque templa dei, ingentemque hominum stragem predamque animarum et pecorum fecerunt, et demum omnia igne ferroque vastarunt. Ljubić X, 447.

⁶⁵ F. Cusin, Documenti per la storia del Confine Orientale d'Italia nei secoli XIV e XV. Archeografo Triestino (AT), III. Serie, vol. XXI, 1936, 91.

⁶⁶ Ljubić X, 448—451.

⁶⁷ Et prius circa annos domini 1469 die sancti Barnabe apostoli venit ad Metlikam et perambulavit Choce, Reyffencz, Sasicz, Nadlischk, ad sanctum Cancianum, ad plebem beate Virginis in Harlantt, qui magnam ... mulierum atque virorum, et paruulorum secum transducit. Zapisek na spodnjem robu 183 f. rokopisa št. 106. Univ. knjižnice v Ljubljani: M. Kos, Srednjeveški rokopisi državne licejske knjižnice v Ljubljani. Zbornik za umetnostno zgodovino (ZUZ) 1925, 55.

⁶⁸ Jacobi Unresti, theologi et sacerdotis carinthiaci, Cronicon Avstriacum. Pars posterior, Friderici III. Imperatoris vitam luculenter descriptam imprimis exhibens. S. F. Hahnii Collectio monumentorum, veterum et recentium. Tomus I. Brunsvigae 1724, 562.

⁶⁹ Fr. Levec, 11. — Tudi Klaić IV, 78, pripoveduje, sledeč Unrestu, da je na koncu aprila ali v začetku maja vdrl v Hrvatsko turški paša Ezebeg z 20.000 ljudmi, nato pa na same binkošti, 21. maja, na Kranjsko, kjer je prebil 14 dni. Takoj za tem pa so Turki junija in julija po benečanskih in milanskih poročilih znova bili na Kranjskem. Po njegovem mnenju sta bila kar dva zaporedna turška napada. A iz vsega sledi, da je napaka le v Unrestovem datiranju. — Istotako sledi Unrestu F. Ilwof, Die Einfälle der Osmanen in Steiermark. Mitteilungen des Hist. Vereines für Steiermark (MHVSt) X, 1861, 214—215, in A. A. Klein, Zur Geschichte der Türkeneinfälle in Steiermark während der Regierung Friedrichs III. ZHVS XIX, 1924, 104.

⁷⁰ Valvasor XV, 369, piše Petrowin. Verjetno je to Petrini pri Fari ob Kolpi, kjer gre danes cesta Kočevje—Sušak preko Kolpe.

⁷¹ Höfflein v Valvasorjevem poročilu je najbrž Matenja. Glej Valvasor XI, 284—285.

⁷² I. G. Thalnitscher, Historia cathedralis ecclesiae Labacensis. Labaci 1882, 25: anno 1469 ab inimico flamma immissa irruptione immanium Turcarum facta, ut constat ex codice archivii episcopalis et civit. Labacensis.

⁷³ Valvasor XI, 712.

drugo poročilo, da so prišli tri milje od Ljubljane.⁷⁴ Nekatero turško četo so prišle celo do Podgrada v Istri, 40 milj daleč od Trsta.⁷⁵

Tretja četa je 30. junija šla mimo Žumberka proti Kostanjevici in se utaborila pri St. Jerneju. V nedeljo, 2. julija, je nato oplenila Dobravo in poslala akindžije še dalje v »Wasold«. Krenila je nato dalje po krški dolini in 4. julija dosegla Samobor. Spotoma so požgali Turki še osem vasi.⁷⁶

Deželni stanovci so medtem razglasili splošen vpoklic; vsaka hiša je morala dati po enega moža. Valvasorjevemu pisanju, da se je v devetih dneh zbralo 20.000 mož, pa vendar ne moremo verjeti, ker je to čisto nemogoče. Po njegovem poročilu je kranjski deželni glavar Andrej pl. Hohenwart — ki pa nikdar ni imel te službe, ker je bil v tem času glavar Sigmund pl. Sebrich⁷⁷ — najprej obvestil cesarja o turškem vpadu in šele na njegov ukaz začel zbirati vojsko. Pa tudi če izpustimo to povest, Kranjska ni mogla zbrati tako velike vojske, kaj šele v tako kratkem času.

Nekaj kranjskega moštva pa se je vendarle zbralo. Toda medtem se je tudi turška vojska že vrnila z velikim plenom mimo Metlike proti Kolpi. Ker pa je reka prav tedaj zelo narasla, so morali cel teden čakati, da je upadla. Krščanska vojska se jim je približala, a se jih ni upala napasti. Vendar so Turki, pričakujoč napad, pobili nad 1000 ujetnikov, da bi jim pri morebitnem napadu ne bili v napoto.⁷⁸ Iz pisma kardinalu v Paviji izvemo, da bi bilo možno rešiti množico ujetnikov in maščevati turško okrutnost, če bi se kristjanov ne bil polastil tolikšen strah.⁷⁹ Tako pa so se Turki lahko mirno povrnili domov, brz ko jim je bilo to mogoče. To se je izvršilo vsekakor že pred 6. julijem, ker tega dne v Benetkah že vedo, da so se Turki vrnili preko Kolpe v Bosno.⁸⁰

Za seboj so zapustili Turki strašno opustošenje. Požgali in oplenili so vse kraje, ki so jih dosegli, odpeljali mnogo živine, ljudi pa so, v kolikor se niso poskrili, ali pobili ali pa odpeljali s seboj v sužnost. Po Valvasorju so odpeljali 8600 ljudi, 6000 pa jih pobili. Unrestovo »LX tausent« je gotovo treba čitati »IX tausent«, kar se precej točno ujema z Valvasorjem. Vendar je treba takoj pripomniti, da se nikakor ni zanesti na te številke, kakor tudi ne na številke o številu Turkov, ki jih navajajo viri. Vse številke so pač le približne cenitve, ki pa jih tudi ni mogoče niti približno korigirati,⁸¹ ker manjka za to vsaka osnova. Tudi popisovanje napadov in turško divjanje je mnogokrat opisovano, zlasti pri Megiserju, s krvoločno pesniško domišljijo. V resnici pa je bil turški cilj, zaseči čim več ujetnikov in plena. Zato so pobili le stare ljudi, bolnike in majhne otroke, vse ostale pa so odvedli v sužnost. Njih divjanje l. 1469 opisuje Unrest takole: »Polovili so vse moške, stare in otroke pobili, vse drugo ljudstvo pa odpeljali s seboj. Otroke so natakneli po plotovih in jih v luže pohodili,

⁷⁴ De Rubeis, Monumenta ecclesiae Aquileiensis. Appendix, 59. — Citat Fr. Levca, 12, op. 3, da so bili Turki 4. junija »circa Leubacum«, se nanaša na l. 1471. Glej F. Krones, Die zeitgenössischen Quellen der steiermärkischen Geschichte in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen VII, 35.

⁷⁵ Cusin, Documenti, 91: ... i Turchi ... erano caladi più basso et erano sopra Triest longi cerca mia 40 et sopra Chapodistria in modo che tutto quel paixe fuge e reduxese a le marine. — Isti. Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo, II. Milano 1937, 165. — Isti, Le vie d'invasioni dei Turchi in Italia nel secolo XV. AT 1934, 146.

⁷⁶ P. Radics, (Die fürstlich Auerspergische Bibliothek in Laibach in ihrer Beziehung zur Literaturgeschichte Krains). MHVK 1862, 96.

⁷⁷ G. Kozina, 17. Andreja pl. Hohenwarta pozna samo Valvasor, v listinah ni o njem sledu. Pač pa se v listinah omenja Sigmund pl. Sebrich.

⁷⁸ Unrest, 562.

⁷⁹ J. W. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa II, 363, op. 1: Id spatium, si tantus terror Christianorum animos non occupasset occasionem praestare populis circumstantibus poterat non redimendae tantum captivae multitudinis, sed vindicandae quoque crudelitatis exercitae.

⁸⁰ Ljubič X, 453: Multis et variis viis certiores facti sumus, dictos Turcos regressos esse in Bossinam, trajecto amne Cupe.

⁸¹ Ilwof, MHVSt X, 223, op. 1.

ženske v otroški postelji zlorabili, vse cerkve požgali in oropali, Rešnje Telo neizmerno zasramovali, žene in dekleta so do smrti zlorabili.⁸²

Kakor napad l. 1415, tako je tudi ta izzval velik strah v Istri in Furlaniji. Vse je bežalo na varno. Benečani pa so sklenili, da se takoj pošlje zadostna vojska nasproti Turkom, a le za obrambo, »ker se je zaradi majhne oddaljenosti treba bati, da bi Turki vdrl v našo pokrajino Istro in nato v našo domovino Furlanijo«. Naprosi naj se tudi goriški grof, da se pripravi za obrambo. Konjenici naj se da plača za dva meseca, da se čimprej pripravi, kakor to nujno zahteva sedanja potreba.⁸³ Ko pa so se Turki umaknili, so tudi Benetke odložile to pripravljenost.⁸⁴

Proti koncu leta 1469 so Turki še enkrat vpadli na Kranjsko. Unrest piše, da so Turki prišli do Krškega in naredili veliko škodo s požigi in odpeljali mnogo ljudi. Zgodilo se je to v času, »ko je cesar poslal svojega sina Maksimilijana na Koroško in je sam bil v Dunajskem Novem mestu.«⁸⁵ To je bilo konec novembra 1469.⁸⁶ To se ujema tudi s poročilom J. Długosza, ki poroča, da so konec tega leta, ko je bil že mrz in sneg, navalili Turki z veliko silo preko Ogrske in Slavonije »usque ad Ciliae regionem.«⁸⁷ Vendar je A. Klein dokazal, da tega ni razumeti, ko da bi prišli do Celja, temveč le do meje Celjske pokrajine, ker iz vsega precej obilnega gradiva tedanje dobe ni mogoče ugotoviti, da bi bili tega leta Turki na Štajerskem.⁸⁸ Zato je možna edino ta razlaga, da so Turki prišli med Gorjanci in Savo na Kranjsko. Neko benečansko poročilo z dne 23. novembra 1469 potrjuje to v toliko, ker pravi, da je prišla vest, da se Turki bližajo Senju.⁸⁹ Vsekakor so Turki bili v zadnji tretjini novembra na Hrvatskem in so pri tej priliki obiskali tudi Kranjsko.

Velika nesreča, ki je zadela tega leta spodnjeavstrijske dežele, jih je prisilila, da so začele resneje misliti na svojo obrambo. Na dveh skupnih zborovanjih so si naslednje leto naložile Štajerska, Koroška in Kranjska velika bremena v ta namen, a izkazala so se za nezadostna. Cesar je iskal pomoči na državnem zboru v Regensburgu, kjer je bila sicer obljubljena, a nikdar izvršena. Večjo delavnost pa so ovirale zlasti razprtije Friderika III. z Jurijem Podiebradskim in Matijo Korvinom. Vendar pa se je kralj Matija pobrigal za svoje južne dežele vsaj toliko, da je Hrvatski, Slavoniji, Dalmaciji in Bosni postavil za bana Blaža Podmanickega, ki je resno začel zbirati vojsko, da bi zastavil Turkom nadaljnje prodiranje. Koliko je dosegel, o tem viri molče. Vendar pa so v oktobru 1470 Turki znova vpadli v Hrvatsko in jo opleniili.⁹⁰

Iz tega bi se dalo sklepati, da se tudi novemu hrvatskemu banu ni posrečilo zapreti Turkom poti na Hrvatsko. Še bolj potrjujejo to mnenje kar štirje napadi l. 1471, ki o njih poročajo razni viri, kakor bomo videli, predvsem Długosz, ki pravi, da so se tega leta Turki cele tri mesece mudili na Kranjskem, ne da bi se jim kdo upal postaviti po robu.⁹¹

Takoj spomladi 1471 se je dvignil bosenski paša Izak-beg s 15.000 konjeniki in vdrl preko Hrvatske na Kranjsko tako nenadoma, da ni nikjer naletel na kako oviro. Ko je nabral velik plen, se je z 20.000 ujetniki hitro vrnil domov, a takoj nato znova prihrul z 10.000 Turki po isti poti nazaj. Tokrat je prišel celo do Ljubljane. Ker se ga sedaj tako hitro tudi ni nihče nadejal, je zopet ujel ogromen plen — Długosz ceni na 20.000 ljudi — in se zopet urno vrnil v Bosno, ne da bi ga kdo skušal ovirati.⁹²

⁸² Unrest, 562.

⁸³ Ljubić X, 447—448.

⁸⁴ Istotam, 453—454.

⁸⁵ Unrest, 564: Inn der Zeyt kumen die Turkhen gein Churveldt und tetten aber ain grossen Schaden mit Prannt und mit Volckh verfuereu.

⁸⁶ A. Klein, 105—106.

⁸⁷ Joannis Długossi seu Longini, canonici quondam Cracoviensis Historiae Polonicae liber XIII et ultimus... ex Bibliotheca Heinrici L. B. ab Huyssen. Lipsiae 1712, 454.

⁸⁸ A. Klein, 104—110. — Podobno trdi že F. Krones, Die oesterreichische Chronik Jakob Unrests. Archiv für österr. Geschichte 48, 451—452.

⁸⁹ Ljubić X, 461.

⁹⁰ Klaić IV, 182.

⁹¹ Długosz, 476.

⁹² Istotam.

Ko je Izak-beg videl, da se mu ni bati ničesar, posebno še, ker je bil Friderik III. tedaj na državnem zboru v Regensburgu, se je zopet pojavil na same binkošti — 2. junija — s 15—16.000 konjeniki pri Vinici ob Kolpi. Brez počitka so Turki jahali vso noč, zjutraj pa so se utaborili pri Rašici. Iz tega taborišča so se akindžiji razkropili na vse strani in ta dan oropali bližnjo okolico. Nato je vsa vojska krenila proti Ljubljani, ki jo je dosegla ob sončnem zahodu. Długosz pravi, da bi bili sedaj lahko zasedli Ljubljano, če bi se ne bili izdali s požiganjem vasi, katerih dim so v mestu opazili.

Pred mestom je Izak-beg razdelil svojo vojsko na tri dele. En del je krenil ob Savi navzgor proti Kranju in nato ob Kokri ter je spotoma opustošil Škofjo Loko, Kranj in porušil samostan Velesovo. Druga skupina je divjala mimo Kamnika in Mekinj, kjer je razdejala stari samostan klarisinj, ter vpadla po Savinjski dolini proti Celju. Tretja skupina pa je razsajala po Dolenjskem okoli Stične⁹³ in do Mehovega, kjer je en oddelek udaril na Šentjernejsko polje. Tu je kartuzija Pleterje postala plen ognja. Mimo Mehovega so se nato vrnili proti Metliki in na praznik sv. Rešnjega Telesa 13. junija zapustili Kranjsko. Verjetno se je medtem že tudi prva skupina vrnila z Gorenjske in sta skupno prekoračili Kolpo. Kako pa se je tretja skupina vračala, ni znano; 17. junija je nekaj Turkov bilo še vedno na Kranjskem.⁹⁴ Po Długoszu so pri tem napadu Turki pobili ali odpeljali skupno okoli 30.000 ljudi.⁹⁵

Ko so na Koroškem zvedeli o strašnem turškem obisku, je Krištof Ungnad Sovneški skupno z Viljemom Schenkom Ostrviškim zbral nekaj plemičev, meščanov in kmetov ter odhitel Kranjcem na pomoč. Ko so prišli na Kranjsko, so se Turki že umaknili v Bosno.⁹⁶

Strašno razdejanje, ki je ostalo za Turki, opisujejo celjski poveljniki v posebnem poročilu, ki so ga poslali državnemu zboru v Regensburg 17. junija 1471. Med porušenimi, požganimi in izropanimi samostani naštevajo Stično, Pleterje, Velesovo, Mekinje in dva v predmestjih Ljubljane;⁹⁷ porušili in požgali so dalje 40 cerkva na Kranjskem in odpeljali okoli 10.000 ljudi.⁹⁸

⁹³ Valvasor VIII, 700 in XV, 373, poroča, da so Turki l. 1471 izropali stiški samostan in ga požgali do tal, večino bratov pa so odpeljali v sužnost. Tudi P. Radics, *Die Gegenäbte Albert und Peter von Sittich* (Wien 1866), 39, pripoveduje isto in navaja kot vir Pavla Puclja (Paulus Puzel) delo *Idiographia sive rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio*, str. 87. Toda Puzel opisuje tu dogodke l. 1475 in le dostavlja: sicut et anno licet praetermisso 1471 et monasterio non est parsum. Toda vir, iz katerega je Puzel skoro dobesedno prepisal svoje poročilo, namreč *Chronographicum monasterii Sitticensis*, ne govori nikjer o l. 1471. Zakaj je torej Puzel to dostavil? Rešitev nam daje Valvasor, ki je uporabljal *Chronographicum*, a se je pri letnici zmotil in napisal 1471 namesto 1475. Puzel, ki je uporabljal tudi Valvasorja, je zato k poročilu l. 1475 dostavil, da tudi to leto kot l. 1471 samostanu ni bilo prizaneseno. Sam pa v kronološkem pregledu pri l. 1471 ne poroča nič o Turkih in uničenju samostana. Več o tem pri opisu turških napadov l. 1475. — Parapat, 41 in Fr. Levec, 20, sledita v svojem opisu seveda Valvasorju in Radicsu. Saj verjetno je, da je bil samostan v resnici nekoliko prizadet, ker tudi drugi viri o tem govorijo. — Glej še op. 136.

⁹⁴ Drž. biblioteka v Münchenu, Cod. germ. 1585, f. 115. Glej op. 98!

⁹⁵ Glavni vir za ta napad je Długosz, 476—477, ki se popolnoma ujema z Unrestom, 574. Več podrobnosti nudi Radicev zapisek v MHVK 1862, 96 ter zapisek v rokopisu št. 126. Univerzitetne knjižnice v Ljubljani: Anno domini 147 primo in die sancti Erasmi (3. jun.) immatissimi Thurci devastaverunt provinciam Carniole penes Laybacum, Pischolfflakg, Krainburgum et in toto districtu penes Ciliam. M. Kos, ZUZ 1925, 55. — Krones, Beiträge VII, 35: feria tertia penthecostes (4. jun.) (Turci) Carniolam circa Leubacum et sequenti die vallem Saunia improvisio pro more depredatus est. — Valvasor VIII, 700; XV, 373, poroča le, da so Turki to leto prišli do Iga in Preserja in da so požgali Stično. — *Chronicon Celeianum* (Caesaris Annales III, 154) piše: Haben die Turcken Igg verbrennt bis auf Presser. Item in diesem Jahr haben die Turken das ganze Landt überzogen und viel Volk hinweggeführt.

⁹⁶ Unrest, 574.

⁹⁷ V tem času je bil izven Ljubljane le samostan bosonogih avguštincev. Ali ni morda pomotoma zamenjana s samostanom šentpeterska cerkev, za katero kaže več indicijev, da je pogorela l. 1471 in ne l. 1472. Glej o tem še pri turškem napadu l. 1472, str. 14—15.

⁹⁸ Im Land zu Crain haben di Turken zu stört; Item ain karteuser kloster haist pletriach aus prent vnd beraubt; item ain karteuser kloster haist gairach gannz verwuest; item ain gefurts kloster haist Sittich gannz verwuest; item zu leybach in vorstetten II kloster verherdt gannz; item zway frawen kloster ains haist michelsteten ains haist Munnchendorff, payde

Vendar vse to Turkom še ni bilo dovolj. Medtem ko so se avgusta meseca omejili samo na Hrvaško do Zagreba, so si izbrali v začetku novembra 1471 Istro in Kras za torišče svojega divjanja. Dne 5. novembra — po drugem viru 7. novembra — so pridivljali na Kras in v Istro. Prišli so do Vipave in Gorice, preko Istre so dosegli Trst, kjer so prišli vse do cerkve sv. Nikolaja »extra portam Riburgi«.⁹⁹ Po vsem tržaškem ozemlju so naredili ogromno škodo in odvedli mnogo ljudi in živine. Utaborili so se v dolini pri Mohovem gradu in od tu tri dni ropali. Tržačani so s 350 vojaki napadli 8. nov. njihov tabor in jih nekaj pobili, a tudi sami so imeli velike izgube. Da niso imeli nikakega uspeha, se vidi iz tega, ker so se Turki šele 10. novembra dvignili za pot domov. Med tem časom pa so prišli vse do Tržiča in Soče, ki so jo že skušali prekoračiti, kar pa se jim ni posrečilo. Tudi do Kopra v Istri so poslali svoje čete. Na povratku so šli mimo Podgrada in Grobnika nazaj v Bosno z velikim plenom živine in s 500 ujetniki.¹⁰⁰

Med tem časom so Turki polagoma širili svojo oblast v Bosni dalje proti zapadu. Z zavzetjem Počitelja ob Neretvi v septembru 1471 so postali gospodarji skoraj vsega ozemlja med Neretvo in Cetino razen predela ob morju. Hrvati so pri vsem tem bili skoraj brez moči. Kralj Matija Korvin se je namreč medtem boril na zapadu in severu s Friderikom III. za češko dediščino. Nezadovoljstvo zaradi take njegove politike, ko je bil juž države izpostavljen najhujšim in neprestanim turškim napadom, a da se vladar za to ni zmenil, se je razvilo v nevaren upor, ki ga je pa srečno obvladal. Moral pa je obljubiti, da bo bolj skrbel za državne koristi. Res je sedaj imenoval Nikolo Iločkega za bosenskega kralja, ki naj bi preprečeval turške namene. Toda na Hrvaškem so besneli hudi spori med posameznimi velikaši dalje, zlasti med Benečani in banovcem Pavlom Tarom zaradi Klisa in še nekaterih drugih mest. V tem boju je bil poleti 1472 banovec ubit.¹⁰¹

Prav nič ni torej čudno, če so se naslednjega leta (1472) turški napadi nadaljevali. Valvasor poroča, da so tedaj Turki prišli do Ljubljane, kjer so se utaborili na treh krajih: v tako imenovani Jami pri sv. Krištofu, v Jami pri Šiški in pod Gradom na Poljanah, kjer so požgali cerkev sv. Petra. Toda topovske kroglice z Gradu so jih končno pregnale, ne da bi mestu samemu kaj škodovali.¹⁰² Valvasorjevo pripovedovanje potrjuje in dopolnjuje napis v cerkvi sv. Petra v Ljubljani, ki pravi, da so 3. junija 1472 Turki požgali in opustošili župno cerkev sv. Petra v Ljubljani.¹⁰³

Že Parapat je opazil pri opisovanju tega napada, da je zelo podoben onemu iz l. 1471.¹⁰⁴ Res je sumljivo to, da so Turki l. 1471 prišli pred Ljubljano zvečer 3. ju-

verherdt vnd die jungfrawen absenntes gehört; item vnd haben auf XL pfarkirchen zu stört in Krain lanndt an zu kirchen vnd an sie haben vber X tausent menschen wegk geführt vnd das lanndt gantz verherdt mit Rauben vnd prannt. Item der Türgken sind auf XVI tausent in Krain Lanndt vnd sind noch drin. Drž. biblioteka v Münchenu, Cod. germ. 1585, f. 115. — M. Kos, Novi doneski k zgodovini turških bojev na Slovenskem. (Jorga, Notes et extraits, 4. knjiga, št. 204—213.) Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino (ČJKZ) 1920, 118. — Jorga II, 157.

⁹⁹ C. Buttazzoni, Incursioni turchesche nel secolo XV. AT 1870-71, 393—394 in 397—398.

¹⁰⁰ Długosz, 477. — Unrest, 574. — Valvasor XV, 373. — Cusin, Documenti, 106: ...l'anno passato turchi corsero l'Istria et vennero fin a Monfalcone e alcuni sin a l'Isonzo, per provare il guado ma niuno passoe. Začetek pisma z dne 21. okt. 1472. — M. Kos, ZUZ 1925, 55: Eodem anno (1471) in profesto sancti Leonhardi invaserunt crudelissimi Thurci provinciam in Karsio et attingerunt prope Goriciam, Tergestum, Caput Hystrie ac prope singula castra, in quibus locis magnus dolor namque exterminatio et combustio villarum ac eorum Christianorum captivatio exorta est. In recessu eorum mearunt per viam ad Grobnigk et ad partes Croacie. — F. Krones, Die oesterreichische Chronik Jakob Unrests. Archiv für oesterr. Geschichte III, 509—510: eodem anno (1471) tempore autumpnali prouincie Khast usque ad Tergestum similia intulit damna, hic inde infinitum abducendo populum. Annales S. Pauli in valle Laurentina 1338—1542.

¹⁰¹ Klaić IV, 81—91.

¹⁰² Valvasor XV, 373.

¹⁰³ ANNO 1472 DEN 3/ IVNII IST DIESES GOT/TS HAVS-S- PETRI ALS/ PFARKIRCHEN DER STAT / LABACN VON DEM ERB/FEINDT CHRISTLICHES/ NAMENS DEN TVRCKE/ ABGEBRENT VND VE/RHERT WORDEN 1618.

¹⁰⁴ Parapat, 42—43.

nija, l. 1472 pa so na isti dan požgali cerkev sv. Petra. Tudi noben vir ni sodoben. Napis v šentpetrski cerkvi je bil postavljen šele l. 1618. Valvasor navaja za svoj vir MScr. Labac., kar so najbrž zapiski ljubljanskega mesta. Napisa v šentpetrski cerkvi ne omenja in ga najbrž ni poznal. Zato smemo sklepati, da nista v medsebojni zvezi in da tako potrjujeta drug drugemu verodostojnost. Vsiljuje se pa seveda misel, da je ta napis služil Valvasorju za vir. Długosz sicer omenja, da so poleti 1472 Turki udarili iz Bosne v Ilirijo in opustošili vse ob Savi in v Slavoniji.¹⁰⁵ To potrjuje tudi neko drugo poročilo, ki pravi, da so bili konec junija Turki na Dravskem polju pri Mariboru in Ptuj.¹⁰⁶ A verjetno je to čisto drug napad. Zato vpada v začetku junija 1472 in požiga šentpetrske cerkve ne moremo šteti v vrsto popolnoma dokazanih napadov. Morda se je vse to zgodilo l. 1471.

V jeseni so slovenske dežele znova občutile turški bič. Dne 20. septembra se je nenadoma pojavilo pri Trziču ob Soči nad 20.000 Turkov. Prišli so verjetno skozi Vinodol, mimo Grobnika, ob Čičariji, mimo Trsta in nato ob morju do Soče, ki so jo še isti večer prešli in vdrli v Furlanijo z več kot 12.000 ljudmi, medtem ko je drugih 8000 Turkov ostalo v taborišču, ki so ga postavili pri Trziču, od koder so oropali tudi okolico Gorice. Nekateri oddelki so se spustili tudi na Kras in 27. septembra požgali župno cerkev v Cerknici, o čemer priča napis na zunanji strani današnje cerkve.¹⁰⁷ Preden se je zbrala benečanska vojska, so se Turki že vrnili s 600 ujetniki, največ žensk in otrok.¹⁰⁸

Novembra meseca so se Turki vrgli na Istro, ki so jo požgali in opleni, nato pa odhiteli dalje in opustošili vso deželo do Gorice. Długosz, ki edini poroča o tem napadu, dostavlja, da se jim nihče ni postavil v bran.¹⁰⁹

Resneje so poskrbeli za obrambo svojih dežel edino Benečani, ki so bili že od l. 1463 v vojni s Turki. Takoj po vpadu poleti 1471 so razpostavili po vsej Furlaniji svojo vojsko tako, da se je lahko zbrala v štirih urah. V Bosni so imeli organizirano vohunstvo, da se Turki niso mogli niti ganiti, ne da bi Benečani o tem ne bili obveščeni. Ker pa je bilo to predrago, so opustili, a se jim je takoj maščevalo, kakor nas obvešča o tem že imenovano pismo z dne 21. okt. 1472.¹¹⁰ Zato so sklenili sedaj zgraditi ob Soči vrsto utrd. Se isto leto utrde Majnico, Gradišče in Foljan, v naslednjih letih pa zgrade še stolp pri mostu čez Sočo pri Gorici, zasedejo Bovec in več drugih krajev ob zgornji Soči.¹¹¹

Tudi cesar Friderik III. ni stal brez dela ob strani, a ves njegov trud je bil brezuspešen. Niti državni zbor v Nürnbergu 1471, niti posvetovanja v Dunajskem Novem mestu 1472, niti nov državni zbor v Augsburgu 1473 niso imeli nobenih prijemljivih posledic. Mnogo se je govorilo, tudi marsikaj lepega sklenilo, a dejanj ni bilo. Nemški državni knezi so imeli toliko opraviti sami s seboj, da niso imeli časa misliti na turško nevarnost, ki je bila zanje še tako daleč.

¹⁰⁵ Aestate anni praesentis (1472) Turcorum exercitus ex Bossna adunatus et egressus, per Illyriam, omnia circa Savum fluvium et Marchiam Slavonitanam vastavit. Długosz, 487. — Fr. Levec, 22, razlaga to mesto, kot da so opustošili Slovensko marko.

¹⁰⁶ circa festum apostolorum Petri et Pauli... in campo Drausensi in limitibus March-purge et Pettau. Krones, Beiträge VII, 35—36. — Jorga II, 157—158. — A. Klein, 112—113.

¹⁰⁷ Anno Domini 1472 die dominico ante Michaellem combusta est haec ecclesia beate Mariae Virginis per manus immanissimorum Teurcorum. F. Stelè, Epigrafične drobtine. ZUZ 1925, 44, op. 2a; fotografija str. 47. — Ker je Hicinger prvotno ta napis prečital tako, da so Turki požgali to cerkev v nedeljo pred Oznanjenjem (MHVK 1854, 55), sta Parapat, 42 in Fr. Levec, 21 navajala v marcu 1472 še en turški napad v tem letu.

¹⁰⁸ ...venero alla via de qua per monti et selve et paese deserto, et la vigilia de S.co Matheo zonsero a Monfalcone che mai non se ne senti noelle. Erano più de XX m persone et quella medesima sera venero una parte di loro al l'isonzo... et una parte passoe non li essendo contrasto. Pismo z dne 21. okt. 1472. Cusin, Documenti, 106—108. — Długosz, 487, pravi, da so odpeljali 12.000 ljudi. — M. Kos, ČJKZ 1920, 118. — Buttazzoni, 394. — Paschini, 188—189.

¹⁰⁹ Długosz, 487.

¹¹⁰ Cusin, Documenti, 106—108.

¹¹¹ De Franceschi, L'Istria. — Note storiche. Parenzo 1879, 264.

Preveč se temu ne smemo čuditi, saj se dežele, ki so bile same najbolj izpostavljene turškim navalom, niso mogle zediniti za odločen nastop. Novi bosenski kralj Nikola Iločki se je proti koncu l. 1472 sicer odločil za vojno s Turki, da jim odvzame še preostali del Bosne. Čas za to je bil ugoden. Mohamed II. je bil zaposlen v Aziji z vojno proti turkmenskemu vladarju Usun-Hasanu, ki ga je podpirala tudi beneška republika.¹¹² Tako je prišlo sedaj do sodelovanja med bosenskim kraljem in Benečani, srbskim despotom Vukom Grgurovičem in hercegom Vladkom Vukčićem. Toda do vojne ni prišlo. Sam kralj Matija Korvin se za stvar ni mogel ogreti, ker kljub temu, da je bil še zaveznik Benečanov, ni nehal misliti na to, kako bi jim odvzel Dalmacijo. Pravih vzrokov, zakaj ni prišlo do te vojne, pa ne vemo.¹¹³

Vojne priprave so bosenske Turke vsekakor zadržale, da v prvi polovici l. 1473 niso izvedli nobenega napada. Ko pa so spoznali, da s krščansko vojsko ne bo nič, so po tihem zbrali svoja krdela in udarili preko Hrvatske ter 23. septembra¹¹⁴ drveli mimo Žumberka na Kranjsko. Še istega dne so obiskali Mirno peč in Trebnje. Naslednjega dne so šli mimo Ljubljane proti Šenčurju pri Kranju. Od tu so krenili ob Kokri navzgor in v soboto so padli na Koroško čisto nepričakovani. Pri tem podjetju jih je vodil neki Korošec, Mihael Zwitter, ki so ga Turki ujeli in prisilili, da jim je bil za vodnika. Ko so oplenili Koroško, so se vrnili skozi Slovenj Gradec, Vitanje in Celje v Bosno. En del pa se je vrnil 2. oktobra iz Koroške nazaj na Kranjsko in je bil 5. oktobra že pri Žumberku, od koder se je vrnil verjetno preko Vinice domov.¹¹⁵ Manjša četa pa je sedaj ali že ob prihodu udarila v dolino Krke ter jo opustošila. V nekem pismu z dne 3. nov. 1473 odgovarja namreč škof Ivan IV. Tuelbek iz Freisinga Sigmundu Avstrijskemu, ki je prosil, da bi mu Ivan dobavil nekaj žita, da je sam utrpel zaradi turških napadov v gospostvih Klevevž in Loka veliko škodo, medtem ko so mu Hrvaški brod (Markt Guetenwerd) popolnoma požgali.¹¹⁶

Kako so se Turki načrtno pripravljali za svoje napade, nam najjasneje pokaže Unrestovo poročilo, da so se Turki posluževali pri svojih napadih na naše dežele pomoči nekega izgnanega župnika in dveh prelatov. Te so Turki pošiljali po deželah, da so skrivaj narisali vsa mesta, brez dvoma pa tudi vsa pota: z eno besedo, da so izdelali zemljevide dežel, na katere so Turki sedaj naperili svoje napade.¹¹⁷ Na to, da imajo Turki svoje vohune v teh deželah, merijo tudi besede že večkrat omenjenega neznanega vojaka v pismu z dne 21. okt. 1472, ko pravi, da »imajo Turki boljši način, da so obveščeni o vsem, kar se dogaja tu, kakor vi o stvareh v svoji hiši, in to po mnogo potih, o katerih bi bilo pa predolgo pisati«.¹¹⁸

Vsi ti strahoviti napadi so deželo silno opustošili. Unrest piše, da je Kranjska gotovo do polovice požgana in opustošena, medtem ko je velik del Krasa in Istre doživel enako usodo.¹¹⁹ Zato ni čudno, če je to razdejanje izzvalo med prebivalstvom velik strah, pa tudi veliko nejevoljo proti gospodom. Zelo značilno je v tem pogledu pismo kranjskih stanov papežu Sikstu IV. l. 1474, ki s pretresljivimi besedami riše

¹¹² Jorga II, 163—164.

¹¹³ Klaić IV, 92—93.

¹¹⁴ Fr. Levec, 24, op. 2, pripominja, da so prišli po Unrestu 25. sept. Toda Unrest, 578, razločno pravi, da so tega dne prišli na Koroško: ... am Sambstag vor Sanndt Michels Tag vberschluchen die Turckhen das Lannd Kernndten.

¹¹⁵ Za napad na Kranjsko ima največ podrobnosti notica, ki jo je objavil Radics v MHVK 1862, 96. — Unrest, 578—579. — Pismo koroških deželanov Frideriku III. 7. oktobra 1473 v Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien 1850, 632—633. — Długosz, 499. — Valvasor XV, 373—374, poroča po Megiserju, ta pa po Johannesu Tursu, da je vdrlo na Koroško 9000 pešcev in 18.000 konjenikov. To je nemogoče, ker pot od Žumberka na Koroško je za pešca v treh dneh le prehuda. Vobče pa pešci tudi pri teh napadih niso prišli v poštev.

¹¹⁶ K. Kovač, Beiträge zur Geschichte Krains. Carniola 1911, 166.

¹¹⁷ Und der Turckhisch kayser hat inn denn Landen all Stett lassen abmallen und ist unterweyst worden von ainem vertriben Pharrer und von zwein Prelaten, die der Turckh haymlich ausgeschiedt hat in den Lannden all Stett lassen abmallen. Unrest, 581.

¹¹⁸ ... turchi, quali hanno meglio il modo esser avisati de le cose di qua che vui de le cose de casa vestra, per molte vie, che longo seria scrivere. Cusin, Documenti, 107

¹¹⁹ Unrest, 581.

gorje, ki je zadelo deželo. Štiri leta že traja ta grozna vojna, a ji še nikjer ni videti konca. V osmih napadih so Turki strašno opustošili in požgali vso deželo. Če kmalu ne bo prišla pomoč, potem prebivalcem Kranjske, Slovenske marke, Metliške, Istre, Krasa in še mnogih sosednjih dežel ne preostane nič drugega, kakor izprazniti deželo, mesta in gradove ter zapustiti domovino. Še dve drugi možnosti imajo: pognati Turke iz dežele ali pa se jim podvreči. Prvega sami ne zmorejo, drugega nočejo. Če pa se umaknejo iz dežele, jo bo sovražnik zasedel in od tu nadaljeval svoje napade. Z zavzetjem Kranjske mu je odprta pot v Italijo in nemške dežele. Tedaj bo lahko dosegel svoj cilj in si podvrget cel svet z Rimom vred. Zato upravičeno nujno prosijo za pomoč, ne glede na to, kakšno sramoto in nasilja počenjajo Turki nad cerkvami, duhovniki in ostalim prebivalstvom, ki ga pobijajo in vlačijo v sužnost kakor največje hudodelce. »Ako nam sedaj ne pride na pomoč velika vojska, se za pozneje ne nadajamo, da nas more še kdo oteči, zakaj požrešni in besni sovražnik ne daje nobenega odloga, ampak razširja zmerom dalje svojo moč, če se mu ne bomo postavili krepko v bran.«¹²⁰

Podobne tožbe pošiljajo Korošci in Štajerci. Skupnemu zborovanju kranjskih in koroških stanov v Wolfsbergu so poslali koroški kmetje posebno poslanico, kjer dostojno, a vendar zelo odločno izjavljajo, da ne bodo več plačevali urbarialnih dajatev, če jim bodo še dalje nakladali nove davke za obrambo proti Turkom, a turške nevarnosti vendar ne odvrnili.¹²¹ Kakšno je moralo biti šele razpoloženje med kmeti na Kranjskem, če že koroški groze z odpovedjo davkov, ko so komaj enkrat doživeli strahote turškega napada.

Toda tudi l. 1474 ni obetalo že takoj v začetku nič dobrega. Že 26. aprila je cesar Friderik III. javil prebivalstvu Koroške, da prihajajo stalno poročila, da se Turki zbirajo v večjem številu v Bosni in nameravajo vpasti v njegove dedne dežele. Zato je ukazal Štajerski, Koroški in Kranjski, naj zavarujejo pota, vsi pa naj bodo pripravljeni za obrambo.¹²² Sultan Mohamed II. se je namreč začel dogovarjati s perzijskim kraljem Usun-Hasanom za mir, do katerega pa sedaj še ni prišlo. Vendar pa je poslal večjo vojsko nad Albanijo, kjer je začela oblegati benečanski Skader.¹²³

Druge turške čete pa so v maju ali juniju vdrle na Hrvaško in v Slavonijo. Zlasti je trpelo Hrvaško Zagorje, kjer so pustošili 14 dni in odpeljali ali pobili do 14.000 ljudi. Pri tem napadu jih je zopet vodil znani Zwitter.¹²⁴ Klaić pravi, da so pri tej priliki pridrli tudi v cesarjeve dežele, kjer so razsajali v okolici Ljubljane in po Savinjski dolini.¹²⁵ Žal pa ne pove svojega vira. Iz meni znanih virov je razvidno, da so se turške čete tedaj res zelo približale Furlaniji. Pismo Leonarda Botta iz Benetk milanskemu vojvodu z dne 23. junija 1474 pravi, da je sinjorija zvedela, da ti Turki, ki so prišli proti Furlaniji, niso naredili nič ali malo škode, ker gredo baje zoper neke cesarjeve kraje. Vendar pa so Benečani ukrenili vse potrebno, da Furlanija zaradi njih ne bo trpela škode.¹²⁶ Tudi 2. julija govori isti v novem pismu o okrepitvah, ki so jih Benečani poslali v Furlanijo. Zlasti mnogo so razpostavili vohunov, ker so se hoteli zavarovati proti nenadnim napadom, ki so jih pričakovali, ker so bili pri Skadru v hudih bojih s Turki.¹²⁷ Prvo pismo zlasti potrjuje Klaićevo trditev, da so bili Turki pri tej priliki na Kranjskem in Štajerskem, ker edino tu so možni cesarjevi kraji. Neko drugo pismo kneza Štefana II. Frankopana trdi 18. julija 1474, da je vojska, ki je pustošila okoli

¹²⁰ Drž. biblioteka v Münchenu, Cod. Teg. 967. — Parapat, 50—52. — Fr. Levec, 26—27. — Ilwof, MHVSt X, 230—232.

¹²¹ H. J. Bidermann, Tirolische Beiträge zur Geschichte Krains. MHVK 1865, 15—16.

¹²² B. Schroll, Urkundenbuch des Benedictiner Stiftes St. Paul in Kärnten. Oesterreichische Geschichtsquellen XXXIX, 459—460. — Parapat, 47, ki citira to po Hermannu, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten I, 184, postavlja to pismo v l. 1473.

¹²³ Klaić IV, 94.

¹²⁴ Unrest, 579—580.

¹²⁵ Klaić IV, 94.

¹²⁶ Questa S.ia ha havuto novelle como quelli Turchi che sono venuti verso el Friule non hanno facto danno alcuno o pocho, perche dicono essi si adrizanno verso alcuni lochi dello Imperatore. Tamen questa S.ria non cessa de fare provisioni assai... Cusin, Documenti, 109.

¹²⁷ Istotam, 110.

Koprivnice in Varaždina vse do Ptuja, pa tudi okoli Turopolja in Dubovca, štela okoli 8.000 mož.¹²⁸

Ko se je Benečanom posrečilo odbiti več turških napadov na Skader, so Turki 8. avgusta opustili obleganje in krenili proti severozapadu ter strašno zdelali Hrvatsko in Slavonijo. Tu so se razdelili v dva dela. En del je vdrl ob Savi navzgor, drugi pa je prišel pred Metliko, kjer so Turki ostali tri dni, ne da bi mesto samo nadlegovali. Na povratku so vodili s seboj tudi okoli 3000 ujetih kristjanov.¹²⁹ Gotovo sta bila med njimi tudi dva gospoda iz Kozjeka; to je edino, kar ve Valvasor o turškem napadu tega leta.¹³⁰

Toda Sebastijan Mulione, pisatelj »Chronicon Glemonense«, vira, ki doslej v literaturi še nikjer ni bil uporabljen, nam poroča, da so avgusta 1474 Turki napadli Furlanijo in prišli do Čedadu ter odpeljali nekaj ujetnikov, med katerimi sta bila tudi dva peka iz Gemone.^{130a} Vsekakor se ta podatek ujema z Unrestovim glede na čas kakor tudi glede na njegovo pripovedovanje, da so bili Turki tri dni pred Metliko, ne da bi jo napadali, kar je možno razložiti tako, da so ostale pred Metliko le čete, ki naj bi odnašale plen. Tudi število ujetih kristjanov, ki so jih po Unrestu vodili Turki s seboj, je za samo metliško okolico previsoko. Čudno je le to, da Chronicon Glemonense ne potrjuje noben drug vir. Zato se vsiljuje misel, da je bilo to morda junija, ko so Turki po zgoraj omenjenem pismu Leonarda Botta prišli proti Furlaniji. Vsekakor pa moramo računati, da so bili to leto v Furlaniji.

Resnosti in pomembnosti neprestanih turških napadov se je začel počasi zavedati tudi cesar Friderik III. Spoznal je, da se na državne stanove ne sme prav nič zanesti. Zato pa je želel, da se vsaj notranjeavstrijske dežele same organizirajo in pripravijo na obrambo, kolikor je pač mogoče. Tako je izdal 21. febr. 1475 ukaz vsem prelatom, plemičem, oskrbnikom in svojim uradnikom na Kranjskem, naj dajo na zahtevo deželne glavarja svoje ljudi na razpolago pri utrjevanju mest.¹³¹ Za 9. april je sklical zastopnike Štajerske, Koroške in Kranjske na skupno zborovanje, ker so znova prihajali glasovi, da se Turki pripravljajo na nov napad, ki je tudi res kmalu sledil. Unrest pri tem pripominja, da doslej cesar skupnega zborovanja ni nikdar dovolil.¹³² Na tem zborovanju so sklenili, da vsakdo plača tedensko najmanj en pfenig. Z nabranim denarjem naj se najame vojska, o katere ureditvi so tudi določili še nekatere podrobnosti.

Seveda so bili vsi ti ukrepi preslabotni, da bi mogli preprečiti turške napade, ki so vedno uspeli samo zaradi svoje nepričakovanosti. Kljub temu, da so ob meji razpostavili straže, ki so imele nalogo, nadzirati gibanje turških čet, in uredili način, s katerim je bilo mogoče najhitreje obvestiti vso deželo o preteči nevarnosti s pomočjo grmad na točno določenih krajih, so se znale turške čete tako skrivno približati meji v zaščiti mogočnih gozdov, da so prehitale »turške glase« vsaj za predele blizu meje. Toda tako hudo sedaj niso več mogli zadeti dežele kakor v začetku, ker si je pričela graditi skoro vsaka fara, vsaj bolj izpostavljena, svojo utrdbo, tabor, kamor so znosili že v mirnem času večino svojih zalog, v nevarnosti pa še sami tja pohiteli. Tako so si rešili vsaj golo življenje in nekaj živeža, če je tudi zgorel dom in vse drugo. Nujno je bilo treba seči po taki samopomoči, ker turški napadi so se nadaljevali in o njih koncu ni bilo nikakega znaka.¹³³

Tudi l. 1475 Kranjski ni bilo prizaneseno, saj je doživela kar dva napada. Videli smo, da je bil cesar Friderik III. obveščen že v začetku aprila, da se Turki v Bosni

¹²⁸ Klaić IV, 94. — Ilwof, Parapat in Levec tega napada ne poznajo.

¹²⁹ Unrest, 581—582.

¹³⁰ Valvasor XV, 374.

^{130a} 1474 de mense augusti, Turci ceperunt invadere Patriam Forijulii et aggressi fuerunt usque ad Portas Civitatis Austriae et abduxerunt aliquos captivos, inter quos fuerunt duo de Glemona, videlicet Franciscus Fazattus et Franciscus Albertus pistores. Rokopis v čedadskem muzeju: G. Vale, Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485—1487. Studi e testi 103. Città del Vaticano 1943, 27.

¹³¹ Klun, 42, št. 56.

¹³² Unrest, 589.

¹³³ Fr. Levec, 29—35.

zbirajo za nov napad. Unrest pripoveduje, da sta se hrvaški grof »Hanns von den Prundleyn« — Janž VIII. Brinjski — in kranjski plemič Schueperger — Schneeberger ali Schumberger — sprla s cesarjem in poklicala na pomoč Turke iz Bosne, ki so 25. aprila z veliko silo udarili na Kranjsko, mnogo ljudi zajeli na prošenju na »Sannd Mareinperg« in napravili na Krasu neizmerno veliko škodo z ropanjem in požiganjem.¹³⁴

Unrestovo pripovedovanje popolnoma potrjuje in dopolnjuje Pavel Puzel v svojem delu »Idiographia siue rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio«. V kronološkem delu pravi pri l. 1475, da je to leto Ahmed-paša na praznik sv. Marka Evangelista — 25. aprila — prihrumel popolnoma nepričakovano do Marijinega svetišča na Muljavi, ki je 1000 korakov oddaljeno od samostana v Stični. Prav tedaj je bila tam, kakor običajno vsako leto, zbrana velika množica ljudi obojega spola pri svetem opravilu, najbrže pri Markovi procesiji. O tem je bil Ahmed-paša obveščen po svojih vohunih. Nič hudega sluteče so Turki nenadoma napadli in jih ujeli do 4200 obojega spola in vsake starosti. Ob tej priliki tudi stiškemu samostanu ni bilo prizaneseno. Opat Ulrik na tak obisk ni bil pripravljen. Rešil se je sam le z malo brati. Ostale patre pa so Turki privezali konjem za repe in jih tako zvezane odpeljali v sužnost. Samostan sam so izropali, nato pa zažgali.¹³⁵ Tudi Valvasor omenja, da so l. 1475 Turki požgali stiški samostan, za vir pa navaja MScr. Sittic., torej stiški arhiv.¹³⁶

Turški napad v avgustu 1475 ni zadel Kranjske, temveč predvsem Dravsko polje in jugovzhodno Štajersko. Štajerski so tedaj prihitele na pomoč vojske iz Koroške in Kranjske, a so bile pri Bizeljskem ob Sotli premagane. Pri tej priliki je padlo tudi precej kranjskega plemstva, nekaj pa ga je prišlo v turško ujetništvo.¹³⁷

Poldrugi mesec kasneje so Turki zopet obiskali Kranjsko. V tednu po sv. Mihaelu — ki praznuje 29. septembra in je bil to leto na petek, tako da se je novi teden začel s 1. oktobrom — so Turki pridrveli na Kranjsko s 4500 možmi. Zopet jih je vodil znani Mihael Zwitter, ki pa jim je tokrat ušel v grad Goričane. Na svojem pohodu so obiskali Krško, — po tem se zdi, da so prišli na Kranjsko ob Savi navzgor — Kostanjevico in se nato spustili skozi Dolenjsko proti Kranju in Radovljici ter prišli do »visokega mostu in kraja, kjer še preje nikdar niso bili.« Po Levčevi razlagi¹³⁸ je bil ta most pri Mostu čez potok Rupo; kraj, kjer nikoli še niso bili, pa Kot. Vendar pa je treba iskati kraj »an die hohen pruck« v Mostah nad Žirovnico, za kar govore srednjeveške listine in kasnejši urbarji.^{138a} Na več krajih so nato Turki poskušali priti

¹³⁴ ... als man zellt LXXV am Eritag nach Sannd Jorgen Tag chumen sy mit ainer Pesammung und mit der Turchen Hylff gein Krayn, und vyenngen vil Volcks auf ainem Kirchtag auff Sannd Mareinperg, und haben auff dem Kast einen vnmasygen grossen Schaden gethan mit Lewdt Verfuering, Rawb und Prannndt. Unrest, 584—585.

¹³⁵ P. Puzel, 86—87. Isto ponovi s skoro istimi besedami na str. 352—353.

¹³⁶ Valvasor XV, 376. Omenil sem že, da Valvasor VIII, 700, postavlja ta dogodek v l. 1471, kar so po njem prevzeli vsi zgodovinarji. Puzel pa izrečno trdi, da se je to zgodilo l. 1475. Vidi se, da sta oba črpala iz istih virov, ker je pripovedovanje enako. Da se je pa Valvasor v letnici zmotil, kaže njegov stavek, da je opat Ulrik živel po tej nesreči še pet let, nekaj vrstic više pa sam pravi, da je umrl l. 1481. Kakor Puzlu tako je tudi Valvasorju Ulrik sedemindvajseti opat. Tudi Puzel pravi, da je umrl »quinquennio super hac calamitate« in postavlja datum njegove smrti na 3. oktober 1481. Iz tega sledi, da sta imela oba isti vir pred sabo. In res! Chronographicon Monasterii Sitticensis (rokopis v Drž. arhivu pri Narodnem muzeju v Ljubljani) ima na fol. 10' skoraj dobesedno isti tekst, kot je v Puzlu na dveh krajih. Valvasor pa se je pri tem zmotil in namesto 1475 prepisal 1471. Verjetno pa se je zmedel tudi zaradi tega, ker je samostan vsaj nekoliko trpel tudi l. 1471. — S tem je razrešeno tudi Levčevo vprašanje, kje je »Sannd Mareinperg«. Brez dvoma je to Muljava z Marijino cerkvijo. — Sledi pa še nekaj važnejšega. Parapat, 57 in Fr. Levec, 37, navajata za sv. Miklavža 1475 nov turški napad tega leta na Kranjsko in se pri tem naslanjata na P. Radicsa delo »Die Gegenäbte Albert und Peter von Sittich«, 39—40, kjer pa ta navaja pravkar citirano mesto iz Puzla, a se pri tem zmoti in navede kot dan vpada praznik sv. Nikolaja namesto sv. Marka Evangelista. Tako je po pomoti nastal še tretji turški napad l. 1475.

¹³⁷ Unrest, 591—592. — Valvasor XV, 375—376. — Parapat, 55—57. — A. Klein, 114.

¹³⁸ Fr. Levec, 37, op. 2.

^{138a} Med drugim M. Kos v poročilu o L. Santifaller, Die Urkunden der Brixner Hochstifts-Archive 845—1295. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 1929, 66.

čez gorovje, ker bi radi obiskali tudi Koroško. Toda Korošci so se dobro zavarovali in razmestili straže na vseh prehodih od Slovenjega Gradca in Pliberka do Korenskega sedla. Zato pa so Turki cel mesec neovirano divjali po Kranjski. Unrest zaključuje svoje poročilo, da si lahko vsakdo sam misli, kakšno škodo so v tem času naredili.¹³⁹

Toda cesar Friderik III. se kljub vsemu ni odločil za kaj uspešnega zoper Turke. V l. 1476 najdemo samo en ukaz ljubljanskemu mestnemu svetu, ki mu vелеva, naj sprejme v mesto vse priselke z dežele, ki se hočejo nastaniti v mestu.¹⁴⁰ Tudi iz velikega podjetja, ki se ga je lotil 1475 kralj Matija Korvin, ni nastalo nič odločilnega, deloma prav po krivdi Friderika III.

Že v začetku 1475 so turški napadi na Erdeljsko, južno Ogrsko in Hrvatsko prisilili kralja Matijo, da je sklenil premirje s poljskim in češkim kraljem, da bi se mogel pripraviti za velik spopad z Mohamedom II. Zlasti papež Sikst IV. se je trudil, da bi pomiril spore med evropskimi vladarji in njih silo obrnil rajši proti skupnemu sovražniku, a odziva ni bilo skoro od nobenega. Pač pa se je ponudila pomoč od strani, od koder je gotovo ni pričakoval. Perzijski vladar Usun-Hasan, ki se je pripravljal na nov napad na Mohameda II., je Matiji poslal pismo v perzijskem jeziku, kjer je bodril evropske vladarje, naj udarijo na Turke iz zapada, on bo pa udaril iz vzhoda.¹⁴¹ Tako je Matija sam resno nadaljeval s pripravami in se dobro opremil. Najprej je sklenil Turkom odvzeti močno utrjeni Šabac, sedež akindžijev, kamor so tudi dovažali večino ujetnikov iz naših dežel. V začetku l. 1476 ga je pričel oblegati in 15. februarja se je trdnjava vdala. Pripravljal se je že, da zavzame Smederevo in nadaljuje svoj pohod. Tedaj pa so se doma zgodile važne spremembe, ki so njegovo pozornost odvrnile od turške nevarnosti. Ogrski primas in ostrogoški nadškof Ivan Beckenslahe je za časa kraljeve odsotnosti prebegnil k nemškemu cesarju Frideriku III., staremu Matijevemu nasprotniku, in mu izdal vse kraljeve načrte. Tako je znova vzplamtelo staro sovraštvo med obema vladarjema. To in pa ženitev sta ga pripravila do tega, da je Matija bojevanje zoper Turke prepustil svojim vojskovodjem, ki so odnesli več prav lepih zmag v Moldavski in Vlaški. Pri tem pa so pozabili boljše zavarovati zapadno mejo proti Turkom. To so izrabili Turki in svoje poraze tam so maščevali z novimi napadi na Hrvatsko in Kranjsko.¹⁴²

Dne 11. julija 1476 je pridivljalo 4500 turških konjenikov skozi Hrvatsko ob Savi navzgor do Krke pri Brežicah. Ker niso mogli preko Save na Štajersko, so se tu utaborili za en dan in eno noč, nato pa se pogнали ob Krki navzgor in se utaborili pred utrjeno kartuzijo v Pletterjah. Tu so štiri dni brezuspešno napadali samostansko pristavo, nakar so krenili naprej proti Novemu mestu. Verjetno so nato nadaljevali svojo pot ob Krki dalje in čez Bloke proti Cerknici in Postojni ter preko Krasa na Vipavo in blizu do Gorice. Ko so tako opustošili Vipavsko dolino, so se spustili preko Črnega vrha in Žirov proti Škofji Loki. Ena četa pa je krenila po dolini Idrijce nad Tolmin.¹⁴³ Iz Poljanske doline so se čez hribe spustili mimo Polhovega Gradca in se znašli pred Vrhniko in Logatcem. Nekaj jih je pridrlo celo do Ljubljane, kjer so požgali cerkev sv. Petra pred mestom, ki o njej Unrest pripominja, da je že v vseh dosedanjih turških napadih trpela škodo.¹⁴⁴ Ko so tu opravili s svojim divjanjem, so se združili z ostalo vojsko in udarili preko Krasa na Lož, ki so ga zavzeli in vse prebivalstvo ujeli in odpeljali, trg sam pa požgali. Bogato obloženi s plenom so se preko Kočevja in Kolpe vrnili v Bosno. Kakih 2000 mož pa se je ločilo od te skupine in se skrivaj vrnilo skozi Krakovski gozd proti Savi,¹⁴⁵ ki so jo pod Krškim prekoricali in se 25. julija znašli na Spodnjem Štajerskem, kamor so pred 14 dnevi

¹³⁹ Unrest, 593.

¹⁴⁰ Klun, *Diplomatarium Carnolicum*, 43, št. 59.

¹⁴¹ Klaić IV, 95.

¹⁴² Istotam, 96—102. — Jorga II, 176—178.

¹⁴³ Tako čita »Culmein« pri Unrestu, 605, Fr. Levec, 38.

¹⁴⁴ Darnach chamen etlich geyn Laibach inn das Veldt, do verpranten sy Sannd Peter Pharkirchen von der Statt, die noch vor in aller Turckhn Rays hin ist kumen... Unrest, 605.

¹⁴⁵ ...sindt etlich auff zway tausent haymleich fur und fur abgetzogen zw der Kraka, und sindt vnter Gurck Veldt uber Saw chomen. Unrest, 605.

zastonj skušali vdreti. Vendar je A. Klein mnenja, da tokrat niso bili na Štajerskem, temveč da so plenili po Hrvaški, preko katere so se vrnili domov.¹⁴⁶

Še enkrat je onega leta Kranjska občutila divjo turško silo. Dne 10. oktobra¹⁴⁷ je prihrumelo pod vodstvom Valum-bega Markučevića 8—10.000 Turkov na Kranjsko ter mimo Kranjske gore in Bele peči na Trbiž in dalje na Koroško, ki so jo silno opustošili, nakar so se vrnili mimo Slovenjega Gradca in Celja do Save. Ko so jo prekoračili, so se utaborili pri Krškem in tu ostali osem dni. Ves ta čas so pošiljali manjše čete na vse strani, tako na Štajersko kot na Kranjsko in v bližini vse uničili. Potem pa so se razdelili: en del je naropano blago in ujetnike odvedel domov v Bosno, drugi pa je krenil na novo ropanje. Udaril je skozi Kočevje, Ribnico, Bloke, Cerknico in med Ložem in Postojno na Kras. Prav nič se jim ni mudilo, ker so se povsod zadrževali po več dni. S Krasa so udarili še v Istro in proti Trstu. Dosegli so Sočo in se spustili v boj z beneškim poveljnikom Antonijem di Verona, ki je padel. Tržačani so jim poslali nasproti 200 vojakov in pod Mohovim gradom blizu Sacerba je prišlo do spopada, v katerem je padlo 5 Turkov in 3 tržaški vojaki. Iz okolice Trsta so odpeljali Turki okoli 50 ljudi, ki pa se jim je po 6 mesecih posrečilo ubežati in so se vsi vrnili domov.¹⁴⁸ Ko so tako oplenili še Istro, so se čez Grobniško polje vrnili 6. novembra proti Bosni.¹⁴⁹

Kakšno grozno razdejanje so Turki tega leta napravili po slovenskih deželah, si lahko mislimo. Cele štiri mesece so neovirani ropali po naših krajih. Zato se upravičeno zgraža Unrest: »Vsakdo naj pomisli, kako je tako majhna turška vojska, ki so jo cenili na največ 8000 mož, hodila prosto in neovirano po treh deželah, Koroški, Slavoniji in Kranjski s Krasom ter naredila zelo veliko škodo, a se ji ni nihče uprl, razen onega, ki si je po nujni potrebi hotel rešiti življenje. Le na Krasu so Turkom ponoči naredili nekaj škode, ko so jim odvzeli nekaj ujetnikov. O Bog nebeški, čas bi bil, da bi krščanski meč odvzel turški sablji njeno ostrino.«¹⁵⁰

Razumljivo je, da je tako neovirano divjanje Turkov povzročilo slabo voljo pri kmetu, ki je pri tem največ trpel. Gospodje in meščani so bili kolikor toliko na varnem za svojim obzidjem, ker akindžiji niso bili pripravljeni za obleganje in napadanje utrdb. Kmet pa je leto za letom trepetal za golo življenje. Zato ni čudno, če je nastalo med kmeti po toliki škodi in trpljenju splošno govorjenje, da gospodje in deželani nič ne store za njihovo obrambo, temveč so celo v zvezi s Turki. Unrest seveda to zanikuje in pravi, da je pač nemogoče, da bi ena sama dežela mogla nuditi Turkom zadosten odpor in da so se stanovi vedno trudili, kolikor so mogli.¹⁵¹ Tako so tudi naslednje leto dežele zbirale denar za svojo obrambo, a vse skupaj je zelo malo zaleglo, ker se je Friderik III., ki je bil dolžan skrbeti za varnost mej, pripravljati za obračun z ogrskim kraljem.

Odnosaji med cesarjem in Matijo Korvinom so se v zadnjem času zopet poslabšali, kakor smo že videli. Zaradi čeških razmer pa je maja 1477 prišlo do popolnega preloma med njima. Kralj Matija Korvin je z izbrano vojsko vdrl v Avstrijo in je precejšen del zasedel, le utrjena mesta so se mu uspešno upirala. Tudi slovenske dežele so Matijeve vojske večkrat preplavile. To priliko so izrabili Turki za nove napade na Ogrsko in cesarjeve dežele. Zaradi tega in nepopolnega uspeha v Avstriji je po posredovanju Siksta IV. prišlo 1. decembra 1477 do miru, ki je bil za Matijo

¹⁴⁶ A. Klein, 114—115.

¹⁴⁷ A. Klein, 115 pravi, da je treba Unresta pravilno čitati »Phintztage vor Sannd Cholmas Tag« in ne »Chosmas«.

¹⁴⁸ Bonomo, ponatisnil Buttazzoni, 394.

¹⁴⁹ Unrest, 606—609. — Poročilo bamberskega vicedoma Der Türcken Inczug anno 1476 v arhivu v Celovcu, po izvlečku pri Parapatu, 61, op. 3. — Długosz, 548. — Ta napad omenja tudi bavarski kronist Schamdocher, Breve Chronicon rerum sub Friderico III. gestarum, izdal Oefele, Scriptores rerum boicarum I, 317. — Krones, Beiträge VII, 36.

¹⁵⁰ Unrest, 608—609.

¹⁵¹ Istotam, 609.

ugoden. Mir mu je omogočil, da se je mogel zopet posvetiti razmeram na Hrvaškem in na jugu sploh, kjer je turška nevarnost zelo narasla.¹⁵²

Že v prvi polovici junija 1477 — po Unrestu poleti¹⁵³ — so Turki prišli zopet na Kranjsko in v Slovensko marko ter tu ostali cel mesec, če smemo verjeti Unrestu. Že 16. junija pa piše briksenski škof Jurij kanoniku Krištofu Schachnerju, da so se umaknili neznano kam. Po njegovem pisanju je turška vojska štela 32.000 mož in več topov; nihče se ji ni upal upreti. Če bi bila udarila na Ljubljano, bi se ta ne mogla ubraniti, ker je vsa njena posadka imela komaj 200 mož.¹⁵⁴ Da so zapustili za seboj v deželi veliko škodo, radi verjamemo Unrestu, več pa nam o tem napadu ni znanega. Zdi se, da so hoteli pri Krškem prekoračiti Savo, kar pa jim verjetno ni uspelo, ker Unrest še dostavlja, da je tu utonilo do 500 Turkov.¹⁵⁵

To leto so slovenske dežele doživele še en hud turški napad, ki je bil namenjen Benečanom. Ta napad proti Furlaniji je v zvezi z ojačeno vojno med Mohamedom II. in Benečani. V maju 1477 je rumelijski beglerbeg napadel benečanski Lepanto, a se je moral zaradi pravočasne pomoči benečanskega brodovja umakniti. Kmalu nato, septembra, pa so doživeli Benečani hud poraz pred Tirano v Albaniji. Takoj nato so krenile bosenske čete znova proti Furlaniji, hoteč zadeti Benečane doma in jih tako prisiliti, da bi bili popustljivejši za sultanove želje na Balkanu.¹⁵⁶ Pri tem so seveda trpele tudi slovenske dežele.

Proti koncu meseca oktobra 1477¹⁵⁷ je okoli 10.000 akindžijev pod vodstvom Omar-bega (Armarbeco, Umur-beg) nenadoma pridrvelo do Soče. Na Kranjsko so vdrli pri Metliki, nakar so prišli do Ljubljane in čez Kras mimo Vipave do Soče in Solkana, kjer so se utaborili. Od tu so se razkropili na vse strani in dosegli na severu Trbiž, na jugu pa menda Čičarijo (Tschischewl?). Glavnina pa je pritislila dalje proti zapadu.¹⁵⁸ Benečani so bili tu komaj dobro končali z delom na vrsti utrd ob Soči vse

¹⁵² Klačič IV, 101—104.

¹⁵³ Unrest, 628.

¹⁵⁴ E. M. Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg VII*, Wien 1843, štev. regesta 2065, str. CCCCLVIII.

¹⁵⁵ Unrest, 628. — Fr. Levec, 41, naveže na ta napad še en turški napad preko Istre na Sočo in v Furlanijo. Ker so se benečanske čete čutile preslabe, so se umaknile v utrdbe. Turki so se sedaj razlili po vsej Furlaniji in se približali na 3000 korakov Vidmu, kjer je nastal tolik strah, da bi bilo mesto padlo brez obrambe, če bi se Turki še bolj približali. A ti so se hitro vrnili, ker so se bali zasede. Kot vir navaja A. Bonfinija delo *Rerum ungaricarum decades quatuor et dimidia in Sabellicovo De pugna inter Venetos et Turcas ad Sonitium amnem commissa* (izdal Lonicerus *Chronicorum Turcicorum II.*) po izvlečkih v Zinkeisen *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa II*, 375—376. Bonfinij postavlja napad v l. 1478. Zakaj da je Bonfinijeva letnica zmotna, Levec ne pove. Vidi pa se, da je posnel ta napad po Zinkeisen, ki navaja Sabellica za svoj vir. Ker mi ta ni dostopen, v tem oziru ne morem izreči sodbe. Ker pa tega napada ne omenjata niti Paschini v svoji *Storia del Friuli* niti Cusin v *Il Confine orientale d'Italia*, medtem ko Vale, *Itinerario*, 27, izrečno pravi, da »passò l'estate con relativa calma«, mislim, da moramo ta napad črtati.

¹⁵⁶ Jorga II, 184—185.

¹⁵⁷ Unrest, 629, pravi, da je bilo to na vseh vernih duš dan (2. nov.): Als man zalzt MCCCC. und LXXVII. Jar an allen Selen Tag, kamen die Turcken inn Fryawl. — Długosz, 629, postavlja vpad »circa festum s. Michaelis« (29. sept.). — Sabellico, *De pugna inter Venetos et Turcas*, 111, poroča, da je bilo to oktobra. — Valvasone (izvleček Buttazzoni, 394—395): »penultimo di ottobre«. — Vale, *Itinerario*, 27—29, pravi, da so Sočo prekoračili ponoči 28. oktobra.

¹⁵⁸ Vermerchkt es ist zw wissen das dy turkn her aus durch dy metling seind gezogen vnd seind auf läbach chumen vnd von läbach sein sy ein gezogen auff wälisch land vnd sind chemen vber den kast hin auf weiden vnd wipach vnd hin fur tschischewl vnd gar hin ein auf tarfäser land da selbst haben sy kert vnd sein wider ander ander seytn fur khuniglan hin aus gezogen vnd haben alles das erschlagen vnd verprend das sy an sein chemen vnd den frauen dy pewch auf geschnitn. Item pey partnaw (= Pordenone) da ligt ein täber dar in seind V hundert pawern gebesen... vnd sein aller gebessen pey VIII tawsent... Drž. biblioteka v Münchenu, Cod. germ. 1585, fol. 125'. Poročilo je sicer datuma, a z ozirom na vsebino, zlasti še na omenjene kraje, ga je uvrstiti semkaj. — Jacopo di Valvasone, *Incursione dei Turchi nel Friuli*, rokopis št. 79 v nadškofijski knjižnici v Vidmu: Scorsero gran parte del paese abbruciando cento ville con strage dei miseri contadini e giunsero fino alle mura di Pordenone. Vale, *Itinerario*, 28. — Po Długoszu, 629, je bilo Turkov 30.000.

od Ogleja do Gorice in ob meji severne Istre (Mohov grad, Sacerb, Podgrad, Rašpor).¹⁵⁹ Po teh trdnjavah so razpostavili svojo vojsko, skupno do 3000 mož. Toda vse te utrdbe bliskovitih turških nastopov niso mogle zadržati. Preden so se Benečani zavedli, da je sovražnik v deželi, je bil 28. okt. most pri Gorici že v turških rokah in 1000 turških konjenikov na desnem bregu Soče. Beneški poveljnik se je spustil z njimi v boj, a je izgubil bitko in življenje.

Turki so imeli sedaj prosto pot v Italijo in so se razlili kakor povodenj po ravnini do Taljamenta. Vse, kar so dosegli, so požgali: zgorelo je do 100 vasi in zvečer je cela ravnina med Sočo in Taljamentom bila eno samo neizmerno ognjeno morje, o katerem pravi Sabellico, ki je to sam gledal iz nekega gradu pri Vidmu, da se upa trditi, da tako strašnega požara dotlej gotovo še nihče ni videl.¹⁶⁰ Toda Turki so drveli dalje, prekoračili so Taljament in vse vasi tja do Piave upepelili. Cela zgornja Italija do Verone z Benetkami vred je trepetala pred strašnim sovražnikom, ki je sedaj neovirano požigal, plenil in pobijal. Ko pa so Benečani vendarle zbrali svojo vojsko, so se Turki urno umaknili. Zgodilo se je to okoli 12. novembra, ker ta dan poroča milanski poslanik Leonardo Botta iz Benetk, da se po glasovih iz Trevisa Turki umikajo proti Soči. Naslednjega dne pa pravi, da so se Turki po poročilih iz Tržiča že umaknili proti Bosni, potem ko so naredili ogromno škodo.¹⁶¹

Cesar Friderik III. je po vseh teh strašnih napadih, ki so silno znižali davčno moč njegovih dežel, skušal deželi pomagati s tem, da je začel raznim krajem podeljevati mestne in druge pravice. Krško, Lož in Višnjo goro je l. 1477 povzdignil v mesta in jim naklonil razne gospodarske ugodnosti, da bi se mogla utrditi. Vipavo je ukazal obdati z močnim obzidjem. Dne 27. jan. 1478 je zapovedal vsem prebivalcem štiri milje okoli Ljubljane, da pomagajo pri zidanju obzidja ob Ljubljani.¹⁶² S takimi ukrepi je res razširil mrežo utrdb po deželi in dal večjemu številu prebivalstva možnost boljše obrambe, a za odvrnitev turških napadov je bilo to majhnega pomena. Turki so prihajali še naprej v deželo popolnoma nemoteno, ker so jim tudi razmere na Hrvaškem dovcljevale več ali manj prosto pot. Kralj Matija se za Hrvaško ni mnogo brigal, objestno plemstvo pa se je nepretrgoma ruvalo med seboj. Zlasti v rodbini Frankopancev, eni najmočnejših na Hrvaškem, so besneli neprestani boji. Ko so sedaj videli, da so se turški napadi raztegnili z vso silo tudi na domače benečansko ozemlje, so Frankopani začeli iskati pomoči pri Benečanih. A ti so jim 24. februarja 1478 odgovorili, da so vsemu zlu krivi sami; če pa se bodo zedinili za skupen odpor, jim bodo radi pomagali.¹⁶³

Turki, zadovoljni z velikim uspehom zadnjega napada na Furlanijo, so se zgodaj spomladi zopet zbrali za nov pohod. Že 24. marca 1478 poroča milanski poslanik v Benetkah, že znani nam Leonardo Botta, da je sinjorija zvedela, da je ogrski kralj izdal ukaz svojim ljudem v Dalmaciji vse do Senja, da ne sme nihče dati nobenega znaka ne s topom ne z ognjem ali kako drugače, ko bodo šli Turki skozi njihove kraje. Iz tega sklepajo Benečani, da je kralj Matija v zvezi s Turki.¹⁶⁴ Težko je reči, če je to res. Kaže pa na vsak način na čimdalje večji razdor med kraljem in Benečani.

Benečanske informacije so bile dobre. Že 30. marca so Turki vdrli skozi Krbavo in Grobnik. Navsezgodaj zjutraj tega dne se je podilo 3000 mož mimo Podgrada proti Golcu in dalje proti Istri, ki so jo dobro oplenili. Ostale čete — vseh Turkov je bilo okoli 30.000 — so krenile proti Trstu, kjer so se razdelile v dva dela: okoli 9000 jih je krenilo naprej proti Tržiču in Soči, drugi pa so ostali pri Trstu. Večkrat so poskušali priti preko Soče, a ta je bila prav tedaj zelo narasla. Tako je imela obramba na drugem bregu precej olajšano delo. Zato pa so Turki popolnoma izropali okolico

¹⁵⁹ Carlo de Franceschi, *L'Istria — Note storiche*, 263—264.

¹⁶⁰ Originalni tekst pri Parapatu, 63, op. 6 in Fr. Levcu, 42, op. 1.

¹⁶¹ Cusin, *Documenti*, 110. — Glej tudi Cusin, *Il confine orientale d'Italia II*, 201—203.

¹⁶² J. Chmel, *Urkundliches zur Geschichte K. Friedrichs IV.* Archiv für Kunde österreich. Geschichts-Quellen III, 1849, 150, št. 197.

¹⁶³ Klaić IV, 107—108.

¹⁶⁴ Cusin, *Documenti*, 111—112.

Tržiča tja do Gorice. Kljub temu, da so po izjavah dveh ujetih Turkov nameravali ostati v Furlaniji najmanj ves junij, so se sedaj kmalu vrnili nazaj v Bosno. Vsekakor se je to zgodilo že pred 22. aprilom.¹⁰⁵

Zanimive so podrobnosti iz izjav omenjenih dveh ujetih Turkov. Turki so imeli namen čimprej vdreti v Furlanijo. Pri tem sta bili odločilni dve stvari, ki sta napad pospešili: prvič, da bi se Benečani ne mogli pravočasno pripraviti, drugič pa, ker je v Bosni bilo veliko pomanjkanje živil in obenem malo upanja na prihodnjo žetev, ker je bila Bosna slabo obdelana. Zato so tudi hoteli ostati v deželi še cel junij in počakati novo žetev.¹⁰⁶

Ker se jim je torej ta napad ponesrečil, so se okoli 20. julija vrnili znova proti Furlaniji. Istočasno pa so z veliko silo oblegali Skader v Albaniji in je zato naravno, da so hoteli z napadom na Furlanijo zopet izzvati strah v Benetkah samih in obenem vezati del benečanskih sil doma. Po beneških virih je pod vodstvom bosenskega sandžaka Iskander-bega vdrl v Istro in Furlanijo okoli 30.000 Turkov; 22. julija so prekoračili Sočo, toda benečanski poveljnik Carlo de Montone se je umaknil v dobro utrjeno Gradiško. Zaradi tega in ker so bila polja že požeta, žito pa spravljeno na varnem, so se Turki, ki so našli tu Benečane pripravljene, že naslednji dan obrnili ob Soči navzgor mimo Ročinja¹⁰⁷ v zgornjo soško dolino do Kobarida, Bovca in Loga, da bi na Koroškem poskusili svojo srečo. Tu v ozki soteski so jim Slovenci uničili most za prehod in ubili Hasan-bega, enega izmed poveljnikov. Toda niti to niti visoko, težko prehodno gorovje Turkov ni zadržalo. Z neverjetno drznostjo in vztrajnostjo so preplezali divje skale, konje so po vrveh vleкли kvišku in jih drugod zopet spuščali navzdol. Slovenci so jim skušali preprečiti ta prehod, toda Turki so nanje valili skale iz višine in si tako izsilili nadvse težaven prehod čez Predil na Koroško. Dne 26. julija so bili v Trbižu, odkoder so se razlili po celi Koroški, kjer so se prav tedaj kmetje upirali zoper deželne stanove. Po enomesečnem ropanju od Šmohorja do Sachsenburga in Št. Vida so se vrnili z velikim plenom, vodeč s seboj 8—10.000 ljudi v sužnost, skozi Junsko dolino mimo Slovenjega Gradca in Celja zopet v Bosno.¹⁰⁸

Istočasno so Turki razgrajali tudi po Kranjski; 22. julija, ko so eni oddelki prekoračili Sočo, so bili drugi pred Ljubljano, ali vsaj v bližini. Ta skupina se je razdelila na štiri oddelke in ropala po deželi. Do 4000 konjenikov je prišlo v Vipavsko dolino do Vipave.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Pisma Leonarda Botta 1., 4., 6., 9. in 22. aprila 1478: istotam, 112—117. — Buttazzoni, 395, samo omeni, da so bili tega leta spomladi v deželi. — Levec, 41, postavlja ta vpad v l. 1477. — Valvasone, *IncurSIONe dei Turchi: La quarta invasione successe il quinto d'aprile l'anno seguente (1478)*. Questi erano da 15.000, li quali scorsero prima nell'Istria fin a Pirano, e dappoi fin al Lisonzo, dove fecero molti danni nel territorio di Monfalcone, ma non passarono più oltre per tema delle genti Venetiane... per il che non potendo far altro progresso consumati che ebbero quindici giorni nel Carso ritornarono nella Bossina. Vale, *Itinerario*, 31. — Cusin, *Il confine orientale II*, 204—205.

¹⁰⁶ Cusin, *Documenti*, 115.

¹⁰⁷ Matteo de Cantalupo poroča iz Foljana v Mantovo 28. julija 1478: ...poj stracorseno (sic) in una valle chiamato val de roncino. Cusin, *Documenti*, 119. — Fr. Levec, 44, misli, da so šli ob Nadiži navzgor. To poročilo pa kaže, da je glavčina krenila ob Soči navzgor. — To potrjuje tudi Valvasone: Ma da poi ammassati un'altra volta con Scandario lor capitano il 22 luglio dell'anno istesso ritornarono nella Patria, e passato il Lisonzo s'azzuffarono col Conte Carlo Montone generale dell'esercito di questi Signori (i veneziani), che erano di 6000 cavalli ben armati nelle predette Cittadelle, nel qual giorno dopo molte scaramuzze fatte, i Turchi si ritirarono con morte di pochi dell'una e dell'altra parte, per la qual cosa la domenica seguente (25 luglio) s'inviarono verso Caporetto per lo Canal di Roncina, per lo qual passa lo fiume Lisonzo, et indi per la parte di Plezzo fra le alpi alla Tarvisa... Vale, *Itinerario*, 32—34. Vale priobčuje istotam v op. 2 dve listini z dne 3. in 12. avgusta 1478 iz videmskega notariatskega arhiva (Archivio Notarile), ki še podrobneje opisujeta turško napredovanje ob Soči navzgor. — Paschini III, 190. — Cusin, *Il confine orientale II*, 211—212.

¹⁰⁸ Unrest, 637—641. — Dlugosz, 572. — Valvasor XV, 376—377. — Krones, *Kleine Beiträge zur mittelalterlichen Quellenkunde. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung VII*, 261. — Jorga, *Notes et extraits*, 5. knj. (M. Kos, *CJKZ* 1920, 119.) — Buttazzoni, 395—396. — Jorga, *Geschichte II*, 186—187. — A. Klein, 116.

¹⁰⁹ Unrest, 641, poroča o tem samo to: diweyl die Turckhn zw Kernndtn warn, warn auch Turckhen zw Krayn im Lanndt, da tetten sy auch grossen Schaden. — Nekaj več pove

Na svojem povratku pa Turki niso imeli sreče. Ker so se morali zaradi obilnega plena in številne živine, ki so jo vodili s seboj, počasi pomikati proti domu, so jih napadli Hrvati in jim odvzeli mnogo plena. Ko so šli nekoliko kasneje mimo Jajca, jih je napadel tamkajšnji poveljnik in jih mnogo pobil, tako da se jih je rešilo le kakih 5000.¹⁷⁰

Strašna beda in nezadovoljstvo, ki sta tedaj vladala v notranjeavstrijskih deželah, sta povzročila javno pismo na cesarja Friderika III., datirano v Gradcu 6. novembra 1478.¹⁷¹ Takoj v začetku poziva pismo cesarja, naj se že vendar prebudi iz svojega spanja, ko ga njegovi podložniki plemenitega in neplemenitega stanu v kneževini Kranjski in Metliški kličejo že več kot pol leta na pomoč proti Turkom, sovražnikom naše vere, prav tako pa tudi Korošci in Štajerci, ki vsi žele, da se sporazume s svojimi nasprotniki, da se bo mogel tem krepkeje upirati močnemu sovražniku krščanskega imena. Ko je bil okronan za cesarja, mu niso dali v roke knjiže, temveč meč, da bi z njim širil vero, krotil nevernike in ščitil cerkev. Spomni naj se sklepov regensburškega državnega zbora ter jih uresniči. Treba je pohiteti, ker čas je kratek; odlašanje prinaša škodo njemu in njegovim podložnikom. Odpravi naj muke nedolžnih otrok, ki jih krvoločni Turki natikajo v pričo staršev na plotove. Nato pa se obrača zoper splošno znano Friderikovo skopost in ga opozarja, naj da svoje bogastvo na razpolago za obrambo pred Turki, dokler še ni prepozno. Nikar pa naj se ne dotika cerkvenega blaga in zvišuje davkov ubogim podložnikom, ki še sedanjih ne zmorejo. Sprašuje ga, kje je denar, ki ga je celih 32 let prejemal iz svojih dežel, kje so zakladi, ki so mu jih zapustili predniki. Nikar naj ne misli, da mu podložniki zaradi nepokorščine nočejo dajati predpisanih dajatev, temveč zato, ker nimajo: saj so že 20 let zaprte vse ceste in pota. Nezadovoljstvo in upor izvirata tudi iz tega, ker je denar vedno slabši, mitnina in vse dajatve pa vedno višje. Nad vse značilen je zaključek, kjer svari, naj nihče tega lepaka ne strga in uniči. Če ga pa kdo hoče prepisati in poslati cesarju in njegovim svetovalcem, sme to storiti, a plakat naj obesi nazaj, zakaj »kdo ve, kaj hoče Bog storiti po nekem revnem bratu (pisцу). Papež, kardinali, patriarhi, nadškofi, opati in prošti, katerih dolžnost bi bila cesarju to povedati, molče. Tako pravi pismo: Ne boj se niti kralja niti cesarja, svoboden si in ne zamolči božje resnice, ki naj nas obvaruje v ljubezni našega bližnjega in predvsem vsega zlega na telesu in duši. Amen.«

Malo je verjetno, da bi bilo to pismo prišlo do cesarja ali da bi vsaj vzbudilo večjo delavnost v njem. Razmere same so ga prisilile, da je skušal po svojih močeh obvarovati dežele pred nadaljnjimi napadi. Prosil je na raznih krajih za pomoč v denarju in četah, sklical deželne zборе Štajerske, Koroške in Kranjske, državni zbor v Nürnberg, ki mu je zgovorno naslikal težave teh dežel, ki so doživele v zadnjih letih že 23 turških napadov. Na odziv pa je naletel samo v svojih dednih deželah.¹⁷²

Nevarnost pa je čimdalje bolj naraščala, zlasti ko so Benečani 26. januarja 1479 sklenili z Mohamedom II. mir. Turško napredovanje v Albaniji, kjer so zavzeli Krojo in oblegli Skader, ter dejstvo, da sta jim prav tedaj odtegnila svojo pomoč papež Sikst IV. in neapeljski kralj Ferdinand, sta jih prisilila, da so se pogodili s Turki. Odstopiti so morali Krojo, Skader in še več drugih krajev. Za pravico svobodnega trgovanja po vsej turški državi, kar je bilo Benečanom najvažnejše, pa so obljubili plačevati letno 10.000 dukatov.¹⁷³

pismo Antonia da Bagno: como li perfidi Turchi quali corsano pria in Frioli il zorno de la Madalena sono a Lubiana ed hanno fatto quatro parte di loro luntani luno dall'altro milia 30, et vanno corando il Paese de lo imperatore, et si è reduto circha a quattro millia chavalli de essi a Vipao apresso de Gorizia a vinti milia. Cusin, Documenti, 119.

¹⁷⁰ Unrest, 641. — Klaič IV, 108. — Smičiklas, Povjest hrvatska I, 661.

¹⁷¹ K. Haselbach, Die Türkennoth im XV. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Zustände Oesterreichs. Wien 1864, IX—XV, ki ga objavlja v celoti pod naslovom: Vorstellung der Stände von Krain an Kaiser Friedrich IV. über die Türkennoth. Toda pismo je brez dvoma napisal neki menih in ne izvira od kranjskih stanov. O tem Krones, Handbuch der österreichischen Geschichte II, 464. — Chmel, Sitzungsberichte der Wiener Akad. V, 387. — Parapat, 73, op. 5. — Fr. Levec, 45, op. 2.

¹⁷² Monumenta Habsburgica III, 112—114.

¹⁷³ Jorga II, 187—189.

S tem mirom je silno zrasla nevarnost tako za ogrske kot cesarjeve dežele. Matija Korvin, užaljen, češ da so ga Benečani kot zaveznika pustili v boju proti Turkom na cedilu, čeprav se je sam že pred njimi pogajal za mir, a ga zaradi prehudih pogojev ni hotel sprejeti, je odslej skušal Benečanom škoditi, kjer je mogel.¹⁷⁴ Sedaj je tudi sam začel pri sultanu prositi za mir, a v tem ni uspel, ker po miru z Benečani je bila sproščena zadostna sila turške vojske. Več sreče je imel Matija pri poljskem kralju Kazimirju in češkem Vladislavu, s katerima je sklenil mir, da bi se mogel bolj posvetiti jugu svoje države.

Tu je imel Matija sedaj naenkrat dva sovražnika: Benečane in Turke. Odnosaji z Benečani so se po sklenitvi miru s Turki zelo poslabšali, posebno ko je zaradi sporov s Frankopani izgubil l. 1480 otok Krk.¹⁷⁵ V vojno z Benečani se pa prav zaradi Turkov ni mogel spuščati. Turki so namreč takoj po miru z Benečani obrnili vso svojo moč zoper Hrvatsko, Slavonijo in Erdeljsko in to s tako silo, kakor da jih hočejo osvojiti. Dne 14. decembra 1480 je pisal kralj Matija Sikstu IV.: »Od sv. Martina lani do istega dne letos so se naši 11 krat borili s Turki. Ni bilo boja, v katerem ne bi padlo vsaj 3000 Turkov in da bi naši ne zmagali.«¹⁷⁶

Od februarja 1479 dalje so se neprestano širile vesti, da se Turki v Bosni zbirajo in nameravajo udariti proti zapadu.¹⁷⁷ In res je 14. maja — po drugem poročilu 16. maja — 3000 Turkov prešlo Kolpo in vdrlo na Kranjsko v smeri proti Kočevju. Divjali so po Dolenjskem in prišli skoro do Ljubljane. Prekoračili so menda tudi Sočo in dosegli Čedad in Videm, čeprav je zaradi pravkar sklenjenega miru z Benečani to malo verjetno.¹⁷⁸

Velik turški napad avgusta 1479 je veljal predvsem zapadnim delom dežel ogrske krone in je segel tudi na Štajersko do Ptuja in Ljutomera.¹⁷⁹ Isto jesen so bili ponovno na Štajerskem, a jih je Jurij Vitovec, sin Jana Vitovca, znanega iz bojov za celjsko dediščino, pobil nekje med Brežicami in Pilštajnom.¹⁸⁰ A tega vpada ne potrjuje noben drug vir.¹⁸¹ Skoro istočasno je druga velika turška vojska doživela hud poraz v Erdelju.¹⁸² Te zmage so imele za posledico, da so naslednje leto Ogrji vdrli v Vlaško, pobili tamkajšnjo turško vojsko, se polastili cele Vlaške in celo pridrli preko Donave v Bolgarijo.

Ta napad je izzval veliko reakcijo pri Turkih. Da se maščujejo za ropanje po turških deželah, so zbrali bosenski Daud-paša in sosednji begi veliko vojsko ter z njo poleti 1480 udarili preko Hrvatske na Kranjsko, Štajersko in Koroško.

Unrest poroča, da so 5. avgusta prišli Turki skrivaj na Koroško in pri Mohličah čez Dravo.¹⁸³ Valvasor pravi, da je na isti dan šlo 26.000 Turkov pod Brežicami čez Savo in da so oplenili Štajersko in Koroško.¹⁸⁴ Krones posnema iz analističnihotic nekega rokopisa v graškem arhivu, da se je napad začel 5. avgusta pri Celju in se razširil na Koroško.¹⁸⁵ Iz teh in še drugih poročil sledi, da so Turki, ki so dobro vedeli, kako so utrjeni prehodi iz Kranjske na Koroško in da pot ob Soči navzgor čez Predil na Trbiž ni nič kaj prijetna in sedaj verjetno že tudi bolje zavarovana, ubrali novo pot in prišli čez Štajersko na Koroško.¹⁸⁶ Tako je razumljiv Unrestov stavek, da so prišli skrivaj na Koroško, to je po poti, po kateri jih ni nihče pričakoval.

¹⁷⁴ Klaić IV, 112.

¹⁷⁵ Istotam, 112—116.

¹⁷⁶ Istotam, 118.

¹⁷⁷ Jorga, Notes et extraits V, št. 50, 53, 54, 56, 57 (M. Kos, ČJKZ 1920, 119).

¹⁷⁸ Istotam, št. 58—64, 67 (M. Kos, 119).

¹⁷⁹ Unrest, 643. — A. Klein, 117.

¹⁸⁰ Unrest, 643.

¹⁸¹ A. Klein, 117.

¹⁸² Klaić IV, 118. — Jorga II, 181—182.

¹⁸³ An Sanndt Oswalts Tag in dem LXXX. Jar kamen die Turckhn haymlich geyn Khernndten, und zw Mochling vber die Tra. Unrest, 654.

¹⁸⁴ Valvasor XV, 378.

¹⁸⁵ Krones, Beiträge VII, 37. — Monumenta Habsburgica III, 723: wie die Turgkn von Windischgrätz vber Radl durch Karndn geen Judenburg werts... gezogen sein.

¹⁸⁶ Glej o tem: A. Klein, 117—120.

Manjši oddelek Turkov pa je prišel na Koroško tudi skozi Kokrsko dolino in bil 5. avgusta že pred Celovcem.¹⁸⁷

Silno so oplenili Koroško in Štajersko tja do Rabe in bi bili morda vdrli tudi še v zapadno Ogrsko, če bi se slučajno takrat ne mudil kralj Matija v Dolnji Lendavi. Ko so uničili velik del Koroške in Štajerske — tresle pa so se pred njimi že Bavarska in sosednje dežele — so se z ogromnim plenom vrnili domov. Med ujetniki je bilo po Unrestu 500 duhovnikov.

Kranjski seveda tudi ni bilo prizaneseno. Takoj ob prihodu, torej že 5. avgusta, je oddelek akindžijev udaril na Kranjsko.¹⁸⁸ Po Valvasorjevem pripovedovanju so divjali po ribniški dolini in tudi okoli Cerknice.¹⁸⁹ Začeli pa so svoj posel pri Krškem, kjer so se ločili od ostale vojske. Po pripovedovanju dveh turških vojakov, ki sta zbežala v Krško, je bilo Turkov v tej skupini 12.000, vseh pa 52.000 in so imeli namen napasti tudi Furlanijo.¹⁹⁰ Vendar pa o kakem napadu na Furlanijo nimamo poročil in je to tudi zelo malo verjetno, saj je bil mir z Benečani sklenjen komaj pred dobrim letom.

Megiser¹⁹¹ in po njem Valvasor¹⁹² ter Puzel¹⁹³ na široko opisujejo poraz, ki so ga menda doživeli Turki na umiku. Vsi pripovedujejo, da je bamberški vicedom — Puzel imena ne ve, Valvasor in Megiser imenujeta Jurija Schaumberga — zbral, ko je videl, da sam s svojimi vojaki ni dovolj močan, kmete, z njimi ponoči obkolil speče in pijane Turke ter ukazal narediti velik ropot in krič. Turki, misleči, da jih je obkolila velika vojska, so se razbežali na vse strani in pustili ves plen pretkanemu zmagovalcu. Parapat (str. 82) upravičeno dvomi v resničnost teh podatkov, posebno še, ker Jurija Schaumberga ni našel v seznamu bamberških vicedomov. To nam potrjuje tudi pismo kralja Matije Sikstu IV. 6. novembra 1480, kjer pravi, da je zbral znatno vojsko, brž ko je zvedel za turški napad na dežele cesarskega veličanstva, z namero, da jih na povratku ustavi in jim odvzame plen. Toda Turki so zvedeli za njegove priprave in so tako hitro odšli, da bi jih bilo celo s krili težko dohiteti.¹⁹⁴

O istem govori Matija tudi v pismu Mohamedu II. Ker je to pismo zelo značilno za razmerje med krščanskimi vladarji in sultanom ter za turške vpade vobče, naj sledi večji odlomek iz njega: Zaradi pogajanj o sklenitvi miru, pravi Matija, »sem poslal svojega človeka k poveljniku Daud-paši, ki je to po našem poveljniku Petru Dojčinu, banu kraljevine Bosne, izrečno zahteval. Ko se je naš človek vrnil, nam je prinesel pismeno obljubo omenjenega Daud-paše, ki je javil, da je sprejel od vaše vlade ukaz, da napade dežele in področje rimskega cesarja, a nam je obenem obljubljal, da naši zemlji in oblasti ne bo napravil škode. Verjeli smo tem besedam in obljubam ter nismo hoteli preprečiti imenovanemu paši, da bi ne šel nad cesarjeve dežele, temveč smo našim ljudem zapovedali, da mu ne delajo nikakih zaprek. Tako smo se mi bavili z drugimi stvarmi, ko smo naenkrat zvedeli, da je paša, pozabivši na dano besedo in obljubo, proti svoji prisegi, ki jo je položil v roke našega človeka, ukazal na povratku, da se udari tudi na naše oblasti in je velik del naših dežel požgal in mnogo ljudi odpeljal v sužnost... Ko smo to zvedeli, smo, ker smo bili pripravljeni za vojno, nadaljevali pot in pohiteli za njim, in, če bi nam ne ušel, bi ga naučili, kako se drži obljuba.«¹⁹⁵

In res, kralj Matija, ki se je pripravljal na vojno s cesarjem Friderikom III., je spremenil svoj načrt in udaril sedaj s svojo vojsko ob Vrbasu proti Jajcu in prišel do Vrhbosne. Istočasno je vojvoda Pavel Kiniži prodril v Srbijo tja do Kruševca in odpeljal do 60.000 ljudi z vsem njih imetjem na Ogrsko. To je bilo v začetku leta 1481.

¹⁸⁷ Jorga, *Notes et extraits* V, št. 192, 193 (M. Kos, 119).

¹⁸⁸ *Monumenta Habsburgica* III, 723—724. (16. avg. 1480.)

¹⁸⁹ Valvasor XI, 467; XV, 378.

¹⁹⁰ *Monumenta Habsburgica* III, 208.

¹⁹¹ Megiser, 1216.

¹⁹² Valvasor XV, 378.

¹⁹³ Puzel, 87—88.

¹⁹⁴ Klaić IV, 120.

¹⁹⁵ Istotam, 121—122.

Medtem pa se je v Albaniji zbirala nova velika turška vojska, ki se je pripravljala za napad na Italijo preko Otrantske ožine.¹⁹⁶

Kaj pa je delal cesar Friderik III. medtem? Res je skušal dobiti od države ali od drugod kakšno pomoč, a vse je bilo zaman. Državni zbor v Nürnbergu septembra 1480 je sicer dovolil 15.000 mož za tri leta, a cesar sam je tratil svoje sile v pripravah za boj z Matijo. Državni zbor in papež ga zastonj opominjata, naj se spravi z Matijo, da bi skupno napadla Turke. Do tega seveda ni prišlo.¹⁹⁷

Vendar je za Evropo kmalu nastopilo znatno olajšanje. Dne 3. maja 1481 je namreč umrl Mohamed II.,¹⁹⁸ ki je zelo razširil meje svoje države, a jih tudi tako okrepil, da je v notranjosti vladal mir, kakor ga takratna neenotna Evropa ni poznala. Z osvojitvijo Carigrada je postal naslednik vzhodnorimskega cesarstva in si pridobil naslov »Osvajalec«, ki ga je potrdil še z novimi velikimi osvojitvami na Balkanu. Sodobna krščanska Evropa je sicer gledala v njem največjega pobijalca ljudi in uničevalca dežel. V resnici pa je bil njegov cilj samo močna, enotna država z zaokroženimi in varnimi mejami. In ta svoj cilj je tudi dosegel.

S smrtjo Mohameda II. je bila za precejšnje dobo prekinjena nagla rast osmanske države. Ker vprašanje nasledstva v sicer dobro urejeni državi ni bilo rešeno z nobenim zakonom ali vsaj s tradicijo, je najprej sledilo razdobje vojne med bratoma Bajezitom in Džemom. Po triletnih bojih se je končno Džem moral umakniti iz države. Zavladal je Bajazit II. (1481–1512). Z njim je nastopila doba sorazmernega miru, ker je bil Bajazit miroljuben ljubitelj umetnosti in ne vojak. Zaradi tega seveda ni užival naklonjenosti janičarjev, ki so se večkrat uprli in ga prisilili, da je začel vojno tu in tam, a nikdar ne prav resno.¹⁹⁹

Nemire, ki so nastali po Mohamedovi smrti, je hotel izrabiti kralj Matija, ki se je v boju za prestol postavil na Džemovo stran. Matija sam sicer ni bil pripravljen za vojno, a skušal je dobiti pomoč v Evropi. Že prej je poslal posebno poslanstvo na državni zbor v Nürnberg, ki naj bi sklenilo mir s cesarjem in se pogovorilo o skupni obrambi in borbi zoper Turke. Toda Friderik III. mu sploh ni dovolil prestopiti državne meje. Tako zaradi tega spora ni prišlo do večjega obračuna s Turki, čeprav so kraljeve čete vdrle globoko v Srbijo in se vrnile z velikim plenom. Čas je bil zelo ugoden; po Bosni in Hercegovini je vrelo. Dne 2. junija 1481 so Dubrovčani pisali, da bi bilo z majhno pomočjo možno pregnati Turke iz Bosne in Hercegovine. A prišlo ni do ničesar. Benečani so celo podpirali Bajezita. Zato je Matija sklenil, ko že ni mogel ofenzivno nastopiti zoper Turke, da bo vsaj izrabil trenutno turško slabost za boj s cesarjem.²⁰⁰

Vendar slovenskim deželam tudi v tem času ni bilo prizaneseno z manjšimi vpadi obmejnih akindžijev, ki brez ropa niso mogli živeti. Tako poroča cesar Friderik 5. aprila 1481 — torej še pred smrtjo Mohameda II. — opatu šentpavelskega samostana na Koroškem, ko ga vabi na koroški deželni zbor, da je pravkar prejel vesti, da nameravajo Turki znova vpasti.²⁰¹ In res so poleti obiskali Istro, Furlanijo in Koroško,²⁰² kjer so konec julija taborili pri Mohličah ob Dravi.²⁰³

Tudi naslednje leto ob istem času so se znova pokazali na Kranjskem in sicer pred Metliko.²⁰⁴ Tudi po ostalem delu Kranjske so naredili veliko škodo.²⁰⁵ Vdrli so pa tudi v Istro in opustošili vasi Roč, Semič, Hum in Draguč. Zaradi tega se naslednje

¹⁹⁶ Istotam, 122–124.

¹⁹⁷ Fr. Levec, 49–50.

¹⁹⁸ Klaić IV, 131. — Jorga II, 195.

¹⁹⁹ Jorga II, 233–242.

²⁰⁰ Klaić IV, 132–134.

²⁰¹ B. Schroll, Oesterr. Geschichts-Quellen XXXIX, 482.

²⁰² Jorga II, 260, op. 1, navaja to po Magnu, izdanem v delu: C. Sathas Mesaioniké bibliothéke VI, 232.

²⁰³ To podrobnost ima Jorga, Notes et extraits V. (M. Kos, 119.)

²⁰⁴ Jorga, Notes et extraits V. (M. Kos, 119.)

²⁰⁵ Unrest, 660.

leto duhovščina teh krajev opravičuje stolnemu kapitlju v Trstu, da ne more plačati običajne letne dajatve.²⁰⁶

Približno istočasno so druge turške vojske udarile čez Donavo proti Moldavski. Na povratku so jih težko natovorjene s plenom napadli Moldavci, združeni z ogrskimi četami, in jih popolnoma potolkli. Zato pa so naslednjega leta naše dežele občutile turško maščevalno roko.

V začetku jeseni 1483 sta zbrala bosenski in srbski sandžak znatno vojsko, bržkone po sultanovem nalogu,²⁰⁷ in udarila preko Une na Hrvatsko. Tu so se razdelili na tri skupine in nato je kakih 7—8000 Turkov pod vodstvom Skander-bega vdrlo na Kranjsko. Dne 16. oktobra je ena četa že prišla na Koroško,²⁰⁸ kjer je zlasti divjala po Junski dolini, ker zaradi narasle Drave ni mogla na drugo stran. Turki so se tu in na Kranjskem zadržali 14 dni in vse opustošili. Ko se je nato turška vojska z velikim plenom vračala, vodeč s seboj okoli 9—10.000 ujetnikov, jo je ob Uni »pri brodu Zrinjskega« čakala vojska 4000 konjenikov in 8000 pešcev, ki so se zbrali iz Hrvatske in menda tudi Kranjske, pod vodstvom hrvatskega bana Matije Gereba. V dvodnevem boju, 29. in 30. oktobra, so bili Turki popolnoma premagani in vsi ujetniki rešeni. Sam Skander-beg je bil ujet.²⁰⁹

III.

Od poraza ob Uni do padca Beograda 1521

Kmalu po tem uspehu ob Uni je poslal Bajezit svoje odposlance k Matiji in mu ponudil premirje za pet let. Matija, ki je bil osamljen v borbi s Turki, je na to rad pristal in v jeseni 1483 je bilo podpisano petletno premirje, ki je bilo nato še podaljšano za tri leta.²¹⁰ Posledic tega miru so bile deležne tudi naše dežele.

Vendar samo s turške strani. Takoj po sklenitvi premirja s Turki je prišlo do dolgotrajnih in hudih bojov Matije s Friderikom III. Pri tem so tudi slovenske dežele mnogo trpele. Kranjska in Istra sta bili večkrat torišče hudih madžarskih napadov, ki se niso prav nič razlikovali po grozovitostih od turških. Ljudje so bili prej kakor slej izpostavljeni udarcem plenečih čet in sami in njih premoženje so bili na varnem le za trdnim obzidjem taborov in mest.

Turška vojska je bila ta čas zaposlena v Aziji in tako so bile dežele ogrske krone in posredno tudi cesarjeve varne pred Turki. Turški akindžiji so bili zaposleni v glavnem drugod, zato večjih roparskih napadov ni bilo. Pri tem je treba poudariti, da samo večjih ni bilo, ker sta se obe plati sporazumeli, da napadi, katerih se ne udeleži več kot 400 konjenikov, ne pomenijo kršitve premirja.²¹¹

Tudi cesar Friderik III. je s svoje strani začel pogajanja z vezirjem Izakom, da bi prenehali roparski napadi akindžijev, in je tudi uspel na ta način, da je plačal znatno vsoto. Ko pa je Izak že l. 1484 umrl, se je Friderik III. bal obnove turških napadov, kakor je pisal februarja 1485 vojvodi Sigmundu Avstrijskemu: »Poleg tega je še umrl turški paša, pri katerem smo se toliko trudili, da bi nekaj časa ne napadal naših dežel in (ogrski) kralj si toliko prizadeva, da bi pripravi novega (Daud-pašo),

²⁰⁶ De Franceschi, L'Istria, 266.

²⁰⁷ Klaić IV, 135.

²⁰⁸ Unrest, 689—690. Ko so se vračali, jih je cenil na 5500. — Valvasor XV, 379, jih ceni na 7000 pod vodstvom Haussi Bassa ali Skhayn Bassa. — Chmel, Reisebericht, Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wiss., Wien V, 649. — I. Tomašič, Chronicon breve, 22, imenuje vodjo Harsi bassa. — Krones, Kleine Beiträge, Mitth. d. Inst. für öst. Geschichtsforschung VII, 263—264, objavlja pismo kranjskega deželnega upravitelja Bertolda Mayerja, ki poroča, da je napadlo 8000 Turkov Kranjsko v tednu pred Simonom in Judo, torej v času od 19. do 25. okt. Razdeljeni so bili na pet krdel. — Jorga, Notes et extraits V, št. 134—136. (M. Kos, 119.)

²⁰⁹ Poleg virov v op. 208. še pismo kralja Matije Sikstu IV. z dne 6. nov. 1483 pri Klaiću IV, 135—136. — Podroben opis: Parapat, 260—261, Klaić IV, 135—137. — Jorga, Geschichte II, 260—261. — A. Klein, 121.

²¹⁰ Klaić IV, 137. — Jorga II, 261—262.

²¹¹ Jorga II, 262.

ki so ga Turki sedaj postavili, da bi takoj, ko bo lepše vreme, vdrl v naši deželi Koroško in Kranjsko in ju popolnoma opustošil; tej sili pa se naše dežele ne morejo upreti.²¹²

Toda do tega ni prišlo. Sodobni viri ne vedo nič povedati o kakih večjih napadih v sledečih letih. Edini Valvasor poroča po nekih Schönlebnovih zapiskih, da so Turki l. 1488 v večjem številu vpadli na Hrvaško. Morda je to bilo po preteku petletnega premirja in še preden je bilo premirje obnovljeno še za tri leta. Hrvatje so jim s pomočjo sosednjih dežel šli nasproti, toda bili so med Savo in Dravo premagani in so pustili 7000 mrtvih na bojnem polju. Nato so Turki pridrveli tudi na Kranjsko in odpeljali mnogo ljudi v sužnost. Tudi naslednjega leta so po Valvasorju opustošili Kranjsko. Kakšnih podrobnosti pa ne ve niti o prvem niti o drugem napadu.²¹³ Unrest, ki ve poročati o toliko stvareh, ne pozna ne enega ne drugega. Čudno je, da bi o velikem krščanskem porazu med Savo in Dravo ne bil ohranjen noben sodoben vir.

Parapat (str. 89) skuša podpreti Valvasorjevo pripovedovanje z zapiski šentpavelskega samostana na Koroškem. Pismo cesarja Friderika z dne 26. januarja 1489 dovoljuje šentpavelskemu opatu, da se sme s svojimi podložniki sporazumeti s sovražnikom, ker so mnogo slabši in se drugače ne morejo rešiti. Morajo pa še naprej plačevati davke, opravljati tlako in vse drugo kakor ostali cesarjevi podložniki.²¹⁴ Ti sovražniki pa so po pripombi B. Schrolla²¹⁵ Turki, o katerih je našel v rokopisu De fundatione šentpavelskega samostana notico, da so opustošili okolico Maribora in imeli 1489 v Gamsu — lahko je to Kamnica pri Mariboru ali pa Gams blizu Gradca — svoje taborišče. Verjetneje pa je, da je cesar pod temi »sovražniki« mislil Ogre, s katerimi je sicer tedaj vladalo premirje, a manjši napadi so se še vedno ponavljali.²¹⁶ Tudi z besedo »sovražniki« navadno niso označevali Turkov; ti so bili vedno »dedni sovražniki«, »sovražniki naše vere« in podobno. Tekst sam tudi kaže bolj na Ogre, ki so bili stalno v deželi, kot pa na roparsko tolpo Turkov. Zato smemo vsekakor reči, da napada v l. 1488 in 1489 nista preveč krepko potrjena.

Turški neuspehi na vzhodu in dejstvo, da je bil pretendent za turški prestol Džem v krščanskih rokah, so znova oživel idejo o križarski vojski zoper Turke. V Rimu se je 25. marca 1489 zbrala velika skupščina, na kateri so bile zastopane skoro vse evropske države, da bi se pogovorili o velikem napadu na turško državo na kopnem in na morju. Uspeh je bil seveda kakor običajno nič. Toda tudi Turki so do smrti Matije Korvina spoštovali sklenjeno premirje.²¹⁷

Ko pa je 6. aprila 1490 umrl kralj Matija Korvin in so nastali spori za njegovo nasledstvo, so se razmere bistveno spremenile. Bajezit, sam sicer miroljuben, je podlegel vplivu bojevitih svetovalcev, ki so mu prišepetovali, da bi bilo sedaj možno uničiti Ogrsko, ko je izgubila mogočnega Matijo in še oslabela v prestolonasledstvenem sporu. S koncem leta 1490 je tudi poteklo za tri leta podaljšano premirje. Novi kralj Vladislav II. je poslal sicer poslanca v Carigrad, da bi se pogajal o podaljšanju premirja, a sultan je poslanca enostavno pridržal, njegovi sandžaki na Balkanu pa so pričeli z novimi napadi proti severu in zahodu.²¹⁸

²¹² Darzu ist auch des Turgken Wasche, bey dem wir sovil verfüget dass er unsere Lannd aine gute Zeit unbekriegt lassen hat, mit Tod vergangen und der König (von Ungarn) bey dem so durch den Turgken ytzo gesetzt ist (Daud-Pascha) sovil verfuget, das der, sopald es wetterlich ist, herauf in unsere Lande Kernndten und Krain ziehen und die gantz verheren wil, — des Macht dieselben unnser Lannd nit widersteen mugen. Iz arhiva v Innsbrucku: Jorga II, 262—263.

²¹³ Valvasor XV, 381.

²¹⁴ Sich mitsambt irs Gotshauss lewten vnd vndertanen mit den veindten, nachdem sy in ganncz vnnder ligen vnd sich vor in nicht erreten mugen, zubefriden, vorbehalten, das sy vns mit stewr, robaten, aufsein im Velld vnd andrer mitleidung als ander vnser vnderthan gehorsam vnd gewarttig sein sullen. Schroll, 504.

²¹⁵ Istotam.

²¹⁶ Lichnowsky VIII, reg. št. 1246 in tekst str. 126.

²¹⁷ Jorga II, 263.

²¹⁸ Klaić IV, 187—188.

Tako je v jeseni 1491 prišlo do velikega turškega napada na Kranjsko, o katerega poteku nas najbolje pouči pismo kranjskega deželne glavarja Viljema Turjaškega z dne 4. oktobra 1491.²¹⁹ Po njegovem pripovedovanju so Turki prišli na večer pred sv. Mihaelom, to je 28. septembra, popolnoma nepričakovano in nenajavljeni pred Metliko, kjer so se utaborili. Unrest sicer poroča, da je prišlo 10 do 11 tisoč Turkov 10 dni pred sv. Mihaelom nenadejano »gen Gar« in na Kranjsko; najprej so bili okoli Zagreba, Krškega in nato so prišli do Novega mesta.²²⁰ Po njegovem bi torej prišli ob Savi navzgor do Krškega in nato po dolini Krke dalje proti Novemu mestu. Toda gotovo moramo bolj verjeti deželnemu glavarju, čeprav ni izključeno, da so prišli čez Metliko in tudi ob Savi.

Ker so prihrumeli tako iznenada, jim je padel v roke ogromen plen. To se jim je posrečilo po trditvi Viljema Turjaškega, ker so se dogovorili s Hrvati, da ti niso s streli in grmadami oznanili njih prihoda, temveč jim celo postregli s kruhom in vinom. Izpred Metlike so se nato²²¹ Turki spustili mimo Mehovega proti Novemu mestu in Hmeljniku ter se utaborili pri Beli cerkvi. Od tu so hoteli poslati roparske čete proti Celju in na Gorenjsko, toda Sava in ostale reke ter potoki so bili tako narasli, da so ta namen opustili, potem ko je pri neuspešnih poskusih utonilo precej njihovih ljudi. Zato pa so se toliko bolj izdivjali nad Dolenjsko in Notranjsko. Iz Bele cerkve so ropali na vse strani po okolici Novega mesta, Hmeljnika, Prežeka, Kostanjevice, Otočca, Mehovega in po Šentjernejskem polju. Drugi oddelki pa so šli dalje in pridrli mimo Soteske in Žužemberka do Šmarja in Ljubljane ter opustošili Turjak, Čušperk, Dobropolje, Suho Krajino, Ribnico in Kočevje. Preko Bloške planote so dosegli Nadlišek, Prem in Planino.

Strašno je bilo razdejanje, ki so ga povzročili Turki, in velik strah odseva iz pisma Viljema Turjaškega, da bi Turki ne uničili prav vse dežele, če bi se vode kmalu odtekle in jim s tem odprle pota še bolj na vse strani. Ob tej priliki sta Turkom ušla dva kristjana, ki sta 17 let preživela v ujetništvu in sta služila turškim četam za vodnika. Eden se je rešil v Metliko, drugi v Otočec. Pripovedovala sta, da je Turkov okoli 10.000 mož in da so nameravali prodreti daleč v cesarjeve dežele in le velikim vodom se morajo te zahvaliti, da niso doživele podobne usode kot Kranjska.

Toliko nam pove Viljem Turjaški o turškem divjanju po deželi do 4. oktobra in se v bistvu ujema z Unrestom, ki pripoveduje dalje, da je en turški oddelek — vsekakor po 4. oktobru — padel v zasedo, ki so mu jo pripravili kmetje pod vodstvom dveh plemičev in 6 konjenikov v Hrušici pri Ljubljani. Unrest piše, da je večja roparska četa Turkov prišla v neki kraj ne daleč od Ljubljane, imenovan »in der Grusnitz«, kjer so jih zbrani kmetje napadli od spredaj in zadaj, jih večino pobili in rešili vse ujetnike.²²² Ta dogodek potrjujeta še Valvasor²²³ in Žiga Herberstein v življenjepis

²¹⁹ P. v. Radics, Herbard VIII, Freiherr zu Auersperg. Wien 1862, 38–40. — F. Šišić, Rukovet spomenika o hercoğu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496). Starine XXXVIII, 99–102. — Jorga, Notes et extraits V, št. 201. (M. Kos, 119, op. 4.)

²²⁰ Als man zalt tawsent vier hunder und ains und newntzig Jar, zehen Tag vor Sannd Michelstag, kamen die Turgken gen Gar unbewart und an wissen gen Krain. Vonerst waren sy vmb Agram, vmb Gurckveld, darnach bey dem Newnstetlen. Unrest, 750–751.

²²¹ Fr. Levec, 54, piše, da so Turki krenili od Metlike proti Mehovemu naslednjo sredo, to je 5. oktobra, in se pri tem sklicuje na pismo Viljema Turjaškega, ki pravi: Ich lass euch wissen das dy Türcken vngewarnet aller sachen an sant Michaelsabend in die metling chommen sind Am mitwochen darnach für machev auf das new stätt Hopfenwach gein weissenkirchen sich mit veld gelagert. Toda pismo je pisano že 4. oktobra, zato je Levčeva razlaga nemožna. Pač pa je vse v redu, če postavimo piko za »Am mitwochen«, ker je dan pred sv. Mihaelom bila res sredo.

²²² Und vber ettlich Tag ist der Turcken ain grosser Sagman komen in ain Tall nicht ver von Laybach, gnant in der Grusnitz, da ist die gemain Pawrschafft auf gewesen, und Niemants mit In, dan zwen Edlman mit sechs Pherdn, und habn dy Turgken hinden und vor angriffen, und ettweil erschlag, ettlich habn sich in dem Wald verporgn, die anndern all erschlag, und die gefangn Kristn all erledigt. Unrest, 751.

²²³ Valvasor XV, 382. Na robu: Viel tausend Türcken werden im Pierbaumer Walde erschlagen. — Fr. Levec, 56, trdi, da stavi Valvasor to krščansko zmago v l. 1490, kar pa ni res. Valvasor govori o smrti kralja Matije in da je Maksimilijan sedaj zopet zasedel Spodnjo Avstrijo, nato pa nadaljuje: »Im nachdruckendem Jahr...« To pa je l. 1491.

svoje brata Ivana,²²⁴ ki oba poročata, da se je to zgodilo v »Pirnbaumer Wald«, v Hruševskem gozdu.

Ta dva sta tudi zapeljala slovenske zgodovinarje,²²⁵ da so iskali to Hrušico v Hrušici na Krasu, čeprav Unrest razločno pravi, da ta ni daleč od Ljubljane. Neizpodbiten dokaz, da gre pri tem res za Hrušico pri Ljubljani, je prinesel I. Vrhovnik iz pravnih listin šentpeterskega župnega arhiva v Ljubljani.²²⁶ Turki so se bili tedaj utaborili na Slapu in nato doživeli velik polom v Hruševskem gozdu pri Ljubljani. O tem, da so tedaj taborili pred Ljubljano, pri Devici Mariji v Polju in pri Vrhniku, nam pričajo tudi listine, ki jih je objavil Jorga.²²⁷ Iz istih je tudi razvidno, da so se Turki 15. oktobra že vračali težko obloženi mimo Krškega domov. Iz tega sledi, da se je bitka pri Hrušici bila v času med 4. in 15. oktobrom.

Toda tudi na povratku so Turki imeli smolo. Pri Vrpilu ob Uni blizu Udbine jih je napadel hrvatski ban s svojo vojsko in jih mnogo pobil ter rešil velik del plena. Unrest pravi, da so Turki pri tem izgubili 2300 ljudi. Tudi Ivan Tomašić²²⁸ poroča o tej krščanski zmagi, vendar pa je v številkah zelo pretiran. Po njem je vdrl Skayn-basa iz Bosne s 17.000 konjeniki na Kranjsko »usque ad aquas gradatas seu bile vode« — to je do Soče — se mudil tu en mesec, pri Vrpilu pa mu je hrvatski ban Ladislav de Egervar pobil 9000 mož in rešil 18.000 ujetnikov.²²⁹

Poraz ob Uni je imel za posledico, da prihodnje leto ni bilo Turkov na slovensko ozemlje, vsaj v večjem številu ne, čeprav Megiser²³⁰ in Valvasor²³¹ zelo obširno popisujeta strašno divjanje Turkov tega leta po Kranjski, Štajerski in Koroški ter njihov velik poraz pri Beljaku, kjer naj bi jih kristjani pod vodstvom Rudolfa Kevenhüllerja popolnoma premagali. Turki naj bi imeli 10.000 mrtvih in 7000 težko ranjenih, kristjani pa 7000 mrtvih. Toda nemogoče je, da bi o tako veliki krščanski zmagi v svoji neposredni bližini ne zapisal niti besede sodobnik Unrest, ki poroča o veliko manjših napadih in o stvarih, ki so daleč od Koroške.²³² Vendar popolnoma zanikati napada ni mogoče, ker pri opisovanju zgodovine Novega mesta navaja Valvasor v XI. knjigi na str. 488 kot vir MScr. Prov. in opisuje turško divjanje l. 1492 v okolici mesta, ki so ga hoteli osvojiti, kar se jim ni posrečilo. Tudi pri opisu Ljubljane dostavlja v isti knjigi na str. 712, da so Turki l. 1492 požgali njena predmestja. Iz dosedanjega gradiva je možen sklep, da so Turki to leto res bili v okolici Novega mesta in morda tudi prišli do Ljubljane, nikakor pa ni mogoče potrditi velike bitke na Koroškem.²³³

²²⁴ Zahn, Familienbuch Sigmund von Herberstein. Archiv für Kunde öst. Geschichtsquellen XXXIX, 318, op. 3. Brat Ivan se je bojeval s Turki, »als die im Pierpamer wald erlegt im herbst des 1490«. Letnica je napačna, moralo bi biti 1491.

²²⁵ F. K. Heinrich, Krain und die Osmanen. Illyrisches Blatt 1831, 18. — J. Trdina, Zgodovina slovenskega naroda, 75. — Parapat, 91. — A. Dimitz, Geschichte Krains I, 296. — Fr. Levec, 56. — Orožen, Vojvodina Kranjska, 73—74. — J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 351.

²²⁶ I. Vrhovnik, Bitka pri Hrušici blizu Ljubljane leta 1491 in priče o njej. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 1926—1927, 12—17.

²²⁷ Jorga, Notes et extraits V, št. 200—204. (M. Kos, 119—120.) — A. Klein, 122.

²²⁸ Chronicon breve, 22.

²²⁹ O tem napadu glej še: Klaič IV, 188. — Jorga II, 264—265. — F. Šišić, Rukovet spomenika. Starine XXXVII, 330—332.

²³⁰ Megiser 1231—1239. Za svoje vire citira Wolfganga Lazia Genealogiae Austriacae liber secundus, Nikolaja Claudiana in Franciska Joannesa Vitodurana.

²³¹ Valvasor XI, 488, 712; XV, 382—384. Vir mu je W. Lazius.

²³² Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten I, 233—234. — Ilwof, MHVSt X, 263, op. 2. — Parapat, 93—94. — Fr. Levec, 56.

²³³ Ant. Koblar, Drobtnice iz furlanskih arhivov. Izvestja Muz. društva za Kranjsko (IMK) 1893, 195—196, piše, da so Turki l. 1492 požgali in razdrli cerkev in župnišče v St. Jerneju in da se tam osem let ni opravljala služba božja v cerkvi. To trdi na podlagi listine z dne 3. dec. 1500, ko je dal ljubljanski kapitelj to faro nekemu novomeškemu kanoniku pod pogojem, da s svojim denarjem pripravi cerkev za službo božjo in popravi župnišče. Možno je sicer, da je preračunavanje napačno in da so Turki uničili šentjernejsko cerkev l. 1491, ko so taborili v začetku oktobra pri Beli cerkvi. V nasprotnem slučaju pa potrjuje napad l. 1492. — Glej tudi A. Klein, 122—123.

V tem času se je Bajezit II. pripravljaj, da bi z veliko vojsko udaril na Ogrsko in Erdeljsko. Vladislav II. mu je ponujal premirje, a sultan je zahteval, da mu odstopi Dubrovnik in Vlaško ter dovoli, da bi smel skozi Hrvatsko in Slavonijo napadati dežele rimskega cesarja, torej naše slovensko ozemlje.²³⁴ Ker do premirja ni prišlo, so turške vojske napadale Ogrsko, a ne z mnogo sreče. Ker tu ni bilo uspehov, so jih poskusili doseči na zapadu. Razmere na Hrvatskem so bile zanje ugodne. Tukaj je takoj po smrti kralja Matije prišlo do večjih sporov zlasti med Frankopani in banom. Frankopani so si hoteli znova pridobiti mesta in gradove, ki so jih izgubili za časa Matije. Tako je prišlo do vojne med banom Emerikom Derenčinom in Bernardinom Frankopanom. Ko sta bila zapletena v najhujše boje, pa so naenkrat prihrumeli Turki na Hrvatsko.²³⁵

Poleti, meseca avgusta 1493, se je dvignil Hadum-paša — drugi pišejo Jakub-paša²³⁶ — z 8—10.000 konjeniki, med katerimi pa je bilo 2000 spahijskih z dvema sandžakoma,²³⁷ in udaril najprej na Jajce, nato pa preko Une na Hrvatsko in še dalje na Kranjsko. Prišli so do Ljubljane in je pri tem zlasti trpela Dolenjska, kjer so napravili veliko škodo.²³⁸ Obiskali so tudi Štajersko in bili blizu Celja in Ptuja ter tu odpeljali okoli 4000 kristjanov.²³⁹ Po Valvasorju so odpeljali vsega okoli 10.000 ljudi. Na Štajerskem se jim je postavil po robu Jakob Szekely s 5000 konjeniki in celo sam kralj Maksimilijan je prihitel na Štajersko. Turki so se pred to vojsko umaknili nazaj v Bosno in spotoma silno oplenili in požgali Slavonijo in Hrvatsko. Medtem pa je hrvatski ban Emerik Derenčin zbral znatno vojsko hrvatskega in slavonskega plemstva — pridružil se mu je tudi nekaj ljudi iz Kranjskega, kakor piše Valvasor — in na Krbavskem polju pod Udbino čakal na Turke s 3000 konjeniki in 8000 pešci — po drugih virih z 2000 konjeniki in 6000 pešci. Na pomoč mu je hitel tudi Jakob Szekely s svojo vojsko. Toda preden je dospel — Ivan Hasišteinsky pravi, da ga niso hoteli počakati, ker so hoteli vso slavo zase ohraniti, upajoč, da bodo mogli sami Turke poraziti kakor pred dvema letoma —, je prišlo do usodne bitke na Krbavskem polju, kjer je 9. septembra 1493 padel cvet hrvatskega plemstva. Sam ban je bil ujet, večina hrvatskega plemstva pa je obležala na bojišču.²⁴⁰

Katastrofa na Krbavskem polju je močno prizadela hrvatsko odporno moč. Vse je pričakovalo, da bo sedaj sultan osebno napadel preko Hrvatske Ogrsko ali celo nemško cesarstvo, kjer je prav za časa tega napada umrl cesar Friderik III. Vendar do tega ni prišlo. Zlasti Hrvatska je trepetala za svojo usodo. Hrvatski stanovi so najprej zaprosili za pomoč svojega kralja Vladislava, a ker od njega niso mnogo pričakovali, so se obrnili na novega nemškega cesarja Maksimilijana I. in mu razložili vse svoje težave, a obenem tudi poudarili, da oni s svojim življenjem ščitijo sosednje krščanske države. Toda poslej s svojo močjo ne bodo mogli več dolgo zadrževati turške sile. Turki so jim postavili rok, da se morajo do pomladi ali poletja podvreči in priznati turško nadoblast. Zato nujno prosijo, da bi jim cesar prihitel še pred pomladjo na pomoč z vojsko ali jim vsaj poslal topove in smodnik.²⁴¹

Maksimilijan, ki je že od mladosti snoval načrte o veliki vojni zoper Turke, je hrvatskim stanovom obljubil vso pomoč. Ko pa so konec poletja 1494 začeli Turki

²³⁴ Klaić IV, 188—189.

²³⁵ Istotam, 189—190. — Jorga II, 265.

²³⁶ I. Tomašić, *Chronicon breve*, 22—23, piše Cadmus-bassa.

²³⁷ Jorga II, 266.

²³⁸ Valvasor XV, 390. — Isto poroča češki potopisec Ivan Hasišteinsky z Lobkowicz: Šišić, *Starine XXXVIII*, 123—125.

²³⁹ J. Zahn, *Ueber ein Admonter Formelbuch des 15. Jahrhunderts. Beiträge zur Kunde steiermärkischen Geschichtsquellen* 17, 79. — A. Klein, 123—124.

²⁴⁰ Unrest, 793—794. — Pismo ninskega škofa Jurija Divnića papežu Aleksandru VI. z dne 27. septembra 1493, potopis Čeha Ivana Hasišteinskega in vse drugo gradivo o tem turškem napadu ima Šišić, *Starine XXXVIII*, 33—46, 118—180. — Valvasor XV, 390—393. — Jorga II, 265—266.

²⁴¹ J. Chmel, *Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit. Bibliothek des Literarischen Vereines in Stuttgart X*, 1845, 459—463.

znova udarjati na Hrvaško, je ban 10. in 26. avgusta pozival štajerskega deželnega poveljnika v Zagreb, da bi skupno zastavila turškim četam pot. Te so, močne okoli 5000 mož, kmalu po sv. Jerneju (24. avgusta) plenile okoli Zagreba in Samobora ter dosegle Ptuj. Toda niti štajerske niti kranjske čete se za to niso zmenile.²⁴²

Ker niso Turki naleteli sedaj skoro na nikak odpor, je konec septembra navalila nova vojska z okoli 20.000 ljudmi na Hrvaško pod vodstvom nam že znanega Hadum-paše. Najprej se je razlila po modruški knežiji in pozvala Bernardina Frankopana, naj se pokori sultanu, pod čigar varstvom bo lahko v miru jedel svoj kruh. Knez je zaprosil nekaj dni odloga za premislek. Že 6. oktobra je nato poslal Hadum-paša dva ujeta hrvatska plemiča k njemu in mu zagrozil, da ga bo pričel oblegati, čim se bo vrnil iz cesarjevih dežel, kamor gre sedaj, če se ne bo podvrget sultanu. Kako se je to izteklo, ni znano.²⁴³

Hadum-paša je medtem res krenil s svojo vojsko proti Kranjski in 5. oktobra so se Turki že pokazali pri Mokricah ob Savi, od koder so divjali po krški dolini do Kostanjevice in samostana v Pleterjah. Nato so prebredli Savo in plenili po južni Štajerski okoli Planine, Pilštajna, Žusma, Studenic, Slovenske Bistrice in Zajčkega samostana. Prav v bližini teh krajev so stali vojaki cesarja Maksimilijana. Na Kranjskem jih je bilo okoli 1200. Toda Turkom se niso upali postaviti v bran. Nekaj jih je sicer pobitelo za Turki, a ti so jih ujeli in se jim posmehovali zaradi njih čudne obleke in dolgih sulic. Večina pa sploh ni videla Turkov.²⁴⁴ Tako se tudi nova obramba, ko je skušal Maksimilijan zavarovati dežele z najemniško vojsko Landsknechtov, ni obnesla. Nasprotno, domače prebivalstvo je zaradi njihove nasilnosti mnogo trpelo.²⁴⁵

Po tem napadu na Hrvaško se je kralj Vladislav zopet začel pogajati s sultanom zaradi premirja. Da bi ga omehčal in obenem maščeval napad na Hrvaško, je Pavel Kiniži udaril v Srbijo in 14 dni strahovito plenil po njej. In res, Bajezit je sprejel pogajanja, ki so se zaključila 27. marca 1495 s podpisom triletnega premirja. V njem je bilo določeno, da Turki ta čas ne bodo napadali niti Ogrske in Hrvatske, niti dežel nemškega cesarja.²⁴⁶

V to premirje so bile tako vključene tudi slovenske dežele, a mir so uživale le bolj na papirju. Obmejni sandžaki se niso mogli vzdržati, da ne bi poslali vsako leto vsaj manjše čete akindžijev na ropanje. Le za l. 1495, ko je bilo sklenjeno premirje, ne ve noben vir o kakem turškem napadu na slovensko ozemlje.

Naslednje leto 1496 so Turki znova strašili po Kranjskem. Kje in kdaj, o tem nam Valvasor, ki je ta podatek posnel po Act. Publ. p. 3, ne ve nič povedati.²⁴⁷

L. 1497 so Turki ponovno pridrveli na Kranjsko in jo zelo opustošili. Največ so trpeli kraji okoli Ribnice, Cerknice in Logatca tja do Vrhnike.²⁴⁸ Bilo je to konec junija ali prve dni julija, ker v Benetkah vedo že 6. julija o turškem napadu na nekatere cesarjeve kraje »tu v bližini in nad Zadrom«, kar kaže, da je napad verjetno prišel skozi Vinodol. Turki so se vrnili domov z velikim plenom in odpeljali mnogo ljudi »iz ljubljanske doline«. ²⁴⁹ Isto kot Valvasor poroča tudi Puzel, ki pa še dostavlja, da se Turki niso vrnili domov nekaznovani, temveč razkropljeni z velikimi izgubami.²⁵⁰ Dimitz²⁵¹ sklepa, da je bil prizadet tudi stiški samostan, ker je to leto opat Martin utrjeval samostan in ker je patriarh Nikolaj Donat inkorporiral samostanu

²⁴² Unrest, 794. — Klaić IV, 198.

²⁴³ Klaić IV, 198—199.

²⁴⁴ Unrest, 794—795.

²⁴⁵ Istotam.

²⁴⁶ Klaić IV, 199. — Jorga II, 267.

²⁴⁷ Valvasor XV, 392.

²⁴⁸ Istotam, 393, po MScr. Gallenb.

²⁴⁹ 6. jul.: ... di una coraria fata per turchi in alcuni lochi de l'imperador et a li confini dil re di Hungaria. Qui propinquo et de sora Zara, zoè a quelli confini, haveano menato assa'anime via, et fato in val Lubiana gran danno. I Diarii di Marino Sanuto I, Venezia 1879, 674. — 9. jul.: Ancora, se intese come turchi haviano corso su quel di Lubiana lochi de l'imperador, et fato gran dano, menate via molte anime et animali. Istotam, 686.

²⁵⁰ Puzel, Idiographia, 92.

²⁵¹ Dimitz II, 7.

to leto faro v Šmarju v povračilo za škodo, ki so mu jo menda prizadeli Turki. Zadnje gotovo ne drži, ker inkorporacijsko pismo nosi datum 11. februarja 1497,²⁵² napad pa je bil poleti. Tudi utrjevanje nikakor ne kaže nujno na to, da bi bil samostan to leto napaden.

Razmere na Hrvaškem, kjer je prve dni marca 1495 postal ban Ivaniš Korvin, sin slavnega kralja Matije, so bile zelo težke, ker se je višje plemstvo odtegovalo njegovi vladi. Se bolj pa so se poslabšale, ko je l. 1497 kralj Vladislav bival dalje časa na Češkem. Medtem so Ivaniša Korvina tako očrnili pri kralju, da ga je ta proti koncu l. 1497 odstavil in imenoval novega bana. Ker Ivaniš ni hotel odstopiti, sta bila tako nekaj časa dva bana. Šele l. 1499 je postal Ivaniš zopet edini ban.²⁵³ Zato ni prav nič čudno, če so Turki kljub premirju napadali nesložno Hrvaško in preko nje Kranjsko.

Tako so tudi l. 1498 turški akindžiji obiskali Kranjsko in to zopet konec junija ali v začetku julija. Bilo jih je okoli 20.000 in so zopet prišli ob morju preko Grobnika, od koder so nato vdrli na Kranjsko proti Ljubljani.²⁵⁴ Tudi Valvasor omenja, da so tega leta Turki napadli, a ne Kranjsko, temveč Furlanijo,²⁵⁵ kar pa glede na M. Sanuto ne bo resnično. Res so šli Turki tudi čez benečansko ozemlje — verjetno v Istri —, a Sanuto izrečno dostavlja, da tu niso delali nikake škode, ker žive v dobrem miru z Benečani. Če bi prišli v Furlanijo, bi to brez dvoma izzvalo večjo paniko v Benetkah.²⁵⁶

O kakšni obrambi ali napadu na Turke ne vemo nič. Gotovo pa je, da je štajerski poveljnik Reinprecht iz Rajhenburga razglasil 1. julija ukaz, naj bo deželna obramba pripravljena, ker so sovražniki krščanske vere na Hrvaškem in že na Kranjskem.²⁵⁷

Odnosi med Benečani in Turki, ki so bili še l. 1498, kakor smo videli, zelo prijateljski, so se nenadoma spremenili in brez posebnega povoda so se začele spomladi 1499 sovražnosti na Moreji. Benečani so bili iznenadeni. Sultan Bajezit pa je skušal s tem najprej pomiriti z mirom nezadovoljne janičarje, v drugi vrsti pa tudi doseči boljše meje na Moreji.²⁵⁸

Benečani v tej vojni niso imeli sreče. Niso doživeli sicer hujših porazov, a izgubili so mesto za mestom. Že sredi l. 1499 so se začeli v Benetkah bati turškega napada na Furlanijo, ker so izvedeli, da Skander-beg v Bosni zbira vojsko, da bi z njo udaril na same Benetke. Cel julij in avgust so prihajala taka vznemirjajoča poročila. Vendar so se Turki dvignili šele proti koncu septembra. Dne 26. septembra so v Benetkah zvedeli, da so Turki pri Ložu. Istega dne so Turki plenili po okolici Podgrada in nato krenili naprej proti Furlaniji.²⁵⁹ Dne 28. septembra je Skander-beg opoldne prešel Sočo in krenil proti Vidmu.²⁶⁰ Dne 29. septembra ponoči so Turki prekoračili Taljament v smeri proti Portobuffolè. Zancani, benečanski vrhovni poveljnik v Furlaniji, se je zaprl v Gradiško in tako so Turki čisto nemoteno plenili in požigali tja do Trevisa. Po celi Furlaniji je zavladal velik strah, ker so Turki sedaj kot sovražniki vse požgali

²⁵² Puzel, 91.

²⁵³ Klaič IV, 207—212.

²⁵⁴ 9. jul. 1498: In questi giorni vene lettere di... come advisava de li esser nova turchi aver corso in Lubiana su quel de l'imperador et menato via anime, et che passavano per alcuni nostri lochi, et tamen niun danno haveano facto, et dicevano haver comandamento dal suo Signor di non far niun danno a la Signoria nostra perchè havea bona paxe. Sanuto I, 1010. — V seznamu uspehov otomanske hiše piše pri l. 1498: Turchi 20 milia, per via di Mocho, core in Lubiana, et mena via assaissime anime. Sanuto IV, 327.

²⁵⁵ Valvasor XV, 393, po Megiserju, 1267 in MScr. Labac.

²⁵⁶ Parapat, 99, op. 4, razlaga Sanutove besede »Turchi coron in Lubiana« kakor da bi bili Turki pred Ljubljano. Tako pa Sanuta nikakor ni razumeti. »In Lubiana« mu pomeni skoro toliko kot »na Kranjsko«.

²⁵⁷ Po listini v graškem Joaneju: Parapat, 99.

²⁵⁸ Jorga II, 290. — H. Kretschmayr, Geschichte von Venedig II. Gotha 1920, 409—410.

²⁵⁹ 26. sept. 1499: Turchi erano sopra Los et ozi passavano il bosco alozeranno a Cinqueville, diprenderà il territorio nostro di Castelnovo et vanno poi di longo in Friul. Sanuto II, 1372—1373.

²⁶⁰ Istotam, 1380.

in uničili, mnogo ljudi pobili, mnogo jih odpeljali kot sužnje. Strah je bil še toliko večji, ker so prve vesti javljale, da je Turkov 17.000 konjenikov in 5000 pešcev. Končno pa se je izkazalo, da jih je bilo po izjavah turških ujetnikov vseh le 5000.²⁶¹

Ponoči od 3. na 4. oktober so se Turki pričeli vračati s plenom in ujetniki preko Taljamenta domov. Ker je bil ta zaradi deževja močno narasel, so del ujetnikov — po Sanuto 1200 — pobili, največ seveda starejše ljudi, in odpeljali večinoma otroke do 14 let. Preko Calalta in Vidma so se nato vrnili do Soče, ki so jo prekoračili pol milje daleč od Gradiške pred očmi vrhovnega poveljnika Zancanija, ki pa ni pustil nikogar iz utrdbe. Mimo Podgrada in Bakra so se z obilnim plenom vrnili domov. Spotoma so manjši oddelki obiskali tudi Goriško in oplenili severno Istro.²⁶² Neko poročilo iz Rašporja z dne 21. oktobra pripominja, da so naredili več škode po cesarjevih deželah kot po benečanskih, čeprav je cesar tedaj živel v miru s Turki.²⁶³

Tako so spet največ trpeli Slovenci, čeprav je napad segel blizu do Benetk, ki jim je bil namenjen.²⁶⁴ Vojna z Benečani se je pa nadaljevala in, ker se je l. 1500 še razširila na Ogrsko, ki se je pridružila Benetkam, ni čudno, če so se tudi l. 1500 in 1501 širile novice o turških pripravah za nove napade proti Istri in Furlaniji,²⁶⁵ pri čemer je bila tudi Kranjska s Krasom prisiljena k vedni pripravljenosti. Toda do novega napada ni prišlo. Odkar je stopil v vojno zoper Turke tudi ogrski kralj Vladislav II., so ogrske in hrvatske čete vezale njihove sile v Bosni in Srbiji ter jim zapirale pot v slovenske dežele. Poleg tega pa so bili Turki zaposleni tudi z neprestanimi napadi na benečansko Dalmacijo in Morejo.²⁶⁶ Tako se je vojna vlekla brez posebnih odločitev še do konca l. 1502, ko je 14. decembra sultan podpisal mir z Benečani.²⁶⁷ Z Vladislavom pa je bilo šele 20. avgusta 1503 sklenjeno sedemletno premirje. Za naše kraje je najvažnejše, da so se Turki obvezali, da za ves čas premirja ne bodo napadali skozi ozemlje kralja Vladislava drugih krščanskih dežel.²⁶⁸

Zdi se, da so se Turki te pogodbe tudi v resnici držali, ker do l. 1511 nam ne poroča noben vir o kakem turškem napadu na slovensko ozemlje. Takega miru pa ni bila deležna Hrvatska, po kateri so skoro vsako leto in še po večkrat plenile manjše čete bosenskih Turkov.²⁶⁹

Vendar miru tudi slovenske dežele, zlasti Primorska in Notranjska, niso bile deležne. V začetku l. 1508 je prišlo do dolgotrajne in hude vojne med cesarjem Maksimilijanom in Benečani, ker mu ti niso dovolili, da bi šel preko njih ozemlja z večjo vojsko na kronanje v Rim. Vojska se je vlekla do l. 1516 z menjajočo se srečo za Benečane in Maksimilijana, a Kranjska in Primorska sta pri tem mnogo trpeli, ker je boj divjal večkrat prav čez njiju zapadne dele.²⁷⁰

Poleg tega pa so slovenske dežele morale kljub premirju s Turki vendarle obratovati veliko pozornost tudi na svojo vzhodno mejo. Zaradi turških napadov na Hrvatsko je bilo treba biti vedno pripravljen. Vsak napad na Hrvatsko je izzval strah na Kranjskem, ker ni bilo mogoče vedeti, do kod bo napad segel. Vohuni, ki so jih vzdrževale dežele v turški Bosni ali blizu njene meje, so poročali o vsakem turškem zbiranju in tako držali dežele v vedni pripravljenosti. L. 1508 se je razširila julija in novembra novica, da nameravajo Turki napasti proti Ljubljani ter v Istro in Furlanijo. Enako poročilo je prišlo tudi oktobra 1509.²⁷¹ Zato nam je razumljiva instrukcija, ki so jo sklenile Zgornja in Spodnja Avstrija, Štajerska, Koroška in Kranjska na

²⁶¹ Istotam III, 6—7, 38.

²⁶² Istotam, 28, 29.

²⁶³ Istotam, 38.

²⁶⁴ O napadu govore obširno: Pio Paschini, *Storia del Friuli III*. Udine 1936, 191—194. — V. Joppi, Antonio Burlo ed i Turchi in Friuli. AT 1882, 300—308. — Jorga II, 293.

²⁶⁵ Sanuto III, 201, 323, 391, 394, 691, 1543; IV, 83, 86. — Glej tudi Paschini III, 194.

²⁶⁶ Klaić IV, 215—218.

²⁶⁷ Kretschmayr II, 415. — Jorga II, 299.

²⁶⁸ Klaić IV, 220.

²⁶⁹ Klaić IV, 233—236.

²⁷⁰ Dimitz II, 9—20.

²⁷¹ Sanuto VII, 590, 659; IX, 225.

skupnem sestanku v Mürzzuschlagu 10. novembra 1508 za prihodnji državni zbor v Wormsu. V njej opominjajo državne kneze, naj pomislijo, kako se je razširila v 54 letih turška država na mnogo krščanskih cesarstev, kraljestev, kneževin in gospostev ter prišla sedaj že tako daleč, da lahko doseže Kranjsko in deloma tudi Štajersko v dveh dneh. Doslej so imele te dežele v Hrvatski močan ščit, preko katerega Turki z manjšimi silami niso mogli priti. V zadnjih letih pa so Hrvatsko tolikokrat napadli in jo tako uničili ter odpeljali ali pobili toliko ljudi, da se brez pomoči od zunaj ne bo mogla več dolgo obdržati. Samo letos so odtrgali od nje 30 milj ozemlja. Pa tudi te dežele so mnogo trpele. Na Kranjsko so v 40 letih 27 krat vpadli, jo opleni in požgali. Iz vseh teh dežel so ta čas odpeljali ali pobili do 200.000 ljudi. V zadnjih 34 letih so šle te dežele dvakrat z vsemi svojimi silami zoper Turke, a so bile vedno preslabe in so izgubile pri tem mnogo plemstva. Zato tudi same ne morejo več dovolj pomagati Hrvatski in prosijo cesarja in državne stanovne, da prihite na pomoč, sicer bodo Turki počasi uničili vse krščanske države.²⁷²

Hrvatska je v tem času res mnogo trpela. Obmejni sandžaki se za premirje niso mnogo brigali, posebno še, ker so se v tedaj divjajoči avstrijsko-benečanski vojni trudili tako Benečani kakor Maksimilijan, da bi si pridobili njih naklonjenost. Maksimilijan je v juniju 1510 poslal iz Augsburga k bosenskem sandžaku Feris-beju svojega odposlanca, ki ga je skušal nagovoriti, da bi udaril na benečansko Dalmacijo in Albanijo. Istočasno so tudi Benečani iskali pomoči v Carigradu in jo tudi dosegli. Vendar pa je Bajazit kljub temu julija 1510 še podaljšal premirje z ogrskim kraljem in ga naslednjega leta obnovil še za pet let.²⁷³

Prav za časa pogajanj med sultanom in Vladislavom za podaljšanje premirja l. 1511 je doživela Hrvatska nov turški napad, ki je segel tudi na Kranjsko. Valvasor poroča na podlagi Not. Prov. na treh mestih, da so Turki v jeseni l. 1511 silovito napadli Metliko in Slovensko marko, prav tako pa tudi grofiji Goriško in Pazinsko ter ves Kras in pri tem odpeljali več sto ljudi.²⁷⁴ Podrobnejše poročilo se nam je ohranilo v pismu Bernardina Frankopana na grofa Jurija Brandenburškega z dne 5. septembra 1511. Po tem poročilu je vdrlo na Hrvatsko več ko 2000 Turkov, ki so 22. avgusta opustošili posestva B. Frankopana v Modrušu, tu prenočili, naslednji dan divjali okoli Ribnika, nato prekoračili Kolpo pri Metliki in tu plenili zlasti po posestvih nemškega viteškega reda. Posamezni oddelki akindžijev so prišli do Mehovega. Na povratku so opustošili še okolico Ozlja, se polastili gradu Dubovca, kjer so tudi vso okolico požgali in izropali.²⁷⁵ Tudi v Benetkah so že 28. avgusta vedeli, da so se Turki zelo približali njihovi meji.²⁷⁶ Ničesar pa ne vedo o tem, da bi Turki napadli tudi Istro, Kras in Goriško, kakor poroča Valvasor. Iz odgovora kranjskega deželnege zbora cesarju 7. avgusta in 10. decembra 1512 je razvidno, da so l. 1511 Kras in Istro opustošili Benečani, ker avstrijsko-benečanska vojna je trajala še vedno. Cesar je namreč želel, da bi mu stanovi dali za nadaljevanje vojne z Benečani 6000 gld. Ti pa so mu odgovorili, da je to nemogoče, ker so Istro in Kras opustošili Benečani, grofijo Metliško in nekaj krajev v Slovenski marki pa so preteklo jesen Turki tako opustošili, da dežela od tod ne more pričakovati nobenih dajatev.²⁷⁷ Po vsem tem je gotovo, da se je Valvasor zmotil in zamenjal Benečane in Turke, ker res so l. 1511 Benečani pridrli do Postojne in sta Kras in Istra zaradi njih mnogo trpela.²⁷⁸

²⁷² Državni arhiv pri Narodnem muzeju v Ljubljani: Stanovski arhiv; Müllnerjeva preureditev: Landesverteidigung (odslej citiram: Stan. arh., Land. ver.), stari fasc. 97.

²⁷³ Klaić IV, 246.

²⁷⁴ Valvasor XI, 376, 389; XV, 402.

²⁷⁵ A. Horvat, Véghelejek oklevéltára I, št. XXXI. — Fr. K(omatar), Der Türkenfall in Krain und Kroatien im Jahre 1511. Laibacher Zeitung 1910, št. 34. — Klaić IV, 247—248.

²⁷⁶ Sanuto XII, 412.

²⁷⁷ 7. avg. 1512: So sein auch dy grafschafft Mettling vnd etweil örter der march des nagst uerschynen Herbs von den turgkn also ubertzogen mit Rawb prant vnd hinfuerung des volgks solchen schaad beschehend das sich ain Landtschafft in Kraynn khains Zuetuens von denselbn flegkhn trostn mugen. — 10. dec. 1512: So ist dy grafschafft mettling sunder der vergangn Xltn Jares von den turgkn also beschedigt vnd überzogn, das... Stan. arh., fasc. 211.

²⁷⁸ Dimitz II, 14.

Ne dolgo po tem napadu se je zgodila važna sprememba na turškem prestolu. Selimu, mlajšemu sinu Bajezita II., proti kateremu se je že večkrat uprl, se je posrečilo, da je pridobil na svojo stran janičarje, ki so 23. aprila 1512 vrgli Bajezita in oklicali Selima za sultana. Selim I. (1512—1520), bojeviti in brezobzirni občudovalec velikega Mohameda II. in Aleksandra Velikega, je začetnik nove dobe razširjanja in zaokroževanja velike osmanske države.²⁷⁹

Še preden je nastopil Selim vladno, je bilo Maksimilijanu in celi Evropi, zlasti še Ogrski in Poljski, jasno, da bo po smrti Bajezita II. zapihal v Turčiji drugačen veter. Že 4. januarja 1512 je izjavil Maksimilijan kranjskim deželnim stanovom, da postajajo Turki zopet nevarni. Sedanji sultan je miroljuben, nista pa taka njegova dva starejša sinova. Zato je pričakovati novih turških napadov, ki bodo tem hujši, čim manj bo dežela pripravljena nanje.²⁸⁰ In bodočnost je pokazala, da se cesar ni motil v osebi novega sultana, pač pa ni poznal njegovih načrtov.

Kljub strahu, ki ga je izzval Selimov nastop vlade v srednji Evropi, vendar ni za časa Selima tukaj prišlo do večje vojne. Prvo leto je zaradi bojev z brati in drugimi sorodniki poteklo vobče mirno. Le obmejni sandžaki v Bosni so začeli pogostejše in silnejše napadati sosednjo Hrvatsko. Jeseni l. 1512 so se polastili mesta Srebrenika in cele srebreniške banovine, nekdanje Usore.²⁸¹ Nato so se usmerili turški napadi dalje proti Skradinu, ki so ga skušali zasesti. Naslednjega leta so zavzeli več krajev ob Cetini. Knin in Sinj sta bila v resni nevarnosti. Ko so kmalu nato udarili na ozemlje med Uno in Kolpo, se je posrečilo banu Petru Berislaviću, da jih je 16. avgusta 1513 popolnoma porazil.²⁸² Vendar zaradi tega neuspeha turški napadi niso prenehali. Naslednjega leta so bili zopet pod Skradinom, 10.000 jih je poskušalo zavzeti Knin.

V času, ko se je na Ogrskem zbirala nova križarska vojska zoper Turke, ki pa se je sprevrgla v velik kmečki upor pod vodstvom Jurija Doža, so imeli na Hrvatskem mnogo dela s turškimi napadi, ki so sedaj sledili skoro brez prestanka eden drugemu. Ko je ban nato l. 1515 zbral večjo vojsko in z njo vdrl v Bosno, je doživel hud poraz.

Turki so se sedaj vrgli na Jajce, ki je veljalo za močno utrdbo v obrambnem sestavu Hrvatske. Vse utrdbe okoli njega so padle Turkom v roke, Jajce samo pa se je obdržalo.²⁸³

Razmere na Ogrskem in Hrvatskem so se s smrtjo Vladislava II. 23. marca 1516 zelo poslabšale. Njegov sin in naslednik Ludovik II. ni bil niti 10 let star. Magnati in prelati so se pričeli prepirati, kdo in kako naj upravlja državo za kraljeve mladostnosti, kar je pripravilo državo na rob prepada.²⁸⁴ Prav v času največje zmede — 24. aprila 1516 se je sešel ogrski državni zbor, da končno uredi upravo države — so Turki izvedli nov napad na Hrvatsko in dalje na Kranjsko. Napad je v prvi vrsti veljal Frankopanski posesti. Kakih 3000 Turkov pa je vdrl dalje in ti so 27. aprila prišli v bližino Pivke »in Val de Selese«, 40 it. milj od Gorice. S seboj so odpeljali 1500 ljudi in plena v vrednosti 20.000 dukatov. O njihovem povratku vedo v Vidmu že 1. maja.²⁸⁵ O tem napadu govori tudi cesar Maksimilijan v svoji instrukciji za deželni zbor v Ljubljani z dne 4. junija 1516, kjer dolži Benečane, da so oni naščuvali

²⁷⁹ Jorga II, 313—315.

²⁸⁰ Stan. arh., fasc. 211.

²⁸¹ Klaić IV, 250.

²⁸² Istotam, 253—254. — M. Mesić, Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II. Rad III. 6.

²⁸³ Klaić IV, 258—259.

²⁸⁴ Istotam, 267—268.

²⁸⁵ 27. aprila 1516: turchi, cavalli 5000, erano vicino a Goricia, sichè tutti quelli lochi e castelli erano in fuga. Sanuto XXII, 167. — 27. apr.: ... quelli turchi sono cavali 3000 solamente et erano in Val de Selese propinquo a l'Istria et Gorizia. Istotam, 168. — 28. apr.: quei 3000 cavali fo dito turchi, quali venivano a la volta di Friul, sono in una valle di sora di la Pincha, mia 40 di là di Gorizia. Istotam, 175. — 1. maja: Come li turchi, quali venivano in Friul, pa che in Lubiana, in lochi di l'Imperador, habbi fatto preda de anime 1500 et botini per ducati 20 milia, et sono ritornati via con le anime et butini. Istotam, 184.

Turke, da so se ti o sv. Juriju dvignili na Hrvaško in na več krajih vpadli preko meje na Kranjsko, nagrabili velik plen in odpeljali mnogo ljudi.²⁸⁶ Gotovo so bili ob tej priliki tudi pri Kostelu, ker so takrat odnesli srebrn kelih in več drugih stvari iz farne cerkve.²⁸⁷ Ne smemo namreč pozabiti, da je avstrijsko-benečanska vojna trajala še vedno.

Pri neprestanih turških napadih na Hrvaško je bil ta naval na Kranjsko verjetno samo slučajen pljus, ki je segel preko hrvatske meje. Kljub temu, da je sultan Selim, ki je bil ta čas zaposlen z vojno proti Egiptu, ponujal mlademu ogrskemu kralju premirje, so bosenski sandžaki nadaljevali z napadi na Hrvaško ali morda prav zato, da bi kralja prisilili na sprejem kakršnih koli pogojev. Toda ta čas je bil tudi papež Leon X. na delu za novo križarsko vojsko proti Turkom. Proti koncu l. 1516 mu je uspelo, da je pomiril cesarja Maksimilijana s francoskim kraljem Francem I. in Benečani.²⁸⁸ Tako je bila podana osnova za veliko ligo proti Turkom. Papež je dal posebni komisiji izdelati podroben načrt za veliko vojno s Turki, katerih državo naj bi krščanska ekspedicija v treh letih popolnoma uničila. Da so se s tem načrtom resno bavili tudi na Kranjskem, priča ohranjeni načrt v arhivu deželnih stanov s pridejanim izvlečkom.²⁸⁹

Iz te ekspedicije seveda ni bilo nič. Sultan Selim je medtem zmagoslavno dokončal svoje delo v Egiptu in Aziji in se vrnil julija 1518 v Carigrad kot gospodar vsega muslimanskega sveta. Vendar se tudi sedaj ni obrnil zoper Evropo, temveč je l. 1519 sklenil z ogrskim kraljem triletno premirje.²⁹⁰

Toda obmejni predeli tega niso bili deležni. Bosenski sandžaki so napadali in širili svojo oblast vse dalje. Beneški poslanik piše 28. julija 1519, da je ogrsko kraljestvo imelo za časa kralja Matije 72 županij, sedaj pa jih ima samo 55, vsem ostalim, ki leže v glavnem v Bosni in Hrvatski, pa gospodujejo Turki.²⁹¹ Ker zaradi razmer na Ogrskem Hrvati niso mogli upati na nobeno pomoč od države, so se pričeli obračati na novega nemškega cesarja Karla V. in nadvojvodo Ferdinanda ter skušali najti opore pri slovenskih deželah.

Ne dolgo po tem je nenadoma umrl sultan Selim (20. septembra 1520).²⁹² Z njim se konča sorazmerno dolga doba, ko so slovenske dežele uživale večinoma mir pred Turki. Od smrti Mohameda II. do nastopa Sulejmana II. je bila turška politika bodisi vobče miroljubna bodisi — kakor za Selima — vsaj za Evropo. Vendar zaradi svojevrstne ureditve turške države, kjer so obmejni sandžaki imeli več ali manj proste roke, so obmejne krščanske dežele doživljale kljub formalnemu miru ali vsaj premirju skoro vsako leto manjše ali večje napade, ki so zlasti oživel za časa Selima in dali slutiti, da se bliža doba novih velikih turških osvojitvev. Vsi so pričakovali, da je ta čas nastopil že s Selimom. Toda on se je lotil ureditve v neosmanskem muslimanskem svetu in je svoje cilje popolnoma dosegel. Evropa je sedaj s strahom pričakovala, da se bo obrnil zoper njo. Nenadna smrt je ta strah ublažila, a le za kratek čas, ker njegov sin in naslednik, Sulejman II., je poprijel delo tam, kjer ga je oče zapustil.

²⁸⁶ On allen Zweifel sein yzt sannt Jörigen tag verganngen, dieselben Turcken durch Sy (Venediger) bewegt worden, das Sy sich mit etlichem Kriegsfolgkh heraus in Krabaten, auch an etlichen ennden an die Grenizen vnnd örter vnnsers Furstenthumbs Crain getan vnnd sich derselben ennden vnnderstannden haben... einen mercklichen Rawb zuerlangen. Stan. arh., fasc. 211.

²⁸⁷ Ander Klaynhayt mit samt dem silbrein Khelich ist hietz XI Jar von den vnglaubigen weckh genomen vnd entraubet waren. Stan. arh., fasc. 48 b. Inventar cerkvenih dragocenosti z dne 22. oktobra 1526.

²⁸⁸ Kretschmayr II, 446—447.

²⁸⁹ Stan. arh., fasc. 122. — Glej tudi H. J. Zeibig, Der Ausschuss-Landtag der gesamten österreichischen Erblände zu Innsbruck 1518. Archiv für Kunde öst. Geschichts-Quellen XIII, 213—215.

²⁹⁰ Mesić, Rad III, 40—41.

²⁹¹ Klaić IV, 278.

²⁹² Jorga II, 341.

IV.

Od zavzetja Beograda do Sulejmanovega pohoda na Dunaj (1521—1532)

Sulejman II. (1520—1566) ni bil rojen vojak niti osvajalec po svoji naravi, ker ni bil zadosti častihlepen. A kljub temu je bil dober vojskovodja, poleg tega pa tudi moder državnik. Vendar pa je nadaljeval z osvajalno politiko svojega očeta, ker ga je sililo v to spoznanje, da mora svoji državi dati trdne naravne meje, da bo tako dobro zavarovana pred vsemi sovražnimi načrti in napadi. Poleg tega pa je bilo treba skrbeti za to, da je velika armada imela delo, ki ji je donášalo slavo in plen. Pri tako veliki stalni vojski je bilo možno samo dvoje: ali jo z novimi osvajanjem zaposliti ali pa jo pustiti brez dela in živeti v stalni nevarnosti uporov, kakor je to bilo za Bajezita II.; Sulejman je izvolil prvo.²⁹³

Takoj po smrti Selima I. je v pravkar pokorjeni Siriji izbruhnil upor, ki je imel za posledico, da je mladi Sulejman sam ponudil ogrskemu kralju Ludoviku podaljšanje premirja. Na nasvet svojih nepremišljenih svetovalcev pa je Ludovik ukazal sultanovega odposlanca vreči v ječo. Ni čudno, če je to Sulejmana silno užalilo in se je takoj odločil za veliko vojno z Ogrji. Tako je Ogrska sama predčasno priklicala nesrečo sebi in svojim sosedom.²⁹⁴

Ker je bil upor v Siriji kmalu udušen, je Sulejman vso svojo pozornost obrnil na Ogrsko. Z veliko vojsko je krenil iz Carigrada z namero, da se polasti Beograda, ki je zapiral pot na Ogrsko. Junija 1521 je ogromna turška vojska pričela oblegati Beograd, ki se je kljub junaški obrambi moral 29. avgusta predati. Že pred njim je padel v turške roke močno utrjeni Šabac.²⁹⁵

Navzočnost samega sultana s toliko vojsko na Balkanu je izzvala v vseh bližnjih deželah velik strah. Predvsem je bil ta upravičen na Hrvaškem, kjer je bilo od l. 1520 bansko mesto nezasedeno. Zdi se, da je Ludovik resno mislil prepustiti Hrvaško njeni usodi. Zato ni čudno, če si je hrvaška gospoda skušala sama pomagati. Zlasti ko je sultan prišel z vojsko pred Beograd, je bilo treba nekaj narediti za rešitev. Zato so se začeli Hrvati pogajati z bosenskim sandžakom in sultanovimi odposlanci o svoji predaji, hoteč s tem odvrniti pretečo turško silo od sebe, kar se jim je tudi posrečilo. Vendar do kakšnih sklepov ni prišlo, čeprav se je že splošno govorilo, da je Hrvatska sklenila podrediti se sultanu in mu plačati harač.²⁹⁶ Tudi kranjski deželni stanovi so bili že obveščeni o tem, da so Hrvati sklenili sporazum s Turki tako, da jim bodo plačevali tribut, Turki pa smejo po svoji volji vpadati preko Hrvaške, ki o teh napadih ne bo več obveščala Kranjske ne s svarilnimi streli in grmadami ne s pismenimi sporočili. Ker je dežela Kranjska tako izgubila svoj ščit in je sedaj soseda Turkov, nujno prosijo deželni stanovi, naj se nemudoma postavijo vohuni in straže ob vseh štirih vpadnih cestah in to v Mokricah ob Savi, Metliki, Poljanah in ob cesti v Istro in na Kras, da ne bodo mogli Turki nenapovedani vdirati v deželo.²⁹⁷

Vse je pričakovalo, da bodo turške vojske udarile tudi ob Savi navzgor. Tako sporočajo kranjski stanovi 25. avgusta 1521 Ferdinandu, da so izdali ukaz, da morajo kmetje čimprej omlatiti žito in ga takoj spraviti na varno v mesta in gradove ter poskrbeti vse pravočasno za zadostno obrambo.²⁹⁸ Koroška in Štajerska sta sklenili, da se pošlje Kranjski na pomoč vojska, ki se namesti pri Brežicah, Krškem, Kostanjevici in Metliki, da se tako prepreči Turkom vpad v deželo.²⁹⁹ Padec Beograda pa je izzval razumljivo pravo paniko. Že 30. avgusta se je razširila vest, da gre sedaj

²⁹³ Jorga II, 345, 350.

²⁹⁴ Klaić IV, 293. — Jorga II, 385—386.

²⁹⁵ Jorga II, 386—389.

²⁹⁶ Klaić IV, 316—317. — M. Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića do Muhačke bitke. Rad XVIII, 90—92.

²⁹⁷ Stan. arh., fasc. 212 (spis iz l. 1521 brez datuma).

²⁹⁸ Istotam.

²⁹⁹ Istotam.

20.000 Turkov na Štajersko in v Avstrijo, 20.000 pa na Slavonijo, Kranjsko in dalje proti zapadu.³⁰⁰

Vendar na srečo to ni bilo res. Ko je Sulejman zavzel Beograd, ga je ukazal popraviti in oskrbeti s topovi, sam pa se je vrnil s svojo vojsko v Carigrad, zadovoljen, da je odprl svojim četam južno mejo Ogrske in Slavonije, ki naj bi se sedaj najprej izčrpali v neprestanih turških napadih. Sam pa je sedaj nameraval urediti vzhod.³⁰¹

Obmejni sandžaki so odslej pričeli z vso silo napadati proti severu in zapadu. Zlasti so se vrgli na Hrvatsko, ki je pri zadnjem sultanovem pohodu proti Beogradu tako spretno rešila svojo usodo. Zato pa so se sedaj hoteli maščevati in tako sta bosenski in mostarski sandžak začela z večjimi nastopi proti Hrvatski, kjer so imeli namen, osvojiti glavne utrjene točke.³⁰² Ker je nadvojvoda Ferdinand, da bi zavaroval svoje avstrijske dežele, začel podpirati Hrvatsko gmočno in moralno, so Turki razširili svoje napade tudi na njegove dežele, zlasti na Kranjsko.

Kljub vsem sklepom deželnih zborov v l. 1521, kjer so govorili, da je treba zastražiti mejo in ob vseh cestah postaviti vohune, da bi Turki ne vdrli nenadoma, so spomladi 1522 vendar prišli ti čisto nepričakovani v deželo in našli narod popolnoma nepripravljen.³⁰³ S tem se strinja tudi Valvasorjevo pripovedovanje, da so Turki na cvetno nedeljo (13. aprila) vpadli v Pivko in v Slavini odpeljali duhovnika od oltarja prav tedaj, ko je čital pasijon. Po treh dneh ropanja so se vrnili mimo Ribnice in Kočevja na Hrvatsko.³⁰⁴ Tudi sedaj so prišli Turki, ki jih je bilo do 10.000, na Kranjsko skozi Vinodol in preko Grobnika, kjer so prenočevali 12. aprila, nakar so naslednji dan šli mimo Podgrada, Prema, Šilentabra in Slavine tja do Postojne; 15. aprila so se že vračali z velikim plenom in več tisoč ujetniki preko Kočevja in Kostela.³⁰⁵ Pri tem so požgali tudi dve podružnični cerkvi kostelske fare in ju izropali.³⁰⁶ Na povratku pa so zadeli na vojsko hrvatskega bana Ivana Karlovića, ki jih je s svojimi 2000 konjeniki napadel, potolkel in prisilil, da so zapustili vsaj del svojega obilnega plena.³⁰⁷

Kmalu po tem napadu na Kranjsko so se Turki vrgli z vso silo na Knin in Skradin ter ju osvojili. Tudi Klisa so se skušali polastiti, a to jim je spodletelo. Nadvojvoda Ferdinand je takoj po turškem napadu na Kranjsko poslal na Hrvatsko svojega vrhovnega poveljnika Nikolaja Salma, da je sodeloval pri obrambi dežele. Tako se je posrečilo za nekaj časa obvarovati Hrvatsko nadaljnjih izgub.³⁰⁸

Vendar so se takoj v začetku 1523 turški napadi obnovili. Ker so doslej Turki običajno prihajali v deželo šele v aprilu in kasneje, je bila tudi kranjska deželna

³⁰⁰ Sanuto XXXI, 315.

³⁰¹ Klaić IV, 298.

³⁰² Istotam, 319.

³⁰³ 23. aprila 1522: Ist nit klain zuerparden, das in jungsten der Turkhen vberfallen so gar khain Khundschaft ordnung trost hilff Rettung noch widerstannd gewest noch furgenomen worden. — Maj 1522: das er der turkh am palm tag nechstuerschinen im Lannd zu Crain dem Haus osterreich zustenndig das volkh vnuersehner sachen am maisten in der kirchen vberfalle, die Cristen daselbst jamerlich ermordet die fleckhen ausgebrant vnnd etlich tausent menschen hynweg geschlaift. Stan. arch., fasc. 212.

³⁰⁴ Valvasor XV, 421.

³⁰⁵ 13. apr. 1522: In questa hora, a hora prima di nocte, per diverse man de messi, qual diceano haver visto esser castramentati gran numero de turchi apresso Postoyna in uno certo luoco ditto Slavin... Inteso, habiamo de certo che essi turchi scoreno per il Carso a questa via de Gorizia... — 14. aprila: Lo esercito dicese esser al numero 10 milia, et a di 12 dil presente alozorno suso la campagna de Grobnico, et vene a di 13 suso per la via de Castelnovo, et hanno passato apresso Pám (= Prem) et sono andati al Taber de Silavagora, et tutte quelle ville hanno malmenato... In questa note hanno alozato a Masderta (= Razdrto). Sanuto XXXIII, 155–156.

³⁰⁶ Vnd die zway zw Kirchen vnser frawen in Costl seind hietz III Jar verprent waren von den vnglaubigen vnd habent gar nicht als fiech. Stan. arch., fasc. 48 b. Inventar cerkvenih dragocenosti z dne 22. oktobra 1526. — A. Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti l. 1526. IMK 1895, 248.

³⁰⁷ Sanuto XXXIII, 163, 196, 202. — Mesić, Rad XVIII, 149–150.

³⁰⁸ Klaić IV, 320–323.

obramba urejena tako, da je nastopila šele z aprilom. Tega leta pa so jo Turki prehiteli. Vpadli so na Kranjsko že v postu, to je med 18. februarjem in koncem marca, ko se jih zaradi zime pač nihče ni nadejal.³⁰⁹ Verjetno je bilo to že februarja, ker neko poročilo z dne 28. februarja 1523 iz Tržiča ob morju izraža bojazen, da bi Turki, ki so v bližini, ne prišli sedaj tudi v Istro in Furlanijo.³¹⁰ Katere kraje je napad zajel, iz teh virov ni razvidno. Verjetno pa so bili tokrat v okolici Metlike, ker komtur nemškega viteškega reda piše tega leta, da za Kranjsko, zlasti pa za okolico Metlike, ni pričakovati drugega, kakor da bodo Turki od tod kmalu odpeljali vse ljudi v večno sužnost. Sam bi prav rad prodal za polovično ceno tukajšnje redovno imetje; a to je težko in poleg tega tudi deželni upravitelj ne dovoli, da bi se denar odpeljal iz dežele.³¹¹

Hrvatska je medtem doživljala čimdalje hujše napade. V precejšni meri je pri njeni obrambi odslej sodeloval Ferdinand in njegove dedne dežele. Ko pa so proti koncu l. 1523 turški napadi prenehali, je Ferdinand ukazal razpustiti vojsko za čas zime, da se nekaj prihrani. Toda Turki so to izrabili in kljub zimi so v času od sv. Martina 1523 do 20. januarja 1524 csemkrat plenili po Hrvatski³¹² in prišli o božiču do Kolpe.³¹³ V teh napadih so se Turki decembra 1523 polastili važne hrvatske utrdbe Ostrovice.³¹⁴

Padec Ostrovice je bil velik udarec za Hrvate in je pomenil znatno povečanje nevarnosti za avstrijske dedne dežele, v prvi vrsti za Kranjsko. Ferdinand, ki je čimdalje jasneje videl, da se zbira nevihta nad Hrvatsko in njegovimi deželami, je skušal svoje dežele zavarovati, kolikor in kakor je mogel. Ker je Hrvatska po svoji legi bila predstraža Kranjske in tudi Štajerske, je Ferdinand skušal doseči pri svaku Ludoviku II., da bi mu prepustil Hrvatsko. Do tega pa ni prišlo.³¹⁵ Da bi pa vendar zavaroval svoje dežele, se je odločil, da bo vzdrževal na Hrvatskem obmejne gradove in nekaj vojske ter skrbel tu za dobro obveščevalno službo. Tako je 18. februarja 1524 sporočil Ludoviku, da je sklenil sedaj poslati na Hrvatsko 200 lahkih konjenikov in 600 pešcev. Istega leta (22. oktobra) pa je prevzel od Nikole Zrinjskega v svojo oskrbo za dve leti Novigrad in Dobro njivo ob Uni zaradi obrambe pred Turki.³¹⁶

Ker turški napadi niso prenehali, je Ferdinand 13. februarja 1524 naročil Kranjski, da poskrbi, da se Kras in vsa meja do Save zavaruje tako, da se gozdovi zasekajo, ceste prekopljejo, vsi prehodi in brodi zastražijo, da se tako zapre Turkom pot v deželo.³¹⁷ Vendar o sv. Juriju so bili Turki zopet v deželi. Bilo jih je okoli 5000, med njimi 400 strelcev. Vnovič so si izbrali za torišče Metliško. Tri dni so napadali Metliko, a utrjenega mesta niso mogli zavzeti. Ko tu niso uspeli, so se vrgli na okolico in jo silno oplenili. Ujeli so do 4000 ljudi, med njimi tudi Ivana Semenica, in se z njimi in ogromnim plenom vrnili v Bosno.³¹⁸ V kolikor so se ljudje sedaj

³⁰⁹ Auch in negstuerschiner vassn, zw der Zeitt, als man sich des am wenigsten, des winthers halbn, versehen in vnser Herzogthumb Crain, durch Krabathn gefallen, daraus etlich tausent Cristenmenschen, von mannen, weibern vnd Khindern jamerlichen ermordert, mißbraucht, gefanngen, gepunden vnd ellendlich in die Türkhey geschlaiff vnd verfuert, die flegkhen verprennt, verderbt vnd verbuest hat. Ferdinandova instrukcija z dne 26. junija 1523. Stan. arh., fasc. 212. — Skoro z istimi besedami poroča Valvasor XI, 593 in XV, 421—422.

³¹⁰ Sanuto XXXIII, 634. — Glej tudi op. 326.

³¹¹ Kozina, Zur Geschichte des deutschen Ritter-Ordens in Krain. MHVK 1863, 36, št. 70.

³¹² Klaić IV, 325.

³¹³ Stan. arh., fasc. 212, spis z dne 21. februarja 1524.

³¹⁴ Klaić IV, 326. — Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića. Rad XXII, 73—74.

³¹⁵ Klaić IV, 324.

³¹⁶ R. Lopašić, Spomenici Hrvatske krajine I. (Mon. spec. hist. Slav. mer. XV.) Zagreb 1884, 2—4. — Klaić IV, 326.

³¹⁷ Stan. arh., fasc. 212.

³¹⁸ 27. aprila 1524: Avisa come turchi, eri fo 8 zorni, numero 5000, tra i quelli erano 400 schiopetieri, hanno corso per uno loco ditto Metichla, e hanno menato via un gran numero de anime e di cosse, esser ritornati ne la Bossina. Sanuto XXXVI, 273. — 7. marca 1525: zw vergangen sand Jorgen tag, als die thurgkhn Mettlinger poden vberfallen... Stan. arh., fasc. 122. — Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti, IMK 1895, 21. — Klaić IV, 328. — Mesić, Rad XXII, 85.

poskrili in rešili, jih je potem pobrala še kuga, ki so jo najbrže zanesli Turki, tako da je po poročilu kranjskih stanov 1. decembra 1524 bilo na vsem metliškem ozemlju, izvzemši mesta, komaj 40 za boj sposobnih moških.³¹⁹

Čimdalje bolj jasno je bilo, da hočejo Turki res uničiti Hrvatsko, nakar bi prišla na vrsto Kranjska in ostale avstrijske dežele. Ferdinand se je tega dobro zavedal in je zato vedno pritiskal na dežele, naj mu dajo čim več vojske. Tako je v svoji instrukciji za deželni zbor v Kamniku z dne 4. novembra 1524 pisal, da se je dosedanji način obrambe v deželi sami izkazal za slabega, ker se pri tem dežela samo izčrpuje, koristi pa nima nič. Zato misli, da bo bolje, če se postavi na samo turško mejo stalna močna vojska, ki ne bo samo branila, temveč bo tudi sama vpadala v turške dežele in jih uničevala. Zato je seveda potrebna znatna denarna pomoč, ki naj mu jo dežela nakaže v ta namen. Toda stanovi so mu odgovorili, da je ne morejo dati, ker je dežela opustošena in ljudje umirajo od lakote.³²⁰

Ne samo turški napadi, temveč tudi neprestani vpoklici in vedno stanje pripravljenosti so uničevali odporno moč Kranjske in drugih obmejnih dežel. Brž ko je prišlo poročilo, da se Turki zbirajo, sta po dva topovska strela (kreidschuss) z določenih krajev oznanila to novico in razglasila, naj se vsi pripravijo na pretečo nevarnost. Trije strelji so naznanili, da je sovražnik že na meji, in razglasili splošen vpoklic. Dostikrat se je zgodilo, da Turki, ki so tudi slišali to opozorilo, niso šli dalje, vsa dežela pa je z orožjem v roki hitela na določena zbirališča. Tako je Ferdinand javil 3. avgusta 1524 Goriški, Istri in Krasu, da se po pravkar dospelih poročilih Turki pripravljajo na nov napad. Čeprav ima na Kranjskem 1000 mož vojske, jih vendar prosi, da bi se na poziv takoj odzvali in mu prišli na pomoč.³²¹ Kmalu nato pa je bila Istra sama potrebna pomoči. Okoli 10.000 turških konjenikov je okoli 22. oktobra prišlo preko Grobnika do Podgrada, kjer so požgali nekaj hiš.³²² En oddelek pa je krenil od Brinje proti Metliki; ni znano, če jo je dosegel in do kod je prišel. Poročila so govorila, da nameravajo iti proti Ljubljani. Verjetno pa niso prišli preko kranjske meje.³²³ Brez dvoma pa je bil po celi Kranjski dan znak za preplah in vpoklic deželne brambe.

Kljub temu, da je Hrvatska doživljala neprimerno težje in pogostejše napade, v njej ni bilo složnosti in reda. Ko je zaradi tega ban Ivan Karlović septembra 1524 odstopil, je ostala Hrvatska do marca 1525 brez bana. Zato ni čudno, če je hrvatsko plemstvo pričelo čimdalje bolj iskati pomoči pri Ferdinandu in njegovih dednih deželah. Ko je končno Ludovik II. le imenoval novega bana, ga hrvatski stanovi niso priznali, ker so se že čisto podredili Ferdinandu, ko so videli, da od ogrskega kralja nimajo pričakovati nobene pomoči.³²⁴

Vendar tudi naslonitev na Ferdinanda ni mnogo pomagala, ker so Turki napadali z močnimi oddelki in zelo pogosto hrvatsko ozemlje. Proti koncu l. 1525, okoli 20. novembra, je zelo verjetno segel turški napad tudi čez kranjsko mejo, ker tega dne poročajo iz furlanskega Vidma, da so one dni Turki plenili in požigali po krajih pod Ljubljano. Vendar niso naredili mnogo škode — odpeljali so okoli 150 ljudi —, ker je bilo prebivalstvo o vpadu pravočasno obveščeno. Poleg tega pa jih je pri vrnitvi napadel sin kneza Mihaela Karlovića in jim odvezel nekaj plena in ujel nekaj Turkov.³²⁵

³¹⁹ Stan. arh., fasc. 212.

³²⁰ Stan. arh., fasc. 212.

³²¹ Stan. arh., fasc. 122.

³²² 22. okt. 1524: ...et venuti fino a Castelnuovo et brusato alcune caxe dil borgo. Sanuto XXXVII, 73.

³²³ Sanuto XXXVII, 67, 68, 80, 92.

³²⁴ Klaić IV, 330—331, 339. — Mesić, Rad XXII, 98—101.

³²⁵ 20. nov. 1525: Ha aviso turchi aver fatto danno in la cursion feno a li zorni passati a quei lochi sotto Lubiana. — 24. nov.: turchi che vienneno verso Lubiana feno poco danno, solum di anime 150, perche i fono avisati di tal incursion dal conte Anzolo da Brigna e si salvono ... nel suo ritorno fo presi alcuni di loro dal fiol dil conte Michiel di Corbavia. Sanuto XL, 333, 358, 421.

Mesec dni pred tem vpadom so kranjski deželni stanovi poslali svoje odposlance na skupni sestanek avstrijskih dežel, kjer naj bi se razpravljalo v glavnem o skupni obrambi pred Turki. V svoji instrukciji z dne 16. oktobra 1525 so poudarili, koliko so Turki v zadnjih 60—70 letih napredovali in kako so v približno 44 ali 50 letih 30 krat pustošili po Kranjskem in pobili ali odpeljali do 200.000 ljudi. V zadnjih treh letih so bili trikrat v deželi. Zaradi teh napadov je Kranjska tako obubožala, da se sama nikakor ne more več upirati Turkom. Zato prosijo za pomoč sosednje dežele, pa tudi papeža, cesarja in druge kneze. Pri tem še opozarjajo, da ni zadosti, da je meja zasedena z vojsko samo poleti, ko pa Turki pridejo prav tako jeseni in brez odpora poberejo vse sadove celoletnega kmetovega dela. Prišli pa so tudi že pozimi kljub mrazu in velikemu snegu. Vsa obramba naj se uredi sporazumno s Hrvati in Ogrji.³²⁶ Na istem zborovanju v Augsburgu je bil sprejet tudi predlog, da se popišejo vse cerkvene dragocenosti in cerkvena gotovina; v veliki stiski bi se to lahko porabilo kot posojilo proti Turkom.³²⁷

Prav to zadnje kaže težko vzdušje, ki je ležalo nad vso sosesčino turške države. Že od jeseni 1525 so se namreč neprestano širile vesti, da se Sulejman resno pripravljala na zadnji obračun z Ogrsko. Zato je razumljiva čimdalje večja skrb dežel za svojo obrambo. Turški napadi na Hrvatsko niso prenehali. Že zgodaj spomladi 1526 so Turki pridivljali celo zopet na Kras ali v Istro. Neko poročilo iz furlanskega Vidma z dne 15. marca 1526 namreč javlja, da so bili Turki — okoli 3000 mož — v nekem kraju med Ljubljano in Gorico. V strahu, da ne bi šli Turki dalje v Furlanijo, je videmski poveljnik ukazal, naj se vsi ljudje umaknejo na varno; 27. marca poroča, da so se Turki umaknili, a se bodo še vrnili, ko se jim bodo pridružile nove čete.³²⁸

Napetost v deželah je dosegla svoj višek, ko je poleti 1526 Sulejman krenil s svojo vojsko proti Ogrski in so po vrsti padali ogrski kraji drug za drugim v njegove roke. Dan pred odločilno bitko na Mohaškem polju, 28. avgusta, je Ferdinand zahteval, da mu kranjski deželni zbor dovoli inventarizacijo cerkvenih dragocenosti in gotovine ter oboje spravi na varen kraj. Pod vtisom usodnih dogodkov je deželni zbor 4. septembra pristal na to zahtevo, obenem pa še prosil Ferdinanda, naj ukaže, da se zvonovi iz podeželskih cerkva prepeljejo na varno v gradove in mesta ter se ali prodajo ali pa predelajo v topove. Prav tako so sklenili, da se ne sme izvažati iz dežele žito, živina, konji in svinice.³²⁹

Vsi ti ukrepi so bili vsekakor upravičeni, ker kmalu po uničenju ogrske vojske pri Mohaču in zasedbi Budima so druge turške čete pridrle skozi Hrvatsko tudi na Kranjsko. V nedeljo, 16. septembra, so vpadle v kostelsko gospostvo in odpeljale mnogo ljudi ter napravile znatno škodo.³³⁰

S propadom Ogrske na Mohaškem polju in skoro še usodnejšim sporom, ki je nastal po žalostni smrti Ludovika II. zaradi nasledstva na ogrskem prestolu med Ferdinandom in Ivanom Zapoljo, se začenja tudi za slovensko ozemlje doba neprestanih in težkih turških napadov. Zlasti so trpele Bela Krajina, Kočevsko, Dolenjska, Istra in Kras. Namesto enotne močne obrambe, ki je bila nujno potrebna, da bi vsaj

³²⁶ Wo ain schöner winter ist ziehen die turgkhn im winter gleych als woll als im summer. Das haben sy das vergangen Jar erzaygt, alda sy gleych mitn im winter als der gross ist Schnee vnd Kelltn gewesen das lannd angefocht habn. Verjetno se to nanaša na turški vpad l. 1523, ko so Turki prišli v postu na Kranjsko. Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 86.

³²⁷ Istotam, spisa z dne 20. in 22. februarja 1526.

³²⁸ 15. marca 1526: Avisi hauti del capitano di Gorizia, qual li ha scritto una lettera, come turchi erano tra Lubiana et Gorizia numero 3000 in certo loco nominato in le lettere... però ha fatto comandamento tutti si redugi in la terra per segurtà soa. — 27. marca: ...haver nova, turchi esser reduti in certa campagna et aspectavano alcuni cavalli per andar poi a danno, non si sa de chi. Sanuto XLI, 79, 119.

³²⁹ Stan. arch. fasc. 213.

³³⁰ ...das ersst den vergangen Sonntag die Turkhen in das Crain Lanndt gefallen, vnnd in eurer fürstlichen durchlaucht Herrschafft Khostall vil volgkhs weggefuert vnnd grossen schaden gethann. Stanovi Ferdinandu 19. septembra 1526. — So verderben sy doch ain herschafft vnnd fleckhen nach dem anndern wie sie yetzo vngeuerlich vmb sannt michelstag in der Herschafft Kostal gethann. Spis brez datuma, a iz l. 1526. Stan. arh., fasc. 213.

zadrževala turške napade, sta sedaj tako Ferdinand kakor Ivan Zapolja zapravljala svoje sile drug proti drugemu. Hrvatska, ki je že ves čas Ferdinandove vladave v Avstriji uživala njegovo zaščito in pomoč, ga je sedaj izvolila za svojega kralja, medtem ko sta Slavonija in večina Ogrske priznali Ivana Zapoljo. Ko je v teku l. 1527 Ferdinand s spretno politiko pridobival na moči in novembra prizadejal Zapolji občuten poraz, se je ta zatekel k sultanu po pomoč. V začetku l. 1528 ga je ta tudi res sprejel pod svoje okrilje.³³¹ Zato ni čudno, če so se to leto turški napadi proti zapadu še povečali, čeprav že l. 1527 niso prizanašali Kranjski in sosednjim deželam, to tembolj, ker je v začetku l. 1528 padlo tudi Jajce z vso banovino.

Ferdinand in njegove dežele so se dobro zavedali, kako resna je turška nevarnost, in so zato l. 1527 mnogo sklepali o obrambi pred Turki. Namesto splošnega vpoklica kmetov, ki se zaradi svoje počasnosti ni obnesel, so sklenili izuriti 1000 domačih strelcev, ki bi dobivali plačo, kadar bi morali iti nad sovražnika, in obenem vzdrževati znatno četo konjenikov.³³²

In res je bil že skrajni čas, da bi dežela imela urejeno obrambo. Nikola Jurišić, ki ga je Ferdinand imenoval za svojega vrhovnega poveljnika na Hrvatskem, je skrbel za obrambo, kolikor je najbolj mogel. Toda za uspešno obrambo ni imel dovolj ne denarja ne vojske. Bosenski paša Usrev-beg pa je začel že februarja 1527 z velikimi napadi proti Krbavi in Liki. Dne 24. februarja 1527 javlja Bernardin Frankopan, da so trije turški paše šli preko Like in plenili tja do Metlike in Novigrada. Nekaj dni prej pa so druge turške čete prišle do Kastva.³³³ Mesec kasneje je okoli 4000 Turkov ropalo po Liki. Od teh se je odcepil en oddelek in krenil proti Metliki ter napravil mnogo škode.³³⁴ Ostala vojska pa je pričela oblegati Obrovac, ki se je 30. marca vdal. Nekaj dni nato so padle zadnje utrdbе v Krbavi: Udbina, Komić in Mrsinj.³³⁵ Zlasti padec Udbine je pomenil za Kranjsko veliko povečanje nevarnosti. Zato odslej vsi deželni zbori Kranjske poudarjajo, da jo je treba Turkom odvzeti, ker Udbina je ključ Kranjske, Istre in Krasa. Dokler je ona v turških rokah, toliko časa ne more priti nobeno obvestilo o preteči turški nevarnosti pravočasno.³³⁶

Ne dolgo za tem, 13. maja, so Turki znova vdrli v Metliško, jo silno opustošili in požgali ter odpeljali mnogo ljudi.³³⁷

Bivanje v obmejnih predelih Kranjske je postalo v tem času že skoro nemogoče. Ne samo, da so zaradi pogostih napadov ljudje tu največ trpeli, temveč so se v obmejne gozdove prikradli iz Hrvatske turški martolozji in od tu neprestano vznemirjali domače prebivalstvo; 21. maja 1527 prosijo deželni stanovci Ferdinanda, naj poskrbi za obrambo pred njimi. Naselili so se največ v gozdovih gospodstev Poljan in Kočevja in se je bati, da se bodo zarili še globlje v deželo, če ne bodo naleteli na močnejši odpor. Teh martolozov sicer ni veliko, a z ropanjem blaga in ljudi delajo ogromno škodo. Zadostovalo bi postaviti proti njim nekaj sto Čičev ali drugih.³³⁸ Ferdinand je 3. julija odgovoril, da bo poskrbel za obrambo pred njimi.³³⁹

Dober mesec po tej Ferdinandovi obljubi, 22. avgusta, je okoli 4000 Turkov preko Grobnika obiskalo Kras. Prenočili so pri Koritnici blizu Ilirske Bistrice, drveli naslednji dan mimo Komna, požgali Lokve in prišli blizu do Devina. Ko so šli mimo Trsta, je izpadla tržaška posadka in se vrgla nanje, a je bila pobita. Pri tem napadu

³³¹ Klaić V, 55—85.

³³² Stan. arh., fasc. 213.

³³³ Klaić V, 72.

³³⁴ 27. marca 1527: da 4000 cavalli in zerca turcheschi zuoba (= četrtak) passata haveano scorsio, parte verso Methlica, parte à Cita over Terranova. Sanuto XLIV, 193.

³³⁵ Klaić V, 72—73.

³³⁶ Stan. arh., fasc. 213, spisi 7. januarja, 28. marca 1528 in drugi.

³³⁷ ... wie jezo am XIII ten tag May in Mettlinger Podenn alda die Turgkhen mit wegfuerrung der armen Leutt, veroedung der guetter vnnd pranndt grosen schaden gethann. 21. maja 1527 v odgovoru deželnega zbora in v instrukciji za odposlanca k Ferdinandu. Stan. arh., fasc. 213. — Sanuto XLV, 224. — Valvasor XV, 423.

³³⁸ Stan. arh., fasc. 213.

³³⁹ Istotam.

je zlasti trpel zgornji Kras, ki je bil sedaj popolnoma uničen, kakor že pred petimi leti. Izropali so tudi tabor v Premu. Ko so še enkrat prenočili pri Senožečah, so se z velikim plenom vrnili na Grobniško polje, kjer je medtem čakala večja turška vojska z do 15.000 konjeniki. Tu so se zadrževali še prve dni septembra; zato so prihajala poročila, da se bodo vrnili na novo ropanje.³⁴⁰

Tudi po tem napadu Kranjska še ni bila varna pred Turki. V deželi sicer tega leta menda niso bili več. Pač pa so proti koncu septembra bili zopet na Grobniškem polju, zaradi česar je zopet zavladal velik strah po vseh sosednjih deželah. Kranjska je tokrat poslala zoper nje 300 konjenikov.³⁴¹

Ni torej čudno, če so kranjski stanovni na prihodnjem deželnem zboru v začetku januarja 1528 obljubili Ferdinandu zaprosenih 10.000 gld. za obrambo, obenem pa prosili tudi za nujno pomoč. Sklenili so, da je treba takoj poslati vojsko proti Modrušu in Brinjam, da se tako preprečijo vsaj vpadi martolozov, zaradi katerih trepeta vse prebivalstvo ob meji in to pozimi skoro bolj kot poleti. Če se ne bo meja dobro zavarovala, potem je treba pričakovati, da bodo Turki takoj, ko se bodo pota osušila, obnovili svoje napade na Metliko, Gradac, Črnomelj, Kočevje, Poljane, Kostel, Ribnico, Istro in Kras. Na vsa pota, po katerih sedaj vpadajo Turki v deželo, je treba postaviti po dva konjenika, ki bosta prinesla v deželo poročilo o bližanju Turkov, in to v Metliko, Vinico, Kostel in Klano. Zaradi večje gotovosti naj bi se jim pridružila še po dva konja.³⁴²

Slutnje deželnih stanov so se žal uresničile. Že 1. februarja 1528 je deželni upravitelj Niklas pl. Turn razglasil stanje pripravljenosti, ker je pravkar prejel poročilo, da so Turki že na pohodu.³⁴³ Toda Turkov sedaj ni bilo. Pač pa so prišli 9. marca nenapovedani do Postojne in v Pivko. Okoli 8. ure zjutraj tega dne so se nenadoma pojavili pred Postojno in požgali vso okolico. Postojnski oskrbnik je pri tem ujel enega Turka, ki je izjavil, da so preteklo noč še krmili konje v Grobniku in da jih je okoli 1000. Od Postojne so jo mahčili mimo Šilentabra, kjer so v bližini zajeli florentinske trgovce z 18 tovari svile v vrednosti 18.000 gld. Preko Cerknice so nato udarili na Lož in dalje mimo Snežnika, Blok in Ortneka na Ribnico in Kočevje. Od tu so šli na Kostel, kjer so 12. marca prekoračili Kolpo in se vrnili s plenom domov. Vendar ne vsi. 400 mož, ki so varovali brod za varen povratek, se je poskrilo. Ko se je

³⁴⁰ 23. avgusta 1527: ... questa matina in el far del di è venuta una mia spia, la qual me haveva avisato che heri ne l'alba haveva visto cerca 200 turchi in Grobinich apresso Fiume, et che se aspecta va el campo. Per questo subito io feci trazer doi boche de artellarie come havevate aldito questa matina, et da poi mezo zorno sono stati visti li turchi sul Carso et hanno brusato intorno fino et apresso Corgnol, et de là de Corgnol; et se stima che hanno brusato anchor Corgnol; et sono stati anchor sopra el territorio de Dovino... — 24. avg.: ... heri a una hora de zorno in numero, come se dice, 4000, fecero una coraria scomenzando in un certo loco dicto Fux overo Corintinza dove haveano pernotato, et arivaron scorendo fino al Taber chiamato Comen, pigliando gente...; qual coreria così miseranda facta, deteno fuoco a li vilazi, de li quali, per quanto fin hora se intende, ne ha brusato da 50 et più; per il che si tien per certo che lo Carso superior, qual zà 5 anni passati fo tutto depopulato da turchi, sia funditus ruinato. Lo inferior veramente non ha receputo tanto danno per non haverlo scorso tutto; ma dove i sono stati, in 50 anni non si potrà restaurar. La nocte seguente se retirorono a la valle di Rem, et li pigliato quello Taber per forza hanno alloggiato. Hozi sono calati verso San Servulo, et inferto a quelle ville grande danno brusando et depopulando; del che se ha dubitato che scorendo indrieto per la valle de Mocho, non assalisseno il monte et scoresseno per Proseche fino a Dovin; tamen nihil fecerunt... — 26. avg.: ... heri matina do hore avanti zorno se levorno da Senoseza da cerca 4000 cavalli de martelosi, croatini, turchi et christiani cum gran butino, si de homeni come de animali, et vanno a la volta de Grobenich... hanno brusato tre caxe in Senoseza...; dicti cavalli non sono venuti per la Piucha, ma per certa altra strada insolita, et hanno passato uno altissimo monte, si al venir come al ritornar a Grobenich. Sanuto XLV, 673—674, 684, 687, 700; XLVI, 23, 24, 39, 73. — Stan. arh., fasc. 48 b, 28. avg. 1527: Als die thurken am zwenvndzwainzigsten des monats augusti aufm Karst gefallen... — A. Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti, IMK 1895, 28.

³⁴¹ Stan. arh., fasc. 48 b, spis dne 24. sept. 1528. — Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti, 29.

³⁴² Stan. arh., fasc. 213, 7. januar 1528.

³⁴³ Stan. arh., fasc. 122.

domače prebivalstvo vrnilo z živino iz gozdov in taborov domov, misleč, da je nevarnost minila, so ti vdrli v kočevsko gospostvo, oropali in uničili, kar je še ostalo, in se nato vrnili čez Kolpo z znatnim plenom in številnimi ujetniki.

Niklas pl. Turn, ki 16. marca poroča Ferdinandu o tem turškem napadu, pripominja, da bi bilo možno z 200 do 300 lahkimi konjeniki in z vpoklicanimi kmeti napasti Turke. S samimi kmeti, ki za vojsko niso izurjeni, pa ni mogoče nič napraviti. Ker bodo Turki letos gotovo še ponovno prišli, opozarja Ferdinanda, naj deželi pomaga. Kmetje se upravičeno pritožujejo, da morajo plačevati davke za obrambo proti Turkom, sami so vpoklicani, a kadar Turki pridejo, so prepuščeni sami sebi. Glavna krivda pa pada na slabo poročevalstvo. Zadnje poročilo, da se Turki bližajo, ima datum 9. marca, to je dan, ko so bili že zjutraj Turki pred Postojno. Še vedno ni rešena njegova prošnja, da bi konje, ki morajo raznesti poročilo o turškem bližanju, razmestil v Metliko, Vinico, Kostel in Klano ali Grobnik. Če bi bila sedaj dva konjenika v Klani, bi rešili več sto ljudi, ker bi prišlo poročilo o turškem bližanju dva dni prej. Tako pa se niso mogli ljudje niti poskriti niti se ni mogla zbrati deželna bramba. Zbralo se je le do 60 konjenikov in okoli sto kmetov. Z njimi je šel Bernardin Ričan proti Turkom, ki so taborili četrte ure daleč od Kočevja, a v boj z njimi se seveda ni mogel spustiti.³⁴⁴

Ko so se nato 30. marca 1528 sestali deželni stanovi, da bi sklepali o obrambi dežele, so v potrdilo o groznem uničenju dežele navedli, da je gospostvo Kostel imelo pred enim letom še 300 obljudenih kmetij, med tem ko jih sedaj nima niti sedem. Da se dežela zavaruje pred nadaljnjim uničevanjem, so sklenili najeti 400 lahko oboroženih konjenikov z letno provizijo 30 gld. Ti morajo biti vedno pripravljeni, da gredo na svoje stroške zoper Turka, kolikorkrat bo treba. Poleg tega so najeli še 100 lahkih konj, ki jih bodo poslali pol Bernardinu Frankopanu, pol Vuku in Brinje, da bodo skrbeli za dobro poročanje. Na mejo pa pošljejo še 200 martolozov, pešcev, ki naj skrbijo za varstvo meje. Določen je bil tudi podroben načrt za obrambo dežele.³⁴⁵

Vendar se Turki vseh teh ukrepov niso ustrašili. Že 27. aprila je izdal Nikolaj pl. Turn ukaz, naj bo vsa deželna bramba pripravljena, ker je večja turška vojska na potu.³⁴⁶ Toda Turki, ki so zvedeli, da je dežela o njih nameri obveščena, niso šli dalje. Splošno opazimo, da so Turki napadli deželo vedno le takrat, kadar se jim je posrečilo, skrivaj se ji toliko približati, da se ljudje niso mogli umakniti na varno niti se zbrati deželna bramba.

Tak nenaden napad jim je uspel na sam praznik presv. Rešnjega Telesa 11. junija 1528, ko so pridrli na Kočevsko prav v času procesije in zajeli okoli 1100 ljudi, verjetno vse udeležence procesije.³⁴⁷ Brez dvoma so to izvršili turški martolozji, ki so se skrivali v obmejnih gozdovih in prežali na ugodno priliko za lahek plen.

Napad velikega obsega pa so Turki izvršili 8. julija. Značilna je naglica, s katero so pridrveli v deželo. Nikolaj Turn sporoča 8. julija, da je prejšnji dan ob 2. uri popoldne sprejel poročilo od hrvatskega bana, od poveljnika v Bihaču in še od grofa Vuka Frankopana v Brinjah, da so se Turki preteklo nedeljo, to je 5. julija, prikazali

³⁴⁴ Glavni vir je poročilo N. pl. Turna Ferdinandu z dne 16. marca 1528. Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 101. — Spis z dne 1. aprila 1528 v Stan. arh., fasc. 213. — Poročilo škofjeloškega oskrbnika B. Sigestorfferja freizinskemu škofu Filipu z dne 19. marca 1528 govori o turškem vpadu 6. marca na Kočevsko, kjer so požgali Turki tri vasi, in o večjem napadu 11. marca na Postojno, Pivko in druge kraje, ki jih omenja N. pl. Turn. Notizenblatt 1855, 355—356; MHVK 1859, 43. — Sanuto piše pod 12. marcem 1528: Heri sera, per uno venuto da la Piuca, da uno loco chiamato Sclavataber (= Slavina ali Šilentaber) sotto Postojna, dice come Luni passato (= 9. marca) zerca 2000 cavalli turcheschi hanno corso per quelli contorni... Sanuto XLVII, 93, 94. — Valvasor XV, 423. — Dimitz II, 114—115. — H. Svoboda, Ein Beitrag zur krainischen Landesgeschichte. Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach 1898-99, 2—3. — Parapat, 116—117, sledi opisu loškega oskrbnika.

³⁴⁵ Stan. arh., fasc. 123; fasc. 122: razglas z dne 7. aprila 1528 o teh sklepih.

³⁴⁶ Stan. arh., fasc. 122.

³⁴⁷ 2. julija 1528: ... come a quelli di Cocevia, che il giorno del Corpus Domini (= 11. junija) a l'ora de la procession furono presi da 1100 anime da turchi et martelossi. Sanuto III, stl. 195.

pri Bihaču. Ob 8. uri zvečer je že prejel poročilo, ki mu ga je poslal oskrbnik v Kostelu, ki je javil, da je videl Turke že onstran Kolpe. Ponoči pa je prišla vest, da so Turki ob 6. uri zvečer že vdrl v Ribniško dolino. Zato poziva deželno brambo, da pohiti na določena ji mesta.³⁴⁸

Ko so Turki pri Kostelu vdrl v deželo, so mimo Kočevja, Ribnice, Ortneka, Turjaka in Iga prišli na Ljubljansko polje in do Save, ki so jo posamezni oddelki prekoračili, zasedli in zastražili brod, nato pa prodrl do Dragomlja in Mengeša. Glavnina turške vojske se je utaborila pri Turnu med Šmarjem in Igom. Od tod so oplenili Dolenjsko okrog Litije, Višnje gore, Stične, Trebnjega, Mirne in Mirne peči ter se nato preko Žužemberka vrnili v glavno taborišče. Pri tem so naredili ogromno škodo, kakršne deželi že 40 let niso prizadejali. Ujeti Turki so pripovedovali, da jih je 3000—4000 — eden je vedel celo za 8000 — in da so hoteli poslati akindžije tudi proti Kranju, Kamniku in Celju ter v Metliško. Ta načrt so pa opustili, ko so videli, da so se zbrali provizionarji in da so prišli na pomoč tudi nekateri hrvaški gospodje s svojo konjenico, ki jih je že na več krajih napadla. Med tem časom je namreč mehovski oskrbnik Ivan Püchler zbral nekaj sto mož in hotel napasti Turke. Deželni upravitelj je s svojimi provizionarji in vpoklicem 10. julija tudi odšel iz Ljubljane proti Igu, da bi se združil s Püchlerjem. Na potu pa je zvedel, da so Turki ob 2. uri ponoči zapustili svoje taborišče in se vrnili po isti poti, po kateri so prišli. Takoj ko je turška vojska odšla iz dežele, so vpadli v znatnem številu turški martolozci, ki so verjetno zopet presenetili domov se vračajoče ljudi. Polastili so se tabora v Osilnici na Kočevskem in v njem zažgali mnogo ljudi. Napadli so tudi več vasi v okolici Loža, nakar so se spustili na Kras, kjer so divjali zlasti 17. julija, in še dalje proti Gorici. Tod pa je bilo prebivalstvo že obveščeno o novem turškem napadu, zato je cesto zaprlo in uničilo mostove. Bogatejši so se celo umaknili iz Gorice v močnejše utrjeno Gradiško, revnejši pa so se zatekli iz dežele v goriški grad in v Štanjel na Krasu. Tudi proti Istri je segel napad; 17. julija zvečer je prišlo okoli 4000 martolozov do Podgrada.³⁴⁹

V instrukciji z dne 16. julija 1528 za Hansa Ungnada in Nikolaja Rauberja, ki ju je kranjski deželni zbor poslal k Ferdinandu, poročajo stanovi, da »ti martolozci vsak dan huje napadajo, ker jih je toliko v gozdovih, da so ubogi preprosti kmetje prisiljeni pustiti žito nepožeto na polju in bežati v utrjene kraje«. Martolozci so se naselili že v Loškem gozdu, na Krasu, na Kočevskem in pri Ribnici, od koder stalno nadlegujejo okoličane. Če se bo to nadaljevalo, bo dežela kmalu popolnoma opustošena. Zato prosijo Ferdinanda, naj jim pomaga. Svoje martolozce, ki so sedaj daleč na Hrvaškem, naj prestavi v te kraje. Splošni vpoklic naj končno popolnoma nadomesti s stalno vojsko. Predvsem pa je treba osvojiti Udbino, ker je to zelo važna trdnjava, od koder bi bilo mogoče urediti uspešen odpor zoper Turke, medtem ko zavzema sedaj njeno mesto — Ljubljana.³⁵⁰

Obsežni turški napad in dnevno grozeča nevarnost zaradi martolozov so deželo prisilili, da se je začela resneje baviti z vprašanjem obrambe. Kakor smo že videli, je poslala dva odposlanca k Ferdinandu, ki je 24. julija odgovoril, da je ukazal svojemu vrhovnemu poveljniku Ivanu Kacijanarju, da gre s svojo vojsko deželi na pomoč in da odvzame Turkom nekatere obmejne utrdbе, Turke same pa napade v njih lastni deželi, da bo za nekaj časa mir.³⁵¹ Dalje je prosila dežela Štajersko, Koroško, Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, Goriško in Tirolsko za pomoč. Koroška je poslala 500 pešcev, Štajerska 700 pešcev in 300 konj, Zgornja Avstrija je poslala 3600 funtov pfenigov za vzdrževanje 100 konj in 200 pešcev za dva meseca. Goriška je obljubila dati petega

³⁴⁸ Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 101.

³⁴⁹ Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 101 pod datumi: 8., 9., 12. in 16. julija 1528. — Sanuto III, 255, 263, 264, 276, 283. — Valvasor XV, 423—424, po Not. Prov. Pomotoma pa pridruži temu napadu tudi onega iz oktobra, kar posname po njem tudi Parapat, 117—118. — Dimitz II, 117—118. — Svoboda, 5—6.

³⁵⁰ Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 101.

³⁵¹ Stan. arh., fasc. 122.

moža. Ostali dve deželi sta se opravičili.³⁵² Na ta način je bila vendar enkrat kranjska meja dobro zavarovana. Vrhovno poveljstvo je prevzel Bernardin Ričan, ki je razpolagal z okoli 5000 možmi. Tudi hrvatski ban Ivan Karlović z okoli 1000 Hrvati je vstet v tem številu. Večina vojske je bila zbrana med Metliko, Kočevjem in Novim mestom.³⁵³

Vse te priprave niso bile zastoj. Že 2. oktobra je senjski poveljnik Peter Kružić sporočil, da se večja turška vojska bliža Otočcu, nakar je bil zapovedan v deželi vpoklic petega moža z izjemo Gorenjske, ki naj bi skrbela za dovoz hrane. Okoli 5000 Turkov pod vodstvom bosenskega sandžaka Usrev-bega se je tokrat usmerilo proti Metliki. Bernardin Ričan se je odločil, da jim gre z vso vojsko nasproti. Pozno popoldne, dve uri pred nočjo, sta se 5. oktobra spoprijeli obe vojski pod gradom Belajem med Korano in Mrežnico, ne daleč od Novigrada.³⁵⁴ Boj je trajal do trde noči in se končal s turškim porazom. Turki so pri tem izgubili okoli 700 mrtvih in 400 ranjenih, ujetih pa je bilo 40. Med padlimi sta bila dva ugledna turška poveljnika, ranjena pa sta bila tudi bosenski paša in poveljnik Udbine, o katerih so nekatera poročila govorila zmotno, da sta padla. Takoj v začetku boja so Turki pobili večino ujetnikov, ki so jih zajeli med potjo — bilo jih je več sto —; prizanesli so le nekaterim ženskam, ki so po boju pripovedovale, da je tudi paša padel.³⁵⁵

Tokrat je bila torej obramba dežele tako uspešna, da je zavrnila Turke, še preden so dosegli Kranjsko. K temu je pač največ prispevala pomoč sosednjih dežel, ki so se jim kranjski stanovniki takoj po zmagi zahvalili, obenem pa jih prosili, naj puste svoje pomožne oddelke še dalje na Kranjskem, ker so prihajala nova poročila, da je »turški cesar ukazal, naj paše s svojimi vojskami čimprej vse opleni in uničijo, kar je še ostalo na Hrvatskem in Kranjskem. To je ukazal zato, da bi bilo čim teže dobiti hrano, če bi hoteli Ferdinandovi vojaki izvesti napad na turško ozemlje.«³⁵⁶ Tako si je tedaj dežela razlagala pogoste turške napade. Verjetneje pa je, da je bilo to predpriprava za naslednje leto.

Vendar so vse pomožne vojske kmalu odšle iz dežele, ker mesec kasneje so Turki zopet svobodneje ropali po Kranjski. V petek po Vseh svetih, to je 6. novembra — prav na dan, ko je bil sklican deželni zbor in je bilo plemstvo zbrano po večini v Ljubljani — so Turki tri ure pred dnem vdrli pri Metliki v deželo in ko je napočil dan, so bili pri Mehovem. Od tu so razposlali svoje čete na Novo mesto, Hmeljnik, Stari grad, »Grotzwas« (Vel. Ban?), Žumberk in na Št. Jernej. Toda že naslednji dan so se vrnili proti Kolpi, ki pa so jo prekoračili šele v ponedeljek. Da so se tako hitro vrnili, je bilo krivo močno deževje. Zakaj njih namen je bil, z enim oddelkom udariti proti Ljubljani, z drugim pa proti Celju, kjer naj bi se oba dela zopet sešla. Toda naraščajoče vode so to preprečile. Deželna vojska jim ni nikjer prišla nasproti. Le Ivan Püchler, znani oskrbnik mehovskega gradu, jih je s svojimi 30 konjeniki napadel, jih 16 pobil in ujel 26 konj.³⁵⁷

³⁵² Istotam. — Svoboda, 7—8.

³⁵³ Sanuto II, 100—101. — Klaić V, 86.

³⁵⁴ bey ainem geslosslein genant walaw (pod tem je prečrtano Blagey) vnguearlich ain meyl wegs von Neuhaus gegen Insterweg wertz bey dem wasser genant mroschinitz. Poročilo Ferdinandu. Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 101. — Prav tako pišejo Valvasor XV, 424, Dimitz II, 120 in Svoboda, 9. Parapat, 117, piše »pri volanskem gradiču«. — V Argo VI, 1898, 159, je objavljena pod naslovom »Officierconduite von 1528 des krainischen Landtages an den Kaiser« neka listina iz arhiva finančnega ministrstva na Dunaju, kjer piše o Nik. Turnu: Vnnd Namblich yetzo im sharmittel bey walley am funfften octobris hat er... Brez dvoma je to Belaj, kakor ga lokalizira tudi Klaić V, 86.

³⁵⁵ Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 101: spisi z dne 2., 4., 5. in 11. oktobra 1528; fasc. 122, akta z dne 10. in 17. oktobra 1528. — Sanuto II, 52—53, 92, 100—101. — Valvasor XV, 424 in Parapat, 117, postavljata to zmotno v julij 1528. — Dimitz II, 120—121. — Svoboda, 8—10. — Klaić V, 86.

³⁵⁶ Stan. arh., fasc. 122, 17. okt. 1528.

³⁵⁷ Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 101, 13. novembra 1528. — Dimitz II, 121. — Svoboda, 10.

Ko je deželni upravitelj 13. novembra poročal o tem napadu Ferdinandu, je znova zahteval, da se v deželi vzdržuje stalna vojska. Deželni vpoklic sicer zbere 400 konj in 6—7000 kmetov, toda potrebno je 14 dni, da se zbere. Na vsako poročilo o zbiranju Turkov v Bosni ni mogoče razglasiti vpoklica, ker Turki ne krenejo vedno na Kranjsko. Če pa bi na vsako poročilo zbirali vpoklic, bi bil ta zelo pogosto skupaj, kar bi pri vseh delalo slabo voljo. Če ga pa razglase, ko so Turki že na meji, ti že opravijo svoje, preden se vpoklic zbere.³⁵⁸ Podobno je odgovoril tudi kranjski deželni zbor 14. decembra 1528, kjer je poleg drugega izrečena tudi misel, naj bi skušali skleniti premirje s Turki. Štiri dni kasneje so Štajerci predlagali, da bi poslali v utrdbe ob meji kot stalno vojsko maltezarje ali pa nemški viteški red.³⁵⁹

Stalna vojska na meji je postajala vsak dan nujnejša zahteva. Obmejni predeli zaradi turških martolozov niso imeli nikdar miru. Skoro sleherni dan so skupine po 50—60 martolozov plenile in ropale po Hrvaškem in tudi preko kranjske meje.³⁶⁰ Kranjski deželni zbor odgovarja 5. julija 1529 Ferdinandu na njegovo zahtevo po čim večji pomoči ogroženemu Dunaju, da je ne morejo dati, ker so martolozji to poletje že skoro uničili vso deželo. Petkrat so ta čas Turki ropali in trikrat so bili kmetje vpoklicani. Ljudje javno govorijo, da ne bodo dali nobenih dajatev več, ker jih nihče ne ščiti.³⁶¹

Marino Sanuto nam je ohranil v svojem Dnevniku o teh napadih več podrobnosti. Tako poroča 22. marca 1529, da je 5—6000 Turkov na Grobniškem polju in da vsi pričakujejo, da bodo udarili na Kras ali na Kranjsko.³⁶² Nad 100 turških konjenikov je 10. junija drvelo mimo Kočevja.³⁶³ V tem času je Nikolaj Turn zbral do 2500 pešcev iz cele dežele v Metliko, da bi zaščitil mejo pred neprestanimi napadi. Nekaj dni pred 30. junijem je okoli 7000 turških konjenikov šlo iz Grobnika proti Metliki, kjer se je Turn spustil z njimi v boj, a je bil premagan. Vendar poraz najbrže ni bil večji, ker Turki niso vdrl v deželo, temveč so se vrnili nazaj na Grobniško polje. Obe plati pa sta imeli znatne izgube.³⁶⁴

Prav tako proti koncu junija je okoli 400 turških konjenikov ropalo po okolici Kočevja in nagrajalo velik plen. Na povratku pa so padli v zasedo. 500 Špancev jih je ponoči nenadoma napadlo, jim odvzelo večji del plena, ugrabilo 400 konj in ujelo 40—50 Turkov. Po istem poročilu je bilo tedaj v Kočevju in Metliki do 3000 Špancev in 7—800 Nemcev. Vsa ta vojska je pridno utrjevala Kočevje, ker so se širile novice, da bo udaril na Kranjsko bosenski paša z veliko vojsko. Vsi pa so bili prepričani, da se tu ne bodo mogli obdržati, temveč da se bodo morali umakniti proti Gorici in Gradiški in tako prepustiti Kranjsko Turkom.³⁶⁵ Tudi okoli 10. julija so se v bližini

³⁵⁸ Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 101.

³⁵⁹ Stan. arh., fasc. 213.

³⁶⁰ Pismo Nikole Jurišića 27. avgusta 1529: Es beschehen täglich einfall von den turckhen, die zu 50 vnd 60 phardten vnd sonnderlich die Martholossen in Crabathen vnd an den Crainerischen Confin prennen vnd rauben. A. v. Geway, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte in XVI und XVII Jahrhundert. Aus Archiven und Bibliotheken. Gesandschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. Wien 1840, 40. — Sanuto LIII, 152, piše, da pleni dnevno ob meji po 60 do 70 martolozov.

³⁶¹ nachdem das land nur disen Sumer von den martolossen vast verderbt... Wan die armenleut so an granizen syzen sein diesen Sumer funf mal vberzogen vnd dar zue 3 mal aufgewesen. Stan. arh., fasc. 213.

³⁶² Sanuto L, 107.

³⁶³ 15. junija 1529: Che a li 10 de lo instante ben 100 cavalli de turchi corseno insino apresso Coceuia. Sanuto L, 524.

³⁶⁴ 30. junija 1529: Dicono, attrovandosi missier Nicolò de la Torre, qual è capitano generale del principe, ne la Croatia ad uno castello nominato Methlica con fanti da 2500..., i turchi al numero de cavalli 7000, passata la campagna di Grombunich, andorno fin al ditto castello dannizando et brusando come è suo costume, et essendo uscito fora ditto M. Nicolò con tutti li fanti, fu atachata la scharamuza grande, qual duro per bon spatio, et ne fu morto assai dal una et l'altra parte; tandem li Spagnoli furono fugati. Sanuto LI, 10.

³⁶⁵ 9. julija 1529: ... a la fine del passato (mese) 400 cavalli de turchi vennero a corer ne le ville a quelli confini (da Cocevia) et ferno gran prede di persone, animali etc. Et nel ritorno essendosi imboscato 500 spagnoli, et turchi postosi a riposar, gli assaltorno di notte,

Kočevja spopadli Turki s četami Nik. pl. Turna, ki pa se je sam komaj rešil s 15 konjeniki.³⁶⁶ Prav tako javljajo 2. septembra iz Rašporja, da so Turki spet vpadli na Kranjsko.³⁶⁷

Brez dvoma so vsi ti turški napadi na Kranjsko, čeprav niso bili obsežni, imeli v prvi vrsti namen, zaposliti del Ferdinandove vojske tukaj, medtem ko bi jo ta nujno potreboval na Dunaju, kamor je to leto Sulejman obrnil vso svojo silo. Dne 10. maja 1529 je sultan z ogromno vojsko zapustil Carigrad in javno razglasil, da gre na Ogrsko, da v svoji novi deželi napravi red. Ferdinand, ki je bil že prej obveščen o velikih Sulejmanovih pripravah zoper njegove dežele, je zastonj skušal doseči mir. Nikolaj Jurišić, ki mu je zaupal to težko nalogo, sploh ni dobil dovoljenja za vstop v sultanovo državo. Nasprotno, turški akindžiji, predhodniki glavne turške vojske, so udarili na Avstrijo in jo po mili volji opleniili.³⁶⁸ Tudi Kranjski niso prizanesli, kakor smo videli, le da so to prepustili po večini bosenskim martolozom.

Sultan Sulejman je na Ogrskem za svojega varovanca Ivana Zapoljo osvojil Budim, nato pa je z vso svojo vojsko krenil pred Dunaj, ki ga je 27. septembra pričel oblegati. Toda zaradi trdovratne obrambe in bližajoče se zime je 16. oktobra po mnogih neuspešnih naskokih opustil obleganje in se umaknil zopet preko Ogrske in Beograda v Carigrad.³⁶⁹

Sulejmanov pohod proti Dunaju je izzval velik strah po celi Evropi, zlasti pa po Ferdinandovih dednih deželah. Še celo tedaj, ko je bilo znano, da se Sulejman vrača izpred Dunaja, so se zelo bali napada na Kranjsko in Furlanijo, kjer so v začetku novembra 1529 razglasili, naj bo vse prebivalstvo pripravljeno za napad in se oskrbi za tri mesece z moko,³⁷⁰ kar kaže, da so se pripravljali celo na daljše obleganje utrjenih mest.

Ferdinand se je predvsem bal, da se ne bi sultan prihodnje leto lotil novega pohoda. Zato je že 9. novembra sklical za 13. december deželni zbor v Ljubljano, kjer naj izvolijo odposlance za skupni sestanek avstrijskih dežel, ki se bo vršil 13. januarja 1530 v Lincu. Stanovi so se rade volje odzvali temu pozivu, a temu odgovoru priključili še prošnjo, naj nemudoma pošlje nekaj vojske na kranjsko mejo, ker je ta popolnoma nezavarovana. Turška podvzetja zadnjega časa kažejo, da Turki ne mislijo mirovati, ker so pred kratkim napadli Modruš in Bihač; pravkar pa je okoli 300 Turkov prišlo do Lipe, Polane in Dobrave na Hrvaškem, kjer so odpeljali 600 ljudi.³⁷¹ Istočasno so vpadli tudi v okolico Loža in tu ugrabili tri ljudi. Pri teh napadih sodelujejo prav majhne sile, ki se približajo skrivaj po gozdovih, in preden se ljudje sploh zavedo nesreče, Turkov že ni nikjer več. Tako so Turki v približno 8 letih opustošili več kot tretjino Kranjske s Slovensko marko, Metliko, Istro in Krasom. Zlasti obmejni gospostvi Poljane in Kostel sta tako uničeni in utrdbi tako poškodovani, da ju gospodarja brez kraljeve pomoči ne moreta popraviti. Prav tako

et recuperorno la maggior parte di la preda, et gli tolsero ben 400 cavalli, et ferno presoni da 40 in 50 de lor turchi. Che le gente spagnole, borgognone, che sono a suo iudition da 3000, sono ivi a Cozevia et Metlica; sopra il fiume erano li todeschi, iudica siano da 700 in 800, et tutta via se ingrossano; che a Cozevia se fortificavano con fama di volersi tenere, perho che si credeva, e reterebbero in qua verso Gorizia et Gradisca, perche haveano novelle, chel bassa della Bossina venia ver la molto grosso... Istotam, 64. — 30. junija 1529, Zagreb: Hodie aduenerunt alia noua, quomodo Hispani milites maiestatis vestre, qui sunt in Kotsthiwye... Turchas 200 profligarunt et omnes interfecerunt et acciperunt ab ipsis equos 80... Monumenta Habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae I. Mon. spec. hist. slav. mer. 35, Zagreb 1914, 189—190, št. 204, 205.

³⁶⁶ 12. julija 1529: ... che a Cozevia, le gente turchesche che erano a quelle parti, furno a le mani con quelle del principe, di lo qual era governor ditto domino Nicolò, et turchi erano stati vincitori, havendo morta et dissipata la maggior parte di quelle genti et appena ditto domino Nicolò era fugito con cavalli XV et salvato in certa fortezza. Sanuto LI, 72, 107.

³⁶⁷ 2. septembra 1529: Aviso di certa incursion de turchi fata in Cragna. Istotam, 451.

³⁶⁸ Jorga II, 410—411.

³⁶⁹ Istotam, 411—413.

³⁷⁰ Sanuto LII, 202.

³⁷¹ Stan. arh., fasc. 213.

so Kočevarji tako izčrpani, da prosijo za odpis zaostalih davkov iz l. 1528-29, ker jih ne morejo plačati.³⁷² Ferdinand je obljubil pomagati po svojih močeh, toda glede obrambe se niso mogli sporazumeti, ker je Ferdinand polagal glavno važnost na pridobitev Ogrske.³⁷³

Kakor so stanovi predvidevali, tako se je tudi zgodilo. Po Sulejmanovem pohodu na Dunaj se je v Slavoniji zelo okrepila stranka Ivana Zapolje pod vodstvom zagrebškega škofa Simona Erdődija, ki ga je Ivan Zapolja imenoval za hrvatsko-slavonskega bana. Ta je sklical za 25. januar 1530 slavonsko plemstvo na zbor, kjer so se odločili skleniti zvezo s Turki, nato pa se vreči na svoje nasprotnike v Slavoniji, pa tudi na Hrvatskem, Kranjskem in Štajerskem.³⁷⁴

In res sta Hrvatska in Kranjska kmalu čutili posledice te slavonsko-turške zveze. Valvasor pripoveduje, da so februarja 1530 Turki z veliko silo pridrli na Kočevsko in tu naredili veliko škodo.³⁷⁵ Bilo je to sredi februarja. Po dnevniku M. Sanuta jih je bilo 30—40.000 in z njimi 16 banderij zagrebškega škofa. Prišli so čez Grobnik in udarili od tod na Kočevsko in v ribniško dolino ter v Pivko. Utaborili so se pri Cerknici, od koder so ropali na vse strani. Govorilo se je celo, da mislijo iti nad Ljubljano in jo osvojiti. Potem ko so uničili vse, kar so na svoji poti srečali, so se z velikim plenom in 1300—2000 ujetniki vrnili nazaj v Udbino.³⁷⁶

Vendar to ni bil edini vpad tega leta. Sigmund Višnjegorski je v skupni suplikaciji spodnjeavstrijskih dežel na državnem zboru v Augsbuergu — verjetno junija 1530 — poudaril, da je »od zadnjega božiča do sedaj doživela Kranjska pet vpadov, ko so Turki odpeljali do 3000 ljudi«. ³⁷⁷ Po nekem pismu iz Ljubljane z dne 18. marca 1530 je bilo tedaj na Grobniškem polju 12.000 Turkov, ki so imeli s seboj baje celo nekaj topov. Na Kranjskem je tedaj izšel ukaz, da mora vsaka hiša dati enega vojaka, to se pravi, da je bil razglašen splošni vpoklic. Vsa ta vojska je šla proti Cerknici.³⁷⁸

Po vsem tem se ni čuditi, če je kranjski deželni zbor odgovoril 14. marca 1530 odklonilno na Ferdinandovo prošnjo, da bi dali stanovi kot pomoč zoper Turke več kot pol deželne naklade (Gült), kakor so obljubili v Lincu. Saj so Turki že samo to pomlad dvakrat napadli deželo z veliki silami, ne všteti manjša ropanja in dnevne napade martolozov. Od svečnice do sedaj je dežela izvedla že tri vpoklice, ko se morajo prelati in plemiči osebno odzvati in še oborožiti na vsakih 100 gld. zemljiških dohodkov po 1 konja, kmetje pa dati od vsake hiše po 1 moža. Četudi vpoklic ne traja več kot 8 do 10 dni, to vendar mnogo stane. Koliko škode pa naredijo še vpadi!³⁷⁹

O tem so spregovorili deželni stanovi v instrukciji z dne 14. marca 1530 svojim odposlancem za državni zbor v Augsbuergu, kjer poudarjajo, da so Turki v 60 letih 80 krat napadli Kranjsko. Zlasti odkar je Hrvatska izgubila Ostrovico in Udbino, je Kranjska tako rekoč turška obmejna dežela, ki jo Turki neprestano napadajo z lahkim

³⁷² Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 94, pritožbe Kranjske z dne 13. januarja 1530.

³⁷³ Istotam, zborovanje v Lincu.

³⁷⁴ Klaić V, 92.

³⁷⁵ Valvasor XV, 431.

³⁷⁶ 18. februarja 1530: una parte de lo exercito turchescho era corso nel territorio de la Pincha, et fatto gran danni et butini, et se era ritornati al resto di lo exercito che era firmato ad un luoco distante da Pectovia (Rački čita Pustonia = Postojna; Izvodi iz Dnevnika M. Sanuda. Starine XVI, 160) miglia 10, dimandato Cerchniza, distante da Lubiana mia 30. Lo exercito esser di persone 30 milia et più, et esservi il vescovo di Xagabria con gente a piedi et molti guastatori et diceasi venivano a la impressa di Lubiana. Sanuto LII, 508—509. — 24. februarja: ... che turchi haveano ruinati tutti li territorii di Cozevia et Chibniza (= Ribnica) et abrugiate ditte cose et fatto grandissima prede de animali et pregioni 1300... Istotam, 527. — Glej še istotam 508, 509, 526, 586, 592, 602; LIII, 7.

³⁷⁷ Vnd allein seid herr jungist verschinen Weinnachten 5 streiffzugg, dafon ob dray M Menschen hin wegkh geführt. Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 86, Augsbuergski državni zbor 1530. — Valvasor XV, 431, pravi: sie haben wie die Lands-Verzeichniß beglaubt, von Weinnachten biß Ostern das Land Crain fünff mal überzogen und über 3000 Personen weggeführt.

³⁷⁸ Sanuto LIII, 73—74.

³⁷⁹ Stan. arh., fasc. 213: der turkh hat nur disen frieling das Land mit geweltigen hören zwyn angriffen ausserhalb der straffenden rotten vnd martholossen taglichen angriff vnd beschedigung dabey.

konjeniki in martolozi. Gospostva Metlika, Črnomelj, Vinica, Poljane, Kostel, Kočevje, Ribnica, Ortnik, Lož, Cerkljica, Snežnik, Turjak, Ig ter Istra in Kras so že popolnoma opustošeni. S tem je dežela izgubila vsako odporno moč in nad 200.000 ljudi, ki so bili kot živina odpeljani iz dežele. Zato se Kranjska sama ne bo mogla več dolgo obdržati. Če padejo še Bihać, Senj, Brinje in nekatere druge hrvatske utrdbe, ne bo možno od nikoder več dobiti poročil o gibanju Turkov. Zato bo Kranjska prav kmalu izginila, če ji ne pridejo druge dežele na pomoč. Potem bodo čutile turško pest sosednje dežele, ki danes o njej nočejo nič vedeti.³⁸⁰

Kljub tako očitni potrebi ni augsburški državni zbor ničesar dal razen obljub. Ogrožene dežele so morale same nositi vse breme obrambe. Odposlanci Štajerske, Koroške in Kranjske so na sestanku 10. maja 1530 v Slovenjem Gradcu določili, kako se bo vojska, ki je nujno potrebna za obrambo meje, plačevala. Že 15. marca 1530 je Ferdinand imenoval Ivana Kacijanarja za vrhovnega poveljnika treh dežel za obrambo pred Turki. Deželni stanovi kranjski pa so mu izročili kot kranjskemu deželnemu glavarju 4. julija vso oblast v deželi skupno z deželnim namestnikom in 4 svetovalci. Mejo so zavarovali s 400 martolozi in 600 lahkimi konjeniki.³⁸¹

Vsi ti ukrepi so brez dvoma v znatni meri zavarovali obmejne predele, nikakor pa jih niso popolnoma obvarovali. Iz Čedadu poročajo 21. julija 1530, da so nedavno Turki izvršili manjši vpad.³⁸² Zaradi neprestanih turških napadov se je moral modruški škof umakniti iz Vinodola v varnejšo Reko. Ferdinand je ponovno poskušal doseči mir s sultanom, kar pa se mu tudi sedaj ni posrečilo, ker se nikakor ni hotel odreči Ogrski, kakor je zahteval sultan. Uspel pa je pri Ivanu Zapolji, s katerim je bilo sklenjeno premirje do 1. maja 1532.³⁸³

Zato je leto 1531 poteklo mirneje. Valvasor³⁸⁴ sicer poroča o večjem turškem napadu na Pivko, pri čemer sledi Ivanu Tomašiču, ki poroča, da je prišla tega leta zelo velika turška vojska na Pivko. Ko pa se je z velikim plenom vračala, so jo Ivan Pühler, Jurij Slunjski in Jernej Vuk Frankopan pri Knežji gorici nad Senjem napadli in jo uničili.³⁸⁵ Toda Tomašič se je zmotil v letnici, ker se je to zgodilo naslednje leto.

Vendar manjših napadov ni manjkalo. Zlasti martolozi so zelo pogosto, skoro neprestano, vznemirjali prebivalstvo ob meji. Tako pišejo deželni stanovi 13. marca 1531, da se prebivalstvo zelo boji martolozov, ki vedno napadajo in so tudi preteklo noč napadli deželo »am gebrünkh« in naredili precej škode.³⁸⁶ O vpadu martolozov v začetku maja 1531 v Loški potok govori tudi pismo Bernardina Ričana z dne 19. maja. Več kot polovico njegovih podložnikov iz Loškega potoka so mu že odpeljali martolozi, ki so ropali tod zadnjič pred 14 dnevi.³⁸⁷ Poročilo iz Modruša z dne 31. avgusta 1531 javlja, da nameravajo martolozi napasti Kočevsko in prostor med Metliko, Gradcem in Črnomljem.³⁸⁸

V jeseni 1531 so Turki poskušali z večjo vojsko napasti Kranjsko, kar pa jim ni uspelo. Instrukcija kranjskih stanov z dne 13. novembra 1531 za odposlance na skupno zborovanje v Lincu pravi, da je prišlo oktobra do 2000 turških konjenikov do Kolpe. Ko pa so se morali brez uspeha vrniti, so poslali svoje akindžije na Grobnik in Baker, kjer so naredili veliko škodo in odpeljali mnogo ljudi. Na koncu pripominjajo stanovi, da so naredili Turki sedaj v času premirja z majhnimi napadi več škode na Hrvatskem, v Slavoniji in na Kranjskem kot za časa sovražnosti.³⁸⁹

³⁸⁰ Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 86. Augburški državni zbor 1530.

³⁸¹ Stan. arh., fasc. 122.

³⁸² Sanuto LIII, 376.

³⁸³ Klaić V, 100–101.

³⁸⁴ Valvasor XV, 436–437.

³⁸⁵ I. Tomašič, *Chronicon breve*, 29.

³⁸⁶ vnd yezo am gebrünkh in vergangner nacht das land angriffen vnd beschedigt. Stan. arh., fasc. 214.

³⁸⁷ Den es sind die Martholassen erst vor XV (tagen) da gebest. Stan. arh., fasc. 122.

³⁸⁸ Stan. arh., Land. ver., Kacijanarjeva korespondenca, st. fasc. 119–120. Tiskano v Monumenta Habsburgica regni Croatiae etc. II., 77, št. 93.

³⁸⁹ So ist auch in berurten anstand von klainen straißhoern vill mer vnnfall dan in Zeit des vnfrids in Krabatn, windisch vnd diz Lannd beschehen vnd nemblich in verschieenen

Malo za tem, sredi novembra, je okoli 8000 Turkov prišlo na Grobniško polje in so se 15. novembra zjutraj dvignili od tod v smeri proti Klani. V deželi je zaradi tega zavladal velik strah in beg. Toda Turki so se vrnili, ne da bi vdrli v deželo, ker so bili pravočasno odkriti. Vendar pa se je skrilo v gozdovih Pivke okoli 200 turških martolozov v velik strah okoliškemu prebivalstvu.³⁹⁰

Da je Sulejman privolil v premirje med Zapoljo in Ferdinandom, so vsi takoj pravilno ocenili, namreč tako, da se Sulejman hoče pripraviti na veliko vojno s Ferdinandom in nemškim cesarjem Karlom V. Zato je Ferdinand napel vse sile, da bi mogel sultana čim bolje sprejeti. V ta namen je dosegel znatno pomoč pri svojih dednih deželah in tudi v Nemčiji. Posrečilo se mu je, da je zbral okoli 100.000 mož. Vendar tudi ni opustil druge poti, ki bi dovedla do miru s sultanom. V ta namen je poslal Lenarta Nogarolo in Jožefa pl. Lamberga v Carigrad. Toda tudi to poslanstvo ni uspelo.³⁹¹

Sultan je že 24. aprila 1532 krenil s 140.000 vojaki in 120 topovi iz Carigrada. Na poti proti Dunaju je ustavil v mali utrdbi Kiseku Nikola Jurišić mogočno sultanovo vojsko in jo zadržal skoro cel mesec avgust pod svojim obzidjem. Po navidezni kapitulaciji junaške posadke pa sultan ni več nadaljeval svojega pohoda proti Dunaju, kjer se je medtem zbrala velika cesarjeva in Ferdinandova vojska, temveč se je čez Štajersko mimo Gradca in Maribora ter nato ob Dravi vrnil proti Beogradu. Pri tem so bile Avstrija in Štajerska, pa tudi Koroška silno oplenjene.³⁹² Pa tudi preko Save tja do Novega mesta so pridrveli ropajoči akindžiji.

Že preje, ko se je sultan še pomikal s svojo vojsko proti Kiseku in so akindžiji plenili pred njo po Avstriji in Štajerski, je Kranjska doživela večji turški napad, ki nam o njem poroča Valvasor po deželnih zapiskih sledeče: Medtem ko je moral bosenski paša s svojo vojsko sodelovati pri sultanovem pohodu proti Dunaju, je poveljnik kranjske vojske, Ivan Püchler, udaril v Bosno, kjer je razrušil mnogo gradov, pobil mnogo Turkov, pripeljal obilen plen in rešil precej ujetih kristjanov. Da se maščujejo, so Turki zbrali do 3000 mož in z njimi udarili na Kras. Toda zašli so v past. Ivan Püchler jim je zaprl pot nazaj. Skupno s Štefanom Frankopanom in Jakobom Raunacherjem je nato 30. julija napadel v senjskem gorovju vračajoče se Turke, od katerih jih je 1000 obležalo na bojišču, 500 so jih ujeli in jim odvzeli plen.³⁹³ Isto pripoveduje, le da zmotno pod l. 1531, tudi Ivan Tomašić v svoji kroniki.³⁹⁴ Potrjuje in dopolnjuje pa Valvasorja tudi M. Sanuto. Po njem je prišlo 28. julija 2—3000 Turkov do Podgrada ter oplenilo Brgudac, Klano, Kastvo, Gabrovico, Brezo in še druge kraje v severni Istri in to zato, da se maščujejo za vpad, ki so ga Kranjci izvedli konec junija ali v začetku julija.³⁹⁵ Iz Istre so se spustili tudi proti severu in prišli do Pivke. Odpeljali so pri tem do 600 ljudi.³⁹⁶ Pred tem vpadom je 27. julija obvestil deželo Jakob Raunacher iz Prema, poročajoč, da se Turki zbirajo pri Senju in mislijo napasti deželo. Turkov je do 3000. Vsi naj bodo pripravljeni.³⁹⁷

October in die zwey tausent Phardt turkhen gar an die Kulp geraicht, als sy aber vnaufgericht abzogen, Iren Sakman auff Grobnikh vnnd Wakher geen lassen, daselbst grossen schaden mit wekhfuering vill Kristen menschen auch an viech vnnd guet gethan. Stan. arh., Land. ver. Innsbrucker Congress 1532, st. fasc. 92 a.

³⁹⁰ Sanuto LV, 186.

³⁹¹ Klaić V, 105. — Jorga II, 415—416.

³⁹² Klaić V, 106—107. — Jorga II, 416—418.

³⁹³ Valvasor XV, 448.

³⁹⁴ Chronicon breve, 29.

³⁹⁵ Sanuto LVI, 530, 563.

³⁹⁶ 29. julija 1532: ...cavalli turchi erano corsi eri sino apresso Castelnovo lontano de qui miglia 25 et hanno sachizato et depredato e fato presoni in bon numero e tutti li vechii hanno mandato a fil di spada, brusato Borgodaz... Clama, Pasonech, Castom, Imblangar, Gobinech, Prea et diverse altre vilete; sono gente di Bosina venute per vindicarsi di la coraria fata. — 29. julija: ...heri haver visto sul teritorio di Castelnovo, a hore 4 di zorno in zerca, uno capitano turco, nominato Zimbonich... — 4. avgusta: ...Turchi di la Bossina et confini di Croatia da do in tre milia cavalli son corsi sopra la Piucha, et menato via da anime 600. Sanuto LVI, 675, 682—683, 713.

³⁹⁷ Stan. arh., fasc. 122.

Po neuspelem pohodu proti Dunaju so turške čete krenile na Štajersko. Okoli Maribora, Ptuja in Celja so naredile ogromno škodo. Večji oddelek pa se je okoli 20. septembra spustil še preko Save, verjetno pri Brežicah, in po dolini Krke prišel do Novega mesta in Toplice ter se po isti poti vrnil nazaj.³⁹⁸ Silen strah je prevzel vso deželo s Krasom in sosednjimi deželami, ker drugi turški oddelki so od Celja krenili ob Savinji navzgor in prišli do Gornjega grada. Iz Ljubljane so opazovali dim gorečih vasi nad Kamnikom. Vendar tod niso daleč prekoračili kranjske meje.³⁹⁹

Po tem neuspelem pohodu proti Dunaju je bil sultan Sulejman, ki mu je obenem grozila vojna s Perzijo, voljan skleniti mir s Ferdinandom. Ta je že pozimi 1532 poslal Jeronima iz Zadra in kasneje še Kornelija Scheppera v Carigrad na pogajanja za mir, ki so v začetku hitro in dobro napredovala. Že 21. januarja 1533 je sporočil Jeronim, da je sultan voljan skleniti mir in zato naj prenehajo vse sovražnosti na meji. Podoben ukaz je prejel tudi hlivanjski sandžak Murat od sultana, kar je konec januarja sporočil Ivanu Püchlerju, namestniku vrhovnega poveljnika na Hrvaškem, s prošnjo, naj odslej Ferdinandovi poveljniki mirujejo, kakor bo tudi on miroval.⁴⁰⁰ Püchler mu je nato 2. marca odgovoril, da je ukazal vsem svojim podrejenim, da se drže premirja. Obenem pa je izrazil željo, da tudi nihče Muratovih ljudi ne bo napadel Hrvaške, Kranjske ali katere druge Ferdinandove dežele.⁴⁰¹ Medtem so se pogajanja v Carigradu nadaljevala in se končala s tem, da je sultan izjavil, da hoče v miru živeti s svojim »sinom« na Dunaju, dokler bo ta hotel.⁴⁰² Ko sta se nato odposlanca vrnila iz Carigrada na Dunaj, je Ferdinand s posebnim razglasom 1. oktobra 1533 objavil, da je bilo sklenjeno s Turki premirje in naj zato njegovi poveljniki ne napadajo turških dežel in ne kalijo premirja.⁴⁰³

S tem premirjem se je zaključila deset let dolga doba neprestanih turških napadov, ki se po silovitosti sicer ne morejo primerjati z velikimi napadi 15. stoletja, a so prav zaradi svoje pogostosti prizadejali ogromno škodo Beli Krajini, Kočevski, Dolenjski, Krasu in Istri. V teh predelih ni bilo prebivalstvo varno niti podnevi niti ponoči, zlasti ne pred turškimi martolozi, in zato tudi sedaj ni kdo ve kaj zaupalo novemu premirju. In v tem se ni varalo.

Zaključek. Potrebno je podati še splošno karakterizacijo turških napadov na Kranjsko in Primorsko v 15. in 16. stoletju do drugega Sulejmanovega pohoda na Dunaj. Pri tem moremo čisto neprisiljeno ločiti štiri razdobja: prvo sega od l. 1408 do 1469, drugo do 1483, tretje do 1521 in četrto do 1532.

Turški napadi v prvi dobi imajo čisto sporadičen značaj. V primeri z napadi druge dobe jim nikakor ne moremo prisoditi kakih osvojevalnih teženj ali vsaj izčrpavalnih ciljev, ki naj bi dovedli polagoma do osvojitve teh krajev. Napadi l. 1408, 1411 in 1425 ali 1426 so bolj skrajni konci večjih roparskih pohodov na Hrvaško, medtem ko oba napada l. 1415 zasledujeta maščevalne cilje v službi domače bosenske politike.

³⁹⁸ 23. septembra 1532 iz Ljubljane: ...una gran banda di cavalli turcheschi esser venuti fino a Novamest, loco lontano di Lubiana per zerca una giornata, e de li scorzando fino a Cil terra lontan di uno altro canto di Lubiana una giornata e meza. Questa nova si verifica per via di Trieste, dove molti fuzero la furia di turchi, i qual metteno ogni cosa, a ferro e a fuoco et non fano presoni. — 23. sept.: Si è certificà la nova dil corer di turchi verso Lubiana, e corso fino alle Toplice, loco propinquo a Lubiana... Et si ha in conformità per venuti da quelle parte de qui, che queste gente sono del campo venuto a Petovia e di Petovia in qua a dretto camin. Sanuto LVI, 986, 1005—1006.

³⁹⁹ 21. septembra 1532 iz Ljubljane: turchi sono anchor sotto Marpurch et Petovia et de li circumcirca et fanno corarie in Cragna, taliter che ho visto li fochi che i brusano là sopra Chamunich... Et quello bassa di Bossina è stato eletto dil Gran turco a ruinar et bruser il paese de Crani andando in Bosina. — 24. septembra: (turchi) sono venuti apresso Lubiana mia 20 taliani et apresso Achamach 10 mia a uno castello di lo episcopo di Lubiana. Sanuto LVI, 1004, 1005. — Ves turški umik preko Štajerske je zelo podrobno opisan istotam 1000—1010.

⁴⁰⁰ Stan. arh., fasc. 122.

⁴⁰¹ Istotam.

⁴⁰² Jorga II, 418. — Klaić V, 109.

⁴⁰³ Stan. arh., fasc. 122. — Geway II, Gesandtschaft 1532—1533, 153—154.

Druga doba se bistveno razlikuje od prve po tem, da smemo turškim napadom tega razdobja pripisovati, če že ne naravnost osvojevalni namen, pa vsaj težnje, te dežele tako izčrpati, da bi ob ugodni priliki postale lahek plen turške osvojevalne vojske. Ne smemo namreč pozabiti, da je bilo to za vladanja mogočnega Mohameda II. Osvojevalca, ki je zasedel Bizanc, Peloponez, Srbijo, trapezuntsko cesarstvo in mnogo otokov. Napadi na naše dežele so se začeli kmalu po padcu Bosne in v času največje ekspanzijske aktivnosti turške sile na Balkanu. Udeleževale so se jih velike množice Turkov na konjih. K številkam, ki nam jih sporočajo viri, lahko dodamo samo opozorilo, da se nanje ne moremo popolnoma zanesti in da so verjetno, ne pa dokazano, pretirane. Vsekakor pa so morale biti napadajoče čete zelo številne, ker je bila Hrvatska v tem času še velika in so zato morale pri napadih na Kranjsko premestiti velike razdalje, kar je bilo varno le z veliko vojsko. Zato pa je vsak teh napadov, ki so si sledili nepretrgano od l. 1471 do l. 1483 in to običajno po večkrat na leto, zadel vedno velik del Kranjske, če že ne prav vse. Nekateri napadi pa so šli tudi preko njenih mej in zadeli sosednje dežele. Tako se je prvi napad l. 1471 raztegnil tudi na Štajersko, l. 1473 pa na Štajersko in Koroško; drugi napad l. 1476 in 1478 je zadel zopet Koroško, ki je doživela turške obiske še l. 1481 in 1483. Drugi napadi so zadeli včasih preko Kranjske, navadno pa mimo nje skozi Istro, Goriško in segli celo čez Sočo na Furlansko, kakor je bilo l. 1472, 1474, 1477, 1478 in morda 1479.

Težki poraz ob Uni, ki je zadel vračajoče se Turke v dvodnevni bitki 29. in 30. oktobra 1483, in nato sklenjeni mir z Matijo Korvinom zaključujeta to dobo velikih turških napadov. Za časa teh napadov velikega obsega je cela Kranjska s Krasom in Istro trpela povsod zelo enakomerno. Več napadov so seveda doživele Bela Krajina, Dolenjska in Kras kot Gorenjska. A edino v tej dobi je tudi Gorenjska v celem svojem obsegu občutila turško šibo. Odslej ni doživela nobenega turškega napada več, če izzamemo julijski napad l. 1528, ki je segel do Mengeša in Dragomlja. Za to dobo pa lahko rečemo, da je vsaka še tako skrita in oddaljena dolina na Kranjskem doživela turški obisk. Ker je bila dežela brez obrambe, so se Turki zadrževali v njej po 14 dni in tudi po cel mesec. Za l. 1471 pravi Długosz, da so se Turki skupno mudili na Kranjskem tri mesece.⁴⁰⁴

Ko je po smrti sultana Mohameda II. l. 1481 zavladał miroljubni Bajezit II. in ko so bosenski Turki l. 1483 doživeli poraz ob Uni, je nastopila za Kranjsko in vse sosednje dežele nova tretja doba, ki je trajala do Sulejmana II. Zanj je značilen sorazmeren mir. Če ne upoštevamo dveh dvomljivih napadov l. 1488 in l. 1489, ni Kranjska do l. 1491 doživela nobenega turškega obiska. Po smrti Matije Korvina l. 1490 so se napadi obnovili, a so bili v vsakem oziru manjši. Omejili so se le na Dolenjsko in Notranjsko in to v l. 1491, morda l. 1492, l. 1493, 1494, 1497 in 1498. Z napadom na Furlanijo l. 1499 pa prenehajo za vso to dobo, ki sta jo prekinila le manjša napada l. 1511 na Belo Krajino in l. 1516 na Kostel in v Pivko.

S Sulejmanom II. nastopi za Kranjsko nova težka doba. S padcem Beograda 1521 se prične nova turška ekspanzija proti zapadu. Posebno je hud pritisk na Hrvatsko, kjer pade utrdba za utrdbo v turške roke. Zlasti se ta pritisk stopnjuje po bitki pri Mohaču l. 1526, ko je padla Ogrska. Turška meja se vedno bolj bliža Kranjski, dokler končno ne doseže Une. Značilno za turške napade v tej dobi je to, da niso tako siloviti in ne tako obsežni kakor so bili v drugi dobi. Zato pa so zelo pogosti, tako rekoč dnevni. L. 1522, 1523 in 1524 so le posamezni napadi. Po l. 1526 pa se prične nepretrgana vrsta napadov, ki se zaključijo z l. 1532. Največ so trpele pri teh napadih Metliška, Kočevska in Kras. Najhujše je bilo l. 1528, ko je Kranjska doživela štiri večje napade, od katerih je oni v juliju segel preko Ljubljanskega polja do Dragomlja in Mengeša. Razen teh večjih napadov pa je bilo še mnogo manjših. Oddelki obmejnih turških čet, martolozi, so se namreč naselili začasno v obmejnih gozdovih, deloma tudi v deželi sami, zlasti v gozdovih okoli Kočevja, Loža in Snežnika, ter napadali okoliško prebivalstvo. Od l. 1525 do l. 1530 je Kranjska doživela po trditvi kranjskih deželnih stanov

⁴⁰⁴ Długosz, 476.

petdeset napadov⁴⁰⁵, ki so popolnoma opustošili vse obmejne predele od Metlike do Krasa in Istre. Višek je dosegla ta doba v Sulejmanovem pohodu proti Dunaju l. 1529. Sultan, vaje samih uspehov, je mislil, da bo z zavzetjem Dunaja dosegel zlom vseh vzhodnih habsburških dežel in s tem vstop v srednjo Evropo. Ko je to sedaj spodletelo, je l. 1532 ponovil ta poskus. Toda mala trdnjavnica Kisek mu je preprečila tudi zdaj izvršitev velikega načrta. Sulejman je spoznal, da je svoje moči precenjeval. Zato je l. 1533 pristal na premirje s Ferdinandom. V tem okviru se nam pokaže smisel vsega silovitega turškega pritiska na Kranjsko in Hrvatsko po l. 1526 v novi luči. Vidimo, da so vsi ti turški napadi spadali vsaj posredno v krog sultanove višje politike. Imeli so namen, izčrpati v majhni vojski in ropanju Ferdinandove dežele na jugu, da bi mu pri velikem obračunu s Ferdinandom ne morale prihiteti na pomoč.

V.

Turška vpadna pota na Kranjsko in Primorsko v 15. in 16. stoletju

Poznanje potov, po katerih so Turki prihajali v deželo, je bilo bistvene važnosti za obrambo pred njimi. O tem nam najzgovorneje priča poročilo, ki ga je ukazala l. 1477, torej kmalu po prvih napadih proti benečanskemu ozemlju, izdelati republika sv. Marka o tem vprašanju.⁴⁰⁶ Poročilo precej podrobno riše vsa možna pota, ki bi po njih mogli vpadati Turki v Italijo in svetuje, naj vzdržuje republika v Modrušu na Hrvatskem vojsko, ki bo lahko preprečila vse turške napade, česar pa se seveda Benečani iz političnih razlogov niso upali narediti. Zato je skrb za poznanje vpadnih potov ostala, kar nam spričujejo mnogo skromnejši zapiski Jakoba Valvasoneja iz okoli l. 1566.⁴⁰⁷ Tudi kranjski deželni stanovi so se zavedali te važnosti, saj prosijo l. 1521 nadvojvodo Ferdinanda, naj postavi straže ob štirih vpadnih cestah na Kranjsko in to v Mokricah, Metliki, Poljanah ob Kolpi in ob cesti, ki vodi v Istro in na Kras, to je v Klani ali Grobniku.⁴⁰⁸ Kranjski stanovi nam sicer niso ohranili nikakega seznama turških vpadnih potov in ga verjetno tudi sami niso imeli. Toda iz opisov turških napadov nam je mogoče v zadostni meri rekonstruirati pota, ki so po njih prihajali Turki v deželo.

Tudi za nas je namreč važno poznati turške vpadne smeri. Odkrijejo nam kraje, ki so jih Turki najrajši obiskovali in ki so zato največ trpeli. Pridejani zemljevid, ki so vanj vneseni vsi kronološko in krajevno določeni turški napadi do l. 1593, nam to najnazorneje pokaže. In tudi vse posledice, ki so jih imeli dvestoletni turški navali, tako na gospodarskem in kulturnem področju kot tudi v naselitvenem pogledu (priselitev Uskokov, odvažanje ljudi v sužnost in verjetna doselitev novih in podobno), nam je mogoče na tej osnovi bolje razumeti in študirati.

Z izjemo enega turškega vpada l. 1532, ko so Turki po neuspelem sultanovem pohodu proti Dunaju prišli iz Štajerske mimo Ptuja in Celja do Novega mesta in Toplice, so vsi ostali napadi prišli iz Bosne. Pri napadih, ki so veljali Kranjski ali Istri, so Turki v hitrem pohodu prešli hrvatsko ozemlje, da so čim bolj presenetili deželno obrambo in tako na čim lažji način prišli do čim večjega plena. Že omenjeno benečansko poročilo iz okoli l. 1477 pravi, da so Turki pri svojih napadih običajno prekoračili Uno blizu Krupe.⁴⁰⁹ Od tod jih je vodila najbližja pot ob Korani in mimo Dubovca blizu Karlovca proti Metliki in dalje v deželo. Kadar so hoteli v Istro in Furlanijo, so prešli Malo Kapelo in dospeli mimo Vrhovine v Liko. Odtod so prišli mimo Brinje

⁴⁰⁵ Stan. arh., Land. ver., st. fasc. 86, Augsburški državni zbor 1530.

⁴⁰⁶ Cusin Fabio, *Le vie d'invasione dei turchi in Italia nel secolo XV*. AT 1934, 145—156. Z zemljevidom! — Isti, Documenti, 111.

⁴⁰⁷ Valvasone, Luoghi per li quali passarono già i turchi partendosi dalla Bossina per la Patria del Friuli. AT, N. S. II, 399—402.

⁴⁰⁸ Stan. arh., fasc. 212.

⁴⁰⁹ Cusin, *Le vie*, 154.

in Senja do Ledenice in nato skozi Vinodol na Grobniško polje. V 16. stoletju je postala ta pot po trditvi Ivana Lenkoviča⁴¹⁰ zelo navadna za napade tako proti Istri in na Kras kot na Kočevsko in Metliško, ker je vodila po bolj pustih krajih in je bila zato večja verjetnost, da bodo prišli v deželo neopaženi. Če so hoteli na Kranjsko, so pri Brinjah zavili proti severu med Veliko in Malo Kapelo nekako v smeri današnje železnice in nato ob Dobri navzgor proti Kočevski ali ob Dobri navzdol proti Karlovcu in Metliki. Iz tega je razvidno, da gredo njihova pota vzporedno s smerjo Dinarskega gorstva in slede tako po naravi danim cestam.

Po vsem tem je razumljivo, da jim je bila najbolj odročna najvažnejša cesta v zapadnem delu Balkana, to je dolina reke Save. Široke reke, ki se izlivajo v Savo, so jim bile tu prehoda zapreka. Nekaj kratov pa so vendarle prišli tudi po tej poti na Kranjsko in dosegli mimo Mokric in Brežic Krško. Dalje ob Savi navzgor menda niso prodirali, vsaj znan ni noben tak primer. Rajši so se spustili po široki dolini reke Krke proti Kostanjevici na bogato šentjernejsko polje in nato dalje do Novega mesta. Pogostokrat pa so pri Brežicah prekoračili Savo in vdrli na Štajersko. L. 1539 (22. oktobra) je ukazal kranjski deželni glavar utrditi in zavarovati ta prehod med Savo in Gorjanci na njegovem najožjem delu pri Mokricah.⁴¹¹

Mnogo važnejša vpadna vrata na Kranjsko so bila pri Metliki. Po položnem vzhodnem pobočju Gorjancev so lahko dospeli Turki mimo Mehovega brez posebnega napora do Novega mesta v dolino Krke. Včasih pa so krenili iz Metlike proti Žumberku in potem od tod bodisi v Kostanjevico ali pa proti Novemu mestu. V Novem mestu so imeli na izbiri tri poti: ali proti Kostanjevici ali ob Krki navzgor proti Žumberku ali pa mimo Mirne peči in Trebnjega ob Temenici do Stične in nato mimo Višnje gore in Šmarja do Ljubljane. Tudi pot mimo Žužemberka jih je lahko privedla mimo Zagradca do Šmarja in na Ljubljansko polje. Večkrat pa so se spustili iz Žužemberka čez Suho Krajino v Ribniško dolino.

Običajnejša pot v Ribniško dolino je vodila preko Kočevja, do koder so navadno prišli skozi Poljane ali mimo Kostela, verjetno pa tudi skozi Vinico, ki je predstavljala dohodna vrata tudi za Metliško. L. 1469 pa so jo primahal Turki v Kočevje kar iz Metlike. Iz Kočevja so nato krenili mimo Ribnice, Ortneka in Turjaka na Ig ali na Šmarje in nato dalje proti Ljubljani. Zelo pogosto pa so iz Ribnice zavili proti zapadu in dospeli čez Bloško planoto na Bloke, Cerknico, Logatec in Vrhniko, od koder tudi ni bilo več daleč do Ljubljane. Iz Cerknice in Blok jim je bila odprta pot na Lož ali na Postojno in od tod v dolino Reke ali proti Vipavi in Gorici.

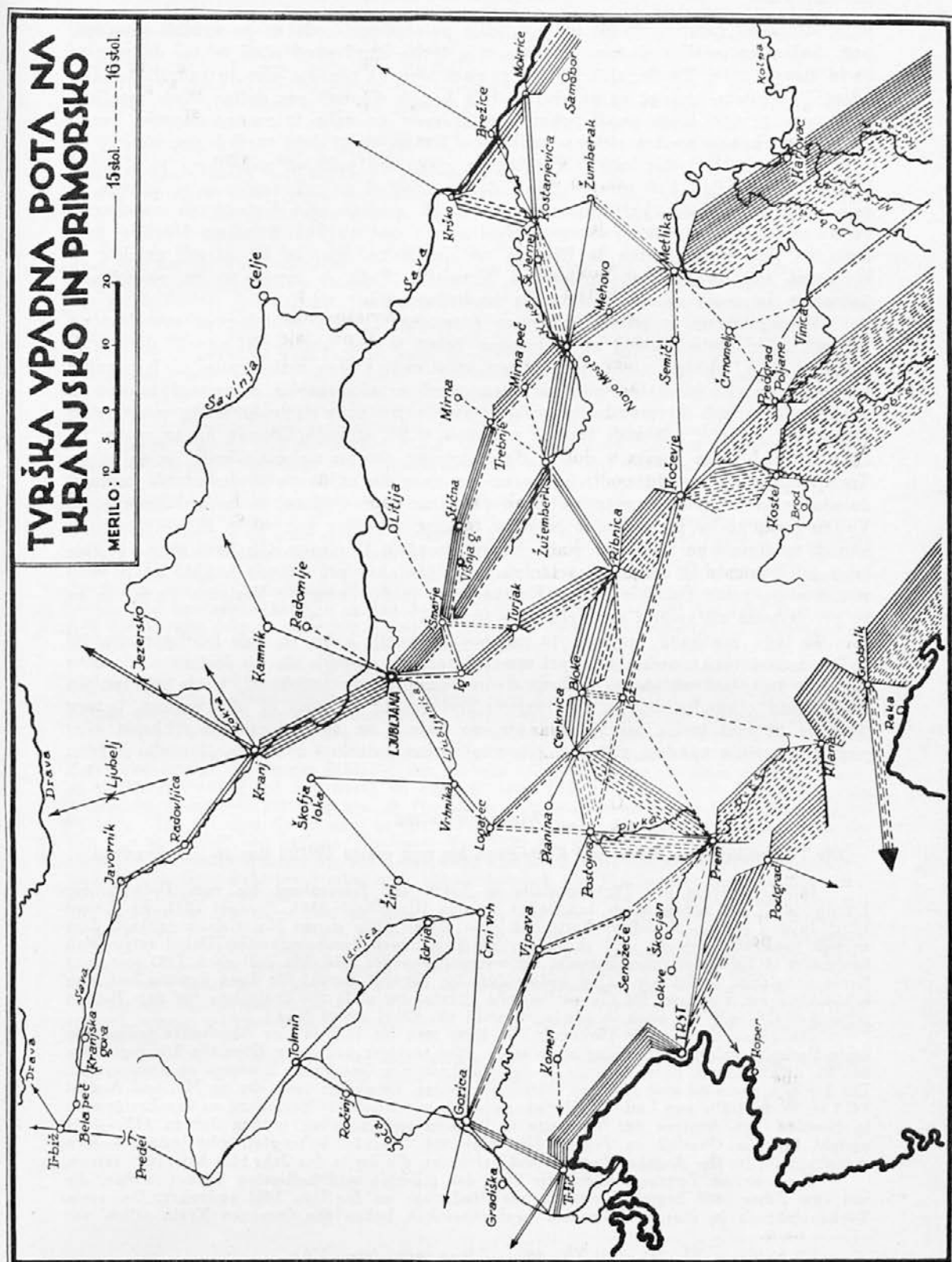
Semkaj na Kras in Goriško pa so prišli bolj pogosto po poti, ki vodi ob morju skozi Vinodol na Grobniško polje. Od tu se jim je odpirala pot preko Kastva na Rašpor, Podpeč, Sacerb in Trst in s tem v Istro. Druga pa je vodila iz Grobnika na Klano, kjer se odcepi ena pot v dolino Reke na Prem, Senožeče, Vipavo in Gorico, druga pa gre ob severnem robu Čičarije mimo Podgrada na Trst in dalje ob morju na Tržič, na Foljan ob Soči in preko nje v Furlanijo. Ob Soči navzgor pa so dospeli do Gorice. L. 1478 so ob Soči prodirali navzgor mimo Ročinja, Tolmina in Bovca ter dospeli čez Predil na Trbiž, od koder so nato ob Ziljici vdrli na Koroško.

Vendar so se samo enkrat poslužili te težavne poti. Kadar so hoteli na Koroško, so jo navadno mahnili mimo Metlike, Novega mesta in Ljubljane, od koder so prišli mimo Škofje Loke do Kranja. Ena pot jih je sedaj vodila ob Kokri navzgor preko Jezerskega na Železno Kaplo in dalje v dolino Drave, druga pa ob Tržiški Bistrici čez Ljubelj v Rož. Mogli pa so nadaljevati svojo pot tudi dalje ob Savi navzgor mimo Radovljice, Javornika in Kranjske gore do Trbiža in dalje na Koroško.

Vsa ta pota vodijo od jugovzhoda proti severozahodu, v smeri, kakor se širi Dinarsko gorstvo. Precej pogosto pa so se Turki poslužili tudi transverzalne poti v smeri Krke od Krškega do Novega mesta in nato dalje na Žužemberk, Ribnico, Bloke, Cerknico in Postojno. Pri tem so prišli v deželo pri Mokricah in jo zapustili v smeri

⁴¹⁰ Stan. arh., fasc. 123 a.

⁴¹¹ Stan. arh., fasc. 122.

proti Klani ali narobe. Sploh se je zgodilo zelo pogosto, da so se vračali po drugi poti, kakor so prišli v deželo, pri čemer je treba imeti pred očmi še to, da so bila to le glavna pota. Turški akindžiji na svojem lovu za plenom niso prizanesli še tako odročnim krajem, temveč so na svojih urnih konjih obiskali vse doline tako temeljito, da gotovo ni ušel kruti usodi noben kraj. Seveda ne velja to za vse napade, ker ti nikakor ne kažejo enotne slike v celi skoro 200 let dolgi dobi turških napadov.

Predvsem je treba ločiti 15. stoletje z njegovimi velikimi napadi od 16. stoletja, ko so bili prizadeti bolj obrobni kraji dežele. Pogled na priloženi zemljevid nam to zelo nazorno pokaže. Veliki turški napadi 15. stoletja, pri katerih so sodelovale velike množice konjenikov, so uporabljali največ pot ob Savi in mimo Metlike, zelo malo pa pot mimo Poljan in Kostela na Kočevsko, kjer je bil zaradi gozdov za konjenico kaj neprikladen dostop na Kranjsko. Poti ob morju so se posluževali največ le za svoje napade v Istro in proti Furlaniji.

V 16. stoletju se položaj bistveno spremeni. Težišče napadov se pomakne na Kočevje in k morju. Razlog za to moramo iskati v tem, ker turški napadi sedaj niso več izvajani s tolikimi silami, mnogi med njimi celo s prav malenkostnimi. Konjenike zamenjajo martolozji, ki se pod varstvom gozdov pritihotapijo iz ne več tako zelo oddaljenih turških krajev do kranjske meje in na prav tatinski način presenetijo domačine. Največji odstotek turških napadov v 16. stoletju odpade na to vrsto. Za take napade pa je gozdnati dohod do Kočevske gotovo najprikladnejši in so se ga Turki tudi največ posluževali. Skoro nič ne zaostaja za to potjo dohod ob morju v dolino Reke in Pivke, ker ga tudi varuje deloma nepreglednost ozemlja deloma gozd. Veliko manj kot v prejšnjem stoletju pa prihaja v poštev pot mimo Metlike, a še ti napadi splahnejo po večini že prej, preden dosežejo Gorjance. Ob Savi so v 16. stoletju prišli morda le enkrat, a še to ni zanesljivo, ker pri napadu l. 1545 ne povedo viri, kod so prišli Turki v Krško, Kostanjevico in Št. Jernej.⁴¹² Verjetno pa je, da so se pri prihodu ali vrnitvi poslužili te poti.

Iz tega kratkega pregleda je mogoče spoznati, kako je tudi konfiguracija tal vplivala na turška vpadna pota pri uporabi različno močnih sil. To dognanje ni važno samo za nas, temveč so se ga brez dvoma zavedali že sodobniki, ko je namreč šlo za uspešno obrambo dežele. Pri razporeditvi vojske na meji ni bilo vseeno, katere prehode je bilo treba zasesti močneje, za katere pa so zadostovale šibkejšie sile: poznanje turških vpadnih potov je bilo neobhodno potrebno za dobro obrambo dežele.

Zusammenfassung

Die Türkeneinfälle in Krain und Küstenland bis zum ersten Drittel des 16. Jahrhunderts

Die Geschichte der Türkeneinfälle in Krain und Küstenland bis zum Tode Kaiser Friedrichs III. ist schon öfters bearbeitet worden (Haselbach 1864, Parapat 1871, Fr. Levec 1891). In den letzten 50 Jahren hatte sich eine solche Fülle neuen Materials angehäuft, dass es sich notwendig erwies, auch diese Periode vom neuen durchzuarbeiten. Dabei zeigte sich besonders in chronologischer Hinsicht ein wesentlich neues Bild. Die Zeit nach 1493 war, was Krain anbelangt, soviel wie völlig undurchforscht; Parapat beruht für diese Epoche fast ausschliesslich auf Valvasor. Da die vorliegende Darstellung stets die Ereignisse auf dem Balkan miteinbezieht, zeigt sie auch in dieser Hinsicht ein völlig neues Bild.

Die ganze Epoche der Türkeneinfälle kann man bis 1532 in vier Abschnitte teilen. Die erste Periode umfasst die anfänglichen mehr oder weniger zufälligen Überfälle bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts, deren Gründe in der gleichzeitigen Geschichte Bosniens zu suchen sind. Die Einfälle von 1408 und 1411 auf Möttlinger Boden, besonders jene, die im Mai und August 1415 bis in die Nähe von Laibach führten, stehen in unmittelbarer Beziehung zu den Ereignissen in Bosnien. Die Analyse der Vorgänge in Bosnien und Kroatien in den Jahren 1420—1431 spricht für den Überfall im Jahre 1425, wie auch Tomašić behauptet, gibt jedoch keinen Anhaltspunkt für die Angabe Megisers und Valvasors, die ihn in das Jahr 1431 bzw. 1429 setzen.

Den zweiten Zeitraum bildet die Zeit der grössten und heftigsten Türkeneinfälle, die mit dem Jahre 1469 beginnen und bis zur Niederlage an der Una 1483 andauern. Der erste Türkeneinbruch in diesem Zeitraume (wahrscheinlich haben die Osmanen Krain schon vor

⁴¹² Valvasor XI, 241, 333; XV, 460. — Stan. arh., fasc. 216 a.

1469 gestreift) fand statt Mitte Juni 1469 (nicht im Mai, in den Pfingstfeiertagen, wie Unrest behauptet), da die Türken ganz Unterkrain von Möttling und Gottschee bis Laibach und darüber hinaus auch noch Nordistrien bis Podgrad heimsuchten. Ende November 1469 wagten sie einen Raubzug in die Umgebung von Gurkfeld. Im Jahre 1471 melden die Quellen vier Türkeneinfälle, von denen jener von Anfang Juni der bedeutendste war. Er berührte neben Unter- u. Oberkrain auch Sanntal in der Steiermark. Für das Jahr 1472 sind nur zwei Überfälle hinreichend bewiesen: in der zweiten Hälfte Septembers erschienen die Türken in Innerkrain, Küstenland und Friaul und im November in Istrien. Im März dieses Jahres gab es ohne Zweifel keinen Einfall, wahrscheinlich auch im Juni nicht. Da im nächsten Jahre die Balkanstaaten für einen Krieg gegen die Türken rüsteten, hatte sich der Überfall bis zum Herbst verzogen; die Türken drangen damals durch Krain bis nach Kärnten vor. Im Juni 1474 erschienen sie wieder in Krain (bisher in der Literatur unbekannter Einfall), ebenso auch im August, wo sie bis nach Friaul vorstießen. Im folgenden Jahre gab es ebenfalls zwei Überfälle: am 25. April verheerten die Türken die Umgebung von Sittich, wo sie das Kloster abbrannten, Anfang Oktober suchten sie alsdann nebst Krain auch Kärnten wiederum heim. Der dritte Einfall, den Parapat und Fr. Levec auf den 6. Dezember festsetzen, ist historisch nicht zu beweisen. Im Jahre 1476 haben die Türken zwei Vorstöße unternommen: im Juli plünderten sie 14 Tage in Krain und Küstenland, im Oktober ausserdem noch in Kärnten und Steiermark. Im nächsten Jahr galt der erste Stoss Unterkrain, während der zweite im Oktober sich gegen Friaul richtete, da zu jener Zeit Venedig mit der Türkei im Kriege stand. Auch im Jahre 1478 stiessen die Osmanen zweimal gegen Friaul vor, sind aber Anfang April vom angeschwollenen Isonzo aufgehalten worden, den 22. Juli schwenkten sie beim nächsten Überfall vor übermächtigen venezianischen Truppen nordwärts gegen Kärnten ab. Anfang 1479 ist zwischen Venedig und der Türkei Friede geschlossen worden und die Operationen gegen Friaul hörten auf, keineswegs aber diejenigen gegen Krain und Küstenland. So erreichte der Erbfeind Mitte Mai 1479 die Nähe von Laibach, am 5. August 1480 sogar Kärnten. Im Sommer 1481 kamen sie nach Istrien und Kärnten, ein Jahr später nach Krain und Istrien. Im Oktober 1483 sind sie mit einem gewaltigen Heere in Krain und Kärnten eingebrochen, auf dem Rückwege jedoch erlitten sie eine schwere Niederlage an der Una. Bald darauf folgte der Friedensschluss zwischen Bajesid II. und Matthias Corvinus.

Damit beginnt die dritte Epoche, die bis zum Antritt Suleimans II. reicht. Nun dauerte der Friede bis zum Tode König Matthias an, unterbrochen vielleicht etwa nur durch zwei unhinreichend bewiesene Einfälle in den Jahren 1488 und 1489. Von 1491 bis 1499 aber reihen sich wieder von Jahr zu Jahr mit Ausnahme von 1495 neue Türkenüberfälle, doch waren sie leichter Art als jene in der vorangehenden Periode. Von 1499 an bis 1511, wo Möttling wieder die Türken zu sehen bekam, herrschte Ruhe, die jedoch eine stette Aufmerksamkeitsforderung, wie der völlig unverhoffte Anfall am 27. April 1516 gegen Innerkrain beweist.

Der vierte Zeitraum umfasst die Vorgänge vom Antritt Suleimans II. bis 1532. Das sind wieder schwere Jahre für Krain, welches die Türken mit zahlreichen, fast täglichen Überfällen beunruhigten, wobei nur kleinere Truppen, grösstenteils die irregulären Martholosen, sich beteiligten. Dabei leidet am schwersten das Grenzgebiet, wie Möttling, Gottschee, Innerkrain, Karst und Istrien. Bis zu der Schlacht von Mohacs 1526 erschienen sie jedes Jahr im Lande, so am 13. April 1522 auf dem Karst, im Februar oder März 1523 und am S. Jörgen-Tag 1524 in der Umgebung von Möttling, um 20. November 1525 wahrscheinlich in Unterkrain und im Frühling 1526 auf dem Karst oder in Istrien. Mit der Niederlage Ungarns beginnt dann die Zeit der unaufhörlichen kleinen Vorstöße. Von 1525 bis 1530 führen die krainischen Landstände 50 Einbrüche in Krain an, von denen nicht alle zeitlich gut und unzweideutig feststellbar sind. In den Grenzgebieten hielten sich überdies noch die Martholosen auf, die dortselbst fast jedes Dasein unmöglich machten. Von allen diesen zahlreichen Vorstössen seien hier nur die wichtigsten angeführt: 1527 im Februar, März und Mai gegen Möttling, am 22. August gegen Karst; 1528: am 9. März gegen Karst und Gottschee, am 11. Juni nach Gottschee, am 8. Juli durch Gottschee bis Laibach und Mannsburg, nach Unterkrain und auf den Karst, am 6. November bis Neustädtl und S. Barthelmä. Im Jahre 1529 und 1530 sehen wir sie je fünfmal im Lande. Im J. 1531 gab es nur kleinere Unternehmungen. Im J. 1532 erfolgte ein Überfall am 28. Juli gegen Istrien und Karst; nach dem gescheiterten Vormarsch gegen Wien stiessen einige zurückflutenden Truppenteile in der Richtung von Cilli auf Neustädtl und Töplitz vor.

Als letztes Kapitel folgt die Beschreibung der Einfallsstrassen der Türken in Krain und Küstenland, die die beigelegte Karte hinreichend illustriert.

SILA IN BODALA IZ STAVB NA KOLIH NA BARJU

R. Ložar

Na Ljubljanskem barju se je med izkopinami nahajala tudi cela vrsta kovinskih predmetov, napravljenih iz bakra, ki ima le majhen odstotek cina. Že to dejstvo kaže, da je kovinska manufaktura na Barju prav stara in iz dobe, preden je prišlo v navado mešanje bakra s cinom, torej izdelovanje predmetov iz brona.¹ Poleg kovinskih predmetov pa so našli tudi večje število kalupov za ulivanje raznih orodij in orožij, kot so sekire, bodala, in to je dokaz, da so kovinske predmete izdelovali kar v naselbini sami. To je še bolj verjetno tudi zategadelj, ker so bili poleg teh kalupov najdeni tudi topilniki za rudo, ulivalniki, grla itd.²

Deschmann je v svojih poročilih o izkopavanju vse te stvari že tedaj omenjal in pravilno poudaril njihovo važnost.³ Za njim je A. Müller upošteval te izkopine v svoji Emoni, uporabljajoč jih kot dokazno gradivo za svoje Halkevte kot prve pridelovalce rude in kovine.⁴ Šele W. Schmid je te predmete spravil v sestav kulture bronaste dobe na Kranjskem ter jih je prištel v starejši oddelek te periode.⁵

Kljub dosedanjim obdelavam to gradivo ni še popolnoma zadovoljivo obdelano, čemur je pač vzrok to, da je šele v novejšem času prišla na svetlo literatura o sorodnih tipih in najdbah iz drugih evropskih pokrajin. Nastopne vrste skušajo to komparativno gradivo podati, kolikor je možno na podlagi virov, ki so tu na razpolago. Razen tega pa starejši obdelovalci tega materiala tudi niso mogli pravilno vrednotiti in tolmačiti zato, ker se je prav tako šele v poslednjih desetletjih izoblikovala vsa problematika bakrenodobnih in poznokamenodobnih kultur, skupno s to pa tudi metodika njenega obravnavanja. Vse to je treba upoštevati, če hočemo na predmet pravilno gledati. Vprašanje prvih kovinskih obrti na naših tleh je najtesneje povezano z osnovnimi problemi ljubljanske kulture, zato je treba upoštevati tudi tu dognanja, ki jih je pisec teh vrst objavil v nekaterih dosedanjih spisih.⁶ Iz te kovinske manufakture pa naj na tem mestu obdelamo samo šila in bodala, ker so še posebej važna in značilna po svojih tipiki in zvezah, ki jih na vse strani razodevajo. Inventarne številke sledečega seznama pomenijo številke iz inventarjev Narodnega muzeja v Ljubljani, ki hrani to gradivo.

I

Šila (sl. 1.)

Šilo. (Inv. št. 4784.) Igla šila ima četverkotni trup. Prehaja v ostro konico. Zgoraj prehaja igla po lepem rombičnem členu v gornji petini v četverkotno dletasto glavico ali trnek, s katerim je bilo šilo zasajeno v ročaj. D. 12,43 cm.

¹ O. Montelius, Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Norddeutschland und Skandinavien. 1900.

² W. Schmid, Die Bronzezeit in Krain. Carniola II, 1909, str. 121.

³ Lit. gl. Glasnik Muz. dr. XXII, 1941, 1 (Ložar).

⁴ Emona, 1879.

⁵ o. c., 112 sl.

⁶ Študije o ljubljanski keramiki, GMDS XXII, 1941, 1. Stratigrafija in kronologija stavb na kolih pri Studencu, GMDS XXIII, 1942, 87. Stavbe na kolih in keramika zvončastih čaš, Čas 1941, 175.

Šilo. (Inv. št. 4785.) Ploščata, četverokotna, dletasto oblikovana glavica ali trnek prehaja v rombičen člen, ki se nadaljuje v šilo in konico četverokotnega trupa. D. 9,43 cm.

Šilo. (Inv. št. 4786.) Šilo podobne oblike kot prejšnji dve iz bakra. D. 10,7 cm.

Šilo. (Inv. št. 4787.) Šilo se od prejšnjih razlikuje po tem, da nima rombičnega člena, temveč je spodaj samo za spoznanje razširjeno v obliki zaostrenega dleta ali lopatice. D. 7,4 cm.

Šilo. (Inv. št. 4788.) Šilo je podobne oblike kot št. 4784 do 4786. D. 10,65 cm.

Bodala

Bodalo-lamela iz bakra. (Inv. št. 4780.) Bodalo samo je trikotne, na koncu zaobljene oblike, gladkih površin. Spodaj ima bodalo proti koncu ožji trnek, čigar robovi so bili nekoč morda višji, a so sedaj zatolčeni. D. 12,9 cm. Sl. 3.

Bodalo-lamela iz bakra. (Inv. št. 4781.) Bodalo je zgornj odlomljeno. Na koncu je razširjeno, kar je izjema med ostalimi bodali in ni izključeno, da je bilo na koncu zaokroženo in ne zašiljeno. Površine so gladke. Spodaj ima bodalo ozek, na dnu razširjen trnek, s katerim je bilo zasajeno v ročaj. D. 11,25 cm. Sl. 3.

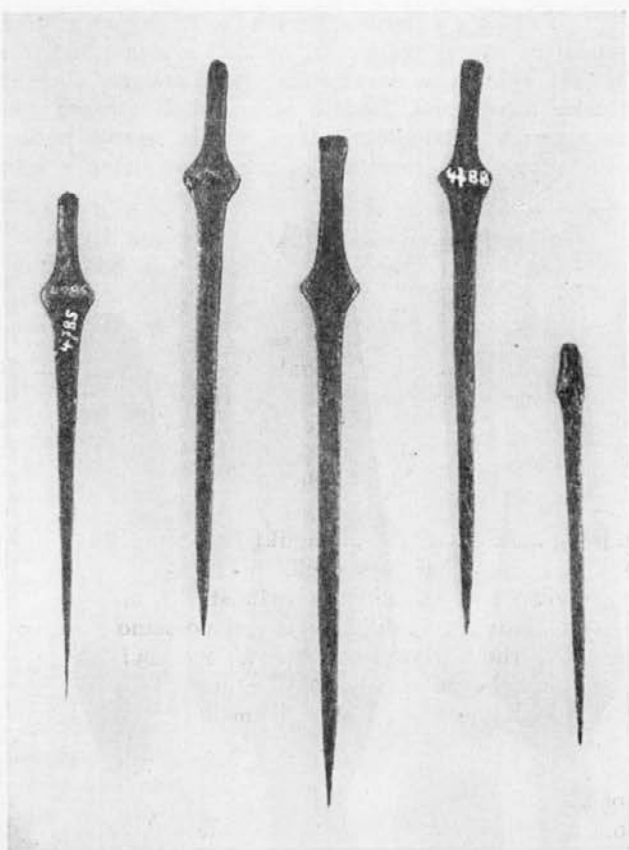
Bodalo-lamela iz bakra. (Inv. št. 4782.) Na konici odlomljeno, gladkih ploskev. Konec bodala je bil morda zaokrožen kot pri prejšnjem, spodaj prehaja v čisto ozek trnek četverokotnega prereza z rahlo razširjenim koncem. D. 6,8 cm.

Fragment lamele iz bakra. (Inv. št. 4783.) Izmed navedenih kosov so poslednji trije morda noži, za kar bi govorili zaokroženi konci rezil. Toda jasnega dokaza za to ni. D. 3,9 cm. Sl. 3.

Bodalo iz bakra. (Inv. št. 4777.) Bodalo je čiste deltoidne oblike, prehaja spodaj v kratek, na začetku ozek, a na koncu razširjen trnek konkavnega roba. Trup bodala deli spodaj in zgornj v njegovi sredini se nahajajoč greben v dve simetrični polovici. D. 13,5 cm. Sl. 2.

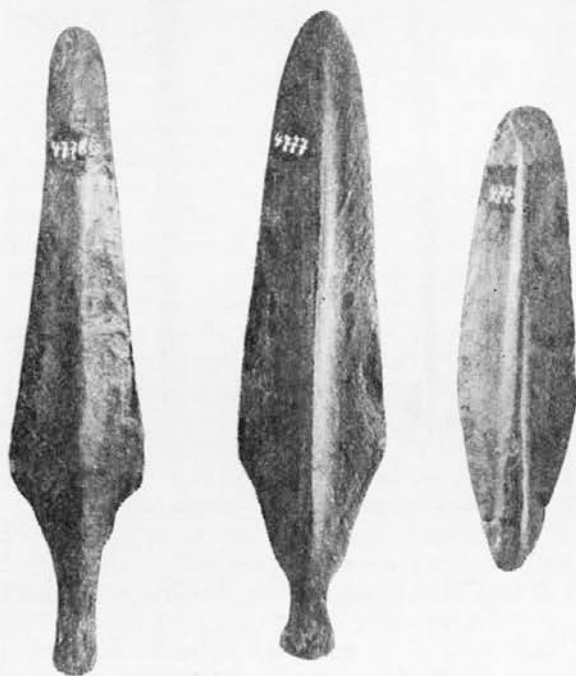
Bodalo iz bakra. (Inv. št. 4778.) Trup bodala ima obliko enakokrakega trikotnika z zaokroženim vrhom. Spodaj prehaja neposredno v dolgi trnek konkavnih kontur, v sredini četverokotnega prereza in zaokroženega konca. Rahel greben deli spodaj in zgornj trup bodala v dve simetrični polovici. D. 13,38 cm. Sl. 2.

Bodalo, odlomljeno, iz bakra. (Inv. št. 4779.) Brez trnka. Greben, ki teče po sredi obeh strani bodala, deli bodalo v dve simetrični polovici. Ta greben je v zgornjih treh četrtinah polkrožen, v spodnji četrtini pa je na obeh straneh zatolčen in ploščat, nedvomno zaradi tega, ker je bilo s tem krajem bodalo zasajeno v ročaj. Bodalo ima obliko vrbovega lista. D. 9,7 cm. Sl. 2.

Sl. 1. Studenec-Ig. Šila iz bakra. Od leve na desno inv. št.: 4785, 4786, 4784, 4788, 4787

Triangularno bodalo iz brona. (Inv. št. 4793.) Bodalo ima v sredi spodaj in zgoraj greben, ki ga deli v dva simetrična dela. Na zaobljeni glavi bodala je šest zakovic z ohranjenimi glavicami na obeh straneh. Konture trupa bodala so mehko navijugane. Bodalo je na obeh straneh okrašeno z vgraviranim naslednjim okrasom: v notranjščini glave bodala imamo polkrožen ornament, sestojč iz ravne osnovnice, ki jo tvorita dva niza diagonalno v nasprotni smeri stojećih vgraviranih

Sl. 2. Studenec-Ig. Bodala iz bakra. Od leve 4778, 4777, 4779

sklepu tega linearne okrasa tvori samo po ena črta. Okras ene strani se ponavlja na drugi strani. D. 20,65 cm. Risbo tega ornamenta gl. pri Schmidu, Carn. II, t. IV, 6, 6 a.

črtic, tako imenovani motiv ribje hrbtenice. Vsaka polovica osnovnice tvori celoto zase. Nad to osnovnico se boči snop petero polkrožnih graviranih črt, od katerih je notranja flankirana z kratkimi graviranimi črticami. Polkrožne črte med seboj niso strogo vzporedne. Z osnovnice padajo navzdol štirje dolgi trikotniki konkavnih stranic, znotraj gravirani s paralelnimi krivimi črtami. Kraki trikotnikov spodaj niso sklenjeni, temveč vsaksebi, zato ta motiv, ki spada sicer v vrsto imenovanega volčjega zoba, preje sliči resam. Blizu pod zunanjsima zakovicama se pričenjata ob obeh robovih bodala borduri, sestojč vsaka iz devetero graviranih paralelnih črt, ki tečejo proti koncu bodala navzdol in se malo pod sredino bodala stikajo, ponavljajo na linearen način motiv konture bodala. Ob notranji strani se nahaja ob bordurah na vsaki strani po 17 polkrožnih arkadnih črt. Število črt pada od zgoraj navzdol, polkroge v

II

Šila

Naša šila so vsa enega tipa, vsa kažejo rombične odebelitve v gornjih tretjinah. K v stavbah na kolih najdenim šilom se pridružuje še 16 neobjavljenih šil, ki jih je našel v strugi Ljublanice dijak Dermastia. Od teh šil jih je 6 odebeljenih v obliki rombičnih prizem, 7 kosov pa je v sredi odebeljenih, na konceh pa so ostro šilasti. To so nekako dvokoničasta šila, pri katerih nima noben konec izrazite oblike natiča kot n. pr. na šilih z odebelitvami v gornjih tretjinah, vendar spadajo tudi ta šila tipološko v vrsto prvih. Eno šilo iz najdbe Dermastia je posebno dolgo in močno ter ima ploščato zaključen konec.

Ižanska šila so vsa dvodelna in sicer tvori gornjo tretjino ali petino kosa oni del, ki se je zasajal v ročaj in ki je večinoma ploščat. Z odebelitvijo v sredini prehaja kos v šilasti trup, kovan na štiri ogle, ali pa, kar je še bolj verjetno, ulit iz štiriogelne forme. Edino šilo 4787 v sredini ni rombično oblikovano, temveč prehaja trup neposredno v ploščato razširjeno glavo.

Pri izkopavanjih l. 1876 se omenja en kos, to je 4785,⁷ l. 1877 dve šili: 4788, 4784.⁸ V zbirkah Nar. muzeja se nahajata še dva kosa, ki jih Deschmannova poročila ne omenjajo, pač pa Deschmannov Führer.⁹ Kdaj in kje sta bili najdeni, ni znano. Müller jih tolmači v nasprotju z Deschmannom kot osti pušic, oz. strelce.¹⁰ To tolmačenje pa ni pravilno.

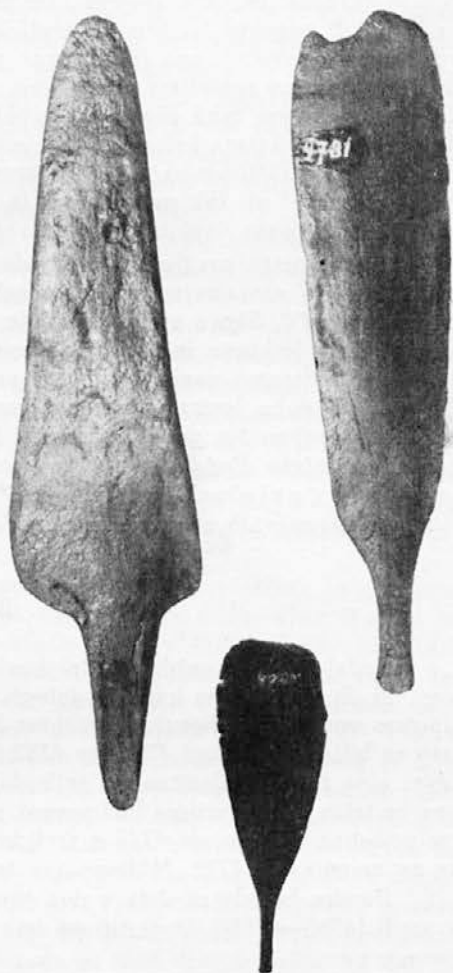
Iz drugih krajev slovenskega ozemlja šil do sedaj še ni.

Ižanska šila so ostalina iz naselbine. Tudi kose iz Ljubljane smemo smatrati kot ostalino iz stavb na kolih, ker to orodje se v Ljubljani ni izgubilo pri kakem čolnarju, kar je še vedno možno misliti o trnkih, temveč je bilo v Ljubljano naplavljeno. To dokazujejo tudi podobnosti med barjanskimi in šili iz Ljubljane.

Glede uporabe šil vlada v znanosti še deloma nejasnost. Nekatera šila iz dolmskih grobov v južni Franciji so smatrali za sulične osti,¹¹ podobno kakor Deschmann. Taka interpretacija gotovo ni pravilna, šila so bila dragocena orodja, ki ga niso mogli napravljati pri opravih, kakršen je lov. Šila so deloma gotovo služila za prebadanje kože pri napravljanju oblačil in pri šivanju. Zanesljivo pa je tudi izpričano, da so šila služila za tetoviranje, zlasti tanjša šila. To dokazujejo najdbe šil v ženskih grobovih, oziroma tudi skupaj s pincetami v moških grobovih. Dechelette smatra omenjena južnofrancoska šila za igle za tetoviranje.¹² Tako je tolmačil šila že S. Müller, zlasti na podlagi onih šil, ki so bila najdena v grobovih.¹³

Značilnost naših šil je rombična odebelitev. V Eibestalu je bilo najdeno v prerezu četverkotno šilo brez rombične odebelitve, z rombičnim ročajem, v grobu s skrčenim skeletom; spada v visoko unétičko kulturo.¹⁴ Podobno, v prerezu četverkotno šilo je znano iz Feuersbrunna; ni izključeno, da je bilo tudi odebeljeno. Beninger ga datira v XVI. stoletje na podlagi Abergove datacije Troja II = Unétič = Mikene (jaškasti grobovi) in porablja ta datum kar za datacijo zvončastih čaš.¹⁵ Za datacijo zvončastih čaš pa ta primerjava ni pravilna in se zopet pokaže potreba samostojne periode bakra.

V Nemčiji so znana taka šila z rombičnimi odebelitvami iz Obermöllerja, grob II, dva kosa,¹⁶ iz groba XI en kos.¹⁷ Inventar predstavlja turinško obliko unétičke

Sl. 3. Studenec-Ig. Bodala-lamele iz bakra. Od leve 4780, 4781, 4783

⁷ K. Deschmann, Sitz. Ber. Ak. Wien, phil. hist. Cl. 1877, 471.

⁸ K. Deschmann, MAG VIII, 1878, 5, fig. 1 abc.

⁹ Führer durch das Landesmuseum Rudolfinum, 1888, 29.

¹⁰ Emona, 141/9.

¹¹ Dechelette, Manuel d'archéol. II, 1, 342.

¹² o. c.

¹³ S. Müller, Nordische Altertumskunde I, 1897, 261—264.

¹⁴ Mitt. Anthrop. Ges., Wien 1929, 184. Abb. 6 b.

¹⁵ Prähist. Zeitschr. XXV, 1934, 137. Abb. 5, tekst str. 138.

¹⁶ Jahresschrift der Landesanstalt für Vorgeschichte, Halle XX, 1932, 21, Taf. III.

¹⁷ o. c., Taf. III.

kulture. Na splošno v srednji Nemčiji ta šila niso pogosta, primeri so naštet pri Hoymu, ki objavlja eno šilo iz Anhalta,¹⁸ rombično odebeljeno in ki je služilo kot tetovirna igla; tudi to šilo spada v območje unētické kulture. Eno šilo iz Adlerberga v južni Nemčiji je bilo najdeno v grobu s skrčenim skeletom,¹⁹ eno iz Niersteina iz podobnih inventarjev. Vsa srednje-nemška šila so zgodnjebronastodobna. Na Češkem so šila bolj pogosta in sicer v unētickem krogu, n. pr. šilo iz Unětica z ročajem,²⁰ vendar ne rombično, eno iz Kornega pa z rombično odebelitvijo.²¹ Pripomniti je, da tudi šila, ki niso rombično odebeljena, formalno popolnoma nalikujejo našim šilom. Iz Švice so znana taka šila iz Unteruhldingena iz stavb na kolih, vendar so kasnejša nego naša.²² Nekatera švicarska šila imajo pa bolj obliko igle, tako n. pr. iz Lausanne,²³ eno šilo iz Strättlingena,²⁴ pri katerem je romboidni del preluknjan, eno iz Broc-Montsalvensa,²⁵ en tak primer tudi iz Neuenburškega²⁶ in Bielskega²⁷ jezera. Končno so taka šila znana tudi iz južne Ukrajine (območje Noğajske stepe).²⁸

Iz prednjega pregleda je razvidno, da se šila držijo zapadne kulture stavb na kolih, dasi so sorazmerno redka, posebno pa unētického kroga ter njegovih ekspanzijskih področij. Skoro vsa so zgodnje bronastodobna. Naša šila so po svoji kovinski sestavi čisto bakrena in spadajo skupaj s ploščato sekuro ter z izdelki, ki jih bomo še omenili. Smemo zanje trditi, da predstavljajo ostalino dobe bakra, torej starejši del zgodnje dobe brona, oziroma njeno predhodno dobo. Nastala so brez dvoma pri nas kot poseben tip prvih kovinskih kultur koliščarjev in niso bila od drugod prinesena v deželo. Pogostna šila v unētickem krogu na eni strani, na drugi strani pa po Beningerju nakazana zveza z zvončastimi čašami tudi za naša šila ne predstavljajo nenaravnih zvez, temveč skoraj organično sodijo k njihovem pojavu pri nas.

Bodala

Bodala so najznačilnejši del kovinskega inventarja na Barju, in sicer so to oni kosi, ki jih Deschmann imenuje deloma nože. Prvič omenja tako orodje l. 1875: »Durch Umguss von Bronze hervorgebrachtes Messer«. Najbrž gre za bodalo 4780.²⁹ Naslednje leto so bili najdeni kosi 4781 ter 4782 (messerartige Werkzeuge, zweischneidig), razen tega: eine rohe Pfeilspitze, to je bodalo 4783.³⁰ Iz l. 1877 se omenjata: ein sehr roh gearbeitetes messerartiges Instrument, najbrž bodalo 4778, ki je pa samo 13,2 cm dolgo, ter podobna sulična ost 4777 z grebenom v sredi dolžine, 13,5 cm, ne 14 cm.³¹ Nikjer se ne omenja ost 4779. Müllner ima točnejše mere.³²

Barska bodala se dele v dva tipa, od teh je prvi tip ploščata ost brez grebena v sredi (4780—4783), drugi tip pa ima v sredi ostnega trupa poudarjen greben in je

¹⁸ Jahresschrift Halle 9, 1910, 56, Taf. VII, 14.

¹⁹ Jahresschrift Halle 9, 1910, 56, Anm. 5.

²⁰ A. Stocky, La Bohême à l'âge du bronze, 1928, pl. XI, 20.

²¹ Stocky, pl. XIII, 18.

²² E. Troeltsch, Die Pfahlbauten des Bodensees 169; 6. Bericht über die Pfahlbauten der Schweiz, Taf. IX, 18.

²³ G. Krafft v Anzeiger f. Schweiz. Altertumskunde 1929, Taf. II, 8. Take igle je primerjati pri Decheletteu, II, 1, 338.

²⁴ Krafft, o. c. Taf. IV, 1.

²⁵ Krafft, o. c. Taf. V, 2—3.

²⁶ 2. Pfahlbauten-Bericht, Taf. II, 26.

²⁷ o. c. Taf. II, 37.

²⁸ Belocerká in Serogózi. A. Tallgren v Eurasia Septentrionalis Antiqua II, 1926, 53, Fig. 38, 4. Ta šila so običajen rekvizit v stepskih grobovih. Naših šil Tallgren ne pozna. Kar se uporabe teh šil tiče, se pridružuje Decheletteu, da so služila za tetoviranje, posebno ker so bila nekatera najdena v grobovih, kjer je bila tudi rdeča in bela barva, a po njegovem mnenju so jih rabili tudi za šivanje.

²⁹ Verhandl. der Geol. Reichsanst., 1876, 280.

³⁰ Sitz. Ber. 6.

³¹ Mitt. Anthr. Ges., 1878, 6.

³² Emona, 141.

forma izrazito dvostranska. Ravno zaradi neizrazite oblike prvega tipa je Deschmann smatral ta bodala za nože, Müllner za kose, ki so se pokvarili že pri izdelavi. Od prvega tipa je lepo ohranjen samo kos 4780, ki kaže deltoidno formo. Ta se popolnoma strinja s formo nekaterih sileksovih artefaktov, zato je težko reči, ali so to puščice ali bodala. Po analogiji sileksovih orožij so večji kosi najbrž bodala, kos 4780 ima konec natiča prirosten, 4781 ima obliko vrbovega lista, a je zgoraj odlomljen, 4782 pa je imel brez dvoma obliko lovorjevega lista.

Drugi tip je izrazito orožje in to so zanesljivo bodala, nikakor pa ne sulične osti ali pa osti puščic. Kosi so skrbno izdelani in na robovih obkovani. Pri 4779 manjka zatič, ki je pri ostalih dveh primerih ohranjen. Samostojno skupino tvori bodalo 4793, ki je bilo najdeno na Studencu, na teritoriju stavb na kolih, točno najdišče in lega nista znana; bodalo spada v vrsto triangularnih bodal.

Bodala iz barskih naselbin predstavljajo najstarejše primere naših kovinskih bodal. K njim se pridružuje še eno bodalo, najdeno v strugi Ljubljani (Mlekuž), in eno bodalo, najdeno pod Prulskim mostom.

Najstarejša bodala iz kovine skoraj vsa nadaljujejo forme, ki so bile prej v kamnu, sileksu. V Italiji, zapadni in severni Evropi so pogosta taka bodala iz sileksa oz. flinta, ki so služila za predlogo bodalom iz kovine.³³ Isto opazamo tudi pri naših bodalih, kjer kovinasti primeri nadaljujejo neposredno tradicijo sileksovih bodal; tako n. pr. se bodalo iz najdbe Mlekuž popolnoma ujema s sileksovim bodalom iz iste najdbe. Vse to dokazuje, da je morfologija sileksovih izdelkov odločilno vplivala na prve kovinske izdelke. Ozko naslanjanje metalnih izdelkov na kamnite je prvi poudaril Montelius pri nekaterih severnonemških bodalih,³⁴ taka so pa znana že tudi iz Češke.³⁵

Bodala iz stavb na kolih se dele v glavnem v dva tipa, v ploščata in grebenasta bodala. Na prvem mestu nam je tu omeniti ploščata bodala 4780—4782. Tudi v tem tipu se ločita dve varianti, in sicer prva varianta bodalo 4780, druga varianta pa bodali 4781—4782. Bodalo 4780 se odlikuje po svoji trikotni formi rezila ter ravno tako po trikotni formi navzdol se zožujočega trna. Za tako bodalo v naši neposredni bližini ni nobenih analogij. V sileksu je ta forma znana iz Remedella v Italiji.³⁶ V bistvu pa je to orodje sulična ost in je na to morfološko zvezo opozoriti. Bodala iz bakra te oblike pa so znana iz španskega eneolitika: iz Agua Branca je znan en primer skoraj dobesedno sličnega bodala,³⁷ nadaljnji primer je znan iz dolmenskega groba št. 1 v Los Eriales ravno tako iz bakra,³⁸ bodalce stlačeno trikotne oblike je bilo najdeno v Ciempozuelosu.³⁹ O teh analogijah bomo še govorili. Na drugem koncu Evrope je tako bodalo iz bakra znano iz Eislebena v Turingiji,⁴⁰ ob kateri priliki poudarja Aberg sličnost z bodalom iz Ciempozuelos. Dve nadaljnji bodali istega tipa omenja Aberg iz nekropole v Münchenu.⁴¹ Iz te nekropole so med drugim prišle na dan tudi ena okrašena in tri neokrašene zvončaste čaše, nadalje ena neokrašena skodela po tipu naših barjanskih skodel z noter zavihanim vodoravnim robom.⁴² Nadaljnje bodalo je bilo najdeno v Heidesheimu na Renu z dvema trnkoma na bazi, ki je zaokrožena.⁴³ V skupino teh bodal moremo prištevati tudi bodalo izpod Prulškega mosta, čeprav ima razširjen, pravokoten trn. Podobni primeri bodal so znani tudi iz Britanije.⁴⁴

³³ E. Sprockhoff v Ebertovem Reallexikon der Vorgeschichte XI, 414.

³⁴ Montelius, Chronologie 42, Fig. 103.

³⁵ Montelius, Chronologie 107, Fig. 271.

³⁶ Aberg, La civilisation énéolithique dans la Péninsule Ibérique, 1921, 182/229.

³⁷ Aberg, o. c. 107/143. Za pisavo imena Aberg brez preglasa na o ne odgovarja avtor.

³⁸ Aberg, o. c. 137/174.

³⁹ Aberg, o. c. 143/182.

⁴⁰ Aberg, o. c. 192/244.

⁴¹ Aberg, o. c. 192.

⁴² Podobna kot Aberg, 192/245.

⁴³ Aberg, o. c.

⁴⁴ Evans, Petit Album de l'Âge du bronze de la Grande Bretagne, 1876, pl. XVI, 1 iz Matlocka. Po Evansu je to sulica. Se tudi dejansko razlikuje od našega kosa, ki je bolj čisto bodalo.

Bodalo, slično eislebenskemu, je znano iz Ogrskega,⁴⁵ še dalje proti vzhodu pa so taka bodala znana z zapadnega Kavkaza. En primer izvira iz Konstantinovskaje iz Kubanjskega področja,⁴⁶ drugi primer je znan iz Careve mogile,⁴⁷ ravno tako na Kubanju. Fabritius imenuje ta orodja oz. orožja sulične osti. Potem je bilo tako bodalo najdeno v veliki izbi dolmskega groba št. 1 v Carskaji na zapadnem Kavkazu,⁴⁸ nekoliko vzhodno od teh najdišč pa je tako bodalo znano iz Abhazijskih step⁴⁹ in po avtorju Ivaščenku se ujema ta bodala s primeri zgodnje BD iz Švice.⁵⁰

Vsa naštetá bodala so pretežno gladka z izjemo abhazijskih in se torej tudi v tem oziru ujema z našim barskim bodalom.

Druga varianta gladkega bodala je ona, ki jo predstavljata bodali 4781 in 4782. Analogij za ta tip se mi doslej ni posrečilo dobiti drugod kot severno od Pontusa, kjer je bila v Carevi mogili pri Krivem rogu v Kersonski guberniji najdena ena taka listnata oblika, o kateri pravi Fabritius, da je sulica, in o kateri nadalje trdi, da nima za to nobenih analogij ter da bi mogli biti temu tipu podobni kvečjemu italjski kosi.⁵¹ Na zapadnem Kavkazu je eno tako zelo lepo bodalo znano iz dolmena v Abaceskaji, kar je ponovno zelo značilna okolnost, ki spremlja bodala tega tipa.⁵² Iz drugih evropskih krajev doslej primerjalni material ni znan.

Nadaljnji analogni primer je bodalo iz stavb na kolih iz Vareškega jezera v Italiji, ki je zanimivo zaradi tega, ker predstavlja eno izmed oblik, iz katerih so se razvila triangularna bodala. Tudi tako bodalo je bilo najdeno na Kavkazu v Kovalevki.

Med gladka bodala spada tudi bodalo iz najdbe Mlekuž, ki nalikuje doslovno starim bodalom iz sileksa. Za sileksove forme je primerjati bodala, ki smo jih navedli pri obravnavanju barskega sileksovega materiala. Natančno analogijo v kovini predstavlja za to bodalo bakreno bodalo iz dolmena št. 1 v Los Erialesu.⁵³ Iz tega dolmena izvira že eno gladko bodalo trikotne oblike. Enako je bodalo iz palafit v Lago Varese.⁵⁴

Drugi tip barskih bodal je tak, ki ima v sredi grebene. Na prvem mestu je bodalo čiste listnate oblike, ki posnema vrbov list, št. 4779. Za tako je primerjati bodalo z otoka Cipra, ki se razlikuje od našega le po potegnjenem grebenu, ki mu ni mogoče reči ročaj.⁵⁵ Tudi ta kos spada v vrsto onih bodal, ki nadaljujejo tradicijo sileksovih. Slično bodalo, vendar že z iztegnjenim trnkem, je bakreno bodalo iz Palmelle.⁵⁶ Druga varianta drugega tipa je bodalo po vzoru 4777 in 4778. Tudi za to varianto nudi španski material zelo lepe primere. V Anghelu Ruju je bilo najdeno bakreno bodalo tega tipa v umetno izvrtanih jamskih grobovih.⁵⁷ Ravno tako je eno bodalo znano iz dolmena št. 8 v Solsoni.⁵⁸ Tudi iz Palmelle je znan en tak kos.⁵⁹ Bodalo tega tipa je znano tudi v britanskih najdiščih.⁶⁰ Na francoskem je zastopano med dolmskimi najdbami v Gironde,⁶¹ na Češkem pa je prišlo tako bodalo skupaj v spremstvu zvončastih čaš.⁶² Sem spada bodalo iz Neuenheiligena na Saškem.⁶³ Podobno kot pri

⁴⁵ 5. Pfahlbauten-Bericht, Taf. VII, 15.

⁴⁶ Euras. Sept. Antiqua IV, 1929, 131, Abb. 1/1, 1/5.

⁴⁷ ESA, o. c. 131, Abb. 11, dolž. 17.8 cm.

⁴⁸ ESA IX, 1934, Fig. 21/9 (Tallgren).

⁴⁹ ESA VII, 1932, 105, Abb. 20 b.

⁵⁰ Bodali kakor je bodalo Krafft, o. c. Taf. V, 1.

⁵¹ ESA IV, 1929, 131, Abb. 1, 2.

⁵² ESA IX, 1934, fig. 18/4, str. 18.

⁵³ Aberg, Civil. 137/174.

⁵⁴ Montelius, La civilisation primit. en Italie, 1895, I, pl. 3/8.

⁵⁵ Montelius, Chron. 107, Fig. 370.

⁵⁶ Aberg, Civilis. 69/76—4 a.

⁵⁷ Aberg, Civilis. 188/242.

⁵⁸ Aberg, Civilis. 153/201—6.

⁵⁹ Aberg, Civilis. 69/76—3.

⁶⁰ Petit Album, pl. XI, 2. Montelius, Chron., Fig. 480, str. 194. Po Evansu nož ali bodalo. Iz Roundwaya.

⁶¹ Dechelette, Manuel II, 1, Fig. 57/4.

⁶² J. Schranil, Vorgeschichte von Böhmen und Mähren. Taf. XVI, 11. Schranil izvaja ta bodala iz kipriških (str. 85). Prim. tudi Montelius, Chronol. str. 109, Fig. 271.

⁶³ Montelius, Chron., Fig. 103, str. 43.

bodalu prvega tipa je zastopan drugi tip zelo številno v Pontidi. Navajam: Gostraja mogila,⁶⁴ Pokrovsk,⁶⁵ najbrž že kasnejša BD, Belocerka,⁶⁶ Pokrovskoje,⁶⁷ Privolnoje v Kubanjski pokrajini, ta primer skupaj s sekiro z ukrivljenim rezilom.⁶⁸ Bodalo iz Pokrovskojega se prav posebno ujema z našima 4777 in 4778 po ročaju, največja sličnost pa vlada med ročajem našega bodala 4777 in bodalom iz Kovalevke.⁶⁹ Severovzhodno od teh najdišč je tako bodalo znano iz pokrajine med Volgo in Kamo⁷⁰ ter iz dolmskega groba v Abhaziji.⁷¹ O smotru abhazijskih bodal si Ivaščenko ni popolnoma na jasnem, ali so to bodala ali sulice, tudi je treba reči, da se deloma razlikujejo od našega bodala, kakor sploh pontsko-kubanjska bodala deloma nimajo v sredi grebenov in se z našimi ujemajo le po značilni obliki. O bodalu iz pokrajine med Volgo in Kamo pravi Tallgren, da jih je treba spraviti v sklad z ogrskimi ali mediteranskimi ali italjskimi kosi.⁷²

Iz prednjega je z zadostno jasnostjo razvidna geografska razširjenost bodal tega tipa. Od Španije se preko Italije in južne Francije pojavljajo ta bodala tudi preko našega ozemlja, vzhodno od tu je ozemlje prazno najdb, iznenada pa se pojavljajo podobni kosi v Pontskih pokrajinah. Upravičeno pravi Tallgren, da jih ni nikjer toliko kot v Pontidi.⁷³ Naših bodal on ne pozna. Severno od te poti so najdbe sorazmerno redke. K že imenovanim je prišteti tudi že prva bakrena bodala iz švicarskih kolišč.⁷⁴ Posamezni kosi so zastopani tudi v Sredozemlju.

Poleg te geografske razširjenosti je značilno in važno tudi spremno gradivo najstarejših kovinskih bodal. Bodalo iz Roundwaya (op. 60) je iz inventarja, v katerem je bila zonalno okrašena čaša, bodalo iz Palmelle (op. 56) je iz inventarja, ki spada v okvir zvončastih čaš, iz sorodnega inventarja je bodalo iz Agua Branca, češko bodalo je iz spremstva zvončastih čaš, ravno tako je bodalo iz Eislebena iz okolice zvončastih čaš. Iz tega je razvidno, da se ta bodala značilno drže kulturne ostaline in usedline zvončastih čaš.

Nadaljnja značilna okolnost pa je nastopanje tega bodala v starih koliščarskih kulturah. Naši primeri so najdeni v kolišču, najstarejša švicarska bakrena bodala so prav tako iz kolišč, iz Italije so znana taka bodala iz Lago di Varese. Glede na zvezo teh bodal s keramiko zvončastih čaš je treba dopuščati možnost, da je ta kultura v večji meri udeležena v keramiki kolišč, kot se je doslej mislilo, oziroma da ima koliščarska kultura večji delež na njeni razširitvi in na nastanku prvih metalnih izdelkov, kot je bila doslej navada o tem soditi. Predvsem pa je važno poudariti pot, ob kateri najdemo ta bodala. Ta pot teče po južni Evropi in veže skrajni zapad Evrope s skrajnim vzhodom in kar je za prazgodovino Slovenije najvažnejše, teče ta pot preko našega ozemlja.

K zgoraj navedenim podatkom glede primerjalnega materiala je pristaviti kot posebno zanimivost še to, da kažejo nekateri pirenejski kosi kovana rezila.⁷⁵ Tako kovano rezilo ima tudi bodalo iz Mlekuževe najdbe in tako tudi ta tehnična posebnost podpira dokaz zgoraj omenjenih zvez.⁷⁶

Barska bodala k nam niso bila importirana, to dokazuje kalup za tako bodalo, ki je bil najden v kolišču na Studencu (sl. 4) in na podlagi katerega moremo sklepati, da so se ta orožja izdelovala na Barju. Slučajno je eno izmed teh bodal, št. 4779,

⁶⁴ ESA II, 1926, 67, Fig. 45/1.

⁶⁵ ESA, o. c. 77, Fig. 51—7.

⁶⁶ ESA, o. c. 53, Fig. 38, 3, 5.

⁶⁷ ESA, o. c. 55, Fig. 39—1.

⁶⁸ ESA, o. c. 155, Fig. 90, depot.

⁶⁹ ESA, o. c. 61, Fig. 42/9.

⁷⁰ Tallgren v ESA XI, 1937, 109, Fig. 2.

⁷¹ ESA VII, 99, Fig. 4—3, 5.

⁷² o. c. 114.

⁷³ ESA II, 1926, 105—106.

⁷⁴ O tem gl. niže doli. Švicarska kovinska bodala se najtesneje naslanjajo na sileksova. P. Vouga, *Classif. du néol. lacustre suisse*. Anz. Schweiz. Altertumskunde XXXI, 1929, 171.

⁷⁵ Aberg, *Civilis*. 107, 108, bodali iz Odemire in Milfontesa.

⁷⁶ Kovane robove ima tudi bodalo iz Roundwaya, *Petit Album*, pl. XI, 2.

že kemično analizirano: baker: 99,70%; svinec: 0,07; srebro: 0,06; nikelj: sled; cin: sled; zlato: sled; antimon: sled.

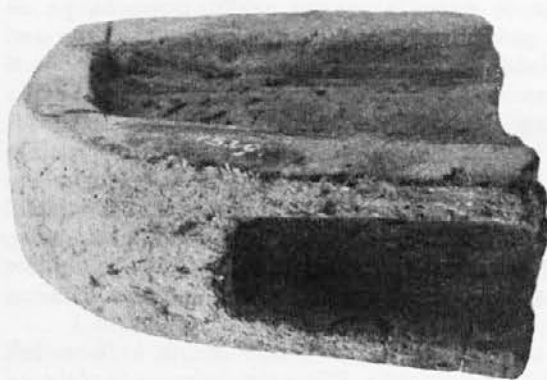
Ta analiza se dobesedno ujema z analizo ploščate sekire 4776: baker: 99,70%; svinec: 0,10; srebro: 0,03; nikelj: sled; antimon: sled; cin: sled; bizmut: sled.

Te dve analizi kažeta,⁷⁷ da je bila za izdelavo teh dveh orodij uporabljena ruda iz skoraj iste kemične sestave. V poštev bi tudi prišli sledovi bakrenega kršca pri Vačah, od koder so skoraj gotovo že v teh časih koliščarji dobivali rudo, v kolikor niso pretapljali in uporabljali v deželo importirane rude. Treba bi bilo pregledati in analizirati za to v poštev prihajajoče inozemske rude, predvsem španske.

Če tehnična stran govori za avtohtoni lokalni nastanek kovinske industrije na našem Barju, pa ostale okoliščnosti spričujejo, da je barsko prebivalstvo civilizatorično in etnično v zelo tesnih zvezah s kulturo in njenimi nosilci, tako na skrajnem zapadu kakor na skrajnem vzhodu Evrope. Že ob tem se odpirajo vsa vprašanja, tako usodna

za poznanje dobe kovin ter njihovih prvih predelovalcev. O tem bo še prilika podrobneje razpravljati.

Kronologično mesto barskih bodal je odvisno od pravilne rešitve problema glavnih spremnih faktorjev, to je predvsem onih elementov koliščarske kulture, s katerimi se ta bodala družijo, ter kronologije zvončastih čaš in dolmskih grobov, s katerimi skupaj nastopajo. Na tem mestu ni prilika, da bi razpravljali o tem važnem vprašanju, temveč moramo omeniti samo one elemente, ki se pokažejo neposredno iz analiz teh tipov samih. Brez dvoma pa je, da gre v tem primeru za najstarejšo kovinsko industrijo, za

Sl. 4. Studenec-Ig. Kalup za ulivanje sekir (zgoraj in spodaj) in bodal (ob straneh)

predelavanje bakra. Verjetno so bili zvončasti keramičarji pri tej civilizaciji bistveno udeleženi, zato je keramično gradivo z Ljubljanskega barja en sam strnjen dokaz. Tallgren datira dolmen v Carskaj v prvo periodo, ki je istovetna s Tripolje III, z Bernburgom, z MM II/2, ter z začetkom Troje II. Vse, kar smo mogli kronologičnega podati ob analizi ljubljanske keramike, potrjuje to Tallgrenoovo datacijo, ki smatra Trojo II za istočasno z MM II/2, in kateri sledi Unëtic, ki ga Tallgren paralelizira z drugo kubanjsko periodo ter z razvojem in koncem Troje II (okrog l. 1500).⁷⁸ O Tallgrenovih pomislekih zoper Abergovo kronologijo tu ne bomo razpravljali, omeniti moramo samo to, da razmere potrjujejo pravilnost Tallgrenove delitve, po kateri se pred zgodnjo dobo brona nahaja doba bakra, ki so jo novejši pozizkusi ponekod že popolnoma eliminirali in jo spojili s prvo dobo brona. Četudi je s stališča absolutne kronologije mogoče dobo bakra paralelizirati ponekod v prvo dobo brona, je vendar tudi s tega stališča za naše kraje umestneje vztrajati pri ločeni periodizaciji ne glede na to, da s stališča relativne kronologije taka ločitev še vse drugače prispeva k jasnosti in rešitvi vprašanj. Po W. Schmidtu⁷⁹ so rezultati za kronologijo Carskaje precej različni, ker jo paralelizira z Urom in stavi na konec 4. tisočletja (okr. 3200). To pač ne bo točno. Pravilno pa smatra Carskajo za starejšo od Maikopa. Pač pa se približuje Tallgrenu pri kronologiji Konstantinovskaje.⁸⁰ Značilen za bodala te stopnje je pojav grebena, ki je morda v zvezi z razširitvijo kipri-

⁷⁷ Analizi je dal pred leti izvršiti dr. Franz Niquet od Landesanstalt für Vorgeschichte und Volkheitskunde, Halle.

⁷⁸ ESA IX, 1934, 29.

⁷⁹ ESA IV, 1929, 19.

⁸⁰ ESA IV, 1929, 40.

skih grebenastih bodal širom po Evropi.⁸¹ Kipriška bodala pa datirajo med 2400—2100. Glede na zapoznelost pojava kulture bakra pri nas, je l. 1800 sorazmerno pravilen datum, pri čemer moramo razliko med Tallgrenovo in Schmidtovo periodizacijo prepušiti tema dvema avtorjema, pravilen predvsem tudi zaradi tega, ker je treba za spodnji datum Schmidtove srednje-kubanske periode, t. j. okrog l. 1600, vzeti v poštev druge tipe, tako predvsem triangularno bodalo unētickéga tipa.

Drugi, doslej najrealnejši in najpomembnejši kronološki podatek nudi kronologija švicarskih kolišč. Ischer razlikuje v kulturi kolišč pet period,⁸² izmed teh se v tako zvani njegovi četrti periodi pojavijo bodala, ki jih moramo smatrati kot analogon našim barskim bodalom. Bodala so: ena z gladko površino, druga z grebenom po sredi, podobna kipriškemu bodalom z dolgim ozkim trnom. Četrto ali vinelško periodo datira Ischer 2500—1900. Zgornji datum te periode je najbrž nekoliko previsok, sorazmerno temu tudi spodnji, vendar pa je ta datum pravilnejši, nego pa različne kronologije srednje- ali severnoevropskih sistemov. Vouga imenuje to periodo recentni neolitik.⁸³ Važna je ugotovitev W. Schmidta, ki pravi, da obstoji med bodali iz stanice Konstantinovskaja in pa med bodali iz periode Vinelz časovna sličnost. Schmidtovo paralelizacijo je treba popraviti samo glede nekaterih manj važnih neskladnosti v tipih in njih pojavu.

Triangularno bodalo

Poleg doslej obravnavanih bodal je bilo na Barju najdeno še krasno bronasto triangularno bodalo z uvitimi stranicami ter na obeh straneh okrašeno. Forma tega bodala izvira iz čistega triangularnega bodala italskega tipa, ki je imelo tudi teme popolnoma ravno ter ravne stranice, tako da je bila trikotna oblika dovršena. To bodalo nas vodi v popolnoma druge kroge nego doslej obravnavana.

Ta triangularna bodala so razširjena skoraj po vsej Evropi, zato je razumljivo, da so za kronologijo in za poznanje kulturnih zvez zelo važna. Najstarejši doslej znani tipi izhajajo iz Remedella v Italiji.⁸⁴ Montelius pripisuje večino bodal prvi periodi. On sodi, da so bodala tega tipa, kjer koli se pojavljajo, povsod istočasna s italskimi, kar v glavnih črtah tudi drži. Šele kasneje, v mlajši periodi prve dobe brona, se začnejo razvoji diferencirati, rezila postajajo daljša, stranice ukrivljene, teme bodal zaokroženo. Včasih že ni mogoče več govoriti o bodalih, temveč so to kratki meči (gl. spodaj meč iz Lavrice). Na glavi se nahaja redno po več zakovic, normalno jih je sodo število.⁸⁵ Kakor prava triangularna, italska bodala, tako so tudi te mlajše variante razširjene širom po Evropi. Montelius sodi, da so nastale na podlagi italskih praoblik, kot lokalni izdelki. V vrsto teh orožij spada tudi naš kos, ki ga je med drugimi objavil v risbi že Montelius.⁸⁶

Bodala sama se ločijo v taka, ki so imela ročaje posebej iz druge snovi, in v taka, pri katerih so ročaji skupaj uliti z rezili. Tudi bodala z ulitimi ročaji se pojavijo že v prvi periodi, nadaljnja delitev se vrši po oblikah gornjega zaključka, ki so lahko okrogli ali pa ravni.

Uenze je zgodnjebronastodobna bodala razdelil na nov način po teritorialnih vidikih. In sicer loči: 1. rodanski, 2. italski, 3. švicarski, 4. unēticki, 5. odersko-polabski, 6. alpski, 7. saški tip ter 8. razne posebne oblike.

⁸¹ Kurgan VIII Andriukovskaja je dal slično bodalo kot so kipriška, med drugim pa obeske, okrašene v vrvičasti tehniki. Schmidt, o. c. 20.

⁸² Ischer v Anz. Schweiz. Altertums. XXI, 1919, 129.

⁸³ Vouga, o. c. 171 sl.

⁸⁴ Montelius, Chron. 126, Aberg, Bronzezeitl. und früheisenzeitliche Chron., III, 1932, 36. O. Uenze, Die frühbronzezeitlichen triangulären Vollgriffdolche. Vorgesch. Forsch. H. 11, 1938.

⁸⁵ Montelius, Chronol. 128, Gaerte, RE II, 435 sub Dolch.

⁸⁶ Montelius, Chronol. 130/318.

Ljubljanski eksemplar mu ni znan, po njegovi delitvi bi spadal med mešane oblike, in sicer med one, ki so nastali iz mešanja rodanskega in unētického bodala. Za rodansko bodalo je značilno sodo število zakovic, zakovice so obročkaste, rezilo pa je ploščato in strogo trikotno.⁸⁷ Unēticko bodalo pa nima tako strogo trikotne oblike, temveč stranice rahlo ukrivljene, okras na rezilu, število zakovic je liho, navadno so zakovice glavičaste. Pri nekaterih bodalih gre že za kratke meče.⁸⁸ Glede na to, kakor tudi na druge oblike, spada naše bodalo med pritlikavce. Razen tu navedenih unētickih komponent mešanega tipa pa je nadaljnji unēticki motiv predvsem vzorec graviranih črt, ki je tipično unēticki.

Sl. 5. Studenec - Ig.
Bodalo

Brez dvoma spada ljubljansko bodalo v ta mešani tip,⁸⁹ in da so zveze z unētickimi sestavinami pravilno ugotovljene, prav tako pa seveda naše bodalo ni brez zvez z rodanskim tipom. Pri vsem tem gre za one podobnosti, ki smo jih že večkrat omenili, in ki vse kažejo v neko središče zapadnjaških kulturnih in formalnih elementov, ki jim je pripadala tudi naša barjanska kultura.

Po svoji formi sami bi to bodalo moglo spadati v prvo periodo bronaste dobe in bi moglo biti tedaj paralelno s švicarskimi bodali tipa Meilen iz pete periode po Ischerju. Tako datacijo bi podpiral tudi premočrtni del okrasa našega bodala, toda poleg tega premočrtnega vzorčevja se na našem barskem bodalu pojavlja silno zanimiv motiv včrtanih polkrogov, ki flankirajo snope paralelnih črt.

Ti včrtani polkrogi na stranicah linearnih snopov so motiv, ki popolnoma nasprotuje premočrtni ornamentiki in ni samo etnično različnega izvora, temveč mora biti taka kombinacija tudi časovno različna, to je mlajša. Včrtani polkrogi predpostavljajo navado ornamentiranja s krožnimi oblikami in jih je spraviti v zvezo s spiralno-krožno ornamentiko. Torej pa pred pojavom te ni možna. Glede na to je prvi pojav spiralnega motiva v ornamentiki bronaste dobe terminus ante quem non. Po južnonemški kronologiji se spiralni motiv pojavi šele v per. Reinecke C (Kossinna II b-c), to je: 1600—1400. Motiv flankiranja linearnega snopa z drugim ornamentalnim vzorcem pa je seveda lahko starejši. Zlasti pogost je ta motiv v ljubljanski keramiki, kjer je vsa vrsta stopničastih vzorcev prav za prav od tod. Na bodalih se pojavi ta motiv na bodalu iz Castione dei Marchese,⁹⁰ flankirajo trikotni vzorci, ter zlasti na bodalih iz Ripatransone zopet trikotni vzorci,⁹¹ torej na samih zgodnjebronastodobnih primerih.

Ti primeri so važni zategadelj, ker dokazujejo, da je bila ustvarjena taka podlaga, da bi se tu nekega dne lahko pojavili polkrožni motivi.

Polkrožni motiv kakor tudi krožni motiv sam je v avstrijskem gradivu zastopan že izdatno v srednji BD, tako na keramiki kakor na zapestnicah.⁹² Eventualno tudi ni nujno izvajati polkrožnih motivov od pojava spiralne ornamentike in to posebno ne v vzhodni Srednji Evropi, kjer je ta motivika stalno zastopana. Zato je možno, da se tukaj pojavi že v B, medtem ko se v južni Nemčiji šele v C. Srednja BD pa je

⁸⁷ Uenze, o. c. 11.

⁸⁸ Uenze, o. c. 31.

⁸⁹ Primeri bodal mešanega tipa so: bodalo iz Felsberga pri Churu, Uenze, Taf. 8/28; iz Karlevija, Taf. 8/30.

⁹⁰ Uenze, o. c. Taf. 5/21.

⁹¹ Uenze, o. c. Taf. 13/39 f, 39 g; Taf. 14 h—m; Taf. 16 (39 s—w).

⁹² K. Willvonseder, Die mittlere Bronzezeit in Österreich, 1937, tabela tipov B 2, str. 259, Abb. 8, ter C, str. 269, Abb. 9.

etnično označena predvsem po tem, da se je tedaj razmahnila kultura gomil in v tej kulturi se v južni Nemčiji ta tip pojavlja.

Tako bi bil en datum za naše bodalo ne pred B-periodo bronaste dobe, možno pa perioda B ali C. Glede na to, da je bodalo iz Meiersdorfa (Willvons, Taf. 48/9) precej točno datirano z B-periodo, je naše mlajše. Isti tip okrasa kaže bodalo iz kolišča Meilen (10. Pfahlb.-Bericht, Taf. II, 8) ter bodalo iz Perjena (Much, Kunsthist. Atlas., Taf. XXIII, 4). Pri tem kronološkem razmotrivanju pa ne pride v poštev opažanje Reineckejevo, da se grebeni na bodalih pojavijo šele v periodi B (M. Hell v WPZ 16, 62), na kar se v ostalem opira Hell pri datiranju bodala iz Untersberga (l. c. 60). Kakor smo videli, imajo grebene v sredi rezil že naša najstarejša bodala, ki so skoro iz čistega bakra.

Druga možnost pa je, da je bodalo še mlajše in da spada morda v konec koliščarske BD in da se v njegovih polkrožnih motivih že zrcalijo prvi odsevi ornamentike kulture žarastih pokopališč, ki je ob koncu BD preplavila najbrž tudi naša kolišča, zanesljivo pa švicarska, in tudi pripravila njih konec. Za pojav polkrožnih motivov je primerjati posebno bogato ornamentiko na nožih iz švicarskih kolišč, na katerih imamo ravno tako nameščene vrtane polkroge na linearnih snopih kakor pri nas, tako n. pr. v Wollishofenu,⁹³ v Mörigenu⁹⁴, Auvernierju⁹⁵ in drugod. Široki kronološki okvir za naše bodalo bi tvoril tedaj prihod ljudi, ki so svoje mrljice sežigali in kar lahko stavimo okoli l. 1200 na eni strani, na drugi pa pojav srednje BD, ki ga lahko stavimo okrog 1600, dokler ne dobimo natančnejših in zanesljivejših podatkov. Na vsak način pa predstavlja bodalo mlajšo stopnjo naše barjanske BD in je torej to že druga časovna plast, ki jo pri njenem študiju lahko z gotovostjo ugotovimo.

Če te dve možnosti med seboj pretehtamo glede na njuno praktično vrednost, potem moramo dati prednost pač oni možnosti, da je naše bodalo vendarle srednje BD, ker so v večini oni elementi, ki so zares zgodnji, to je forma sama in njen ornamentalni okras, v manjšini pa polkrožna motivika. V tem primeru bi pa pripadala tej motiviki večja važnost, ker bi bil to eden prvih znanih primerov, na katerih se je krog pojavil.

Vsa ta vprašanja bi bila lažje rešljiva, če bi bil inozemski material v tem oziru nekoliko bolje obdelan in se avtorji ne bi zadovoljevali s pavšalnimi ugotovitvami ter če bi se lotili že objave materiala, ki je že zdavnaj znan, pa še neobjavljen. Krafft spravlja ornamentiko bodal prve stopnje zelo pravilno v zvezo z zvončastimi čašami.⁹⁶ Škoda je, da se ni lotil vprašanja krožne ornamentike. Uenzejevi pomisleki zoper Krafftovo domnevo so neutemeljeni, še posebej glede na to, da je imel sam najlepšo priliko, obdelati ornamentalni okras bodal in priti do boljših ali vsaj kolikor toliko zanesljivejših rezultatov.⁹⁷ Toda on omenja ves okras na eni celi strani. V zadnjem času se je okrasa poznobronastodobnih bronastih predmetov lotil Emil Vogt.⁹⁸ Toda omejuje se samo na dve periodi, Hallstatt A in B. Taki oddrobljeni izseki iz gradiva onemogočajo zadovoljive vpoglede. Schumacher se v svojem pregledu omejuje zgolj na problem pojava spirale in sicer v obliki, ki je ustrezna zlasti nordijski bronasti dobi,⁹⁹ istotako Kossinna.¹⁰⁰

Nekaj pojasnila pa nam nudi neki drug predmet, najden pri nas, ki ima skoraj ravno tak okras, namreč kratek meč iz Lavrice pri Ljubljani (sl. 6). Meč je bil najden na Barju pri Lavrici, natančnejše najdišče nam ni poznano.¹⁰¹ Meč (inv. št. 5045) je dolg 29,2 cm. Ima obliko trsnega lista, trup je v sredini močno ven ukrivljen, konica ostra. Glava bodala je trapezoidna z rahlo izboklimi stranicami. Na vsaki strani glave

⁹³ Mitt. Antiqu. Ges. Zürich XXII, Taf. II, 10.

⁹⁴ 7. Pfahlbauten-Bericht, Taf. V, 1.

⁹⁵ Pfahlbauten-Bericht, Taf. V, 8. V. Gross, Les Proto-Helvètes, 1883, pl. XIX, XX.

⁹⁶ Anzeiger Schweiz. Altertumskunde XXIX, 1927, 10.

⁹⁷ o. c. 70.

⁹⁸ Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 4, 1942, 1 sl.

⁹⁹ 10. Bericht der Röm.-germ. Kommiss. 77, sl.

¹⁰⁰ Mannus-Bibl. 9, 1921, 102.

¹⁰¹ W. Schmid, Carniola II, 1909, 126 a, Taf. IV, 5. Deschmann, Führer, 30/9.

Sl. 6. Meč iz
Lavrice

še dve ohranjeni zakovici. Na vrhu kaže glava dva polkrožna izreza kot ostanka luknjic, vrh ročaja je odlomljen. Po sredi bodala je na obeh straneh raven močno vzbokel greben. Bodalo je na obeh straneh okrašeno. Na eni strani je okras izginil, ker je vsa zgornja površina predmeta odrgnjena, na drugi strani pa je okras še deloma ohranjen. Okrašen je bil trapezni del in trup. Okras na obeh straneh je moral biti identičen. Na boljše ohranjeni strani je trapezni ročaj okrašen z graviranim vzorcem podkvaste oblike, sestoječim iz dveh širših, paralelnih, podkvastih frizov, ločenih med seboj z graviranimi črtami, frizi so šrafirani z graviranimi, deloma vzporednimi, deloma konvergentnimi črtami, spodaj je podkvasti vzorec zaključen v cik-cak obliki. Od spodnjih zakovic pada na vsaki strani proti sredini trupa po ena četveročrtna proga, ki se v sredini trupa združujeta, na notranji strani teh prog stoje pravokotno nanje gravirani dvočrtni loki ali polkrogi. Od zgornjih polkrogov tečejo goste gravirane črte proti spodnjemu delu podkvastega vzorca na trapeznem ročaju. Na eni strani se je okras trupa popolnoma izgubil. Kovina je izredno dobro ohranjena.

Na splošno je danes sprejeto mišljenje, da so se meči razvili iz bodal, napravljenih bodisi iz kovine, bodisi iz sileksa.¹⁰² To se je zgodilo predvsem v Italiji, v severni Evropi in v Egejskem bazenu. O prehodu zapadnjaških bodal iz sileksa, ki med nje spadajo tudi italiska, v kovinska, je bilo že govora. Isto velja za prehod teh bodal v meče. Pri tem procesu je sodelovala tudi kipriška kultura v vzhodnem Sredozemskem morju. Nobenega dvoma pa ni, da se je to vršilo tudi v posameznih, lokalnih kulturnih centrih po splošno veljavnih zakonih razvoja in tako najbrž tudi na našem Ljubljanskem barju.

Meč iz Lavrice je tak primer meča, ki se naslanja neposredno še na tradicijo starih bodal. Od vseh drugih, pri nas najdenih mečev se loči po zaključku, ki je trapezen z rahlo vzboklimi stranicami, in na katerem so ohranjene še 4 zakovice, skupno je bilo morda 6 zakovic. Montelius spravlja meče te vrste v neposredno zvezo s trikotnimi bodali. V severni Italiji je znan tak meč iz Povegliana¹⁰³ ter iz Cascina Ranza¹⁰⁴ s strogo trapezno obliko ter dvema zakovicama. Podoben je moravski eksemplar.¹⁰⁵ Strogo trapezni zaključek ima tudi meč iz Danskega ter en meč iz Södermanlanda.¹⁰⁷ Oblika je razširjena tudi po Britaniji¹⁰⁸ in severni Franciji.¹⁰⁹ Ima vedno isti trapezni zaključek, rezilo je po navadi trikotno in ravnih stranic. Naue imenuje ta tip III B.^{109a} Nadalje je tip bogato zastopan v srednji Evropi. Na Češkem nastopa v kulturi gomil,¹¹⁰ ravno tako v Nemčiji,¹¹¹ o katerih Sprockhoff še ne ve, ali so v zvezi z britanskimi ali ne. Britanski in severnofrancoski kosi imajo za podlago bodala z ravnimi temeni in temu primerna so potem temena mečev. Srednjeevropski kosi pa se naslanjajo večinoma na bodala s polkrožnim zaključkom in zaradi tega nimajo onih strogih geometričnih oblik. Pogosti so ti meči tudi na ozemlju bivše Avstrije.¹¹²

¹⁰² E. Sprockhoff v Ebert, Reallex. f. Vorgesch. Bd. XI, 414.

¹⁰³ Montelius, La civilis. primit., pl. 37/3, Chronol. 129/313.

¹⁰⁴ Montelius, La civilis. primit., pl. 28/12.

¹⁰⁵ Montelius, Chronol. 130/319.

¹⁰⁷ Montelius, Chron. 131/326.

¹⁰⁸ Ebert, Reallexikon XI, 252/12.

¹⁰⁹ RE IV, 1, Taf. 52/10 (Rademacher); XI, 425, Taf. 141 Ae (Sprockhoff).

^{109a} J. Naue, Die vorrömischen Schwerter aus Kupfer, Bronze und Eisen, 1903, tekst str. 36, Taf. XIV, 4-6.

¹¹⁰ Stocky, o. c. pl. XXV, 7.

¹¹¹ Sprockhoff, o. c. 425.

¹¹² Willvonseder, Die mittlere Bronzezeit, Taf. 28/7 (grob Sauerbrunn); Taf. 51/2 (grob Pichlern); Taf. 40/1 (Gmunden) itd.

Dober pregled starejše literature nudi Naue.¹¹³ Naše bodalo predstavlja po njegovi razdelitvi tip III B, v bistvu pa je vendarle neki vmesni tip med III A in III B. Značilno za naše bodalo je pod glavo zoženo rezilo, ki se potem v sredi zopet razširi; ta zožitev na ostalih evropskih bodalih ni navadna, tako predvsem ne na bodalih sosednjega avstrijskega teritorija.

Naš meč je okrašen. Ta okras se naslanja na okras trikotnega bodala, vendar s to razliko, da je okras samo premočrtno linearen in nima motiva vrtanih polkrogov. Okras meča se doslovno ujema z okrasom bodala iz Povegliana, toda s to razliko, da je meč iz Povegliana skoraj paralelnih, ravnih stranic in da nima na ta način zoženega vratu kot naš meč.

Geografska razširjenost tega bodala kaže isto kot pri trikotnem bodalu, namreč, da je to tip, ki se drži tako zvane zapadnjaške kulture, s katero je potoval iz nekega neznanega centra tako v Italijo, kakor v Francijo in Anglijo. Kateri etnični element je ta tip raznašal po svetu, to za najdišča srednje Evrope ne more biti sporno, saj so vsi tipi prišli na dan v gomilah.¹¹⁴

Kronološko mesto tega meča se da določiti deloma z mečem, ki je bil najden v 6. jaskastem grobu v Mikenah,¹¹⁵ in ki ga H. Schmidt smatra po poreklu za unēticega,¹¹⁶ dočim ga Evans smatra za zapadnoevropskega.¹¹⁷ Ta meč je po Schmidtu iz časa XVIII. egiptovske dinastije, to je 1580—1500. Evansovo naziranje o zapadnoevropskem poreklu je popolnoma lahko združiti s Schmidtovim, da je to unēticka forma, dejansko je naš ljubljanski primer nastal v območju unētickih form. Res je, da kažejo najbolj slične primere našemu kosu ravno severoitalska najdišča, toda zavedati se moramo, da je ob tem času na našem Barju verjetno še delovala kultura, ki je posredovala zveze in odnose med severno Italijo in med severno Srednjo Evropo. Zato ta meč tudi ne bi bil nerazumljiv kot originalen produkt ljubljanske kulture, oz. njene kasnejše stopnje, ki bi jo bila treba potemtakem paralelizirati s starejšo dobo gomil, to je s periodo B južnonemške kronologije.

Tako se datiranje tega meča lahko izkoristi tudi za datiranje bodala, ker je dejansko oba kosa treba šteti v tipološko isto skupino. Kar velja o pojavu polkrožne motivike na bodalu, velja seveda mutatis mutandis tudi o polkrožnih vzorcih na kratkem meču.

*

V prednjem obravnavano kovinsko gradivo razpada v dve skupini: v prvo sodijo šila in bodala-lamele, v drugo pa trikotno bodalo. Kronološko govorjeno, sta to dva različna časovna horizonta, prva skupina je starejša od druge. Kar se kulturne pripadnosti teh izdelkov tiče, je slika začasno manj določna.

Šila kažejo v območja, kjer je bila razširjena unēticka kultura. Ali so zaradi tega naša šila kronološko paralelna z unēticko stopnjo bronaste dobe, na to trenutno še ni mogoče dati povsem zadovoljivega odgovora. Tipološko so rajši nekoliko bolj arhaična. Bodala-lamele pa se držijo drugega določenega pasu, ki sega od Iberskega polotoka in obal Atlantskega oceana preko Švice, Severne Italije in naših krajev do Pontusa. Tudi v tem pasu se pojavljajo nekatera šila, tako da bi skoro smeli tudi v kulturnem smislu šteti ta šila in bodala skupaj. Spremenne oblike bodal so drugod dolmenski grobovi in zvončaste čase. Kronološko velja zanje isto kot za šila. Oboje

¹¹³ o. c. 33 sl.

¹¹⁴ Krafft loči pri obravnavanju švicarskega materiala predvsem dva geografska teritorija; zapadnega in vzhodnega. Dočim so meči na zapadnem teritoriju Švice ravnih stranic, se vzhodno pojavljajo samo taki z ukrivljenimi stranicami (Anz. Schweiz. Altertumsk. XXIX, 1927, 10). Ta delitev za izvenšvicarske najdbe ni obvezna, tako n. pr. so meči Vzhodne marke ravnih stranic, pod vratom pa niso zoženi. Švicarski zadevni kosi so nastali po K. mnenju v Wallisu, in sicer v vplivnem krogu zvončastih čaš. Isto velja za bodala.

¹¹⁵ Aberg, Chron. III, 139. Abb. 254.

¹¹⁶ Präh. Zeitschr. 1912, 35.

¹¹⁷ Citat po Abergu, Chron. III, 137, Anm. 1.

pa je pravi kuprolitik, kar sledi iz dejstva, da so te lamele najčistejše nadaljevanje oblik v sileksu.

V drug krog in v mlajši čas pa spadata triangularno bodalo in meč iz Lavrice. Sta to najbrž dva izdelka iz tako zvane bronaste dobe gomil, zanimiva zlasti zaradi svoje ornamentalne motivike.

Kar se naše ljubljanske kulture tiče, je to kovinsko gradivo enako pomembno, bogato in važno kot keramično. Tudi v zrcalu njegovih oblik lahko študiramo kulturo ob koncu mladokamene dobe v Srednji Evropi sploh. Šila in bodala-lamele so nastala pri nas na Barju, saj so bili najdeni taki kalupi. Triangularno bodalo je mogoče tudi našega izvora, vendar je to že manj gotovo.

Šila in bodala pa so važna še zategadelj, ker njih oblikoslovje in pa primerjalno gradivo predstavljata ono historično, po prazgodovini dognano ozadje, ki je njega odsev že tolikokrat citirana pravljica o Jazonu in Argonavtih ter o njihovi poti iz Kolhide preko naših krajev na Adrijo.¹¹⁸ Trgovski predmet ni bil jantar — jantarjeva trgovina se je začela nekoliko kasneje —, tudi sol ni tako gotova,¹¹⁹ pač pa je vzeti besedo zlato dobesedno, namreč zlato pontskih in kavkaških rek, ki se je zamenjavalo za b a k e r I b e r s k e g a p o l o t o k a. Naša domovina je bila etapa na tej poti, med drugim tudi samostojna v proizvodnji oblik, za obstoj teh vezi zapada z vzhodom pa nudi tudi keramika z Barja obilo dokazov.

Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt die kupfernen Pfieme (Abb. 1) und Dolche (Abb. 2, 3), sowie den triangulären Dolch (Abb. 5) aus dem Pfahlbau Studenec-Ig auf dem Laibacher Moor. Die genannten Kupfergegenstände zählen zu den bedeutendsten Funden der Ausgrabungen Karl Deschmanns. Es wird das Vergleichsmaterial herangezogen, um eine typologische, kulturelle und chronologische Einordnung dieser Altertümer zu erreichen. Pfieme. Das Vergleichsmaterial für Pfieme (Anm. 14—28), deren feinere Exemplare vom Verf. als Tätowiernadeln angesehen werden, stammt vorwiegend aus dem Bereiche der Aunjetitzer-Kultur, ist aber nicht genau entsprechend. Chronologisch werden unsere Pfieme als vorfrühbronzezeitlich betrachtet. Dolche. Unter diesen werden zwei Typen unterschieden. 1. Typus (4780—83), darunter zwei Varianten: a) 4780, b) 4781—82. Von Deschmann als Messer, von Müllner als beim Guss missratene Stücke angesehen. Vergleichsmaterial zu Typus 1 (Anm. 37—54) stammt aus dem spanischen Aeneolithikum, aus Thüringen und Bayern (Begleitfunde: Glockenbecher), aus Grossbritannien, Ungarn, Pontus und NW-Kaukasus. Engste Anlehnung unserer Exemplare an alte Silexdolche. 2. Typus sind ausgesprochene Dolche, Vergleichsstücke (Anm. 55—74) stammen aus denselben Kulturgebieten. Besonders bemerkenswert sind die Begleitfunde von Glockenbecherkeramik und die geographische Verbreitung der Funde. Die Dolche wurden an Ort und Stelle erzeugt (siehe die Tonform Abb. 4). Zeitansatz ebenfalls vorfrühbronzezeitlich. Chemische Analyse von Stück 4779: Kupfer 99.70%, Blei 0.007%, Silber 0.006%, Nickel Spur, Zinn Spur, Antimon Spur. Der trianguläre Dolch (Abb. 5) ist schon von Montelius veröffentlicht worden (Anm. 86). Die genaue chronologische Einordnung des Dolches wird durch den Umstand erschwert, dass in dem gravierten Linearschmuck schon Halbkreismuster erscheinen, die erst zur Urnenfelderbronzezeit üblicher werden. Falls die Datierung dieses aus der Mischung des Aunjetitzer- und Rhône-Typus hervorgegangenen Dolches (Typenbenennung nach Uenze, Anm. 84, der den Laibacher Dolch nicht kennt) in die ältere Hügelgräberbronzezeit (Per. B nach Süddeutscher Chronologie) zu Recht bestehen sollte, wozu auch das Kurzschrift aus Lavrica (Abb. 6) einigen Grund gibt, dann würde das Auftreten des Halbkreisornaments in dieser Anordnung zu den ältesten Beispielen seiner Art mit zählen. — Durch die Aufzeigung der Kulturbeziehungen unserer Gebiete zur Kupferzeit zu den Pontusgebieten sowie zum Kaukasus einerseits, zur Iberischen Halbinsel andererseits, gewinnt die bei Plinius d. Ält. (Anm. 118) überlieferte Argonauten-Sage erst den entsprechenden geschichtlichen Hintergrund.

¹¹⁸ Plin. Nat. hist. I. III, c. 18/22.

¹¹⁹ W. Schmid, Carniola, o. c.

VOJVODA IN KNEZ V KRAJEVNIH IMENIH

M. Kos

Poglavarji domačega rodu, ki so v 7., 8. in 9. stoletju gospodovali nad Karantanijo in Spodnjo Panonijo, se v virih imenujejo izmenoma latinsko *dux* in *comes*, slovansko knez, grško *kratos*. Samo in Valuk v 7. stoletju sta *dux*.¹ Borut in njegovi nasledniki v Karantaniji od srede 8. pa do prve polovice 9. stoletja so tudi *dux*.² Spodnjepanonski Pribina je v listini frankovskega kralja 860 *dux* in ima svoj *ducatus*, dočim *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* Pribini in njegovemu sinu Koclju ne daje nikakršnega naslova.³ Kocelj je v Žitju sv. Konstantina in v kroniki tako imenovanega Nestorja knez, v grškem Žitju sv. Klementa *kratos*, v papeških pismih *comes*, v listini frankovskega kralja *dux*, v bavarskih tradicijskih listinah pa izmenoma *dux* in *comes*.⁴

Kako so Slovenci v lastnem jeziku imenovali svoje poglavarje domačega rodu? J. J. Mikko la je menil, da je karantanski knez bil za Slovence vladika in da se je ta naslov ohranil v imenu Wallucus oziroma pravilneje Walducus, kar ne pomenja osebnega imena, marveč je izkvarjen naslov vladika za karantanskega kneza v 7. stoletju.⁵ To mnenje sem skušal — mislim da z dobrimi argumenti — ovreči.⁶ E. Kranzmayer meni, da so Karantanci prevzeli svojega vojvodo od poznoantičnih Romanov in njihovega *dux* prevedli z vod.⁷ Kranzmayerju oporeka J. Mal, trdeč, da je naslov vojvoda kasnejša tvorba po nemškem herzog in zato novotvorba; Slovenci so svoje poglavarje imenovali kneze; odmev te knežje oblasti najdemo v številnih s knez tvorjenih krajevnih imenih.

Res poznamo mnoga krajevna imena izpeljana od besede knez, ne manjkajo pa tudi taka z vojvoda tvorjena. Ne drži trditev, da ni na celokupnem ozemlju etnografske Slovenije krajevnega imena, ki bi se dalo izvajati od vojvoda; pokrajinsko ime Udinboršt na Gorenjskem, na katerega se edino more Kranzmayer pri svojem dokazovanju sklicevati, pa se javlja šele proti koncu srednjega veka in je v zvezi z nedomačim posestnikom.⁸

Vas Udje, jugozapadno od Grosupljega na Kranjskem, je 1058 Herzogenbach in podobno tudi 1400, 1406 in 1409; 1463, 1467, 1484 in 1485 je Herczogtumb.⁹ Tudi Valvasor (Ehre, II, 215) pravi: Hertzogthum liegt nahe bey Zobelsperg. Pravilno je Herzogenbach — Udje (ali Udnje) lokaliziral in razložil L. Pintar.¹⁰

¹ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, I, 163, 164.

² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* in od tega spisa odvisni viri (moja izdaja 130, 131, 135); Gradivo, I, 220, 223, 225, 227, 234, 246, 331.

³ Gradivo, II, 169.

⁴ Gradivo, II, 174, 181, 212, 214, 219, 220, 276, 297; IV, 935.

⁵ Archiv für slawische Philologie, 41 (1927), 160.

⁶ O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, Šišičev zbornik (1929), 254, 255.

⁷ Etymologische Beiträge zur Entstehung des karantanischen Herzogtums, Carinthia I, 115 (1925), 68 dalje.

⁸ Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, 155, 156.

⁹ Gradivo za zgodovino Slovencev, III, 201 (Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae, I, 63); Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XX, 161, 168, 173; turjaški urbarji iz 1463, 1484 in 1485 v arhivu na gradu Turjaku; Carniola, 1910, 131.

¹⁰ Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 1909, 123—125.

Udinja vas, pri Trebelnem na Dolenjskem, je 1387 Herczogdorf in tako podobno še dvakrat v srednjem veku.¹¹

Udenboršt, severno od Nakla na Gorenjskem, se 1495 omenja kot Hertzogenvorsst.¹² Valvasor (Ehre, II, 146) pravi o njem: Udenwald (sonsten Hertzogsfurst genannt) ein Lands-Fürstlicher Forst, oberhalb Crainburg.¹³

V navedenih imenih tiči pridevnik udenj, ki ga je preko vudenj in viudenj izvajati od vojvodenj. Samostalni je vojevoda > vevoda; pri Trubarju viuda iz dolenskega vivuda.¹⁴

Mimo krajevnih imen, ki jim je v slovenski obliki izhodišče vojvoda, v nemški pa herzog, imamo pa tudi taka, ki so nam sporočena le v obliki, tvorjeni s herzog.

Vas Hörzendorf, južno od Šentvida na Koroškem, ima v šematizmu krške škofije (pri rokah mi je oni iz 1879) slovensko ime Gorica, na zemljevidu slovenskega ozemlja, izdanem od Slovenske Matice, pa Goričja ves. Vendar ta Hörzendorf ni nikakršen »Görzendorf«, kakor bi mogli sklepati iz slovenske označbe (görz = gorica), marveč »vojvodova vas«, že 1087 imenovana Herzogindorf.¹⁵ Enakega izvora je Hörzenbrunn, severozapadno od Šentvida.¹⁶ Oba kraja sta ležala v jedru posesti koroških vojvod, okoli stare njihove prestolnice v Šentvidu. Herzogindorf je »vojvodova vas« v razliko od drugih vasi, ki so bile na primer na sosednjem ozemlju salzburških nadškofov »škofje vasi«, tako Pischeldorf, slovensko Škofji dvor, vzhodno od Gospe Svete.

Takih s herzog tvorjenih krajevnih imen imamo, sporočenih nam v virih iz poznega srednjega veka, na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem še več. Pri mnogih se da v onih krajih dokazati vojvodska posest, nekatera so pa mogoče že izpeljana od priimka Herzog, ki se, enako kot slovenski Vivoda, začena pojavljati v 15. stoletju.¹⁷ Vojvodove vinske gorice imajo, v razliko od goric drugih lastnikov, v listinah, napisanih v nemškem jeziku, posebno pogostokrat označbo herzogberg. Na vinski gorici tega imena pri Šentjerneju na Dolenjskem so imeli posest in pravice avstrijski vojvodi.¹⁸ Na Koroškem imamo Herzogberg pri Šentpavlu v Labodski dolini. Na Štajerskem je večje število takih »vojvodovih goric«. Kraji Hercogovščak — Herzogberg pri Gornji Radgoni, Herzogberg pri Kindbergu v dolini Murice, Herzogkeische (1437 Herczogperig) pri Knittelfeldu, Herczogenperg pri Köflachu in Herzogberg pri Voitsbergu, ki se že 1265/67 tudi latinsko imenuje Mons ducis, leže v območju nekdanje posesti deželne kneza-vojvode štajerskega in se omenjajo po večini že v 13. in 14. stoletju. Dodati bi bilo še sicer nelokalizirano Hertzog Goritzen pri Celju (okoli 1480).¹⁹

Okoli Šentvida na Dolenjskem je več vasic z imenom Kal. Ena med njimi, danes Veliki Kal imenovana, se 1460 imenuje Hertzogenkhal, pač v razliko k bližnjim Kalom

¹¹ Listina 1387 avgust 6, v Muzejskem arhivu v Ljubljani; celjske fevdne knjige, kodeks Bl. 313, fol. 80, 90, v Drž. arhivu na Dunaju; notranjeavstrijska fevdna knjiga 1444, kodeks W 724, fol. 221', 258, 272', v Drž. arhivu na Dunaju. Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XX, 225; listina 1492 avgust 25, v Državnem arhivu na Dunaju (citati po regestu v repertoriju 24).

¹² Komatar v Jahresbericht gimnazije v Kranju 1913/14, 16.

¹³ J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, 78.

¹⁴ Fr. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II, 114, 140, 141, 211. L. Pintar, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 1909, 124, 125.

¹⁵ Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae, I, 83.

¹⁶ Lessiak v Carinthia I, 1922, 24.

¹⁷ Primeri: Mikula Vivoda, župan iz Barbane v Istri (Šurmin, Acta croatica, 30, 34, omenjen v Istrskem razvodu, sredi 15. stoletja ponarejeni listini). — Am Wiwoda, pri Vuze-nici, 1436 in kasneje (Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 505). — Martin, genannt Herczog, v Šentjerneju na Dolenjskem, 1422 (Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XIV, 50). — Pri Vranskem kraj Vivoda.

¹⁸ Herczogen perch, 1375 (Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XIX, 107), 1377 (n. n. m., 108), 1418 (n. n. m., XIV, 46).

¹⁹ Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 137, 233. — Zahn, Ortsnamenbuch, 221, 262.

drugih posestnikov, od katerih je Farški Kal poimenovan zaradi tamošnje posesti župnika v bližnjem Sentvidu. V urbarju deželnoknežje, to je vojvodske posesti iz 1496, se ta »Vojvodski Kal« že na kratko imenuje Nekallw.²⁰

Zemljiška posest vojvodova vobče je vivodina. Na slovenski izraz »ys vivudine« naletimo v zapisniku gorščine stiškega samostana iz 1512.²¹ V virih, napisanih v nemškem jeziku, na primer v vojvodskih deželnoknežjih urbarjih, se imenuje taka posest herzogtumb. Podobno kakor je ona oglejskega patriarha — ali podreke, kakor so dejali naši stari — označena s patriarchtumb,²² patriarhova vas pa analogno »udnji vasi« s »podreča vas«;²³ kmet pa, ki je 1426 nastanjen »am patriarchtumb«, je danes Podrečnik (pri Gornjem Gradu), dočim so ga 1453 po nemško imenovali Patriarch.²⁴ Kranjski deželnoknežji urbarji razlikujejo Zgornjo vivodino (oberes herzogtumb), v katero spadajo med drugim kraji Novo mesto, Sicherstein (Pleterje), Mehovo in Kostanjevica, od Spodnje vivodine (das niderherzogtumb), h kateri je šteti nekdanji Kranjski spadajočo, danes na Hrvaškem ležečo deželnoknežjo-vojvodsko posest onkraj Gorjancev v Žumberku. Mogoče je z njo v zvezi ime kraja Vivodina pri Metliki na hrvaški strani, ki se 1350 imenuje Viuodina, v 16. stoletju pa tudi nemško »ort genant das Herzogthumb«.²⁵

Tudi drugod je vivodina-herzogtum deželnoknežja posest vojvodova. Vasica Kravji dol (pri Kalobju na Štajerskem) leži na ozemlju vojvodske deželnoknežje posesti v kompleksu okoli Laškega in je 1447 označena z lego Kuetal in herzogtum.²⁶

Skoraj za vse kraje na Slovenskem, katerih imena so v zvezi z vojvoda oziroma s herzog, moremo torej dokazati tamošnjo posest ali pravice vojvodove kot deželnega kneza. Prišteti je semkaj tudi zgoraj omenjeni Udenboršt na Gorenjskem kot vojvodsko-deželnoknežjo posest in Udnjo vas na Dolenjskem, kjer se 1492 omenjajo turn in kmetije kot fevd cesarja in vojvode Friderika III.²⁷ Preostaja še vas z imenom Udje pri Grosupljem, ki se že 1058 imenuje Herzogenpach. Takrat kranjski deželni gospodje še niso bili vojvodi, zato moremo za tem poimenovanjem domnevati marsikaj, kar nam je danes zaradi pomanjkanja virov iz onega časa težko dognati. Mogoče je koroški vojvoda, ki mu je še v 10. stoletju kot vojvodu šla vrhovna oblast tudi nad krajino Kranjsko, imel takrat, ali pa pozneje, ko mu od začetka 11. stoletja ta vrhovna oblast ni več šla, v tem kraju posest ali pravice.

Glede imena vojvoda in od tega izvajanih krajevnih imen moremo torej ugotoviti: 1. krajevna imena te vrste na slovenskem ozemlju so obstajala in bila v navadi ter segajo po najstarejši ohranjeni omembi nazaj do srede 11. stoletja; 2. kot se da pri veliki večini primerov dognati, so v zvezi s posestjo oziroma pravicami, ki jih je imel deželni gospod, imenovan vojvoda (herzog, dux), ne more se pa trditi ali doprnesti dokaz, da so krajevna imena te vrste v zvezi s kakimi staroslovenskimi vojvodi.

²⁰ Višnjegorski urbar iz 1460, kodeks 277/1, fol. 1, v Drž. arh. v Innsbrucku. Vicedomski urbar iz 1496 v Muzejskem arhivu v Ljubljani. — Moja izvajanja v Glasniku Muzejskega društva, XVIII (1937), 41.

²¹ Muzejski arhiv v Ljubljani.

²² Notranjeavstrijska fevdna knjiga iz 1444, kodeks W 724, fol. 249, v Drž. arhivu na Dunaju. — Pleterje 1407 in dem patriarchtumb gelegen (Mitteil. des Musealvereines für Krain, XIV, 41).

²³ Podreča na Sorškem polju, rojstna vas Simona Jenka; prvič 1394 (marec 31) Patriarchs-dorf, listina v Muzejskem arhivu v Ljubljani.

²⁴ Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg, 189, 228.

²⁵ Kranjski deželnoknežji urbar iz 1437/9, kodeks 275/1, fol. 9, v Državnem arhivu v Innsbrucku. — Notranjeavstrijska fevdna knjiga iz 1444, fol. 217, kodeks W 724, v Drž. arhivu na Dunaju (Das niderherzogtumb genant und das burgstall am Ostercz). — Višnjegorski urbar iz 1460, kodeks 277/1, v Državnem arhivu v Innsbrucku. — Listina 1463 sept. 13, v Državnem arhivu na Dunaju (Jörg Wurzpüchler amtmann am obren herzogtum). — Ecclesia sancti Georgii de Viuodina, 1350 marec 25 (Smičiklas, Codex diplomaticus, XI, 588). — Monumenta Habsburgica (izdaja Jugoslovanske akademije), I, 316, 415, II, 467, 479.

²⁶ Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XIV (1901), 64.

²⁷ Listina 1492 avgust 25, v Drž. arhivu na Dunaju.

Toda kako so svoje poglavarje v statini imenovali Slovenci? Menim, da imajo tu prav oni, ki pravijo, da je bil poglavar staroslovenske dobe za Slovence knez. Obstajajo pa navzlic obravnavi tega vprašanja še zmotna naziranja, ki so potrebna razjasnitve. Zlasti je mogoče pomnožiti toponomastično gradivo, ki je v zvezi z imenom knez, oziroma temu odgovarjajočim nemškimi graf.²⁸

Sem spadajo v prvi vrsti imena krajev, ki so ohranila zgolj s knez tvorjeno obliko in niso prevedena z nemškim graf. Za nemško Štajersko jih je zbral Kelemina. Močna skupina jih je okoli Gnasa na srednjem Štajerskem, kjer je, kot se kaže, Gnas — Kneže postalo pokrajinsko ime in se je, kot mnoga pokrajinska imena drugod, obdržalo na posebno konservativen način v stari in v nemščino neprevedeni obliki (potok Gnas že 891 aqua Knesaha, trg Gnas 1229 in foro Gnaese, vas Obergnas 1308 Ober Gnaes, Gnaespruk ob ustju potoka Gnas 1306, dolina potoka Gnas 1308 das Gnaesetal, Gnasereck 1458 an dem Gnaesereck). Manjša skupina takih s knez tvorjenih krajevnih imen je okoli Trofaiacha na Zgornjem Štajerskem (Gniesendorf 1480, mogoče Gausendorf in jugozapadno od tam Gnesacher 1418/28 Gnessach).²⁹ Močna skupina takih s knez izpeljanih krajevnih imen je na zapadnem Ogrskem (Balatonkenese, Kenéz vzh. od Szombathelya).³⁰ Na Koroškem pri Možburku je vas Knasweg (ali tudi Knessweg), slovensko Knežoviče. Gnesau, slovensko Nešava, pa ne spada v to zvezo.³¹

Iz druge skupine krajevnih imen te vrste je razvidno, da ustreza slovenskemu knezu nemški graf. Naj dosednji seznam takih krajevnih imen pomnožim z novimi primeri in ob njih navedem najstarejšo v listinah sporočeno obliko, kolikor mi je bila dostopna.

Kranjsko. Knežak na Notranjskem, 1497 Grauen Prunn (postojnski urbar v Muzejskem arhivu v Ljubljani, fol. 66). — Knežija pri Litiji. Valvasor, Ehre II, 114, Kneshepot; XI, 221, Knesepot, Kneshiput; v listinah iz 15. stoletja izmenoma Grafenweg in Grafenberg, prvič 1444 oboje »hof zu Grefenberg« in »hof genant am Grafenweg« (notranjeavstr. fevdna knjiga, kodeks W 724, fol. 219, 246, 269', v Drž. arhivu na Dunaju). — Knežja Lipa na Kočevskem, 1457 Grauenlynd (kartular celjskih grofov, kodeks B 360, fol. 30', v Drž. arhivu na Dunaju). — Knežja vas pri Dobrniču na Dolenjskem, Valvasor, Ehre VIII, 737: Kneskavas; nemško Grafendorf. — Knežja njiva pri Ložu na Notranjskem, 1384 Graffenackher (Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XIX, 124).

Za vasico in vinsko gorico Knežija pri Mirni peči na Dolenjskem in za vas Knežina pri Dragatušu v Beli Krajini nimam na razpolago z graf tvorjenih oblik. Grafenfeld, slovensko Dolga vas, na Kočevskem ni izvajati od graf, marveč od priimka Krapf (1574 Khrapfenfeld, Mitteilungen des Musealvereines f. Krain, III, 163; Simonič v Glasniku Muzejskega društva, 1935, 63).

Goriško. Kneža v dolini Bače, 1322 Chinesia (Bianchi, Documenti per la storia del Friuli, I, 549), nemško Grafenbach (Rutar, Zgodovina Tolminskega, 39). — Za zaselek Knezovi v goriških Brdih ne poznam z graf tvorjene oblike.

Koroško. Kozlog v Ziljski dolini je Knež-log, nemško Grafenau (prim. Pintarjeva izvajanja v Ljublj. Zvonu, 1912, 603). — Kneža v velikovškem okraju, 1253 in valle Grauenpach (Jaksch, Monumenta hist. duc. Carinthiae, IVa, 435). — Grafendorf pri Brežah (Friesach), po letu 1139 Gnesindorf (Jaksch, III, 246). — Kneža v zgornji Ziljski dolini, 1206 Graueindorf (Jaksch, I, 303).

Štajersko. Knezdol pri Trbovljah, 1265/67 Gravenstül (Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 87). — Kmet Knez pri Solčavi je 1426

²⁸ J. Kelemina, Nekaj o Dulebih na Slovenskem, Časopis za zgodovino in narodopisje, XX (1925), 149 dalje. — Fr. Goršič, Zupani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini, prav tam, XXIV (1929), 20 dalje.

²⁹ Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark, 216. — Kelemina, 147, 152.

³⁰ El. Moór v Ungarische Jahrbücher, IX (1929), pos. odtis, 32.

³¹ Lessiak v Carinthia I, 1922, 5, 32.

Vlrich Knes am guph (Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg, 284). — Za Knežni vrh pri Blanci v Posavju nimam na razpolago starejših v listinah sporočenih oblik.

Poleg teh krajevnih imen so pa bile nedvomno v rabi s knez tvorjene in izpeljane oblike tudi za številna danes z graf tvorjena krajevna imena nemškega Štajerskega in Koroškega, ko je tamkaj še zvenela slovenska govorica.³² Pri nekaterih krajevnih imenih, ki so bila nekdanj tvorjena nedvomno s knez, je prvotno obliko izpodrinila in nad njo prevladala druga. Ne velja trditev, da Slovenec prvotnega nemškega poimenovanja za Grabštajn — Grafenstein na Koroškem ni prevedel mogoče s Knežji kamen, marveč ga le prilagodil svoji izgovarjavi, kar naj bi bilo dokaz, da mu pojem graf ni bil istoveten z od starine sporočeno predstavo o oblasti njegovega kneza.³³ Tudi koroški Grabštajn-Grafenstein je bil skraja »Kneža vas«, omenjena kot Gräüindorf že 890.³⁴ Poleg vasi so postavili grad, ki se omenja od prve polovice 12. stoletja kot castrum Gravenstaine oziroma Gravinstain. Po gradu se omenjajo ministeriali in vitezi, v vasi pa župnik in posest koroškega vojvode, vas in grad pa večkrat eno poleg drugega.³⁵ V drugi polovici 13. stoletja so pa začeli grajsko ime že prenašati tudi na vas; označba Grafendorf (= »Kneža vas«) zginje, nadomesti jo in končno prevlada grajsko ime Grafenstein.³⁶ To pa so Slovenci prevzeli v nemški obliki, podobno kot številna grajska imena, ki niso nastala v njihovi sredini, drugod na Slovenskem. Tudi današnje dialektične in stare listinske oblike kažejo, da je grajsko ime nastalo kasneje od vaškega.³⁷

Nekaj podobnega je pri gradu Kostelu ob Kolpi. Ime Grafenwart zanj, ki se pojavi prvič 1336, ni nastalo v slovenski sredini, zato se tudi med Slovenci ni udomačilo in ni bilo prevedeno s kako »Knežjo stražo« ali podobnim. Slovenci so grad imenovali slej ko prej le Kostel. Neustaljenost poimenovanja kaže, da se obe označbi, Kostel in Grafenwart, še v 15. stoletju uporabljata druga poleg druge.³⁸

S knez ali v nemščini ustrežajočim graf tvorjeno krajevno ime se more nanašati na kneze-grofe sorazmerno stare ali pa tudi mlajše dobe. Napačna bi bila trditev, da moramo v vsakem s knez tvorjenim krajevnim imenu gledati sled velike starine in njenih uredb. Nemškega graf in latinskega comes ter nemško grafschaft in latinski comitatus so imenovali Slovenci knez oziroma knežija in kneštvo še najmanj do 16. stoletja. Trubar v Regishtru iz l. 1558 (X, IV^a) imenuje celjske grofe še kneze.

Knežija (Grafenweg) pri Litiji in Knežja Lipa (Graflinden) na Kočevskem, kraja, ki se omenjata prvič v virih v 15. stoletju, imata označbo baje šele po celjskih grofih.³⁹ Grad Grafenwart-Kostel in kraj Knežja njiva (Graffenacker) pri Ložu, prvi omenjen prvič 1336, drugi 1384, imata pridevek, kot vse kaže, po grofih ortenburških.⁴⁰ Po Grafendorfu-Kneži v zgornji Ziljski dolini se imenujejo od 1206 ministeriali goriških grofov, ki imajo tamkaj svojo posest.⁴¹ Grafendorf in Grafenberg pri Hartbergu na Zgornjem Štajerskem sta poimenovana po grofih Neuburg-Pütten, ki so bili v onih krajih bogati zemljiški posestniki.⁴²

Zgoraj omenjeni Gräüindorf-»Kneža vas«, kot se je sprva imenoval današnji Grabštajn na Koroškem, je 890 naštet med »dvori, ki spadajo pod Krnski grad.«⁴³

³² Za nemško Štajersko je zbral krajevna imena te vrste Kelemina, 151 d.

³³ Takó J. Mal, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, 156.

³⁴ Hauthaler-Martin, Salzburger Urkundenbuch, II, 64; Gradivo, II, 296.

³⁵ Jaksch, I, 107, 116, 247, 288, 302, 303, 320, 389; IV, 25, 258.

³⁶ Jaksch, IVa, 365, 533, 567, 630.

³⁷ Lessiak v Carinthii I, 1922, 47, 66.

³⁸ Listina 1336 junij 24: Grauenwarth — castrum (Mittheilungen des Histor. Vereins für Steiermark, V, 231, n. 76). — Kostel in Grafenwart v 15. stol. izmenoma: 1419 (Mittheilungen des Musealvereines für Krain, XX, 184), gesloss ze Grauenwart das man auch Kostel nennet 1436 (celjske fevdne knjige, kodeks Bl. 313, fol. 72, v Državnem arhivu na Dunaju).

³⁹ Valvasor, Ehre, XI, 221. — A. Hauffen, Die deutsche Sprachinsel Gottschee, 106.

⁴⁰ Citati pri navedbi obeh krajev zgoraj str. 80.

⁴¹ Jaksch, I, 303; IV, 198, 274.

⁴² Pirchegger, Geschichte der Steiermark bis 1282, 2. izdaja, 136, 281.

⁴³ Hauthaler-Martin, Salzburger Urkundenbuch, II, 64; Gradivo za zgod. Slovencev, II, 296. — Stvarnim podatkom listine iz 890, čeprav je potvorjena, ni odrekati verodostojnosti.

Upravičeno moremo v Krnskem gradu gledati sedež slovensko-karantanskih knezov. Za temi pa so tamkaj stolovali v 9. stoletju nemški oblastniki v deželi, med katerimi so bili tudi grofje (comites).⁴⁴ Po teh ali pa po karantanskih knezih, ki so jih, ene kot druge, Nemci imenovali grofe in jih v latinskem jeziku napisane listine imenujejo comes, a so jih Slovenci imenovali kneze, je dobila »Kneža vas«-Grâuindorf« svojo označbo najkasneje v 9. stoletju. V tej in v zgoraj omenjeni aqua Knesaha iz 891 imamo najstarejšo toponomastično sled besede knez-comes-gräve.

Vse kaže, da je mnenje pravilno, ki pravi, da so Slovenci, enako kot večina drugih slovanskih narodov, imenovali v preteklosti svoje dostojanstvenike in poglavarje raznih stopenj in vrst, počenši od onih v Karantaniji v 8. in 9. stoletju, kneze. Podobno kot pri Hrvatih in Srbih je prešel naziv tudi na vaške poglavarje in kmete, kar kaže tako priimek kot hišno ime Knez. Po drugi strani pa ustreza po nemški zavladi slovenski knez latinskemu comes oziroma nemškemu graf, pa bodisi da je bil ta nemškega ali slovenskega rodu ali izvora.

Preostajajo nam še vprašanja o zvezi med knezi in Hrvati, med knezi in kosezi ter med knezi in prvimi cerkvami, ki jih je sprožil J. Kelemina v svoji že večkrat navedeni razpravi o Dulebih na Slovenskem.⁴⁵ Glede knezov in Hrvatov meni Kelemina, da so bila v pokrajinah, v katere so prišli Hrvati, kneštva reorganizirana pod vplivom novih gospodarjev. Prihod Hrvatov pomenja utrditev knežje oblasti, kar je razvidno iz tega, da se nahajajo selišča Hrvatov in knezov najčeseje skupaj. Obramba in zaščita knežjih gradov je bila naloga plemenitnikov-kosezov. Pričakovati moramo, da je obstajal knežji sedež, kjer najdemo koseze in narobe. V bližini knežjih dvorcev in gradov so nastale pogostokrat tudi prve cerkve, v čemer nam kažejo pravo sled imena kot Cerknica.

Ni zanikati obstoja več ali manj strnjenih hrvatskih naselbin na nekdanjem slovenskem ozemlju v Vzhodnih Alpah, nikakor jim pa ne moremo pripisovati onega pomena v političnem, pravnem in socialnem razvoju, kot se jim včasih pripisuje, tako tudi ne glede na odnose med Hrvati in knezi. Kako naj so bila kneštva reorganizirana pod vplivom Hrvatov in kako naj je bila obramba in zaščita knežjih gradov naloga kosezov, za to nimamo dokazov. Zgolj bližina in sosesčina nekaterih »knežjih vasi« s »hrvatskimi« in »koseškimi« ter bivanje ljudi s priimkom Knez in Hrovat v isti vasi nas še ne upravičuje do tako daljnosežnih sklepov, kot so zgoraj navedeni. Nedvomno je, da so mnoge »kneže vasi« relativno stare in da so nastale na ozemlju, ki je bilo sorazmerno zgodaj kultivirano in naseljeno. Prav na takih ozemljih, ki se štejejo med jedra prve slovenske kolonizacije v Vzhodnih Alpah, so pa mogla nastati tudi selišča zgoraj omenjenih zgodnesrednjeveških Hrvatov in kosezov, njihove naselbine, kjer koli kažejo prav tako navadno na veliko starino. Lep primer za to je okoliš z dolinami okoli Leobna in Trofaiacha na Zgornjem Štajerskem, ki je bil eden najmočnejše in najbolj zgodaj od Slovencev naseljenih predelov v Vzhodnih Alpah; tu najdemo poleg »knežih« res tudi razna »hrvatska« in »koseška« selišča. Tudi kraji in potoki z imenom, izpeljanim od cerkev, kažejo na Slovenskem na sorazmerno veliko starino, razložiti se pa dajo prav tako: v kraje, ki so bili zgodaj kultivirani in naseljeni, je posegla enako sorazmerno zgodaj cerkvena organizacija.

Po drugi strani imamo pa zelo številne »kneže vasi«, kjer daleč naokoli ni dokazanega selišča Hrvatov in kosezov oziroma po cerkvi imenovanega kraja, a seveda tudi narobe: najdemo številne »koseške« in »hrvatske« vasi ter kraje, poimenovane po cerkvi, kjer »knežih vasi« v bližini ni. Ne gre kratkomalo priimka Hrovat, tudi če ga najdemo sočasno in v istem kraju s priimkom Knez, spravljati v zvezo z zgodnesrednjeveškimi Hrvati med Slovenci. V notranjski vasi Knežak imajo po urbarju iz 1497 štirje posestniki priimek Crabat (eden med njimi je Dujam, drugi Maver);⁴⁶

⁴⁴ Grofje v Karantaniji v 9. stoletju: Gradivo za zgod. Slovencev, II, 131, 162, 183, 191, 300.

⁴⁵ Časopis za zgodovino in narodopisje, XX (1925), 149 dalje.

⁴⁶ Postojnski urbar iz 1497, fol. 66, Muzejski arhiv v Ljubljani.

napačno bi bilo pri tem misliti na zvezo med starimi knezi in Hrvati, kajti dobro nam je znano, da so se priimki tipa Hrovat v notranjskih vaseh in drugod prijeli v 15. stol. Hrvatov, ki so pribežali pred Turki in se naselili med Slovenci. Za knežji sedež v okolišu kosezov pri Zagorju ob Savi, na katerem naj bi bil knez pri večanju sedel, se navaja tudi zgoraj omenjeni Kneždol, nemški Gravenstül iz 1265/7, ki da je »knežev stol«.⁴⁷ V resnici je pa to »knežev dol«, kakor je na primer Pabstül pri Brežicah iz 1309 danes Babčki dol.⁴⁸

Zusammenfassung

Vojvoda (Herzog) und knez (Graf) in Ortsnamen. — Aus vojvoda bzw. vojvodenj sind abgeleitet die Ortsnamen Udje (erste Nennung 1058 Herzogenbach), Udnja vas (1387 Herczogdorf) und Udenboršt (1495 Hertzogenvorst), aus Herzog Hörzendorf (1087 Herzogindorf) und Hörzenbrunn in Kärnten und mehrere Herzogberge (d. i. meistens herzogliche Weinberge) in Krain, Kärnten und Steiermark. Das Dorf Veliki Kal in Unterkrain ist 1460 Hertzogenkhal, zum Unterschiede von Kal genannten Dörfern anderer Besitzer. Herzoglicher Besitz im allgemeinen ist vividina = Herzogtum. Oberes Herzogtum hiess der landesfürstliche herzogliche Besitz in Unterkrain, Unteres Herzogtum derjenige im heute kroatischen Zumberak. Auch der landesfürstliche herzogliche Besitz in der Untersteiermark heisst 1447 gelegentlich Herzogtum. Fast bei allen von vojvoda oder Herzog abgeleiteten Ortsnamen lässt sich dem Herzoge als Landesfürsten gehöriger Besitz oder lassen sich seine Rechte nachweisen. Dass die einheimischen Fürsten in Karantanien und Pannonien im 7., 8. und 9. Jahrhundert von den Slowenen vojvoda genannt wurden, lässt sich nicht erweisen. Vielmehr scheint ihr Titel — wie bei den anderen Slawen — knez (lat. comes, deutsch Graf) gewesen zu sein. Von knez bzw. Graf sind viele Ortsnamen abgeleitet. Verfasser hebt besonders diejenigen hervor, die zeigen, dass slow. knez = deutsch Graf war, zum Beispiel in Krain (Knežak — 1497 Grauen Prunn, Knežija — 1444 Grafenberg und Grafenweg, Knežja lipa — 1457 Grauenlynd, Knežja vas — Grafendorf, Knežja njiva — 1384 Graffenackher), Görz (Kneža — 1322 Chinesia), Kärnten (Kozlog — Grafenau, Kneža — 1253 Grauenpach, Grafendorf bei Friesach — nach 1139 Gnesindorf und Steiermark (Knezdol — 1265/7 Gravenstül). In Kärnten hat das ursprüngliche Grafendorf (schon 890 Gräudorf) der später entstandene Burgname Grafenstein verdrängt. Auch der Burgname Grafenwart in Krain ist späteren Ursprunges, konnte jedoch das ältere und einheimische Kostel nicht bei Seite schieben. Die mit knez-Graf gebildeten Ortsnamen können sehr alten (z. B. bei Grafendorf-Grafenstein) oder verhältnismässig jüngeren Ursprunges sein. Einige gehen erst auf die Ortenburger und Cillier Grafen zurück. Knez in Bedeutung Graf war bei den Slowenen bis ins 16. Jahrhundert im lebendigen Gebrauch. Beziehungen zwischen den alten slowenischen knezi einerseits und den frühmittelalterlichen Kroaten im Ostalpengebiete, den Edlingen und ersten Kirchen andererseits, die Kelemina feststellen zu können glaubte (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1925, 149 ff.), sind nicht erweisbar; wo solche vorhanden, lassen sie sich aus dem Siedelungsgange erklären oder sind verhältnismässig jüngeren Ursprunges.

⁴⁷ J. Kelemina v Časopisu za zgod. in narodopisje, XX, 151 in v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo, 1933, 65.

⁴⁸ M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, I, 74, 114.

VALVASORJEVO POROČILO O ŽUPANSKIH SODIŠČIH

Dr. Sergij Vilfan

Eden najvažnejših virov za spoznavanje starega ljudskega sodstva na Kranjskem je Valvasorjevo 10. poglavje IX. knjige, naslovljeno »Von der vormaligen Land-Rechts-Ordnung in der Windischen March und in Histerreich¹«. Valvasor opisuje v tem poglavju postopanje nekdanjih županskih sodišč v Slovenski marki in Istri, pri katerih se je glasovanje o sodbi vršilo s pomočjo »lesenega zapisnika« (rovaša — »Rabisch«). Obenem graja krivičnost tega načina glasovanja, pri katerem predsedujoči lahko vpliva na odločitev prisednikov. Ti čudni pravosodci, pravi Valvasor, tudi niso hoteli priznati ljubljanskega ograjnega sodišča (Landschranngericht), dokler ni cesar Maksimilijan temu sodišču podvrget Slovenske marke, kralj Ferdinand pa Istre.

I.

Literatura se je že ponovno bavila s tem virom, iz katerega je črpala zlasti dva važna podatka: glasovanje na rovaš in odpravo županskih sodišč ob prehodu iz srednjega v novi vek. A. Dimitz² meni, da so samostojna ograjna sodišča, ki so bila Slovenski marki z Metliko in Istri zagotovljena s privilegijem iz l. 1374, ostanki prastarih županskih sodišč; na podlagi Valvasorjevih podatkov opisuje postopanje z rovašem ter omenja podrediva imenovanih dežel ljubljanskemu ograjnemu sodišču.

Z Valvasorjevim poročilom sta se bavila tudi J. Babnik³ in zlasti J. Gruden⁴, ki povzema po Valvasorju, »da je cesar Maksimilijan I. podvrget županska sodišča v Slovenski Krajini deželnemu sodišču v Ljubljani kot višji instanci in da je isto storil cesar Ferdinand I. glede županskih sodišč v Istri«. — Pod naslovom »Valvasor in slovenska ljudska sodišča« se bavi M. Dolenc⁵ sicer samo z vprašanjem, zakaj Valvasor ne obravnava vinogorskih pravnih; mimogrede pa se dotakne tudi poročila o lesenih zapisnikih.

Brez točne navedbe vira omenjata odpravo županskih sodišč M. Koch⁶ in E. Planer⁷, ki stavljata ukrep Ferdinanda I. v l. 1525.

Z vprašanjem županskih sodišč se izčrpneje bavi J. Kelemina⁸, ki pravilno prihaja do zaključka, da »si iz Valvasorja ne moremo ustvariti pravi slike o stvari«. Vprašuje se tudi, s katero odločbo je Ferdinand I. l. 1525 odpravil istrska županska

¹ J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, 1689, IX, str. 95.

² A. Dimitz, Das Landschranngericht in Laibach. Mittheilungen der jur. Gesellschaft, II., (1865) str. 234 in pos. odtis str. 6.

³ J. Babnik, Sledovi slovenskega prava, LMS 1882/3, str. 75.

⁴ J. Gruden, Slovenski župani v preteklosti. Ljubljana 1916, str. 43.

⁵ M. Dolenc, Valvasor in slovenska ljudska sodišča, GMDS IX, 1928, str. 98 ss.

⁶ M. Koch, Chronologische Geschichte Österreichs von der Urzeit bis zum Tode Kaiser Karls VI (Innsbruck 1846). — Nanj opozarja že Gruden, l. c.

⁷ E. Planer, Recht und Richter in den innerösterr. Landen Steiermark, Kärnten u. Krain (Graz 1911), str. 21, 70.

⁸ J. Kelemina, Staroslovenske pravde, GMDS XVI, 1935, str. 34 ss, zlasti 46.

sodišča, vendar take odločbe v Kronesovi⁹ zbirki patentov Maksimilijana in Ferdinanda I. ne more zaslediti.

Po tem ugibanju o pomenu Valvasorjevega poročila nam more pripomoči do jasnosti le poznavanje virov, ki je iz njih Valvasor črpal.

II.

Kranjski stanovski arhiv v Ljubljani hrani pod staro fascikulaturo 207 instrukcije kranjskih deželnih stanov odposlancem na skupni zbor v Gradcu: ljubljanskemu škofu Krištofu Rauberju, nadalje Krištofu Kreigu, Janezu Črnomeljškemu, Juriju z Brda (Jorg von Egkh), Janezu Pichlerju, Andreju Lambergu, ljubljanskemu županu Viljemu Praunspergerju ter radovljiškemu meščanu Antonu Kuchlu. Listina je datirana z dnem 6. novembrom 1528 in velja za zbor v Gradcu, ki naj bi se začel 1. decembra. Navodila odposlancem so razdeljena na dva dela: prvi del se nanaša na vojaške zadeve, drugi pa obsega deželne pritožbe (gravamina). Ena teh pritožb se glasi takole:

Pritožba 1528:

Ain landschafft haben k[uniglicher] m[aiestät] mermaln mit grosser beschwörung anzeigt, das sich die von Isterich in der landschranen in Crain zu recht zwsteen sezen, das sy auch gemains lannds geschwornen weyspotn wan ainer behabt nach ordnung der schranken vnnd wie der lanndspraak ist nit spannen welln lassen. Wo er aber spännt, wan er verreyt so ziehn sy dieselben guetter widerumben ein vnnd bringen die armenleut so gespannt mit schwarer straf vnnd fannkhnus dar zue, das sy wie vor der spanung mit raichung der zins vnd in ander weg gehorsam sein, dardurch nit allain das gericht vnnd beyszyer, sonnder die k[unigliche] m[aiestät] der die obrigkait vnd gerichtszwang zwgeherig, veracht wirdt.

Nun mochten die von Isterich vermaynen sy wärn dar für gefreyt in der lanndschrannen zwrecht steen vnnd hetten ain aigne schranken.

Daentgegen zaygen ain ersame lanndschaft an, das beweylich sey, das vor die von Isterich in der lanndschrannen in Crain zw recht gestannden sein vnnd wo ainer gleich guet spruch vnnd fordrung zw ainem von Isterich hat, mueß ainer derselben

Valvasor:

(Da olajšamo primerjavo, navajamo vzporedno Valvasorjevo poročilo po nekoliko spremenjenem vrstnem redu, označenem z navedbo vrstic. — Zaradi preglednosti smo oba vira razdelili na odstavke in ustrezajoča si mesta podčrtali.)

(v. 50-54) Diese wunderliche Rechtssprecher wollten auch das Schranken-Gericht in Crain keines Weges erkennen, noch dessen Erkenntnissen oder wider sie abgeführten Ansätzen oder Spannungen Gehorsam leisten.

(v. 37-49) Also musste derjenige Theil, welcher dem Suppan nicht sowol als wie Gegentheil befohlen war, wann seine Anforderung und Spruch zu Jemanden von Histerreich oder der Windischen March gleich noch so klar und richtig, dennoch seines Rechts nach dieser Schranken-Ordnung (oder Gerichts-Anstalt) entbehren und dem Bauren-Urtheil, so auf den Rabisch

⁹ »Krones, Die landesfürstlichen und landschaftlichen Patente Maximilians I. und Ferdinands I., 1493—1564. (Beitr. zur Kunde steir. Geschichtsquellen, 18, 117—46; 19, 3—73.) V Handb. der. Gesch. Öst. (III, 39) omenja Krones, da se v vladarskih aktih Ferdinanda I. v letih 1522—6 često govori o »suppanen« po Kranjskem.« Citirano po Kelemini, I. c.

gerechtigkayt emperren. Wan es seyn yezo nit souil edlleut in Isterrich das ein recht mit inen besezt mocht werden

vor den paurn vnnd supleutn so die vrtl an ainen robasch schneyden. Ist ainem yeden nit gemaint bey solher vnordenlichen rechtuertigung zwrechten, wan die paurn oder armenleut derselben ennden halten die ordnung wan sy vrtayln wellen so helt der supan oder der so den gericht stab in der henndt hat den beysyzer zwen weg für, aus denselben zwayen wegen nemen sy ain falln darauf vnnd vrtaylln.

So dan scheneydt derselb so den gerichtstab in der hennt hat aines yeden wall vnnd vrtayl auf ain robasch welche parthey mer wal oder stimb hat, die hat das vrtl behabt.

Dapey mugen k[unigliche] m[aiestä]t abnemen. Wils der supan oder verordnet richter thuen, welcher parthey er gunstig, der *streicht* er ir sach, desterpas herfür damit die beysyzer darauf falln vnnd derselben parthey ir stimb geben.

Damit aber das recht gefürdert vnnd ainem yeden veruolg was ime götlich zwgehört, dan wo gleich ain ersame lanndschaft in Crain der Windischenmarch Mettling Isterrich vnd Carst trewlich zwsamen sezen, ist yezo in den leuffen gross von notten vnnd die landschranken wirdt dardurch dester volkhomner besezt vnnd das recht gefürdert. Demnach k[unigliche] m[aiestä]t vnndterthanig zwpitten, mit dennen von Isterrich ernstlich zuuerschaffen das sy auf yr k[uniglicher] m[aiestä]t wolgefalln

geschnitten worden, sich unterwerffen; weil derer Orten nicht so viel Edelleute vorhanden waren, mit welchen ein Gericht hette besetzt werden mögen.

(v. 10-17) ...so hielt der Suppan (das ist der Schultheis) oder ein Andrer, der den Gerichts-Stab führte, seinen Beysitzern auf Klage und Antwort zween Wege vor; aus welchen zweyerley Wegen Jedweder nach seinem Geduncken einen erwählte und ein Jeder seiner Meynung nach darauf votirte.

(v. 18-26) Derjenige aber, welcher den Gerichts-Stab hielt, schnitte eines Jedweden Votum oder Stimme auf einen Rabisch; denn das war das Protocoll, welchem man den Process einverleibte. Welche Parthey nun auf diesem höltzernem Protocoll die meiste Wahlen (oder Stimmen) hatte, die erhielt das Recht und den Sieg ohne weiteres appelliren.

(v. 27-36) Hieraus erfolgte, dass Mancher an seinen Rechten häßlich verkürzt wurde. Denn welchem Theil der Suppan oder angesetzte Richter am gewognesten war, desselben Sache wusste er seinen Beysitzern in denen vorgeschlagenen zweyen Wegen desto besser hervorstreichen. Darnach nahmen alsdann die Beysitzer ihre Maß und Absehn, und urtheilten mehr nach Gunst weder nach der Gerechtigkeit.

in der lanndschranken in Crain recht nemben vnd geben, doch innen an iren freyhaiten vnuergriffen vnd onschaden. Die aus der Windischenmarch haben wol so guet freyhait als die von Isterich. Dieweyl sy aber khayser Maximilian mangl halben der bey syzer zu der landschranken in Crain innen an iren freyhaiten vnuergriffen verordnet, seyn sy solchen gebot gehorsam, nemben vnd geben wie annder recht in der landschranken damit wird das recht niemants gespert.

(v. 55-65) ...biß endlich auf der Landschafft in Crain derentwillen angebrachte mehrmalige Beschwerden, die in der Windischen March, durch Keyser Maximilian, die in Isterreich aber Ferdinand den Ersten, König in Ungarn und Böhmen und Ertz-Hertzogen in Österreich, aus Mangel der Bey-sitzer, zu der Schranken in Crain verordnet und selbigem Gerichts-Zwange incorporirt worden. Dabey es also biß noch beständig verbleibt.

K temu členu je registrator pripisal sledečo pripombo: »Diser beschwärrartiel ist volgenndts anno 1530 in der Linnzerischen handlung so im Cassten F sub N 64 zufünden, widerrumben repetirt vnd auch resoluirt worden.«

V resnici je med akti skupnega zbora v Linzu (Stanovski arhiv — Landesverteidigung) vložena nova deželna pritožba kranjskih stanov približno z dne 13. januarja 1530. Člen te pritožbe, ki se nanaša na podsodnost istrskih deželanov, se dobesedno ujema s pritožbo iz leta 1528.

Originalna resolucija tem aktom ni priložena, pač pa nahajamo med akti linškega zbora (1530) pod staro fascikulaturo 94 nedatiran rokopis, naslovljen: »K. Mt. anntwort ainer lanndschafft in Crain ausschuss fürpracht artigkl mit dem alphabeth gezeichnet.« Ne gre torej za prepis rešitve, marveč za pregled raznih rešitev, ki si ga je nekdo sestavil zaradi lažjega poslovanja. Točka pod črko »O« nam pove, kako je vladar odgovoril na zahtevo kranjskih stanov, naj se Istra podredi podsodnosti ljubljanskega ograjnega sodišča:

»Auff negsten landtag so gehalten wirdet will die k[unigliche] m[aiestät] mit den Yssterreichischen ernstlich handln lassen das sy irer m[aiestät] zwgefallen bewilligen in der landschranken in dem land zw Crain zwrechtzusteem, der zuversicht sy werden sich solches nit widern vnd derhalben derselben regierung in Österreich sonnderlich schreiben darauf bedacht zwsein das es also mit den Ysterreichern gehandelt werde.«

V aktih deželnega zbora tistih let nisem mogel ugotoviti, kako so pogajanja o tem vprašanju nadalje potekala. Pač pa vemo, da se je prav v tistem času izvršila popolna pravna priključitev avstrijskega dela Istre h Kranjski, ki je ob koncu 16. stoletja dobila formalni izraz tudi v tem, da je vladar potrdil privilegije Kranjske, Slovenske marke z Metliko in Istre z eno samo listino.

III.

Kolikor moremo posneti iz listinskih virov, so se torej dogodki vrstili takole:

Slovenska marka z Metliko ter Istra sta imeli po privilegiju vojvode Albrehta IV. Goriškega iz l. 1365¹⁰ svoja lastna sodišča. Prav izrecno je deželanom (»vitezom in oprodam«) teh dežel zagotovil neodvisnost od ljubljanskega ograjnega sodišča Habsburžan Albreht III, l. 1374.¹¹ To kaže, da so kranjski deželni stanovi že tedaj skušali

¹⁰ Privilegija Albrehta IV. z dne 29. aprila 1365 sta vsebovana v kranjskem deželnem ročinu (Tisk 1687 na str. 13 ss za Slovensko marko in Metliko, str. 18 ss za Istro).

¹¹ Potrditve iz l. 1374 omenja zlasti Levec, Die Krainischen Landhandfesten, odtis iz Mitt. d. Instituts für österr. Geschichtsforschung XIX, 1898, str. 58 (»ist das yman under in ichts mit dem rechten in der landschrann ze Laibach anbehabt wër, daz des genczleich absey und demselben zu chainen schaden komen in dhainen weg, wan wir maynen, daz si ze recht sten in der Metlik oder auf der Marich und bey den rechten beleiben sullen alz si die von alter herpracht habent auzgenomen den, die sich verpindent, hinder den hauptman ze Krain, dieselben suln tun nach irr brif sag«).

pritegniti kraje, ki so jih Habsburžani na jugu in zapadu na novo pridobili, pod pristojnost ljubljanskega ogradnega sodišča. Vendar so se privilegirani stanovi Slovenske marke, Metlike in Istre dolgo časa uspešno upirali takim poskusom, dokler ni zahtevam kranjskih stanov ustregel cesar Maksimilijan, ki je podredil Slovensko marko ljubljanskemu ogradnemu sodišču »zaradi pomanjkanja prisednikov«. Istrski deželani pa so se še nekaj desetletij upirali taki podreditvi in se niso hoteli udeleževati zasedanj ljubljanskega ogradnega sodišča ne kot prisedniki ne kot stranke, ter so tudi z dejansko silo preprečevali, da bi se zoper nje izrečene sodbe ljubljanskega ogradnega sodišča mogle prisilno izvršiti. Ker za lastno ogradno sodišče niso imeli dovolj prisednikov, so se istrski deželani — kot navajajo naši viri — rajši dali tožiti pred domačimi županskimi sodišči, kot pa da bi se podvrgli ljubljanskemu ogradnemu sodišču.

Kranjske deželane pa je najbolj bodlo prav to, da so jih v pravnih protih kakemu istrskemu deželanu sodila županska sodišča; od tod njihova nenaklonjenost »lesenim zapisnikom«, ki jo je prevzel in gostobesedno razpredel Valvasor. Zato so kranjski stanovi že pred letom 1528 ponovno prosili vladarja, naj podredi istrske deželane ljubljanskemu ogradnemu sodišču (listine, ki jih omenja Krones iz let 1522—1526?). Kako jim je Ferdinand na te prošnje odgovarjal, nam ni znano; pač pa vemo, da je l. 1530 obljubil svoje posredovanje pri istrskih deželanih. Sam pa o stvari ni odločil, kar je popolnoma v skladu z bistvom stanovsko-dualistične monarhije, v kateri veljajo stanovski privilegiji kot neizpremenljivo pravo. (Značilen je predlog kranjskih stanov, naj se Istra podvrže ljubljanskemu ogradnemu sodišču nekvarno za istrske svoboščine. To je papirnata klavzula, s katero naj bi se veljava svoboščin formalno vzdržala, čeprav bi se dejansko ukinila.) — Točnih podatkov, kdaj in na kak način se je izvedla podreditev istrskih deželanov ljubljanskemu ogradnemu sodišču, nimamo; gotovo pa je, da je bila izvršena sredi 16. stoletja.

IV.

Primerjava zgoraj ponatisnjene listinskega vira z Valvasorjevim poročilom (gl. zgoraj pod II.) nam daje odgovor na vprašanje, odkod je Valvasor črpal svoje znanje o tej stvari; soglasje njegovega opisa z virom, ki ga priobčujemo, je tako očitno, da o tem ne more biti nobenega dvoma. Zanimajo pa nas še nekatere važnejše razlike med Valvasorjem in njegovim virom.

Temeljna razlika je v tem, da je Valvasor zabilagel zgodovinski okvir svojih poročil — podreditev istrskih deželanov ljubljanskemu ogradnemu sodišču. Njegov vir opisuje županska sodišča v zvezi s pristojnostjo za sodstvo plemičev, Valvasor pa je prenesel poudarek na županska sodišča in omenja ogradno sodišče le bolj mimogrede in na tak način, da si ne pridemo na jasno, kakšno zvezo ima z županskim sodstvom; od tod izvira velik del nejasnosti v literaturi.

Nadalje opazimo, da govori vir dosledno le o istrskih županskih sodiščih, Slovensko marko pa omenja le za zgled, kako je Maksimilijan izvedel podreditev tamkajšnjih deželanov ljubljanskemu ogradnemu sodišču. Valvasor pa posplošnjuje poročilo o županskih sodiščih tudi na Slovensko marko. Njegovi viri — kolikor so nam znani — ga k temu ne upravičujejo; tudi ni verjetno, da bi bil Valvasor to storil na podlagi kakih drugih virov. Vse kaže, da ga je k posplošnjevanju zavedlo dejstvo, da viri omenjajo Slovensko marko, čeprav v drugačni zvezi. — Za enkrat torej Valvasorjevi viri ne opravičujejo trditve, da je bilo župansko sodstvo ohranjeno v Slovenski marki še do 16. stoletja. — S tem ne izključujemo, da bi se to sodstvo moglo dokazati z drugimi viri.

Slednjič je Valvasor dopolnil nam znane vire tudi s podatki o dokončni podreditvi Istre ljubljanskemu ogradnemu sodišču po kralju Ferdinandu. Pritožbi iz let 1528 in 1530 ta ukrep šele zahtevata, torej iz njih ne moremo o tem ničesar sklepati. Nejasno ostane, ali temelji Valvasorjeva trditev, da je Ferdinand tej zahtevi ustregel na zgoraj citiranem ekscerptu resolucij iz l. 1530 (ki pa ne govori o tej podreditvi kot o dokončnem dejanju), ali pa ima ta trditev svojo oporo v drugih virih.

V.

Dimitz je bil edini, ki se je ob razlagi Valvasorjevega poročila približal resnici. Ostala literatura pa se je pri razlaganju nejasnih mest v Valvasorju le še bolj oddaljila od resnice, predvsem zato, ker ni upoštevala, da je ograjno sodišče izrazito plemiško sodišče. Tako so nastale trditve o podreditvi županskih sodišč ljubljanskemu ograjnemu sodišču kot višji instanci, trditev o odpravi županskih sodišč in podobne netočnosti. Ker izvirajo naši viri iz l. 1528 in 1530, tudi ne bo držalo mnenje, da je Ferdinand »ukinil« županska sodišča l. 1525. Na podlagi virov bomo morali vsa ta mnenja, ki so se doslej vzdrževala v naši zgodovinski literaturi, opustiti. Nasprotno ne moremo trditi, da bi nas Valvasorjevi viri upravičevali, govoriti o obstoju županskih sodišč v Slovenski marki v 16. stoletju. Tudi ni pravilno, če govorimo o ukinitvi županskih sodišč ali o njihovi podreditvi ograjnemu sodišču. Viri nam povedo le, da so še v 16. stol. poslovala v Istri županska sodišča in to celo za plemiče, ter da so v teku 16. stol. ti plemiči prešli pod pristojnost ljubljanskega ograjnega sodišča.

Zusammenfassung

Valvasors Bericht über die Suppanengerichte in der Windischen Mark und in Istrien

Im vorliegenden Aufsatz veröffentlicht und bespricht der Verfasser die Quellen, aus welchen Valvasor die geschichtlichen Grundlagen seines bekannten Kapitels »Von der vormaligen Landrechtsordnung in der Windischen March und in Histerreich« (IX. Buch, X. Kap.) schöpfte. An Hand der im obigen Artikel unter II. verglichenen Texte wird festgestellt, daß Valvasor seine Angaben zweien gleichlautenden Landesbeschwerden (vom Jahre 1528 bzw. 1530, die sich im krainischen ständischen Archive befinden) entnommen hat. Er hat diese Schriftstücke nicht nur gekannt, sondern teilweise sogar fast wörtlich übernommen.

Valvasors Vorlagen waren als Landesgravamina von den krainischen Landständen dazu bestimmt, vom König Ferdinand die Unterwerfung der istrischen Landleute dem Laibacher Schranngericht zu erreichen; Valvasor hat seinen Bericht aus diesem geschichtlichen Rahmen gehoben und ihn dadurch ins Unklare gebracht.

Auf Grundlage der im obigen Texte abgedruckten Quellen sind wir berechtigt festzustellen: es handelt sich weder um Aufhebung der istrischen Suppanengerichte als solcher noch um die Unterwerfung derselben der Laibacher Landschranne, sondern lediglich um die Gerichtszuständigkeit der istrischen Landleute, die sich mit Berufung auf ihre alten Freiheiten (1365 und insbesondere 1374) nicht dem letztgenannten Gerichte unterwerfen wollten, sondern ausschliesslich die Zuständigkeit der einheimischen Suppanengerichte anerkannten, falls sie von krainischen Landleuten geklagt wurden. — Die endgültige Unterwerfung der istrischen Landleute der Laibacher Landschranne fand nicht, wie Koch und Planer angeben, im Jahre 1525 statt, da die krainischen Stände sie noch im Jahre 1530 verlangten. König Ferdinand aber versprach darauf im Ausschußlandtage in Linz (1530) seine Vermittlung bei den istrischen Landleuten.

Valvasors Quellen sprechen ausdrücklich nur von den Suppanengerichten in Istrien. Die Windische Mark wird nur als gutes Beispiel hingestellt, da die dortigen Landleute schon seit Maximilian die Zuständigkeit der Laibacher Landschranne anerkannten. Wie es heute scheint, hat diese Erwähnung Valvasor verführt, den Bericht über die Suppanengerichte auch auf letzteres Gebiet zu verallgemeinern, obwohl ihn seine Quellen — wenigstens soweit sie uns hiemit bekannt geworden sind — hierzu nicht berechtigen.

HERBERSTEINOVİ KANONİKATI

Modest Golia

Koliko kanonikatov in katere je imel grof Janez Karel Herberstein, preden je bil l. 1769 imenovan za koadjutorja ljubljanskega škofa Petazzija? Koroško deželno glavarstvo mu je, ko je še živel, vtaknilo v naslov dva kanonikata (Passau, Salzburg),¹ J. Benkovič mu prisojila dva (Freising, Osnabrück),² F. Kidrič govori tudi o dveh (Trident, Freising).³ Ko bi bili vsi ti podatki resnični, bi bil imel kar pet kanonikatov, a v resnici je imel — samo enega.

Vzrok tej zmedi je deloma nepazljivost, deloma pa mnogi Herbersteini, ki so v istem času imeli različne cerkvene službe, a slične priimke, kakor bomo videli pozneje. Zato je namen pričujočega poročila, prikazati Herbersteinova prizadevanja za kanonikate ter pojasniti vzroke, ki so dovedli do zmot o Herbersteinovih kanonikatih. Govorili bomo torej 1. o brezuspešni prošnji dvaindvajsetletnega Herbersteina za ljubljanski kanonikat; 2. o njegovem tridentskem kanonikatu in končno 3. o vzrokih pogostnih pomot glede njegovih cerkvenih služb.

1. Grof Janez Karel Herberstein je nastopil prvič kot kandidat za kanonikat ob imenovanju ljubljanskega stolnega dekana Leopolda Jožefa Hanibala grofa Petaza⁴ za tržaškega škofa. Njegovo mesto je bilo s tem izpraznjeno in zato razpisano. Sprva se je zanj potegovalo 12 prosilcev. Pet jih je še pred zaključkom razpisa odstopilo in ostali so: grof Janez Karel Herberstein; baron Janez Ferdinand Mayhaus, župnik v Sv. Križu na Štajerskem; duhovnik Janez pl. Maiti; Jožef Bosizio pl. Thurnberg in Jungeneč; doktor bogoslovja, pravi svetnik škofije v Košicah in župnik v Mosbrunnu baron Rudolf Gotfrid Pillichgrätz ter kuratni beneficiat Maks Danijel Gall baron Gallenstein. Ker je kanonikat, ki je zvezan s stolnim dekanatom, Friderikove ustanove, je izbiral kandidate izmed prosilcev ljubljanski škof Schratenbach in je dal vladi dne 18. marca 1741 v ternopredlog na prvem mestu grofa Janeza Karla Herbersteina, na drugem barona Rudolfa Gotfrida Pillichgräza in na tretjem Jožefa Bosizio pl. Thurnberga in Jungenečga.

Navzlic temu, da klerik, ki še ni prejel mašniškega posvečenja, tedaj v cerkveni službi ni bila posebna redkost, je škof Schratenbach menil, da je potrebno utemeljiti svojo izbiro, ko je izmed prosilcev izbral najbrž edinega neduhovnika in ga postavil na prvo mesto. Svoje postopanje je upravičeval s tem, da je mlademu Herbersteinu treba zagotoviti primerno preskrbo, ker ni po svojem očetu veliko podedoval. Pa tudi zaradi očetovih zaslug, ki si jih je stekel kot štajerski deželni glavar, bi mladi klerik zaslužil zaproseno mesto. Do tedaj si je moral že sam služiti kruh s tem, da se je uvrstil med paže nadškofovskega dvora v Salzburgu. Vendar pa mu ta služba ni nalagala preveč obveznosti, saj je mogel poleg nje še študirati bogoslovje na salzburški bogoslovni visoki šoli, ki ga pa za časa prošnje še ni končal. Navzlic temu dejstvu pa škof Schratenbach ni videl nobene ovire in je v omenjenem predlogu zatrjeval, da zaradi tega ne bo

¹ Ljublj. škof. arhiv B-38 ex 1774 (5. aprila).

² IMK VIII (1898), 71.

³ SBL I, 303.

⁴ Tudi Petazzi, gl. Kidričev članek SBL II, 319.

cerkvena služba v Ljubljani popolnoma nič trpela.⁵ Škofovo zagotovilo pa ni rodilo zelenega uspeha in Janez Karel Herberstein ni prodril.

2. Ko je mladi klerik uvidel, da brez mašniškega posvečenja ne uspe, je začel nanj misliti. Kje in natančno kdaj je bil posvečen, ostane za zdaj še odprto vprašanje. Zapisniki graške škofije o posvečenjih tistih let manjkajo, iz Salzburga pa ni mogoče dobiti obvestila. Ostane le ena priča Herbersteinovega posvečenja, edini Herbersteinov akt v graškem škofijskem arhivu. V njem je mladi Herberstein lastno-ročno napisal izjavo, da se je odločil stopiti v duhovski stan in sprejeti svete redove ter zato v smislu veljavnih pravnih določb in tridentskega cerkvenega zbora polaga za naslov duhovniške oskrbe 3000 goldinarjev.⁶

Še preden pa je mogel izvršiti svoj sklep, se je pojavila nova ugodna prilika. V Tridentu je umrl kanonik in tridentski pomožni škof Janez Mihael Venceslav grof Spaur. Čeprav je bil mladi Herberstein šele diakon, je pri natečaju poskusil srečo, ki ga tokrat ni varala, čeprav je bila podelitev zvezana z raznimi težkočami. Podelitev tega mesta je bila pridržana sveti stolici, ker je umrl grof Spaur meseca marca. Ta in še pet drugih mesecev je bilo namreč po pogodbi med papežem Nikolajem V. (1447—1455) in nemško državo pridržanih sveti stolici tako, da vsako cerkveno službo, ki bi bila v teh mesecih izpraznjena tudi izven cerkvene države, podeli neposredno sveta stolica.⁷ Zato je Herberstein moral prositi v Rim.

Uspeh ni izostal. Že 23. aprila leta 1743 je bilo izdelanih v Rimu troje pisem, eno za Herbersteina, drugi dve pa za referendarja obeh signatur Jožefa Thunna in tridentskega kanonika grofa Karla Trappa, ki je bil določen za apostolskega izvršilca tega odloka. V prvem pismu, naslovljenem na Herbersteina, sta izrečena dva pogoja, pod katerima se mu podeli kanonikat, in sicer, da se mora dati vanj uvesti v dveh mesecih po tem odloku sam ali pa po pooblaščenju, rezidirati pa mora brezpogojno začeti v treh letih od podelitve. V nasprotnem slučaju izgubi prebendo.⁸

Pismi na referendarja Thunna in kanonika Trappa skoraj dobesedno soglašata ter se naslovnikoma naroča, naj odlok izvršita kolegialno, posamič ali pa tudi po pooblaščenju.⁹ Naglica papeških uradov je tudi Herbersteina vzpodbudila, da si je urno poiskal pooblaščenca v tridentskem meščanu, duhovniku Valentinu Zambaitiju, ki se je pobrigal za potrebne listine pri notarju Jakobu Antonu Avguštinu Bettiniju.¹⁰

Papeške listine so prispele v Trident že 8. maja in apostolski izvršilec kanonik Trapp je o tem obvestil kapitelj.¹¹ Herbersteinov pooblaščenec Zambaiti se mu je nekaj dni nato predstavil in predložil svoje poverilnice in zadevne papeške listine, ki jih je dal Trapp overoviti po notarju Janezu Ubaldu de Nigris. Mesec nato, 6. junija, se je na povabilo apostolskega izvršilca kanonika Trappa zbral kapitelj, da sprejme medse novega člana. Navzoči so bili: kapiteljski dekan Jernej Anton Cassi in kanoniki grof Hieronim Buccelleni, vitez Jožef Andrej Malfattis, grof Janez Wolkenstain, vitez Franc Anton Ceschi de Sancta Cruce, grof Franc Feliks Albertis, grof Karel Trapp, vitez Peter Ksaver Trentini in grof Jernej Bortolazzi.¹² Vpričo njih so bilo prebrana papeška pisma in Herbersteinov pooblaščenec Valentin Zambaiti je bil namesto svojega pooblastitelja umeščen. Taksa za umeščenje je znašala 25 zlatih dukatov.¹³ Ker je tridentski kapitelj štel dvanajst mest, je prišel Herberstein na deseto. Nato je kapitelj imenoval drugega najmlajšega kanonika Bortolazzija za upravitelja njegove prebende do Herbersteinovega prihoda v Trident.¹⁴

⁵ Ljublj. kap. arhiv, fsc. 15, E 2.

⁶ Seckauer Diözesanarchiv, 28. VII. 1742.

⁷ Pismo Benedikta XIV. dne nono Kal. Mai (23. aprila) 1743 v tridentskih Acta Capitularia Nr. 83.

⁸ Vložek pisem v tridentskih Acta Capitularia Nr. 83.

⁹ Istotam.

¹⁰ Romae, vigesima sexta Aprilis 1743, vložek v tridentinskih Acta Capitularia Nr. 83.

¹¹ Vložek istotam.

¹² Trid. Acta Capitularia Nr. 83, pag. 64 recto.

¹³ Istotam pag. 64 verso.

¹⁴ Istotam pag. 65 verso.

Čeprav je imel novi kanonik tri leta časa, da osebno nastopi svoje mesto, ga je vendar nastopil že isto leto. Zato smemo sklepati, da je bilo leto 1743 tudi leto njegovega posvečenja. Kakor je razvidno iz kapitelskih aktov, je bil navzoč pri raznih investiturah in kapitelskih sejah od leta 1743 vključno pa do svojega imenovanja za ljubljanskega pomožnega škofa 1769. Posebnih služb v kapitlju ni imel. Edino omembe vredno je njegovo imenovanje za substituta kapitelskega dekana grofa Ceschija de Sancta Cruce v letu 1761.¹⁵ Toliko je znanega o Herbersteinovih kanonikatih.

3. Preostane pa še zanimivo vprašanje, omenjeno v začetku tega poročila, kako je prišlo do tega, da so škofu Herbersteinu pridevali toliko kanonikatov. Niso se motili le J. Benkovič in sodobniki, marveč je ta napaka zašla celo v delo dr. H. L. Kricka: 212 Stammtafeln, Berlin 1942, kjer pravi pod številko 57 pri imenu Janeza Karla Herbersteina, da je imel poleg tridentskega kanonikata še kanonikata v Freisingu in Osnabrücku.

Zmote so nastale predvsem iz tega, ker je rod grofov Herbersteinov izredno razčlenjen. Krick našteva tri veje, ki so zrastle iz starega debla: štajerska, dunajska in šlezjska veja. Vsaka izmed vej je bila zelo številna, saj je Janez Karel imel dvajset bratov in sestra, slični priimki so še zavozljali preglednost in do zmote ni bilo daleč. Že za škofovanja Janeza Karla sta bila poleg njega še dva druga Herbersteina avstrijska škofa, in sicer brata iz dunajske veje: Ernest Leopold Janez Nep., naslovni eucarpjski škof in passauski oficial na Dunaju ter leta 1785 prvi škof v Linzu, ki je umrl 1788, ter njegov brat teatinec Anton Janez Nep., ki je bil tržaški škof od l. 1760 do svoje smrti 1774.

Mnogo bolj pa je zamotano vprašanje o Herbersteinskih kanonikih. Najlaže bomo sledili, če premotimo imetnike kanonikatov po v pošteveh prihajajočih kanonikatih. 1. V Tridentu je bil po Kricku le poznejši ljubljanski škof Janez Karel od leta 1743, kakor smo že videli. 2. V Osnabrücku sta bila ob koncu 18. stoletja po istem avtorju kanonika Janez Karel, poznejši ljubljanski škof iz štajerske veje, ter Karel Jožef, nečak bratov-škofov, iz dunajske veje in rojen na Dunaju 1763. Natančnejših podatkov o njunem ustoličenju pa pri Kricku ni najti. 3. V Passauu sta bila v 17. stoletju kanonika: l. 1609 Janez Jurij iz štajerske veje, umrl kot imenovani škof v Regensburgu 1663, in poznejši ljubljanski škof Žiga Kristof iz starega rodu, ustoličen 1661 in umrl 1711. V 18. stol. pa je imel v passauskem kapitlju veliko besedo že omenjeni Ernest Leopold Janez Nep. iz dunajske veje, ki je postal 1755 kanonik, 1766 eucarpjski naslovni škof in passauski oficial na Dunaju ter umrl kot linški škof 1788. V Freisingu so bili po Kricku v 18. stoletju kanoniki kar štirje Herbersteini, in sicer: Janez Karel, poznejši ljubljanski škof, brez letnice ustoličenja; Ernest Leopold Janez Nep., poznejši linški škof, ustoličen 1747; njegova dva nečaka Jožef Anton, ki je bil kanonik od 1775 do 1781, ko se je odpovedal na korist svojemu bratu Karlu Jožefu, ki je umrl v Münchenu 1837. 5. Salzburški stolni kapitelj pa je imel le enega Herbersteina, in sicer zadnje imenovanega nečaka linškega škofa Karla Jožefa od leta 1782 naprej.

Iz tega pregleda razvidimo, da se je izvršila zamenjava povsod tam, kjer je bil kanonik Karel Jožef iz dunajske veje, le pri passauskem kanonikatu je bil brez dvoma zamenjan z Ernestom, ki ima z Janezom Karlom zelo slične življenjske podatke. Značilno je tudi to, da Krick ne omenja pri nobenem spornem kanonikatu letnice ustoličenja, omenja jo le pri tridentskem. Zamenjava pa je nastala bržčas zaradi tega, ker sta oba, Janez Karel in Karel Jožef, izpuščala prvi prvi del svojega priimka, drugi pa drugo polovico in se podpisovala le Karel.¹⁶

Zadnji najmočnejši dokaz za naše mnenje pa je pisanje samega škofa Janeza Karla Herbersteina, ki v vsem dolgoletnem in ogromnem uradnem kakor tudi zaseb-

¹⁵ Po raziskavanjih gg. Vinzenza Karlen, prof v Trentu, ki mi je tudi oskrbel prepise iz tamošnjega kapitelskega arhiva, in msgr. Zanolinija.

¹⁶ Dokazi za ljubljanskega škofa povsod v aktih in tiskanih spisih; za dunajskega pa je dokaz v Hauptstaatsarchiv München, Conv. 1813—1816, Staatsministerium des Innern; Personalstand des Bischöfl. Gen. Vicariates zu Freysing von 31. I. 1814, B. VIII, S. 4; Karl Graf v. Herberstein, auch Domherr zu Osnabrück und Salzburg itd.

nem dopisovanju ni niti enkrat omenil v svojem naslovu drugega kanonikata razen tridentskega. Prav tako so tudi tuji dopisovalci pisali v tem smislu in so se le prav redko pomotili, da so ga naslovili z enim izmed do sedaj spornih kanonikatov. Zato je popolnoma gotovo, da je bil ljubljanski škof Janez Karel grof Herberstein pred imenovanjem za koadjutorja edinole tridentski kanonik.

Zusammenfassung

Johann Karl Graf Herberstein, 1772—1787 Fürstbischof von Laibach, war vor seiner Ernennung zum Koadjutor des Laibacher Fürstbischofs Petazzi Kanonikus von Trient. Andere Kanonikate (Freising, Osnabrück, Salzburg, Passau) werden ihm irrtümlicherweise zugeschrieben. Der Irrtum entstand infolge Verwechslung des späteren Bischofs mit anderen Angehörigen der weitverbreiteten Familie Herberstein, welche um die Mitte des 18. Jahrhunderts Mitglieder verschiedener Domkapitel waren.

ALI JE ŠKOF KAREL JANEZ HERBERSTEIN ŠTUDIRAL V RIMU

Dr. Fr. K. Lukman

V IMK VIII (1898), 61—72, je J. Benkovič objavil poročilo: »Kranjski bogoslovci v Rimu«, posneto po kardinala Andreja Steinhuberja delu: »Geschichte des Kollegium Germanikum Hungaricum in Rom«. Na strani 71 piše Benkovič: »Kot gojenec praške nadškofije je bil l. 1757—1761 v Germaniku tudi Karol Janez grof Herberstein iz Gradca, pozneje kanonik brizinški in v Osnabrücku, od l. 1772 do 1787 pa knez in škof v Ljubljani.« Kdo bi dvomil, da je vse, kar se tukaj o Herbersteinu poroča, zvesto povzeto po Steinhuberjevem delu? Zato je umljivo, da je Benkovičevo poročilo sprejel F. Kidrič v svoj članek o škofu K. J. Herbersteinu v SBL I, 303, 305 in v svojo Zgodovino slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti (171) in si zastavil vprašanje, kdaj in po kakšnih vplivih se je izoblikovala Herbersteinova poznejša miselnost, ki se nikakor ni ujemala z njegovo vzgojo v Germaniku.

Ko sem v Steinhuberjevem delu¹ iskal nekih drugih podatkov, sem pogledal tudi njegovo poročilo o Herbersteinu. V 7. poglavju VI. knjige, kjer poroča o gojencih v letih 1700—1798, našteva Steinhuber pod števil. 12 gojence iz praške škofije. Med drugim pravi: »Karl Johann Graf von Herberstein (1757—1761), Domherr von Freising und Osnabrück.« Nič več in nič manj. V pregledu o poznejšem delovanju germanikov so navedeni štirje ljubljanski škofje, ki so bili gojenci Germanika: Oto Friderik Puchheim (1641—1664), Žiga Krištof Herberstein (1683—1701), Žiga Feliks Schrattenbach (1728—1742) in Jakob Missia (1884—1898)². Karla Janeza Herbersteina ni med njimi.

J. Benkoviča je torej zgolj ime zapeljalo, da je praškega germanika Karla Janeza Herbersteina imel za poznejšega ljubljanskega škofa in da je zategadelj prej navedeno Steinhuberjevo skopo beležko o njem po svoje »dopolnil« s pristavkom, da je bil »iz Gradca«, »od l. 1772 do 1787 pa knez in škof v Ljubljani«.

Škof Karel Janez Herberstein ni bil nikoli gojenec nemško-ogrskega kolegija v Rimu. Za germanika ga je naredil šele Benkovič.

Ta zaključek potrjuje tudi vpis v »Catalogus Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici« vol. II, pag. 331, n. 792.³ Karel Janez grof Herberstein, ki je bil v kolegiju

¹ Dva zvezka. Freiburg i. B. 1895. Druga izdaja 1906.

² Posodil mi ga je g. univ. doc. dr. I. Lenček.

³ O. c. II², 311.

⁴ O. c. II², 540.

⁵ Prepis je dobil iz Rima p. Modest Golia, kaplan v Metliki, in mi ga prijazno sporočil.

od 27. oktobra 1757 do 23. marca 1761, je bil »Welczoviensis, Bohemus dioec. Pragensis, ubi habet patrimonium in Silesia, nobilis, natus 7. Junii 1738 ex Dnis parentibus Francisco S. R. I. Com. ab Herberstein et Anna Dorothea, nata Bar.a de Schumunin«. Ljubljanski škof Karel Janez Herberstein pa je bil rojen 7. junija 1719 v Gradcu kot sin Janeza Ernesta grofa Herbersteina in Marije Doroteje rojene grofice Dietrichstein.

Zusammenfassung

Karl Johann Graf Herberstein, 1757-1761 Zögling des Collegium Germanicum-Hungaricum in Rom, später Domherr von Freising und Osnabrück, ist nicht identisch mit dem Laibacher Fürstbischof gleichen Namens, wie J. Benkovič in IMK VIII (198) 71 behauptet. Zur falschen Identifizierung ließ sich Benkovič durch den gleichen Namen verleiten.

SANTONINOV ITINERARIUM

Josip Turk

V spodaj navedenem delu nam Vale obširno popisuje, katerim prelatom je Pavel Santonino služil kot kancler oglejske patriarške kurije in kakšne so bile njegove družinske razmere. Na Furlansko je prišel v času sedisvakance oglejskega patriarhata, ki je trajala od 19. marca 1465, od smrti patriarha in kardinala Ludovika Trevisana (tudi v najnovejši literaturi, brez podlage v dokumentih, imenovanega s priimkom Scarampo ali Scarampo-Mezzarota), do nastopa patriarha in kardinala Marka Barbo (1471—1491). Prvikrat srečamo kanclerja Santonina na listini oglejskega generalnega vikarja ferentinskega škofa Andreja z dne 27. aprila 1469, zadnjikrat pa l. 1506 pod patriarhom Dominikom Grimanijem, dočim mu je l. 1510 sledil v isti službi njegov sin Avguštin.

Ta Pavel Santonino (Sanctoninus ali de Sanctoninis) nas mora zanimati ne toliko kot kancler oglejske patriarške kurije, ki je večinoma lastnoročno spisal 16 zvezkov aktov iste kurije za čas 1472—1494 in akte, ki jih vsebuje *Visitationum Liber* za l. 1488—1495, temveč veliko bolj zato, ker je, pač v zvezi s svojo kanclersko službo, priredil svojevrsten spis, ki ga sam imenuje *Itinerarium*. Že pred sto leti sta se ta spis in njega avktor čisto kratko omenjala v furlanski literarni zgodovini s pripombo, da se je spis ohranil v Vatikanski biblioteki. Nato sta bila oba zopet skoraj čisto pozabljena, dokler ni l. 1937 in 1938 opozoril nanju kardinal Giovanni Mercati pri študiju rokopisa Cod. Vat. Lat. 3795. Sedaj pa imamo Santoninov *Itinerarium* pred seboj v izdaji, ki jo je priredil nadškof. arhivar v Vidmu msgr. Giuseppe Vale pod naslovom *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485—1487* (Biblioteca Apostolica Vaticana, *Studi e testi* 103), Città del Vaticano 1943, 8°, str. IX—X, 303. Iz te izdaje smo posneli zgornje biografske podatke o Santoninu po Valejevi razpravi, ki obsega prvih 119 strani pod naslovom *Avvenimenti nella diocesi di Aquileia mentre visse in Udine Paolo Santonino*. Nudi nam iz aktov patriarške kurije tega časa podatke s teksti, ki nam pojasnjujejo razmere v oglejski škofiji in tako potrjujejo ali dopolnjujejo podatke Santoninovega *Itinerarija*. Posebej moramo tu opozoriti na tri poglavja: poglavje o turških vpadih na ozemlje oglejske škofije, poglavje o posledicah vojne med cesarjem Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom in poglavje o trenju oglejskih patriarhov s cesarjem in goriškimi grofi zaradi patronatov, ki so jih ti podedovali po celjskih grofih. Že v teh razpravah zadenemo na mnogo gradiva, ki se nanaša na slovensko ozemlje. Ostale strani pa obsega tekst Santoninovega *Itinerarija* z izdajateljevimi stvarnimi pripombami.

Ce imajo Santoninovi uradni spisi značaj pisarniških aktov de mandato, pa ima njegov *Itinerarij* značaj čisto samostojnega literarnega spisa, pisanega v gladki humanistični latinščini in, kakor vsi Santoninovi akti, v kaligrafični humanistični pisavi. Spis nam razodeva humanistično dobro izobraženega in sposobnega pisatelja, ki ima lep dar za opazovanje in karakteristiko ljudi, narave in lepote, in se zato lepo sklada s sicer znano humanistično korografično in etnografsko literaturo. V njej zavzema posebno mesto po svoji originalni vsebini. Popisuje namreč Koroško, Kranjsko in Štajersko, ki so spadale pod oglejsko škofijo, in mora zaradi tega prav nas Slovence še posebno zanimati. Priznati moramo, da je avktor nepristranski opazovalec in ocenjevalec, ki se nič ne obotavlja poudariti vrline in prednosti prebivalcev teh dežel

v marsikaterem oziru tudi pred Italijani, čeprav je seveda tudi na njegova zanimanja in njegove sodbe vplivala njegova doba, doba humanizma s svojim posebnim okusom, ko n. pr. ljudstvo teh dežel imenuje barbarsko, ne v zaničljivem, temveč klasičnem ali humanističnem smislu kot neromansko. Gradivo za svoj spis si je nabral, ko je kot kancler oglejske patriarške kurije za časa patriarha Marka Barbo l. 1485, 1486 in 1487 spremljal njegovega generalnega vikarja kaprulanskega škofa Petra Karla na njegovi vizitaciji Koroške, Kranjske in Štajerske. Kar je na svojih potih videl in doživel, je hotel opisati sebi v spomin, v pouk in zabavo svojem videmskim prijateljem in morda v zagovor proti kakšnim obrekovalcem, češ da se je podal le na zabavno in trgovsko potovanje. Sam pravi namreč, glede hrane vsekakor napačno posplošujoč primer, pri katerem to zabeleži, vendar pa dobro označujoč svoje močne občutke pri vseh doživljajih: *Dicit forte aliquis: Caprulanus presul et Sanctoninus secretarius vadunt ad gaudia et ad thesauros comparandos libentissime, vere si recte considerabit, liquido cognoscet alemanicis ferculis plus fellis quam dulcedinis admixtum esse et si aliquid auri et argenti comparatur, non sine sudore, non absque periculo et gravi incomodo colligitur* (str. 189). Za njegov spis je moral zvedeti in se zanimati tudi patriarh kardinal Dominik Grimani, ki mu ga je potem Santonino tudi podaril. Grimani ga je moral brati z zanimanjem, saj je živo opisoval velik del njegove škofije, ki ga sam ni mogel obiskati, a se je vendarle želel poučiti o tamošnjih razmerah, šegah in navadah. Iz Grimanijeve knjižnice je dobil rokopis njegov nečak kardinal Marino († 1546), potem ga je junija 1547 kupil Viljem Sirlito in končno je meseca aprila l. 1549 prišel v Vatikansko biblioteko.

Itinerarium sestoji iz treh delov. V prvem delu opisuje vizitacijsko pot po Koroškem v Ziljski dolini od 29. septembra do 11. novembra 1485; drugi del vizitacijsko pot od 25. avgusta do 1. oktobra 1486, ki je šla preko Gorenjske na Koroško v Dravsko dolino; tretji del pa vizitacijo Spodnje Štajerske v času od 7. maja do 8. junija 1487. Sicer je Santonino še dvakrat potem spremljal oglejskega vizitatorja po naših krajih: l. 1492 pri vizitaciji Kranjske in l. 1494 pri vizitaciji Kranjske in Spodnje Štajerske, a opisal je le svoja prva tri potovanja. Potopis je kulturnozgodovinsko zelo zanimiv.

Ne moremo tukaj tega za nas tako dragocenega kulturnozgodovinskega vira popolnoma izčrpati in opozarjati na vse važne podrobnosti ali pa naštevati pogoške v stvarnih pripombah Valejeve edicije. Tu hočemo opozoriti na Santoninovo delo le toliko, da ga splošno vsestransko označimo in pokažemo, da mimo njega ne bo mogel iti nihče, ki si bo skušal ustvariti zgodovinsko sliko kulturnih razmer na naših tleh proti koncu 15. stoletja. Zato nudi delo pomembno dopolnitev slike, ki jo je prikazal Gruden v svojem spisu »Cerkvene razmere med Slovenci v 15. stoletju in ustanovitve ljubljanske škofije«. Čisto natančno nam Santonino popisuje svojo in vizitatorjevo pot: kakšne so bile prometne razmere, kakšno je bilo vreme, kje so počivali, spali, obedovali, kaj so jedli in pili, kje in koliko jih je škof birmal, katere cerkve in oltarje je posvetil, kakšne odredbe je izdal. Popisuje nam deželo, kraje, ljudi, gradove, samostane, mesta in vasi, cerkve, župnišča, družabnost in stare spomenike. Opozarja na razlike med svojo deželo in našimi pokrajinami v značaju, veri in kulturi. Omenja arhidiakone in župnike po imenu in označuje njihov zunanji položaj, omenja število duhovnikov, ki so službovali v isti župniji, in obseg župnij, ko pove število podružnic, nekatere podružnice pa omenja in opisuje še posebej.

Splošno moramo reči, da so potnikom prijazno sliko naravnih lepot kvarili le žalostni prizori številnih ruševin in pogorišč, ki so jih pustili za seboj turški roparji. V življenju višjih posvetnih krogov in duhovščine opazujemo precej razrahljane moralne razmere, ki so bile posledica njihove cerkvene zapuščenosti. Na mnogih krajih so prišli k birmi že zelo odrasli ljudje, ponekod celo pueri septuagenarii (str. 227). Duhovščina je bila v veliki meri vdana posvetni lažnosti in je kljub številnim cerkvenim prepovedim in sankcijam živela v konkubinatih. Vendar je bilo ljudstvo veri in Cerkvi globoko vdano in tako pobožno, da ga stavi Santonino Italijanom za zgled; zlasti ne more prehvaliti dostojnega in resnega vedenja ljudstva pri svetih obredih.

V pogledu na vernost in pobožnost nam nudi zlasti lepo sliko o Beljaku: Nobiles vero, cives et vulgares indifferenter singulis diebus intrant ecclesiam tantaque devotione et silentio divinis vacant, ut omnes Carthusiensium religionem profiteri existimares (str. 197). Pri češčenju sv. Rešnjega Telesa tanta erat omnibus devotio et attentio, ut cuiusvis perfidi hominis cor ad compunctionem et lachrimas eorum exemplo tractum fuisset (str. 195). Ko je imel škof vespere, tot populus affuit consueta usus devotione et continuo silentio, in quo nec parvulum quidem suo loco dimoveri vidisses. Erubescant ergo itali et de sua levitate et indevotione confundantur religionemque et modestiam a barbaris discant (str. 196). Pridigalo se je v Beljaku vsak praznik nemško: singulis etiam festis fit sermo germana lingua ad populum... ad quem concurrunt omnes et cum magna profecto attentione audiunt verbum dei (str. 196). Ta globokovernost Beljaka je razumljiva, če upoštevamo, kaj nam pove Santonino o tamkajšnjih duhovnikih in vernikih: Sunt presbyteri ipsius loci satis eruditi et in primis honesti. ...matrone vero pudice, virgines venuste et honeste et alie mulieres a virorum probitate non degenerantes (str. 197). Na vseh birmah in posvečenjih: Nullibi rixa aut controversia aliqua commissa est aut minimum scandalum emersit. Erubescant igitur foroilienses rustici, qui a gentibus barbaris modestia et religione superantur (str. 170).

O Kranjcih pravi: Servatur fere ubique slavum idioma, sunt fere omnes utriusque sexus formosi albiue coloris (str. 191). O Korošcih nam v splošni oznaki pove že več: Omnibus in locis, ubi fuimus et de quibus supra dictum est, invenimus feminas maribus pulchriores, habent tamen omnes fere utriusque sexus tumentia guttura, que ex aquarum frigiditate vel cruditate gigni putaverim. A plebe S. Danielis vallis Gille infra usque Villacum admixti sunt sclavi alemanis et utraque natio utrumque idioma callet. Vacant mirabiliter comensationibus bibitionibusque adeo, ut diebus et noctibus non cessent, videnturque in appositione plurium et diversorum ferculorum appetitum renovare semper, ita ut qui viderit non temere dicat eas gentes omnipotentes habere stomachos. Abundant ubique anseribus et hinc est quod etiam infirmi rustici plumeos habent lectos (str. 169 sl.). Iz tega se vidi, da so Korošci dobro živeli. A še bolje so živeli Štajerci, zato nam o njih tudi največ pove. Če beremo to danes, se nam res morajo vzbujati velike skomine ob zavesti, kako globoko smo padli. O Štajercih, zlasti onih ob Savinji, piše: Incole et provinciales, et mares et femine deformes sunt et immunde vivunt, magis quam Cilenses, non tamen habent tumentia guttura. Profitentur fere omnes slavum idioma, licet etiam germanam linguam norint, tantusque ubique et anserum et anatum numerus cernitur, ut plures alibi non viderim (str. 266). Cene živlom so bile nizke: Datur anser pro soldis quinque, anax pro tribus, gallina pro duobus et tribus ad maximum, capo pro quatuor, vitulus pro viginti, viginti quinque et ad summum pro triginta etiam si sit optime saginatus, edus de melioribus pro decem, lepus pro quinque, columbus silvester pro duo, porcus perpinguis et magnus pro ducato, bos pinguis et bonus pro aureis duobus, castratus pro soldis viginti, quo fit ut copiosissime vivant et carnibus mirum in modum repleantur (prav tam). Savinjski arhidiakon in konjiški župnik je za svoje ljudi v župnišču porabil: Narravit mihi dominus Valentinus archidiaconus, quod etiam de eo alii plures retulerunt: quolibet anno consumere in domo sua boves viginti, castratos et oves ultra centum, porcos viginti quinque; anseres sexaginta et supra, gallinas, capones et pullos ad quadringentos, sextaria frumenti ducenta, congia vini tercenta, nec est ex toto mirum cum omni fere tempore domi habeat inter clericos et laicos homines septuaginta, quorum opera et ad divina et ad diversa officia utitur (prav tam). Tako piše Santonino pri datumu 5. junija 1487, pri datumu 12. maja 1487 pa pravi, da ima isti arhidiakon Valentin Fabri na hrani do 43 oseb in med temi devet službujočih duhovnikov (str. 226).

Da predočimo Santoninov pripovedovalni slog, naj navedemo, kaj nam pripoveduje o javni varnosti in klativitezih 15. stoletja: Discurrunt preterea dietim per ipsam campaneam Petovie sive Drave et alia vicina loca multi et varii latrones, qui itinerantibus insidiantur eosque et vestibus et pecuniis (ut levius faciliusque gradiantur) exonerant; sed in vitam alicuius nequaquam machinantur aut in sanguinem seviunt

humanum, quod eos ad hunc finem facere putaverim, ut vivos a se dimissos iterum data occasione spoliare valeant. Exercetur et id rapine genus aliis pluribus in locis districtus Saunie, non per ungaros (ut dicunt), sed ab ipsis provincialibus nec modus aliquis aut remedium dari potest ob dissensionem imperialem cum rege Ungarie; et quod detestabilius est et maxime improbandum, dicuntur non nulli ex familiaribus prefectorum arcium in predas huiusmodi exire et ex spoliis postmodum dominis suis porrigere portionem (str. 235).

Torej je tedaj obenem ropala sodrga in pokvarjena inteligenca, izkoriščajoč vojne razmere in socialno vprašanje, vendar človeške krvi ni prelivala. No, nekateri so se znali tudi s takimi roparji lepo sporazumeti: Fuit dominus antistes noster sepius pavidus, fuerunt et ceteri comites in timore propter tam scelestos et nefandos predones, qui nobis interdum dum provinciam lustravimus occurrerunt. Quos tamen industria, sapientia et auctoritate R. di patris domini archidiaconi nostri ... vacuos et illusos dimisimus.

Seveda se v daljnih hribovskih krajih tudi ni bilo mogoče briti tako, kakor bi si bil Santonino želel. O brivski kulturi nam pripoveduje naslednje: Patiuntur ubique gentes ipse tam in oppidis et castris quam in rure maximum defectum tonsorum, cum nuli fere bonus tonsor imo nec malus, qui publicam tabernam habeat, inveniatur. Prestant tamen sibi invicem, qualia possunt et sciunt ea in re mutua officia, quorum exhibitio numquam est sine dolore, sanguine et lachrimis, nec aliter contigere posset, cum sint admodum in arte tonsoria rudes et inexercitati habeantque novacula non acutas, sed omnino retusas et imparatas, que etiam bubulis graves essent. Et qui vidit et expertus est, testimonium perhibet, et credite quia testimonium meum verum est; sum namque pluries eiusmodi martyrium passus et plures etiam cicatrices in corpore meo porto (str. 170 sl.).

Ran in krvi se Santonino spominja tudi tedaj, ko govori o stanovanjski kulturi in o nevšečnostih, ki je nanje včasih naletela vizitacijska komisija: XXV. mensis (maja 1487) surrexerunt aliqui ex nostra comitiva valde mane, quia per totam noctem eos acriter pugnare oportuit cum cimicibus, pulcibus et aliis diris animalibus, que ex omni genere musicorum adversus eos concurrerant. Qui tamen victi et debellati e cubili precipites (ut ita dixerim) fugierunt. Ostendebat unus quisque varios in proprio corpore itus et vulnera in bello accepta, de quibus vivus adhuc pene manabat cruor. Primi autem ex profugis fuere dominus archidiaconus, D. Sixtus et dominus Martinus... Sanctoninus vero futuram pugnam cum hostibus providens in ligneo scamno dormivit, duro quidem et angusto, super quo, si aliquando laterum vices mutare voluit, id non nisi prius staret pedibus, efficere potuit, alias omnino casum dedisset et forte gravem (str. 249).

Včasih je res nanoslo tako, da so morali napraviti boren prigrizek v preprosti krčmi ali v okajeni kmečki hiši ali pa pod milim nebom in je Santonino že kratek glad imenoval štiridesetdnevni post, splošno pa jim je bilo v župniščih, samostanih in gradovih dobro in celo razkošno postreženo. V svoj spis je vpletel pravo zbirko jedilnih listov. Zlasti je Santonino cenil ribe. Ko ob neki priliki zopet omenja mastne kokoši, ki so najprej prišle na vrsto, pristavlja: »quas valenti appetitu comedimus usque ad ossa exclusive« (str. 209). Hvali sladko rebulo, a tudi kislega vina ne pozabi omeniti. Nazorno opisuje, kako so raje vsi trpeli žejo, kakor da bi ga pokusili, le arhidiakon se je ob neki priliki ojunail in ga z veliko muko pil: Et idem dominus archidiaconus si interdum ex dicto bibebat vino, semper iucundum et letum vultum in tristem, distortum et lamentabilem cum oculorum etiam revolutione mutabat (str. 211). V Beljaku so imeli obed, ki o njem pravi: Fuit profecto prandium opulentissimum, ex quo ad tres ut ita dixerim dies optime refecti sumus (str. 217). Tudi konjiškega župnika pohvali: Paravit etiam cenam lautissimam et prandio non deteriore, que etiam cuilibet Cardinali sufficiens et digna fuisset (str. 225).

Že v tej uživanjaželjnosti se nam razodeva moda renesančnega človeka. V življenju višjih krogov te dobe pa je značilna tudi neka surovost, o kateri najdemo tudi pri Santoninu nekaj podatkov. V Nussdorf na Koroškem je n. pr. tudi goriški grof

pripeljal nekaj svojih služabnikov k birmi. Ko je videl, kako škof birmuje in da ne deli klofut, kakor si je mislil, je, rekoč: »da škof ne dela prav«, hitro planil iz cerkve in vpričo škofa prisolil vsakemu svojemu birmancu krepko zaušnico ter odjezdil z njimi domov, ne da bi bil škofa pozdravil. V gradu na Vitaju je vizitatorjev kaplan igral karte z graščakovo hčerko pro inferendis alapis, que dum vincebat audacter percutiebat victum (str. 255).

Še bolj pa je za renesančnega človeka značilna počutnost in moralna laksnost, ki je vplivala tudi na Santonina. Značilno je, kako rad se je zlasti po gradovih s svojimi pogledi obešal na žensko telesno lepoto in kako podcenjuje veliko večjo lepoto duše, ki odseva iz vsakega tudi manj lepega telesa. Dasi je bil veren mož, se zaradi tega bližnjih priložnosti za greh le ni izogibal, kakor se tu in tam skoraj nehote izda. Parkrat omenja v obrobnihi svojo počutnost ob strani telesno lepe, zlasti kometne ženske pri razkošnem obedu in pri opojni pijači. Takšni obrobniki so: *Periculosa et molesta tentatio ali Dura continentia ali Sensi hic aliam legem immutatam in membris meis legi dei repugnantem*. Še bolj odkrito govori, ko pripoveduje, kako je najmlajša in najlepša izmed dominikank v Studenicah v zboru svojih sosestra umivala v samostanu glavo gospodu vizitatorju in kako je ta vse to mirno prenašal, pri tem pa izda sebe in svojo dobo, ko pripomni: *et quis respuisset eiusmodi, a virginibus et quidem speciosis: nihil tamen inhonesti in his ab aliquo admissum, saltem opere, animo autem et voluntate vix forte intra continentie limites perseveratum* (str. 247). Značilna za mehkužnost tedanje družbe in za zmedo moralnih pojmov tudi pri Santoninu samem, zlasti v zvezi z njegovimi zgornjimi izjavami, je mehka masaža, ki jo je Santonino po kratkem obotavljanju sprejel v neki grajski kopalnici od 20 letne lepe graščakove žene (vpričo in) na povelje njenega moža. Santonino namreč pripominja: *Ascriberet forte aliquis, consuetudinis loci ignarus, hoc ipsum pudicissime femine vitio eiusque marito insipientie et levitati, qui propriam coniugem iuvenem presertim et speciosam ad serviendum homini alienigene duxisset in balneum, sed si mores provincie attente consideret, id totum summe laudi et virtuti utrique attribuet* (str. 160 sl.). Dva dni nato je Santonino isto ženo peljal k birmi kot njen birmanski boter. Če so bili v 15. in 16. stol. v oglejski škofiji večkrat tudi moški lahko birmanski botri ženskim osebam, je bila to že sama na sebi precej neprimerna razvada. A naravnost lascivno frivolno je Santoninovo opisovanje tega njegovega botrovanja: *Crismavit postea episcopus nonnullos, inter quos fuerunt plures nobiles, multorum filiorum matres. Sanctoninus vero ad confirmationis munus non portavit, sed brachio iuncto duxit et tenuit Magnificam Dominam Barbaram Flosperger, de cuius dotibus animi et corporis venustate superius dictum est. Hec illa est, que ipsi Sanctonino tam officiosam in balneo se prestitit et hodie sincere benevolentie spirituale vinculum quo fortius diutiusque maneret addere voluit annuente marito* (str. 162). Zato ni čudno, če je Santonino v moralnem oziru tako prizanesljiv, da nič ne omenja, kaj se je na vizitaciji ukrenilo proti nevdržnemu kleru, če se je sploh kaj ukrenilo, in da se izraža le bolj evfemistično. Tako n. pr. zapiše o koroških duhovnikih: *Sacerdotes pro maiori parte ancillas habent et quidem iuvenes et pulchras, quibus etiam subministre date sunt*. Šele obrobnik *De incontinentia sacerdotum* nam pove, na kaj misli. Ta Santoninova prizanesljivost je tem bolj čudna, ker je kot kancler oglejske patriarške kurije moral pač dobro vedeti, koliko dekretov je kurija že razposlala zoper to zlo prav v njegovem času, žal, da brez uspeha. Santonino sicer dostavi: *Nec propterea laici scandalizantur, nam ab eis fere ubique venerantur, observantur et magno habentur in pretio*. Toda že se je bližal čas, ko je potem, čeprav brez prave osebne legitimacije, izpodkopal duhovščini ugled in spoštovanje s svojimi sovražnimi invektivami Martin Luther, ki je prav tedaj namerjal svoje prve korake v svet — po svoji otroški, oziroma revni očetovi sobi.

Kot humanist se je Santonino na svojem potovanju zanimal tudi za knjige. Tako omenja *libros quoque diversos*, ki jih je videl v kranjskem župnišču (str. 183). V Dol-sachu na Koroškem je bil župnik Lenart Frusperger habens *bibliothecam sacris codicibus mirifice refertam et in pontificio iure aliquid sciens* (str. 140). Še bolj zanimivo

je, kar nam poroča o knjižnici kartuzijanskega samostana v Žičah: *Cernuntur in ipsa biblioteca ad duomilia et ultra librorum volumina, in omni scientia, et pro maiori parte in pergamento descripta, antiqua etiam et calamo exarata, non ut iam moris est impressa* (str. 257).

Opozorimo naj nadalje kratko še na to, da najdemo pri Santoninu arheološko (glej GMDS XXIII, 1942, str. 95 sl.), umetnostno-zgodovinsko, glasbeno-zgodovinsko, gledališko-zgodovinsko in liturgično-zgodovinsko važne podatke.

Za cerkveno zgodovino je posebej zanimiva njegova beležka o župnijah oglejske in ljubljanske škofije na Štajerskem. Prva župnija na Štajerskem, ki jo je z vizitatorjem obiskal, je bila Nova Cerkev. Pri tej priliki pravi: *et numquam ab itinere cessavimus, usque ad parrochialem ecclesiam S. Leonardi, que Nova Ecclesia cognominatur; et hec prima est que occurrit in archidiaconatu Saunie aquileiensis diocesis, nam alie sunt diocesis laybacensis* (str. 224 sl.). Ta podatek je posebej zanimiv, če upoštevamo, kdo je Santonino, kdaj in kako je bila ustanovljena ljubljanska škofija.

O ljubljanski škofiji nam Vale v svoji razpravi (str. 73) citira okrožnico oglejskega generalnega vikarja Buzio z dne 19. avgusta 1485 na vse arhidiacone, župnike, župne vikarje, stalne vikarje in rektorje cerkva, naj nikar ne sprejemajo v dušno-pastirsko službo duhovnikov iz ljubljanske škofije, ker mu je ljubljanski škof Sigismund Lamberg sporočil, da so vsi duhovniki, ki pridejo iz ljubljanske škofije brez njegovih dimisorialij, zaradi konkubinata izobčeni iz Cerkve in naj se zato nikar ne sprejmejo v službo. Toda to je važno predvsem za vprašanje moralne duhovniške discipline, a se dotika tudi vprašanja o mejah med oglejsko in ljubljansko škofijo. In vprav v tem oziru je važen zgornji Santoninov podatek. Pričakovati bi namreč smeli, da je bil Santonino, ki je kmalu po ustanovitvi ljubljanske škofije postal kancler patriarške kurije, o tej stvari dobro poučen, zlasti še, ko se je z vizitatorjem večkrat napotil na vizitacijo župnij oglejske škofije v njenem avstrijskem delu. Kakor na Štajerskem, tako tudi na Kranjskem in na Koroškem ni oglejski vizitator tedaj vizitiral nobene župnije, ki je bila ob ustanovitvi ljubljanske škofije inkorporirana ali ljubljanski škofovski menzi ali pa ljubljanskemu stolnemu kapitlju. Morda je bil vesel, če mu tega iz kakršnega koli razloga ni bilo treba.

Kakor sem pojasnil v svoji razpravi »O početkih ljubljanske škofije« (ČZN XXXII, 1937), si je inkorporirane župnije ljubljanske škofija priposestovala tako, da je inkorporacijo napačno zamenjavala z dismembracijo župnij od oglejske škofije. Za svoje pravice do teh župnij se v Ogleju za časa Santoninovega kanclerstva mogoče niso prav brigali. Čudno to ne bi bilo, kajti kakor smo zgoraj omenili, se je patriarh kardinal Marko Barbo ustavil v Ogleju samo mimogrede l. 1472, namesto njega pa so vladali generalni vikarji, ki so imeli svoje škofovske sedeže drugod in so se poleg tega dosti hitro menjavali. Tako je mogel biti tudi Santonino, najsi bo od katere koli strani že, napačno poučen, da so imenovane inkorporirane župnije postale teritorij ljubljanske škofije že z inkorporacijo samo, zlasti ker se je inkorporacija teh župnij izvršila prav ob ustanovitvi ljubljanske škofije in intuïtu dotacije ljubljanskih škofijskih ustanov, škofovske menze in stolnega kapitlja. Tako so namreč mislili tudi v Ljubljani in predvsem v Ljubljani. Poleg teh čisto individualnih okoliščin dotacije ljubljanskih škofijskih ustanov ob ustanovitvi ljubljanske škofije je dala povod temu napačnemu naziranju še neka druga individualna okoliščina pri ustanovitvi škofije, namreč dejstvo, da je tudi pri jedrnih župnijah ljubljanske škofije, št. Petru pri Ljubljani in št. Jerneju na Dolenjskem, ki sta bili v papeževi ustanovni listini za ljubljansko škofijo res razdeljeni od oglejske škofije kot prvi teritorij ljubljanske škofije, vprašanje inkorporacije igralo veliko vlogo. Kajti št. Peter pri Ljubljani je bil prej inkorporiran cistercijskemu samostanu v Dunajskem Novem mestu, št. Jernej pa cistercijskemu samostanu v Kostanjevici. To inkorporacijo je papež prekinil in nadomestil z inkorporacijo ljubljanski škofovski menzi (št. Peter pri Ljubljani), oziroma ljubljanskemu stolnemu kapitlju (št. Jernej na Dol.). In v Ljubljani so mislili, da je bila prav ta inkorporacija vzrok, da sta bili ti dve jedrni župniji ob ustanovitvi ljubljanske škofije razdeljeni od oglejske škofije, ne pa izrečna papeževa odločba o raz-

delitvi. Zamenjavali so »ki« s »ker« (quae s quatenus): župniji, ki sta bili inkorporirani ljubljanskim ustanovam ob ustanovitvi ljubljanske škofije in sta pripadli kot svojski teritorij ljubljanski škofiji, sta po ljubljanskem napačnem mnenju pripadli ljubljanski škofiji kot njen svojski teritorij zato, ker sta bili inkorporirani ljubljanskim škofijskim ustanovam ob ustanovitvi ljubljanske škofije. To napačno pojmovanje so potem v Ljubljani s prvih dveh jedrnih župnij prenesli še na ostale inkorporirane župnije, najprej na Št. Vid pri Ljubljani, potem pa še tudi na druge.

Da so v Ljubljani res tako mislili, nam pričajo tri suplike, ki so jih naslovili na papeža cesar, ljubljanski škof S. Lamberg in ljubljanski stolni kapitelj l. 1467, 1468 in 1469 v zadevi župnije sv. Vida nad Ljubljano, ki jo je cesar Friderik III. kot patron te župnije analogno z drugimi župnijami v svoji ustanovni listini 6. dec. 1461 in papež Pij II. v svoji ustanovni listini z dne 6. sept. 1462 inkorporiral ljubljanskemu stolnemu kapitlju, pa se ta inkorporacija zaradi pritožbe šentviškega župnika Heydnicka Jurija proti cesarju Frideriku III., ki ga je kot patron odstavil še pred ustanovitvijo ljubljanske škofije, še ni mogla izvršiti. Po ustanovitvi ljubljanske škofije sta se ljubljanski škof in stolni kapitelj postavila na cesarjevo stran zoper Heydnicka. Končno se je ta spor vendarle poravnal s Heydnickovo resignacijo na šentviško župnijo za določeno dosmrtno rento. Cesar, ljubljanski škof in stolni kapitelj so potem v zgoraj imenovanih suplikah prosili papeža, naj to poravnavo odobri in naroči izvršiti inkorporacijo šentviške župnije ljubljanski kapiteljski menzi. In kar je sedaj za nas posebno важно, je to, da se v teh suplikah tendenčno ali zaradi nejasnih pojmov o inkorporaciji trdi, da je šentviška župnija spadala prej pod oglejsko, sedaj pa da spada pod ljubljansko škofijo. Papež Pavel II. je to tendenčno, oziroma napačno poročilo o škofijski pripadnosti šentviške župnije sprejel v svoj breve, ki ga je 18. marca 1469 naslovil na stiškega opata z naročilom, naj imenovano inkorporacijo šentviške župnije izvrši. Ker se zato v brevu imenuje šentviška župnija »parochialis ecclesia Sancti Viti prope Laybacum olim Aquileiensis, nunc vero Laybacensis dioecesis« (glej mojo cit. razpravo str. 95–98), se je potem kaj lahko tako v Ljubljani kakor tudi v patriarški kuriji vsaj v začetku utrdilo napačno naziranje, da velja isto za vse ostale ljubljanskim škofijskim ustanovam inkorporirane župnije. Zdi se, da se v patriarški kuriji prav zaradi tega precedenta s šentviško župnijo vsaj začasno niso več zanimali za ostale ljubljanskim škofijskim ustanovam inkorporirane župnije, zlasti še, ker je cesar Friderik III. — seveda brez zakonite pravice, a iz svoje protiglejske cerkvene politike — dne 5. nov. 1466 podelil ljubljanskemu škofu Lambergu in vsem njegovim naslednikom oblast, da smejo čisto svobodno razpolagati z vsemi ob ustanovitvi ljubljanske škofije ljubljanskim škofijskim ustanovam inkorporiranimi župnijami in kapelami (glej mojo cit. razpravo str. 90).

Pravkar označeno napačno naziranje o škofijski pripadnosti šentviške župnije se je po citiranih suplikah vtihotapilo v breve papeža Pavla II. z dne 18. marca 1469 v času, ko je bila oglejska patriarška stolica izpraznjena. Kajti kakor smo že zgoraj omenili, je papež Pavel II. imenoval za oglejskega patriarha Marka Barbo še le ravno dve leti potem, 18. marca 1471. Prav tako se je to izvršilo prej, preden je Santonino nastopil svojo kanclersko službo v Vidmu, saj smo ga srečali kot kanclerja oglejskega generalnega vikarja ferentinskega škofa Andreja prvokrat še le 27. aprila 1469.

Oglejsko zanimanje za vprašanje o škofijski pripadnosti ljubljanskim škofijskim ustanovam inkorporiranih oglejskih župnij je potem počivalo sto let. Zato ni čudno, če si jih je ljubljanska škofija v tem času lahko priposestvovala. Šele l. 1581, ko se je začelo tekmovanje za zavezitev protestantizma in za katoliško reformo na naših tleh med beneško politično in avstrijsko politično usmerjenimi prelati, se je Oglej znova začel zanimati tudi za to vprašanje, ker je skušal svoj cerkveni vpliv ob času, ko je katoliška reforma začela prodirati iz Italije, čim bolj razširiti. Za to si je prizadeval na svoji vizitaciji avstrijskega dela oglejske škofije l. 1581 oglejski vizitator Pavel Bizancij (glej mojo cit. razpravo str. 99; IMK XVII, str. 57, 58). Od leta 1581 do 1620 so se vršili prepiri glede tega ob raznih prilikah. A protibeneško in avstrijsko politično usmerjeni ljubljanski škof Tomaž Hren je tako odločno in vztrajno zagovarjal

pridobljene pravice ljubljanske škofije, da je apostolski vizitator Sikst Carcano vse te spore končal l. 1620 z razsodbo v korist ljubljanske škofije (glej mojo cit. razpravo str. 110). Šele tega leta so bile torej meje med oglejsko in ljubljansko škofijo prvi-krat za obe strani jasno in definitivno določene, seveda v smislu večjega obsega ljubljanske škofije, kakor je bil tisti, ki ga je 6. sept. 1462 papež Pij II. v ustanovni listini za ljubljansko škofijo stvarno sicer tudi zadosti jasno določil (tri župnije: Št. Peter pri Ljubljani v svojem tedanjem obsegu, Št. Jernej na Dolenjskem v svojem tedanjem obsegu in nova stolna župnija sv. Nikolaja v Ljubljani), vendar ga prizadeti faktorji niso znali ali niso hoteli upoštevati.

Vir vsega posebnega razvoja obsega ljubljanske škofije, ki se je potem po jožefinski regulaciji najbolje zaokrožil l. 1833, tako da se je kril z obsegom bivše vojvodine Kranjske, je bilo zgodovinsko dejstvo, da je bila ljubljanska — sicer res zelo potrebna — škofija kot nekaka nezakonska hči spočeta iz političnih skušnjav in proti volji oglejske patriaršije.

Namenoma smo tu porabili priliko, da smo kritično izčrpali kratko Santoninovo poročilo o škofijski pripadnosti gornjegrajskih župnij, da obenem na konkretnem zgledu pokažemo, kako bo treba Santoninov Itinerarium v vsakem oziru izčrpati, če hočemo, da se iz tega dragocenega vira razlije nova luč na našo zgodovino 15. stol. Zato smo msgr. G. Valeju izredno hvaležni, da nam je izdal Santoninov tekst, in za številne njegove stvarne pripombe. Žal nam je le, da se izdajatelj ni zadosti seznanil z moderno, zlasti slovensko znanstveno literaturo in da je ortografija slovenskega in večkrat tudi nemškega besedila naravnost nekaj nemogočega. Takò za to delo kakor za Rationes decimarum, ki jih ocenjujem na drugem mestu v tem letniku GMDS in iz katerih citira pisatelj za naše kraje važni oglejski desetinski seznam pod novim imenom »Decimationes Pontificiae an. 1296« brez podlage v rokopisu ali v izdaji, ki jo je sam priredil, bi bilo dobro, če bi uredništvo Studi e testi izdalo kot supplementum poseben zvezek popravkov. To naj bi se zgodilo s sodelovanjem slovenskih znanstvenikov, ki bi ga iz ljubezni do resnice radi prevzeli. Prijazno sodelovanje je tu iz razumljivih razlogov potrebno in za obe strani zelo koristno.

Summarium

Pauli Sanctonini, curiae patriarchalis Aquileiensis cancellarii saec. XV. ex. opus ab ipso Itinerarium inscriptum et nuper e Ccd. Vat. Lat. 3795 editum recensetur quoad maximum suum valorem pro historia Slovenorum in genere et speciali respectu habito ad auctorem ut verum humanistam in diiudicandis conditionibus moralibus partium septentrionalium et orientalium patriarchatus Aquileiensis, et ad quaestionem, quaenam parochiae in his partibus ad dioecesim Aquileiensem et quae ad dioecesim Labacensem tamquam propriae pertinuerint.

VRHOVNI PREDSTAVNIKI DRŽAVNE UPRAVE NA KRANJSKEM OD 1747 DO 1941

Rudolf Andrejka

Pričujoči donesek hoče odpraviti težave, ki se pojavljajo raziskovalcem naše zgodovine pri ugotovitvi službene dobe bivših deželnih šefov na Kranjskem. Njih imena in vrstni red je skušal podati, dasi dosti nepopolno, Anton Globočnik,* nikjer pa ni najti točnih podatkov o obdobjih, v katerih so upravljali našo deželo. In vendar so ti možje mnogokrat odločilno posegali v politične, gospodarske in kulturne odnose našega naroda. Zato ni odveč, da poznamo tudi njih najvažnejše življenjske podatke, kar sem skušal, kolikor se je dalo, označiti v opombah.

Za ugotovitev poteka službe deželnih šefov sem uporabljal razen virov, ki so navedeni v opombah, še te-le sestavne preglede služb in uradov v bivši Avstriji:

K. k. Innerösterreichischer Instanz-Calender auf das Jahr 1754 in 1755; Land Crainischer Schematismus 1774 in 1777; Neuer Instanz-Kalender 1780 in 1781; Instanz-Kalender für das Herzogthum Krain 1795—1806; Schematismus für Krain und Görz 1807 in 1808; Schematismus des Laibacher Gouvernements-Gebieths 1819—1825; Schematismus von Krain und Kärnten 1826—27; Schematismus für das Laibacher Gouvernements Gebieth im Königreiche Illyrien 1829—43; Provinzial-Handbuch des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien 1844—48; Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums I. Theil, 1817—43; Hof- und Staats Handbuch des Kaiserthums Österreich 1844—48, 1856—60; Hof- und Staats Handbuch der österr. ungar. Monarchie 1874, 1876—1918.

Spremembe v osebah vrhovnih vodij državne uprave na Kranjskem so bile mnogokrat (1763, 1782, 1803, 1816, 1850, 1861) v zvezi z organizatornimi spremembami državne uprave, nekajkrat (1809, 1813, 1918) tudi z državnopolitičnimi preobratii. Tudi to stran naše upravne zgodovine sem skušal v pričujočem pregledu pojasniti vsaj v osnovnih črtah.

Od l. 1780 naprej se mi je posrečilo dognati poleg leta tudi dan in mesec nastopa službe, odnosno odhoda iz nje. Kjer je v oklepaju dodan še drugi dan, pomeni to dan in mesec dejanskega nastopa ali odhoda, nezagrajen datum pa dan in mesec imenovanja, odnosno premestitve ali upokojitve. Upokojitev je vrhtega označena s kratico (up.), smrt v službi pa s kratico (u.).

Pregled je izdelan za dobo avstrijske državne uprave, torej od 1747—1918. Zaradi popolnosti in ker postaja sedanost v kratkem zgodovina, sem v dodatku pod II. označil tudi vrhovne zastopnike državne uprave za dobo, ki smo jo preživeli v Jugoslaviji, toda brez biografskih opomb, razen za smrtne primere. Organizacijske spremembe pa so tudi tukaj upoštevane.

I.

C. kr. reprezentanca in komora¹

Predsedniki:

1747 — 1748

Anton Jožef grof Auersperg² kot cesarski komisar

1749 — 1762

Janez Seyfried grof Herberstein³

* Übersicht der Verwaltungs- und Rechtsgeschichte des Landes Krain, 1893, str. 11, op. 1.

C. kr. deželno glavarstvo na Kranjskem⁴**Predsedniki:**

1763 — 1773	Henrik grof Auersperg ⁵
1773 — 1774	Vincenc Ferr. grof Orsini-Rosenberg ⁶
1775 — 1780	Jožef Marija grof Auersperg ⁷
13. 12. 1780 — 18. 3. 1782	(up.) Franc Adam grof Lamberg ⁸
18. 3. 1782 — 4. 10. 1782	Pompej grof Brigido ⁹

**C. kr. notranjeavstrijski gubernij v Gradcu¹⁰
za vojvodine štajersko, Koroško in Kranjsko****Guverner:**

22. 1. 1783 — 30. 10. 1791	Janez Franc Ks. grof Khevenhüller ¹¹
----------------------------	---

C. kr. deželno glavarstvo za Kranjsko¹²**Predsedniki:**

30. 12. 1791 — 19. 9. 1795	Janez grof Gaisruck
19. 9. 1795 — 1. 10. 1796	Jožef baron von der Mark ¹³
1. 10. 1796 — 6. 3. 1799	vodja: Jurij Jakob grof Hohenwart, ¹⁴ predsedujoči svetnik
6. 3. 1799 — 1. 6. 1801	(u.) Franc Jožef grof Wurmbrand-Stuppach, ¹⁵ dvorni komisar
5. 9. 1801 — 1. 10. 1802	Janez Krst. grof Brandis, ¹⁶ dvorni komisar
1. 10. 1802 — 14. 11. 1803	vodja: Jurij Jakob grof Hohenwart, ¹⁴ namestnik predsednika

C. kr. združeno deželno glavarstvo vojvodine Kranjske in poknežene grofije Goriške¹⁷**Guvernerji:**

7. 6. 1803 — 28. 3. 1808	Janez Nep. grof Trautmannsdorf ¹⁸
18. 6. 1808 — 6. 1. 1809	Bernard baron Rosetti ¹⁹
6. 1. 1809 — 28. 6. 1809	Janez Nep. grof Brandis, cesar. komisar

Provizorna c. kr. deželna vlada²⁰

28. 6. 1809 — 2. 2. 1810	vodja: Franc Ks. baron Lichtenberg-Janeschitz, ²¹ predsedujoči svetnik
--------------------------	--

Francosko medvladje v Ilirskih deželah**Vojaški generalni guverner:²²**

12. 7. 1809 — 15. 10. 1809	François comte de Baraguay d'Hilliers, generalni polkovnik
----------------------------	---

Generalni guvernerji:²³

15. 10. 1809 — 26. 1. 1811	maršal Auguste Frédéric Viesse
(16. 11.) (24. 2.)	de Marmont, duc de Raguse ²⁴
9. 4. 1811 — 10. 3. 1813	maršal Henri Gratien comte de Bertrand ²⁵
(29. 6.)	

23. 3. 1813 — 12. 7. 1813 (up.) maršal Andoche Junot, duc d'Abrantès²⁶
 17. 7. 1813 — 25. 8. 1813 Josephe Fouché, duc d'Otranto²⁷

C. kr. provizorni gubernij za Kranjsko²⁸

27. 8. 1813 — 18. 3. 1815 Krištof baron Lattermann,²⁹ generalni guverner
 (13. 10.)
 22. 3. 1815 — 3. 8. 1816 vodja: Franc vitez Fradeneck,³⁰ deželni upravitelj

Kraljestvo Ilirija³¹

C. kr. deželni gubernij za Kranjsko in Koroško v Ljubljani

Deželni guvernerji:

1. 9. 1816 — 17. 1. 1818 Julij grof Strassoldo³²
 (5. 2.)
 20. 1. 1818 — 8. 5. 1818 vodja: Franc vitez Fradeneck,³⁰ dvorni svetnik in
 predsedstveni upravitelj
 9. 5. 1818 — 26. 4. 1819 Karl Bor. grof Inzaghi³³
 26. 4. 1819 — 27. 6. 1822 (up.) Jožef grof Sweerts-Spork
 (18. 8.)
 27. 6. 1822 — 24. 12. 1840 (up.) Jožef Kamilo baron Schmidburg³⁴
 (1. 10.)
 24. 12. 1840 — 21. 4. 1841 vodja: Karl grof Welsperg-Raittenau,³⁵ dvorni svetnik
 28. 1. 1841 — 17. 5. 1847 Jožef baron Weingarten³⁶
 (21. 4.)
 17. 5. 1847 — 6. 2. 1848 vodja: Andrej grof Hohenwart,³⁷ dvorni svetnik
 16. 12. 1847 — 8. 12. 1849 (up.) Leopold grof Welsersheimb³⁸
 (6. 2. 1848) (31. 12.)

C. kr. namestništvo za Kranjsko³⁹

Namestnik:

8. 12. 1849 — 29. 11. 1860 Gustav Ignac grof Chorinsky⁴⁰
 (1. 1. 1850) (15. 12.)

C. kr. deželni glavar v Ljubljani,⁴¹

podrejen namestništvu v Trstu

16. 12. 1860 — 29. 3. 1861 Karl Sigmund grof Hohenwart,⁴² dvorni svetnik

C. kr. deželna vlada za Kranjsko^{39 41}

Deželni predsedniki:

29. 3. 1861 — 23. 7. 1862 (u.) Dr. Karl Ulepitsch plem. Krainfels,⁴³ deželni šef
 17. 10. 1862 — 12. 11. 1865 (up.) Janez Nep. baron Schloisnigg⁴⁴
 (z naslovom in značajem namestnika)
 12. 11. 1865 — 18. 4. 1867 Eduard baron Bach⁴⁵
 (z naslovom in značajem namestnika)
 18. 4. 1867 — 19. 5. 1871 Sigmund Conrad plem. Eybesfeld⁴⁶
 (od maja 1870 baron)
 19. 5. 1871 — 27. 6. 1872 (up.) Dr. Karl Wurzbach plem. Tannenberg⁴⁷

27. 7. 1872 — 19. 3. 1874	(u.) Aleksander grof Auersperg ⁴⁸
20. 3. 1874 — 7. 7. 1874	vodja: Lothar knez Metternich, ⁴⁹ dvorni svetnik
7. 7. 1874 — 30. 5. 1875	vodja: Bohuslav vitez Widmann, dvorni svetnik
30. 5. 1875 — 9. 12. 1877	Bohuslav vitez Widmann ⁵⁰
9. 12. 1877 — 25. 4. 1878	vodja: Dr. Anton Schöppl, vitez Sonnewalden, ⁵¹ vladni svetnik
2. 3. 1878 — 18. 3. 1880	Franc vitez Kallina pl. Urbanow ⁵²
(25. 4.) (5. 4.)	
18. 3. 1880 — 7. 10. 1892	(up.) Andrej baron Winkler ⁵³
(5. 5.)	
7. 10. 1892 — 7. 6. 1893	vodja: Viktor baron Hein, dvorni svetnik
7. 6. 1893 — 25. 9. 1905	Viktor baron Hein ⁵⁴
25. 9. 1905 — 18. 4. 1916	Teodor baron Schwarz pl. Karsten ⁵⁵
(14. 10.)	
18. 4. 1916 — 31. 10. 1918	Henrik grof Attems-Heiligenkreuz ⁵⁶
(8. 5.)	

II.

1. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov

Narodna vlada za Slovenijo⁵⁷

Izvoljeni predsednik:

31. 10. 1918 — 20. 1. 1919 Jožef vitez Pogačnik⁵⁸

2. Država Srbov, Hrvatov in Slovencev

Deželna vlada za Slovenijo⁵⁹

Imenovani predsedniki:

20. 1. 1919 — 6. 11. 1919	Dr. Janko Brejc ⁶⁰
6. 11. 1919 — 25. 2. 1920	Dr. Gregor Žerjav ⁶¹
25. 2. 1920 — 14. 12. 1920	Dr. Janko Brejc
14. 12. 1920 — 26. 2. 1921	vodja: Dr. Leonid Pitamic
26. 2. 1921 — 11. 7. 1921	Dr. Vilko Baltič

Pokrajinska uprava za Slovenijo⁶²

Pokrajinski namestnik:

17. 7. 1921 — 13. 3. 1923 Ivan Hribar⁶³Veliki župani⁶⁴

a) Ljubljanske oblasti:

31. 12. 1922 — 6. 3. 1923	Dr. Vilko Baltič
13. 8. 1923 — 16. 11. 1923	Dr. Miroslav Lukan ⁶⁵
6. 12. 1923 — 5. 6. 1924	Teodor Šporn
5. 6. 1924 — 11. 8. 1924	Dr. Vilko Baltič
11. 8. 1924 — 7. 11. 1924	Teodor Šporn
7. 11. 1924 — 28. 2. 1927	Dr. Vilko Baltič
28. 2. 1927 — 10. 11. 1929	Dr. Fran Vodopivec ⁶⁶

b) Mariborske oblasti:

31. 12. 1922 —	5. 6. 1924	Dr. Miroslav Ploj
5. 6. 1924 —	19. 8. 1924	Dr. Otmar Pirkmajer
19. 8. 1924 —	7. 11. 1924	Dr. Fran Vodopivec ⁶⁶
7. 11. 1924 —	28. 2. 1927	Dr. Otmar Pirkmajer
28. 2. 1927 —	10. 11. 1929	Dr. Fran Schaubach

3. Kraljevina Jugoslavija

Kraljev. banska uprava Dravske banovine⁶⁷

Bani:

11. 11. 1929 —	29. 9. 1930	Ing. Dušan Sernec
29. 9. 1930 —	20. 12. 1934	Dr. Drago Marušič
20. 12. 1934 —	10. 9. 1935	Dr. Dinko Puc
10. 9. 1935 —	12. 4. 1941	Dr. Marko Natlačen ⁶⁸

Opombe

¹ Reprezentanca in komora, ustanovljena s patentom cesarice Marije Terezije z dne 8. aprila 1747 za Kranjsko in Goriško. Slednja se je 1754 osamosvojila.

² Antona Jožefa grofa Auersperga nagovor na deželne stanove z dne 9. septembra 1748 v MHK, 1850, 57.

³ Herberstein, roj. 1706 kot sin generala Ferdinanda Hanibala H., je iz Lj. odšel v Trst kot predsednik tam. trgovske intendance; pozneje je bil predsednik dvorne komore na Dunaju. Umrli je 1771 v Gradcu. Prim.: Wurzbach, Biogr. Lexikon VIII, 339.

⁴ Reprezentance so bile odpravljene s cesar. odločbo z dne 3. sept. 1763, na njih mesto so stopila v Lj. in Celovcu deželna glavarstva, v Gradcu pa gubernij, ki sta mu bili dežel. glavarstvi le deloma podrejeni, ker sta (od 1765) in publicis lahko neposredno občevali z dvornimi oblastvi.

⁵ Henrik grof Auersperg, roj. 20. marca 1721 v Gradcu, je bil sprva prisednik dežel. pravde v Gradcu, od 1753 svetnik dežel. reprezentance v Lj., od jun. 1756 do apr. 1757 vodja dežel. uprave v Gorici, nato gubern. svetnik v Gradcu, od koder je prišel nov. 1763 za cesar. komisarja v Lj., kjer je prevzel 1765 še predsedstvo višje trgov. intendance za Trst in vodstvo držav. uprave na Goriškem. Pridobil si je velikih zaslug za narodno gospodarstvo na Kranjskem (ustanovitev Kmetijske družbe, osuševanje lj. barja) in Goriškem (temeljita uravnavanja Soče, pomnožitev in spopolnitev goriških svilar), tako da so mu hvaležni goriški stanovi postavili marmoren spomenik v dežel. dvorcu. L. 1773 je bil poklican na Dunaj za predsednika dvorne račun. komore, 1774 je postal guverner v Galiciji, jeseni 1780 pa kancelar češke in avstrijske dvorne pisarne, kar je ostal do 1782. Morelli, Istoria della contea di Gorizia, III, 63—4; Czoernig, Görz und Gradisca, 805.

⁶ Orsini-Rosenberg, roj. 27. dec. 1722 v Celovcu, je bil 1749 deželni, 1763 gubern. svetnik v Gradcu. Iz Lj. je odšel za dežel. glavarja v Celovec, kjer si je pridobil v dolgoletnem službovanju mnogo zaslug za Koroško, zlasti pa za Celovec. Umrli je 3. jul. 1794 v Celovcu. Wurzbach XVIII, 19—20.

⁷ Jožef Marija grof Auersperg, roj. 10. okt. 1723 v Lj., je bil 1745 prisednik dežel. pravde v Lj., prišel okoli 1750 za svetnika k reprezentanci v Gradcu, bil 9. aprila 1757 imenovan za dežel. glavarja v Gorici, od koder je odšel za svetnika vrhov. justičnega oblastva na Dunaj. Tam je bil 1771 imenovan za guvernerja Transilvanije (Erdeljske), od koder je prišel 1775 za dežel. glavarja v Lj. Sept. 1780 je postal podkancelar češke in avstrij. dvorne pisarne, 1782 pa predsednik reorganiziranega koroško-kranjskega dežel. sodišča v Ljubljani. Morelli, o. c. III, 65.

⁸ Lamberg, roj. 3. avg. 1730 v Gorici, kranjski deželan, je bil 1754—64 prisednik dežel. pravde v Lj., 1765—74 svetnik dežel. glavarstva in predsednik trgov. konsesa za Kranjsko, od 1774—80 dežel. glavar na Goriškem. Morelli, o. c. III, 55. Umrli je 13. maja 1807 v Ljubljani.

⁹ Brigido, roj. 17. jul. 1729 v Trstu, je bil sprva (1769—72) okrožni glavar v Postojni, 1774 v Ljubljani, 1775 svetnik goriškega gubernija, 1777—80 predsednik kralj. vladnega oblastva za Banat v Temešvaru, 1780—82 predsednik kralj. urada za Šlezijo v Opavi. V Lj. je kot kranjski dežel. glavar upravljal tudi Goriško. Po jožefin. reformah l. 1782 mu je bilo poverjeno vodstvo gubernija za Trst, Primorje in Goriško, ki ga je vršil do 1790. Med 1801—03 je bil ponovno predsednik provizor. dežel. oblastva v Trstu. Prim.: Czoernig, Görz, 803, 805, Morelli, o. c. III, 66.

¹⁰ S kurendo z dne 1. sept. 1782 je Jožef II. ukinil deželna glavarstva v Lj. in Celovcu in določil za Štajersko, Koroško in Kranjsko samo eno dežel. upravno oblastvo: gubernij v Gradcu, za Primorje in Goriško pa v Trstu.

¹¹ Khevenhüller, roj. 3. jul. 1737, je bil 1764 svetnik dvorne pisarne, 1769 dežel. glavar na Koroškem, 1774 predsednik dvorne račun. komore, 1783–91 guverner v Gradcu, 1791–96 dežel. maršal na Nižje Avstrijskem, 1797 vrhovni dvorni maršal. Umril je 23. dec. 1797 na Dunaju. Wurzbach XI, 220–21.

¹² Za Leopolda II. sta bili z odločbo dvorne pisarne z dne 30. okt. 1791 zopet vzpostavljeni dežel. glavarstvi na Kranjskem in Koroškem.

¹³ Mark je bil iz Lj. pozvan za podpredsednika češke in avstrij. dvorne pisarne. Od 1800–02 je bil predsednik apelacij. sodišča za Nižjo in Gor. Avstrijo, od 1803–09 pa kancelar združene dvorne pisarne.

¹⁴ Jurij Jakob grof Hohenwart, roj. 22. apr. 1724, je bil od 1761–82 svetnik dež. glavarstva na Kranjskem, od 1774–92 tudi podravnatelj dežel. deske in predsednik pravosodnega oddelka dežel. glavarstva, od 1792–1803 predsedujoči svetnik. L. 1773 se je izjavil za odpravo torture. Po več ko 50 letni držav. službi je 1804 stopil v pokoj, star 80 let. Umril je 2. jan. 1808 v Lj. Prim.: LZ, 9. jan. 1808, 4.

¹⁵ Wurmbbrand-Stuppach, štaj. deželan, roj. 9. jun. 1753, je služboval sprva na Koroškem, postal 1779 vlad. svetnik, 1782 gubern. svetnik v Gradcu, 1789 okrož. glavar v Mariboru, 1791 dvorni svetnik v Gradcu, 1794 začasni dežel. glavar na Koroškem, konec 1796 guverner zapadne Galicije, marca 1799 dvorni komisar na Koroškem in Kranjskem, 1800 pa cesar. obrambni komisar v Notranji Avstriji. Umril je za posledicami službenih naporov 1. junija 1801 v Gradcu. Prim.: LZ, 12. jun. 1801, 47.

¹⁶ Brandis, po rodu Tirolec, je bil oktobra 1802 imenovan za guvernerja v Innsbrucku. Prim. LZ, 1. okt. 1802, 79.

¹⁷ Z odlokom dvorne pisarne z dne 30. sept. 1803, št. 17.305, sta bili Goriška in Gradiščanska »zaradi varčevanja« v upravnem pogledu združeni s Kranjsko, vodstvo drž. uprave pa poverjeno grofu Trautmannsdorfu, ki mu je bil 29. okt. 1803 podeljen naslov in značaj guvernerja. Deželna ustava na Goriškem je ostala nedotaknjena in je Trautmannsdorf kot cesar. komisar otvoril deželni zbor v Lj. 16. nov., v Gorici pa 25. nov. 1803. Prim.: gubern. akta 5478 in 6132 iz 1803, fasc. I iz 1792–1809 v arhivu Narod. muzeja, nadalje LZ, 15. 11. 1803 (Klm.) in 18. 11. 1803 (Eg.), 92.

¹⁸ Trautmannsdorff, štaj. deželan, je bil pred prihodom v Lj. guverner Zapadne Galicije, iz Lj. pa je odšel za dežel. maršala na Nižje Avstrijsko. Prim. LZ, 10. jun. 1803, 46 in 13. apr. 1808, 44 ter gubern. akt 5112 iz 1803, fasc. I. Umril je 7. marca 1809 na Dunaju.

¹⁹ Rosetti, baron Rosenegg, graščak na Orehku, Razdrtem in Školju, je bil 1790–96 odbornik kranj. dežel. stanov, 1800–02 gubern. svetnik v Lj., 1803–05 guverner v Albaniji (t. j. Boki Kotorski), 1813 vladni predsednik v Galiciji. Prim.: LZ, 1. okt. 1802, 79 (Eg.), 18. jun. 1808, 72 in 22. avg. 1808, 100; Polec. Kraljestvo Ilirija, 5, 70, 81², 105¹.

²⁰ V dobi francoskih bojev na Kranjskem (od 17. maja 1809) se drži guverner grof Janez Nep. Brandis na Dolenjskem, dočim vodi posle državne uprave v Ljubljani najstarejši (predsedujoči) svetnik Franc Ks. baron Lichtenberg in to celo nekaj časa po nastopu maršala Marmonta.

²¹ Lichtenberg, roj. 1743, graščak na Jablah, je bil od 1774–82 okrožni glavar v Postojni, od 1787–1803 gubern. svetnik, od 1804–09 predsedstveni svetnik v Ljubljani. Za francoskega medvladja je bil od 1810–11 ljublj. maire, od 1812–13 pa član franc. komisije za likvidacijo avstr. držav. dolgov. (Prim. Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes, Paris 1930, 108, 241, 254.) Po odhodu Francozov ga ni več v avstr. držav. službi. Umril je, 89 let star, 10. sept. 1832.

²² Po premirju v Znojmu, 12. junija 1809, so Francozi vojaško upravljali zasedeno Kranjsko; glede civilne uprave gl. op. 20.

²³ Po miru v Schönbrunn, 14. oktobra 1809, je morala Avstrija Napoleonu odstopiti tudi Kranjsko, ki je z beljaškim okrožjem, Goriško, Primorsko, civilno Hrvaško in Dalmacijo tvorila francoske Ilirske province z glavnim mestom Ljubljano. O podrobnih ureditvah teh dežel, izvršeni po cesar. ukazu, danem v Tuilerijah 15. aprila 1811, prim.: Dimitz IV, 304–64; Vošnjak, Ustava in uprava ilirskih dežel; Mal, Zgodovina slov. naroda, 65–94; Pivec-Stelè, o. c.

²⁴ O Marmontu prim.: SBL, V, 50–56 (Kd.); Mal, o. c. 26–137, zlasti 70–77; Dimitz IV, 304–11; Pivec-Stelè, o. c., 353.

²⁵ O Bertrandu prim.: Dimitz IV, 332 in nasl.; Mal, 77 in nasl. Ta najzvestejši Napoleonov general ga je spremljal v izgnanstvo na Sv. Heleno in tam vztrajal do Napoleonove smrti.

²⁶ O Junotu, ki je v Lj. zblaznel in kmalu nato na Francoskem umrl, prim.: Dimitz IV, 360–4; Mal, 78.

²⁷ O Fouché-ju prim.: Dimitz IV, 364–6; Mal, 79, 80, 109; Štefan Zweig, Jožef Fouché (prevedel Fr. Albrecht) 1932, 186–7.

²⁸ Iz Kranjske so bili Francozi pregnani v začetku oktobra 1813, torej že pred bitko pri Lipskem. Avstr. cesar. patent o zasedbi osvojenih ilirskih dežel je izšel 23. julija 1814, dva mesca po pariškem miru (30. maja 1814). Končno je bila stvar urejena šele na dunajskem kongresu (9. junija 1815), odnosno drugem pariškem miru (20. novembra 1815). — Zaradi težav, ki jih je povzročala reorganizacija javne uprave v ilirskih deželah provizornemu guvernerju, generalu Lattermannu (gl. op. 29), je bila marca 1814 ustanovljena pod predsedstvom grofa Saurau-a ilirska dvorna organizacijska komisija, ki je delovala do 22. maja

1815. Njene posle (zlasti glede teritorialne in upravne razdelitve ilirskih pokrajin) je nadaljevala centralna organizacijska dvorna komisija, ki je bila ukinjena konec 1817. Prim.: Polec, *Kraljestvo Ilirija*, 16–36.

²⁹ L.attermann, roj. 14. jul. 1753 v Olomucu, se je v številnih vojnah od 1778–1801 povzpел do podmaršala, bil 1805 vojaški poveljnik na Češkem, 1809 v Zagrebu, postal 1810 član dvornega vojnega sveta, 1813 pa feldcajgmojster. Bil je že sept. 1810 določen za general. guvernerja Ilirije. Iz Lj. je bil 1815 premeščen za general. poveljnika v Benetke, od 1818–32 je bil predsednik voj. apelac. sodišča na Dunaju, od 1826 tudi kapitan-poročnik telesne straže cesarjeve. Na tem mestu je bil 1833 imenovan za vojnega maršala. Ljubljana mu je 16. marca 1815 podelila častno meščanstvo. Umrli je 5. okt. 1835 na Dunaju. Wurzbach XIV, 185–88; MHK 1855, 5–7; Polec, o. c., 4–6, 12–15; Mal, 175–270 (passim).

³⁰ Fradenec je bil od 1808–14 okrožni glavar v Celovcu, 1814–15 član ilirske dvorne organizacijske komisije, 1815–16 in 1818 upravitelj provizornega gubernija v Lj., od 1818–43 pa dvorni svetnik združene dvorne pisarne. Polec, *Kraljestvo Ilirija* (passim).

³¹ S cesar. patentom z dne 3. avgusta 1816 so bile pokrajine: Kranjska, beljaško okrožje, Goriška, Trst in Istra, bivše ogrsko Primorje in del pokrajinske Hrvatske združene v upravno enoto, ki so se ji še priklopili bivši ital. okraji Gradiška in Čedad, kakor tudi celovško okrožje. To ozemlje je dobilo ime Ilirija in bilo povzdignjeno v kraljestvo. Upravljal sta ga dva gubernija: v Ljubljani (za Kranjsko in Koroško) in v Trstu (za Gorico, Gradišansko, avstr. Primorje s Trstom in ogrsko Primorje z Reko). Ljublj. deželni gubernij je začel poslovati s 1. septembrom 1816. Polec, o. c. 112–14, 119, 121, 123–24.

³² Strassoldo je bil mimogrede (1808) gubern. svetnik na Kranjskem. Iz Lj. je 1818 odšel za predsednika lombardskega gubernija v Milan, kjer je 1829 umrl. Prim.: LZ 1818, 12.

³³ Inzaghi, roj. 5. dec. 1777 kot sin višj. rudar. inspektorja v Idriji, gubern. svetnika grofa Janeza I., je sprva služboval v Gradcu, potem v Galiciji, nato (1815) kot armadni intendant zavezniške vojske v Italiji. Iz Lj. je odšel za guvernerja v Benetke, od tam 1828 v isti lastnosti v Brno, od koder je bil 1835 poklican za 1. kancelarja združene dvorne pisarne, 1843 pa imenovan za njenega vrhovnega kancelarja. Po upokojitvi (1848) se je naselil v Gradcu, kjer je umrl, zadnji svojega rodu, 17. maja 1856. Wurzbach X, 214.

³⁴ Schmidburg, roj. 4. marca 1779 v Gradcu kot sin Friderika Viljema Sch., graščaka na Češkem, je vstopil v držav. službo pri okrožnem uradu v Berovnu, služboval potem (od 1801) pri dežel. sodišču v Pragi, kjer je 1808 postal dežel. svetnik, napredoval 1816 za apelacij. svetnika v Celovcu, 1817 za dvornega svetnika pri lombardsko-benečanskem senatu v Veroni, 1819 za predsednika dežel. sodišča v Celovcu, odkoder je bil 27. junija 1822 imenovan za ilir. guvernerja v Ljubljano. V dobi svojega 18 letnega službovanja na tem mestu si je pridobil neveljavih zaslug za gospodarski in kulturni napredek dežele. Mestni zastop ljubljanski ga je 21. junija 1841 izvolil za častnega meščana. Njemu je bil posvečen tudi prvi zvezek *Kranjske Čebelice* (1830). Zaradi opešanega vida, ki se je po 1844 sprevrgel v popolno slepoto, je 24. dec. 1842 stopil v pokoj. Umrli je 11. okt. 1846 na Dunaju. Prim.: LZ 1822, 80, 81, MHK 1852, 3, 9 (Henrik Costa) in Wurzbach XXX, 192–6; Mal, o. c., 300, 333; Zigon, *Kranjska Zibelica* v cenzuri, DS 1926, 157–8, op. 4.

³⁵ Welsperg-Raittenau, roj. 1. marca 1779, je bil od 1816–31 okrožni glavar v Salzburgu, od 1832–40 dvorni svetnik pri lj. guberniju, kjer je 1841 postal gubern. podpredsednik. Konec 1846 je stopil v pokoj, ki ga je preživel na Reki. Bil je desna roka guvernerja Schmidburga in si pridobil zaslug zlasti na kulturnem polju (muzej, zidava kazine). Od 7. dec. 1846 je bil lj. častni meščan. Umrli je 12. okt. 1878 v Purkersdorfu pri Dunaju. Prim. tudi Wurzbach LIV, 249.

³⁶ Weingarten je bil 1816–19 okrož. glavar na Reki, od 1820–26 dvorni svetnik pri guberniju v Zadru, 1826–29 pri guberniju v Trstu, 1830–34 predsednik kameralnega oblastva (magistrata) v Milanu, 1835–41 guverner v Trstu, kjer je pred odhodom dosegel baronstvo. Iz Lj. je bil 1847 poklican za 2. kancelarja združene dvorne pisarne na Dunaj. Prim.: LZ 1841, 11, 29, 37.

³⁷ Andrej grof Hohenwart, roj. 25. nov. 1794, sin Jurija Jakoba grofa H. (gl. op. 14), je bil od 1825–38 dvorni koncipist pri tajnem držav. svetu, od 1839–46 vladni svetnik pri nižjeavstrij. vladi, od 1847–59 dvorni svetnik pri guberniju, odn. namestništvu v Lj. Bil je tudi v zasebnem življenju precej svobodnih nazorov. Umrli je 13. marca 1881 na Dunaju. Apih, Slovenci in I. 1848, 74, 87, 161–2; Mal, 693.

³⁸ Welsersheimb, roj. 5. jan. 1793, je služil od 1829–39 kot gubern. svetnik v Lj., od 1840–45 kot okrožni glavar v Celovcu, bil 1846–48 dvorni svetnik pri guberniju v Lincu, od koder je prišel za guvernerja na Kranjsko. L. 1852 je bil imenovan za sekcijskega šefa v notranje ministrstvo. Umrli je 8. julija 1874 v Gradcu. Wurzbach LIV, 235–6; Nov. 1848, 1, 6., Apih, o. c. 51, 56, 79, 136, 160.

³⁹ S cesar. odločbo z dne 26. junija 1849, drž. zak. 295, o osnovnih pravilih za organizacijo polit. upravnih oblastev je bilo v točki A, I odrejeno, da stopijo na mesto dotedanjih gubernijev namestništva, na mesto okraj. komisariatov pa okrajna glavarstva. Po razpisu notr. ministrstva z dne 23. avg. 1849, drž. zak. 375, naj bi to novo organizacijo na Kranjskem izvršila posebna organizacijska komisija. Z razglasom politične organizacijske komisije za kronovino Kranjsko z dne 23. dec. 1849, dež. zak. 26, je bil določen začetek uradovanja novega namest-

ništva in okraj. glavarstev na Kranjskem s 1. januarjem 1850. Namestništvo je obstajalo v Ljubljani samo do 29. maja 1854. S cesarsko odločbo z dne 14. sept. 1852 (min. naredba z dne 19. jan. 1853) so se namestništva v Ljubljani, Celovcu, Salzburgu, Opavi, Krakovu (za zapadno Galicijo) in Črnovicah spremenila v deželne vlade. Po min. naredbi z dne 30. aprila 1854 so morale nove deželne vlade začeti s poslovanjem dne 30. maja 1854. Dotedanji namestniki so še nadalje obdržali svoj naslov in čin.

⁴⁰ Chorrinsky, roj. 27. jan. 1806, je začel upravno službo 1832 na Dunaju kot okrožni komisar dunaj. okrožja, bil 1835 v isti lastnosti v St. Pöltnu, od 1836—39 vladni tajnik v Lincu, 1842—47 okrož. glavar v Salzburgu, 1848 dežel. šef na Nižje Avstrijskem, od koder je prišel 1849 za namestnika v Lj., od tod pa odšel 1860 za namestnika na Moravsko. Po odhodu je postal 31. dec. 1860 častni meščan ljubljanski. L. 1866—68 je bil namestnik na Nižje Avstrijskem, 1872 pa član gosposke zbornice. Umril je 13. oktobra 1873 na Dunaju. Wurzbach II, 358, LZ 1860, 287 in 288.

⁴¹ S cesar. pismom z dne 15. junija 1860 (min. naredba z dne 17. junija 1860) so bile »zaradi varčevanja« razpuščene deželne vlade v Ljubljani in Celovcu in podrejena Kranjska pod tržaško, Koroška pa pod graško namestništvo. Posle za Kranjsko je novembra 1860 prevzel tržaški namestnik baron Burger. V Lj. ga je zastopal z naslovom c. kr. deželni glavar grof Karl Hohenwart. Podreditev Trstu pa je trajala samo 4 mesce. S cesar. odločbo z dne 29. marca je bila dež. vlada na Kranjskem spet vzpostavljena in začela z delom 25. aprila 1861 (Razglas dežel. šefa z dne 20. apr. 1861, dežel. zak. št. 1).

⁴² O Karlu grofu Hohenwartu, sinu Andreja H. (gl. op. 37), poznejšem (1862) dežel. predsedniku na Koroškem, namestniku (1868) na Nižje Avstrijskem, ministr. predsedniku (1871) in znamenitemu politiku, prim. SBL I, 331—5 (Mal).

⁴³ Ulepitsch je bil prvi deželni šef slovenskega rodu, roj. 25. febr. 1810 v Žužemberku, umrl 23. jul. 1862 v Karlovih varih. O njem prim. LZ 1862, 168 in 173; Wurzbach XLVIII, 299—302; Trdina, Bahovi huzarji in Iliri, 113, 114; Apih, o. c., 151, 152, 192, 194, 246—250, Pol stoletja društva Pravniki 1939, 32—33, 81.

⁴⁴ Schloisnigg, roj. 24. febr. 1809, je bil 1835—37 okrož. komisar v Celovcu, 1838—40, gubern. tajnik, 1841—46 gubern. svetnik v Lj., odšel 1847 k guberniju v Celovec, kjer je 8. decembra 1849 postal namestnik, kateri čin je obdržal tudi, ko je bil 1862 imenovan za dežel. šefa na Kranjskem. Po svoji razrešitvi se je umaknil v zasebno življenje. Bil je častni meščan ljubljanski (od 20. febr. 1866). Umril je 3. nov. 1885 v Salzburgu. Prim.: Wurzbach XXX, 138 (leto smrti napačno); Novice 1865, 46, 3. 377; Apih, o. c. 291.

⁴⁵ Bach, roj. 1815 na Dunaju, brat ministra Aleksandra B., je začel svojo upravno službo v Galiciji, kjer je 1845 kot gubern. tajnik z vojaško silo udušil nastale nemire, postal 1847 okrož. glavar v Kolomeji, 1848 v Črnovicah; kot civilni komisar je 1850 zopet delal red na Erdeljskem; 1852 je bil za svoje zasluge imenovan za namestnika v Lincu, 1854 pa je bil spet poslan za civil. komisarja v podonavske kneževine, zasedene po avstrijskih in turskih četah; 1855 se je vrnil v Linc, od koder je prišel, obdržavši čin namestnika, za dežel. šefa na Kranjsko. Iz Lj. je odšel 1867 za namestnika v Trst. Wurzbach I, 108—9.

⁴⁶ Conrad, roj. 11. avg. 1841 v Kainbergu na Štajerskem iz meščanske rodbine, je bil med 1858—59 dvorni svetnik pri guberniju v Zagrebu, od 1861 v isti lastnosti v Trstu, od 1865 v Benetkah, od 1866 podpredsednik namestništva v Trstu. V Lj. je kot dežel. pred. sednik maja 1870 dosegel baronstvo. Iz Lj. je 1871 odšel za namestnika na Nižje Avstrijsko, 1880 je bil pozvan kot naučni minister v Taaffejev kabinet, kjer je ostal do 1885. Po demisiji je postal član gosposke zbornice. Umril je 9. julija 1895 v Gradcu. Prim. Nov. 1871, 21, s. 169; Mal, o. c., 990, 1006, 1007, 1010, 1017, 1027, 1042, 1049, 1053, 1054, 1067.

⁴⁷ Wurzbach, roj. 28. okt. 1809 v Lj. odvetniku dr. Maksimilijanu W., se je po dovršenih univ. študijah dalj časa bavil izključno z upravljanjem svojih posestev. V politično življenje je vstopil šele 1861, ko ga je kranjsko veleposestvo izvolilo za deželnega, kmalu zatem tudi za državnega poslanca. Dne 15. nov. 1866 je bil imenovan za dežel. glavarja, 19. maja 1871 pa za dežel. predsednika na Kranjskem. Ob svojem odstopu je dobil baronstvo (1872). Odslej se je posvetil delu v kranjski kmetijski družbi, katere predsednik je bil od 1869 do smrti. Umril je 16. julija 1886 v Ljubljani. Wurzbach LIX, 23—25.

⁴⁸ Auersperg, roj. 2. nov. 1834 v Lj., je vstopil 1857 v službo pri dežel. vladi v Lj., postal okraj. načelnik v Stični, 1867 okraj. glavar v Litiji. Izvoljen 1866 za dežel. poslanca, je postal namesto Wurzbacha (gl. op. 47) 16. dec. 1871 dežel. glavar, 27. jul. 1872 pa deželni pred. sednik. Umril je v Pevmu pri Gorici 19. marca 1874, pokopan je v Lj. Prim. LZ 1874, 452 in 459; Vošnjak, Spomini I, 83.

⁴⁹ Metternich, roj. 13. sept. 1837 kot sin državnika Klemensa M., je služboval med 1864—69 pri nižjeavstrij. namestništvu, od 1870—74 pa pri dežel. vladi v Lj. kot vladni, potem kot dvorni svetnik. Odšel je 1874 kot pravi dvorni svetnik k namestništvu v Linc, kjer je po l. 1881 postal namestniški podpredsednik. L. 1892 je stopil v pokoj. Wurzbach XVIII, 36.

⁵⁰ Widmann, roj. 12. marca 1836 v Olomucu, je vstopil 1856 v službo pri namestništvu v Brnu, postal 1868 okraj. glavar v Novem Tičinu, 1870 v Olomucu, 1871 namestn. svetnik v Brnu, od koder je bil 1874 imenovan za dežel. predsednika na Kranjskem. Iz Lj. je odšel za namestnika v Innsbruck, kjer je 1881 dosegel baronstvo, 1886 pa stopil v pokoj. Pri Slovencih na Kranjskem ni zapustil dobrih spominov. Wurzbach LV, 244—6, LZ 1874, 154 in 1875, 122; Prijatelj, Janko Kersnik, njegovo delo in doba II/III, 19, 22, 24, 26, 34.

⁵¹ Schöppel, roj. 14. okt. 1814 v Spannbergu na Nižje Avstrijskem, je služboval od 1844 pri ljublj. komorni prokuraturi, od koder je prestopil 1850 k namestništvu, postal tu 1850 namestn. tajnik, 1867 vladni, na koncu (1880) pa naslovni dvorni svetnik in stopil 1882 v pokoj. Umrl je 8. nov. 1888 na Dunaju.

⁵² Kallina, roj. 1820 na Moravskem iz češke uradniške rodbine, je stopil 1842 v držav. službo, bil 1852 namestn. tajnik v Budimu (Ofen), 1856 že namestn. svetnik in obenem načelnik budimskega magistrata. Ob splošni izselitvi avstrij. uradništva iz Ogrske je dobil 1860 vodstvo okraj. glavarstva Gradec-okolica, kmalu nato pa je bil pozvan k namestništvu v Gradec, kjer je postal 1874 dvorni svetnik in zastopnik namestnika v štaj. dežel. zboru, 1876 pa dobil viteštvo s priimkom Urbanow. Iz Lj. je bil poklican 18. marca 1880 za namestnika Moravske v Brno, toda na poti je zbolel na Dunaju za težko srčno boleznijo, tako da je službo nastopil šele 8. maja. Zaradi službenih naporov pa mu je 10. julija 1880 odpovedalo bolno srce. Med Slovenci na Kranjskem je ostal v blagem spominu. Prim. Nov. 1878, 18 in 1880, 12, 28; SN 1878, 96 in 1880, 156; LZ 1880, 103, 156; Vošnjak, Spomini II, 249; Prijatelj, Janko Kersnik II/III, 34–35.

⁵³ O Winklerju prim. moj članek v spomin. knjigi: Pol stoletja društva Pravniki 1939, 119–28 in tam navedeno gradivo.

⁵⁴ Hein, roj. 1. febr. 1850 v Opavi kot sin bivš. justič. ministra dr. Frana H., je vstopil 1871 v uprav. službo na Nižje Avstrijskem, služboval od 1873–77 v kmet. ministrstvu, od 1878 kot namestn. tajnik v Gradcu, potem kot okrajni glavar 1880 v Weizu, 1881 v Radgoni in od 1883–90 v Mariboru, od 1891 pa kot namestn. svetnik v Gradcu, od koder je 1892 odšel na Kranjsko. V 13 letih svojega tuk. službovanja je storil mnogo za gospodarski napredek dežele; neoporečnih zaslug si je pridobil po potresu 1895 za obnovo Ljubljane, za kar je postal že 5. nov. 1895 njen častni meščan. Ker se pa v naslednjih letih ni znal prilagoditi zahtevam večine prebivalstva, je postalo njegovo stališče v deželi s časom nevzdržno. Iz Lj. je bil 1905 premeščen kot 1. sekcijski šef v notr. ministrstvo. Ko je 1909 stopil v pokoj, je postal še predsednik splošn. pokojninskega zavoda. Umrl je 6. dec. 1914 na Dunaju. Prim. SN 1892, 232 do 243; Sl. 1892, 232, 1905, 220; Wilhelm Haas, Viktor Freiherr von Hein, Ein Gedenblatt, Wien 1915.

⁵⁵ Schwarz, roj. 18. sept. 1854 v Lincu v meščan. družini, je stopil 1877 v držav. službo pri namestništvu v Innsbrucku, bil nekaj let za policij. komisarja pri namestn. sekciji v Tridentu, prišel 1883 v notr. ministrstvo, napredoval tam 1885 za ministr. podtajnika ter bil 1887 imenovan za okraj. glavarja v Clesu (Južne Tirole), 1891 pa v Rivi, l. 1892 premeščen k namestništvu v Innsbruck, kjer je 1894 postal namestn. svetnik; 1898 je prišel kot dvorni svetnik k namestništvu v Trst, kjer je dobil 1903 naslov namestniškega podpredsednika. Kot dežel. predsednik na Kranjskem si je konec januarja 1908 pridobil baronstvo. Po upokojitvi 1916 je ostal nekaj časa v Lj., okoli 1920 pa se je preselil v Gradec, kjer je umrl. Prim.: SN 1905, 224, S 1905, 222 in 1916, 94.

⁵⁶ Attmes, roj. 13. okt. 1858 v Sopronju na Ogrskem, je po dovršeni terez. akademiji na Dunaju vstopil 1880 v službo pri dežel. vladi v Lj., služboval kot okrajni komisar v Kočevju, Postojni in Litiji, bil potem v predsedstveni pisarni dežel. predsednika Winklerja in prišel 1886 v notranje ministrstvo, kjer je 1889 napredoval za ministr. podtajnika. L. 1890 je bil imenovan za okraj. glavarja v Ljutomer, nato v Lipnico in 1896 v Celje, 1900 pa za namestniškega svetnika v Gradec, od koder je bil istega leta premeščen za vodjo okraj. glavarstva v Gorico, kjer je bil tudi vladni zastopnik v deželnem zboru goriškem. L. 1902 je dobil naslov, 1908 pa čin dvornega svetnika, 1911 je bil premeščen k namestništvu v Trst, kjer je 1913 postal namestništv. podpredsednik. Bil je zadnji avstrijski deželni predsednik na Kranjskem; dne 31. oktobra 1918 je izročil posle c. kr. deželne vlade predsedniku Narodne vlade za Slovenijo, vitezu Pogačniku, sam pa odpotoval v Innsbruck, kjer je pred nekaj leti umrl. Prim.: Sl. 1916, 94; LZ 1916, 94.

⁵⁷ Naredba celokupne Narodne vlade za Slovenijo o prehodni upravi na njenem ozemlju z dne 14. nov. 1918, U. L. št. 111/11 (takozv. Zolgerjeva naredba o ustavi in upravi samostojne Slovenije).

⁵⁸ Umrl 18. avgusta 1932.

⁵⁹ Kraljev. ukaz z dne 20. januarja 1919 o imenovanju dr. Brejca za predsednika deželne vlade za Slovenijo in 5 poverjenikov.

⁶⁰ Umrl 7. aprila 1934.

⁶¹ Umrl 27. junija 1929.

⁶² Razglas o ustroju pokrajinske uprave za Slovenijo z dne 2. avgusta 1921, U. L. št. 94.

⁶³ Umrl 18. aprila 1941.

⁶⁴ Zakon o oblastni in sreski samoupravi in Uredba o razdelitvi države na oblasti z dne 26. aprila 1922, S. N. 92.

⁶⁵ Umrl 23. avgusta 1939.

⁶⁶ Umrl 11. maja 1930.

⁶⁷ Zakon z dne 3. oktobra 1929, S. N. 233/XCV o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja. — Razglas o ukinitvi dosedanjih županij in prenosu njih poslov na banske uprave z dne 4. oktobra 1929, U. L. — Zakon o banski upravi z dne 7. nov. 1929, S. N. 261/CV.

⁶⁸ Umrl 13. oktobra 1942.

Društveni vestnik

Ferdinand Seidl

V svojem rojstnem mestecu je umrl 1. decembra 1942 upokojeni prof. Ferdinand Seidl, naš menda res zadnji prirodoslovni polihistor. Rojen je bil 10. marca 1856 v Novem mestu, kjer je obiskoval ljudsko šolo in gimnazijo. Na univerzi v Gradcu se je posvetil prirodoslovnemu študiju in leta 1882 nastopil svojo prvo službo na meščanski šoli v Krškem. Kmalu pa je bil premeščen v Gorico na realko za profesorja, kjer je služboval do svoje upokojitve l. 1915. Jesen svojega življenja je preživel ob neumornem delu zopet v idiličnem mestu ob Krki.

Že v Krškem je pisal poljudne članke iz meteorologije. Leta 1891 je v domačem muzejskem glasilu pričelo izhajati njegovo življenjsko delo o podnebjju Kranjske, ki je po enajstih letih nedokončano prenehalo. Šele pod večer svojega življenja se poslovi od tega problema z razpravo o »Dinarskogorskem fenu«. Po letu 1895 je često objavljali razprave in poročila o potresnih sunkih, ki jih je skušal pojasniti v zvezi s tektonskimi razmerami naših krajev. V nemških izvestjih Muzejskega društva je l. 1895 izšla razprava, ki obravnava odnose med potresnimi sunki in klimatskimi faktorji ter je vzbudila med strokovnjaki največjo pozornost.

Najbolj pa je pokojni prof. Seidl vžljubil geologijo in se popolnoma predal čarom na novo nastajajoče vede. S številnimi razpravami, ocenami in poročili je mnogo prispeval k spoznavanju geoloških razmer naše domovine, zlasti Julijskih Alp, Goriškega, Dolenjskega, Kamniških planin in Ljubljanskega barja. Ob priliki novega geološkega preiskovanja naših krajev je nasvetoval muzejskemu vodstvu, da si je nabavilo od državnega geološkega zavoda na Dunaju dvojnike pri nas se nahajajočih kamenin in fosilov za svoje zbirke. Svoji monografiji o »Kamniških« ali »Savinjskih Alpah« je dodal opis rastlinske odeje gorovja. Kasneje je posvetil naši flori obširnejšo poljudno razpravo o »Rastlinstvu naših Alp« (1916 in 1918). — Čeprav je na vsakem izletu vestno beležil floristične posebnosti, je bil prof. Seidl vendar predvsem klimatolog in geolog ter mu je za izvirnejše botanične razprave primanjkovalo časa. Bibliografijo Seidlovih del, knjig, razprav, člankov, ocen, poročil in nekrologov je sestavil prof. Iv. Rakovec v Letopisu Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, I, 1943, 262—274.

Prof. Seidl je uspešno dovršil prizadevanja Erjavca in Tuška za popularizacijo prirodnih znanosti ter pokazal, da je mogoče tudi težavne znanstvene probleme obravnavati v blagoglasni materinščini. — Za svoje zasluge na področju znanosti je bil izvoljen za častnega člana mnogih domačih in tujih znanstvenih društev; bil je tudi častni član našega Muzejskega društva.

V. Petkovšek

Alfonz Paulin

Na isti dan ko prof. Seidl v Novem mestu, je umrl v Ljubljani 89-letni botanik prof. Alfonz Paulin. Rojen v Turnski graščini pri Krškem, je obiskoval ljudsko šolo in nižjo gimnazijo v Ljubljani, višjo gimnazijo pa v Novem mestu. Leta 1873 se je vpisal na univerzo v Gradcu, kjer pa je mogel zaradi vojaške službe popolnoma dokončati svoj študij šele leta 1880.

Služboval je ves čas svojega življenja v Ljubljani kot srednješolski profesor do upokojitve l. 1910. Poleg tega je l. 1886 prevzel vodstvo botaničnega vrta, ki ga je ves čas vzorno upravljal ter dvignil iz zapuščenosti na zavidljivo raven znanstvenega zavoda. Ko je vrt prešel l. 1920 v upravo naše univerze, je bil prof. Paulin reaktiviran in vodil vrt v svojstvu ravnatelja še do leta 1931, ko je bil drugič upokojen. Od leta 1923 do 1925 je štiri semestre predaval na univerzi sistematsko botaniko.

V srednji šoli se je odlikoval kot vzgojitelj in napisal v slovenščini prvo izvirno botanično učno knjigo, ki služi za vzor tudi še današnjim pisateljem prirodoopisnih učbenikov. — Svoj prosti čas pa je posvetil botaničnemu vrtu in študiju rastlin-brstnic v slovenskih pokrajinah. V ta namen je mnogo potoval ter neumorno nabiral rastline po gorah in ravninah za svojo herbarijsko zbirko, ki jo je nazval »Flora exsiccata carniolica«. Nabrani rastlinski material je skrbno prepariral in podrobno raziskoval. V dopolnilo svojemu herbariju je napisal številne razprave, kjer je obdelal najzanimivejša poglavja naše floristike. Iz njih razvidimo, da je prof. Paulin odkril med našo floro mnogo do sedaj nepoznatih vrst, podvrst in bastardov, od katerih jih je več po njem imenovanih.

Ker je starejša literatura o našem rastlinstvu nezanesljiva, so se na prof. Paulina često obračali tuji znanstveniki za sodelovanje pri obravnavanju slovenskega dela srednjeevropske flore. Z mnogimi strokovnjaki svetovnega slovesa je izmenjavjal in vzajemno proučeval preparirane rastlinske vrste, zlasti one težje določljive nekaterih polimorfnihih rodov. Sodeloval je pri različnih znanstvenih zbornikih o rastlinstvu, med drugimi naj omenimo važnejše: Kerner »Flora exsiccata austro-hungarica«, Hayek »Flora exsiccata styriaca«, Hegi »Illustrierte Flora von Mitteleuropa« in Fritsch »Exkursionsflora«. Mnogo jezikovnega gradiva je prispeval Pleteršnikovemu slovarju in sicer obširno zakladnico slovenskih rastlinskih imen, ki jih je nabral med narodom. V Letopisu Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (I. knj., 1943, 241—257) je Gabr. Tomažič priobčil pregled njegovega znanstvenega dela.

Ob sodelovanju in pomoči mnogih domačih strokovnjakov mu je uspelo, da je prekinil s tradicijo površnega botaniziranja Flajšmanovega kova in položil naši floristiki trdne znanstvene temelje. Za svoje velike zasluge je bil mnogokrat odlikovan in bil med drugim izvoljen za častnega člana Muzejskega društva že v letu 1919.

V. Petkovšek

Naše društvo v l. 1940-41

Pregled dela Muzejskega društva za Slovenijo za poslovno dobo 1940-41 (zadnje poročilo o društvenem delu je izšlo v Glasniku XXI, 1940, 140—141) je prikazal društveni občni zbor 11. junija 1941. Predsednik dr. M. Kos je v začetku počastil spomin umrlih društvenih članov kanonika Janka Barleta, senatorja dr. h. c. Ivana Hribarja, ministra dr. Antona Korošca in prof. dr. Viktorja Peterlina. V svojem poročilu je nato opravičil zakasnitev občnega zbora, ki je bil prvotno določen za 25. april, a je moral biti zaradi vojne in njenih posledic preložen na ta dan. Kljub vojni bo društvo delalo naprej, predvsem pa izdajalo svoje glasilo, da tako ohrani številne dragocene zameenjave z drugimi strokovnimi organizacijami. Predsednik je omenil ustanovitev muzeja in Muzejskega društva v Krškem in Novem mestu ter se spomnil tudi II. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Ptuj in okolici od 7.—8. septembra 1940. Ob koncu se je zahvalil za izkazano pomoč prosvetnemu ministrstvu, banu Dravske banovine in ljubljanski mestni občini.

Iz poročila tajnika dr. Fr. Zwitterja izvemo o uspešnem prizadevanju odbora, da je bilo mogoče prileti izdajati slovensko zgodovinsko bibliografijo in sistematično poročati o zgodovinskih publikacijah. Društvo je sodelovalo pri II. zborovanju slovenskih zgodovinarjev in je zastopano v nadzornem odboru zborovanj slovenskih zgodovinarjev po predsedniku in tajniku. Ta odbor se je mnogo trudil, da bi uresničil izvedbo resolucij, ki so bile sprejete na I. in II. zborovanju slovenskih zgodovinarjev; zaradi izrednih razmer pa je bilo mogoče doseči le prav malo. Tretje zborovanje, ki

je bilo sklicano za 24. in 25. maj 1941 v Maribor, se ni vršilo. V novih razmerah je možna le zveza z Muzejskim društvom v Novem mestu. Vpisanih članov šteje društvo 249. Ni pa mogoče reči niti približno, kolikšen del jih more prejemati društvene publikacije in izpolnjevati obveznosti do društva.

Blagajnik dr. B. Saria je poročal, da so znašali društveni dohodki, kjer so vračunane podpore države, banovine in ljubljanske mestne občine, 61.561,45 din, izdatki pa 56.216,45 din.

Knjižničar in arhivar dr. R. Ložar je razposlal XXI. letnik Glasnika na 128 naslovov v zamenjavo, medtem ko 1.—2. štev. XXII. letnika zaradi razširitve vojne le na 120. V zamenjavo je društvo prejelo 217 publikacij; med temi so vštete tudi naslednje nove: 1. Slavische Rundschau, Praga; 2. Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris, Budapest; 3. Acta litterarum ac scientiarum reg. Universitatis Hung. Franc. Josephinae; 4. Razprave Matematičnega razreda Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani; 5. Prirodoslovne razprave iste; 6. Sbornik Matice Slovenske, Turčiansky Sv. Martin; 7. Srpski dialektološki zbornik, Beograd; 8. Glas Srpske kralj. akademije, Beograd; 9. Godišnjak Srpske kralj. akademije, Beograd; 10. Verhandlungen des Historischen Vereins von Oberpfalz und Regensburg; 11. Jahrbuch des Vorarlberger Landesmuseums, Bregenz; 12. Južnoslovenski filolog, Beograd; 13. Glas Narodno-znanstvene radne zajednice.

Iz poročila urednika Glasnika dr. J. Mala je razvidno delo pri urejanju društvenega glasila. Glasnik XXI je izšel decembra 1940 na 9¼ pole v skupni številki. Konec februarja 1941 mu je sledila prva dvojna številka XXII. letnika na 6½ pole, ki je posvečena predvsem arheologiji, medtem ko je bil prejšnji letnik posvečen stari in novejši zgodovini ter bibliografiji.

Na predlog odbora je bila članarina zvišana od 30 din na 50 din.

Pri volitvah je bil izvoljen soglasno stari odbor: predsednik dr. M. Kos, podpredsednik in urednik Glasnika dr. J. Mal, tajnik dr. Fr. Zwitter, blagajnik dr. B. Saria, knjižničar in arhivar dr. R. Ložar; odborniki: dr. M. Pivec-Stelè, dr. J. Kelemina, dr. J. Turk, S. Kranjec in M. Miklavčič. Za preglednika sta bila izvoljena vet. insp. H. Turk in dr. V. Bohinec.

Poslovna doba 1941-42

je bila zaključena z občnim zborom 9. junija 1942. Ob začetku se je občni zbor spomnil z enominutnim molkom v tem času umrlih članov: posestnika Andreja Mejača, župnika Fr. Zorka, ravn. dr. Avgusta Žigona, prof. dr. Frana Trdana, univ. prof. dr. Metoda Dolenca in univ. prof. dr. Lamberta Ehrlicha. Nato je predsednik dr. M. Kos poročal o društvenem delovanju, ki je bilo zaradi vojne omejeno skoro samo le na izdajanje društvenega glasila, kar je bilo mogoče doseči s podporami Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino in ljubljanske mestne občine, za kar se jima najlepše zahvali.

Namesto odsotnega tajnika dr. Fr. Zwitterja je podal tajniško poročilo podpredsednik dr. J. Mal. Iz njega izvemo, da šteje društvo sedaj 220 članov. Odbor je imel tri redne in eno izredno sejo. Sestava odbora se je med letom izpremenila, ker je zaradi izselitve izstopil iz odbora dr. B. Saria, nakar je prevzel blagajniške posle prof. M. Miklavčič. Tajniške posle je opravljal zaradi trajne odsotnosti dr. Zwitterja podpredsednik dr. J. Mal.

Blagajnik M. Miklavčič je razgrnil podrobno sliko društvenega gmotnega stanja. Ko je 30. decembra 1941 prevzel blagajno, je bilo v njej 6263,83 L, nakar se je nateklo še 11.640,79 L, od tega je znašala 9500 L podpora Visokega komisariata. Izdatki, največ jih je šlo za izdajo 3./4. št. Glasnika, so dosegli 6260,67 L, tako da je trenutno 11.643,95 lir v blagajni.

Knjižničar in arhivar dr. R. Ložar je poročal, da je bila 3.—4. številka XXII. letnika Glasnika poslana le še na 105 naslovov, ker je razpošiljanje čimdalje težje. Ker sta prišli dve novi zamenjavi (1. Bullettino della Commissione archeologica del Gover-

natorato di Roma; 2. Notizie degli Archivi di Stato, Roma) in se je obnovila ena stara, je sedaj v zamenjalni kartoteki 220 naslovov raznih publikacij.

Iz poročila urednika Glasnika dr. J. Mala sledi, da je v tej poslovni dobi izšla 3.—4. številka XXII. letnika na 78 straneh; tako šteje cel letnik 168 strani in obsega 12 razprav, 9 nekrologov umrlih članov in okoli 50 poročil in kritik. Pripravlja se že nov letnik.

Pri volitvah je bil izvoljen nov odbor, ki se je konstituiral tako: predsednik dr. M. Kos, podpredsednik in urednik dr. J. Mal, tajnik dr. Fr. Zwitter, blagajnik M. Miklavčič, knjižničar in arhivar S. Jug. Ostali odborniki so: dr. M. Pivec-Stelè, dr. J. Kelemina, dr. J. Turk, insp. S. Kranjec in dr. R. Ložar. Preglednika sta H. Turk in dr. V. Bohinec.

Poslovna doba 1942-43

Obračun za to razdobje je dal občni zbor 22. junija 1943. V uvodu se je predsednik dr. M. Kos spomnil umrlih članov, predvsem častnih članov Alfonza Paulina in Ferda Seidla, kakor tudi univ. prof. dr. Gregorja Kreka, prof. Josipa Kamnikarja, viš. fin. svet. Iv. Perparja in inž. Antona Klinarja. V svojem poročilu je nato poudaril, da se je tudi v tem letu omejilo društveno delovanje skoro izključno na izdajanje Glasnika, ker na strokovno-organizacijskem polju sedaj ni možno nobeno delo. Obenem se najtopleje zahvali Visokemu komisarju za izkazano denarno pomoč, ki brez nje ne bi bilo mogoče izdajati Glasnik.

Ker je bil tajnik dr. Fr. Zwitter stalno odsoten, je opravljal večino njegovih poslov podpredsednik dr. J. Mal, ki je poročal, da je društvo imelo to poslovno leto 3 redne seje, kjer so se obravnavale tekoče zadeve, največ v zvezi z Glasnikom. Novih članov je bilo ta čas sprejetih 19; tako šteje društvo sedaj 233 članov.

Iz poročila blagajnika M. Miklavčiča izhaja, da je po zadnjem občnem zboru društvo imelo 19.065.65 L dohodkov, izdatkov pa 19.672.44 L. S prebitkom iz prejšnjega poslovnega leta je sedaj še 11.037.16 L v blagajni. Glavni postavki pri dohodkih sta poleg podpore Visokega komisariata še članarina in izkupiček pri prodaji starih društvenih publikacij, ki je bilo zanje izredno povpraševanje.

Knjižničar in arhivar S. Jug je poročal, da je bil XXIII. letnik Glasnika poslan v zamenjavo na 105 naslovov, všteti pri tem dve novi zamenjavi (1. Zbornik znanstvenih razprav. Izdaja Društvo profesorjev juridične fakultete v Ljubljani; 2. Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte, Frauenfeld) in tri obnovljene (1. Jahrbuch des Vorarlberger Landesmuseums in Bregenz; 2. Jahresbericht des Historischen Vereines zu Brandenburg; 3. Memorie storiche Forogiuliesi, Udine). Tako prihaja sedaj v zamenjo 224 publikacij in revij, ker je Numismatische Zeitschrift prenehala izhajati. Vendar točnega števila, s koliko revijami smo res še v zamenjavi, zaradi vojnih razmer ni mogoče povedati. Po l. 1939 jih nad polovico ni več prišlo.

Urednik Glasnika dr. J. Mal je v svojem poročilu ugotovil, da je XXIII. letnik Glasnika izšel na 128 straneh z dvema razpravama iz domače zgodovine, eno slovensko-zgodovinsko, ostale pa so bile iz arheologije. Precejšen del letnika zavzemajo poročila o zgodovinskih publikacijah.

Pri volitvah je bil izvoljen v celoti stari odbor.

Društvena članarina je bila soglasno povišana na 30 lir letno.

St. Jug

Slovstvo

Archäologische Karte von Jugoslawien: Blatt Rogatec. Unter Mitwirkung von J. Klemenec bearbeitet von Balduin Saria. Mit zwei Tafeln und zwei Plänen im Text. Jugoslawischer Ausschuss des Internationalen Verbandes der Akademien. Zagreb 1939. (Izdano 1941. Z zemljevidom 1 : 100.000).

Listu »Ptuj« se na zapadu priključuje pričujoči list, ki je izdelan v merilu 1 : 100.000 in sega od 13° E (od Pariza) do 13° 30' E ter od 46° N do 46° 30' N. O ptujskem listu sta poročala in podala k načinu izdelave važne pripombe, ki veljajo tudi za rogaškega, M. Abramčič v ČZN 31, 1936, 146—148 ter F. Baš v GMDS 18, 1937, 147—148; o zagrebškem listu Rajko Ložar, GMDS 19, 1938, 161; o rogaškem je v tujini poročal že E. Hohl, *Philologische Wochenschrift*, Berlin, 63, 1943, 124. Kot v prejšnjih listih so tudi tu po abecednem redu razvrščena najdišča, v njih pa kronološke najdbe od kamene dobe do zgodnjega srednjega veka. K vsakemu podatku je navedeno slovstvo ali ustni vir poročevalca. Ledinska imena so vestno zapisana. V načinu, kako je posamezen podatek prirejen, se čuti nedoslednost, ki delu škoduje: pri podatkih o naseljih, napisih in najdbah novcev je dejstvo točno določeno — tip naselja, napis s številko iz CIL ali iz AIJ, novci vladarja in morda še številka iz Cohena. Pri prazgodovinskih predmetih in pri rimskodobnem inventarju grobov ali selišč pa je stvar drugačna: »bronastodobna sulica« (Sv. Primož, dodatek), »tri prazgodovinske žare« (Breg), »ozko bronasto bodalo« (Bela), »sigillata, vmes izdelki iz Rheinzaberna« (Hajdina) nam povedo, samo dejstvo najdbe, a nam ne pojasnijo njenega bistva. Mnogokrat gre tak pomanjkljiv podatek na rovaš pomanjkljive literature, a večkrat je inventarna številka predmeta znana, muzej dostopen. V tem primeru bi natančnejši opis koristil, vsaj v pomembnejših primerih, kot so: vsa kamena doba, bronasta doba, rimska sigillata in zgodnji srednji vek. Vsekakor pa bi morala biti v vseh primerih dosledno navedena inventarna številka predmeta v zbirki in podana podrobnejša kronologija (predvsem za Hallstatt in La Tène). Ali ne bi s tem karta postala preobložena in bi zgrešila svoj namen, ki je: podati arheološko podobo ozemlja, ne katalog najdb? Ugovor se mi ne zdi trden. Namen arheološke karte sicer res ni katalog najdb; za tak katalog so potrebne fotografije in risbe, podrobno in ostro datiranje, primerjalno gradivo in vse zadevno slovstvo. Vendar pa karta ne sme podajati zgolj historičnega prereza skozi posamezne dobe na ozemlju; tak namen ima n. pr. *Tabula Imperii Romani*, a ta izhaja v merilu 1 : 1000.000; prim. o njej B. Saria, GMDS 22, 1941, 82—83 in o arheoloških zemljevidih sploh B. Saria, GMDS 13, 1932, 5—16. Podrobna arheološka karta ozemlja pa mora biti tudi v gradivu, ki ga nudi, podrobna in mora torej posamezne najdbe izčrpno podajati ter se bolj približevati znanstvenemu katalogu kot zgolj naštevanju posameznih najdb in najdišč.

Načelo, da naj podatki segajo do l. 1000 po Kr., je tudi v našem tekstu izvedeno, celo preseženo, saj se omenjajo listine iz XIII. stol. (Klenovec na Hrvaškem). Na zemljevidu samem pa je zgodnji srednji vek (vijoličasta barva) opuščen, kar je zelo škoda. Saj nas prav prehodne dobe kot so na eni strani pozni La Tène, na drugi pa selitve narodov, posebno zanimajo in ravno te prinašajo v inventar rimske dobe pestrost in historične akcente. Arheologa samega bo zadovoljilo-kronološko ogrudje, zgodovinar pa bo iskal prehodov iz ene dobe v drugo.

Rogaški list je dobil tudi geološki uvod. Za hrvaško ozemlje ga je napisal dr. J. Poljak, geolog v Zagrebu, in to strogo geološko. Za zgodovinarja in arheologa je tak uvod docela neuporaben. Zelo dober pa je za ostali del uvod Saria, ki ga je pregledal poklicni geolog dr. I. Rakovec. To je res historična geologija ali bolje: geografija, ki oživi posamezne dele zemljevida in pokaže nujnosti, ki so vodile, nagibale ali pa ovirale človeka v njegovem naseljevanju na ozemlju. Morda bi bilo koristno, da bi uvodu sledil takoj opis cest in provincialnih mej, ki je zdaj na koncu knjige za seznamom najdišč. Pri cestah se vidi mojstrsko poznavanje rimske dobe, kar je Sariajeva velika odlika. Želel pa bi za uvod opis domnevnih smeri prazgodovinskih poti, saj avtor sam omenja v geološkem uvodu (p. 8) »jantarsko cesto«, ki da je prednik rimske ceste Aquileia—Donava. Pri etnografskem pregledu domačinov se avtor omeji samo na literarne vire za rimsko dobo; tu bi sinteza iz najdb v posameznih najdiščih mogla pomagati pogledu še v pravo prazgodovinsko dobo in bi mogla pokazati vsaj na tipiko najdb iz posameznih dob, ker je že etnično poimenovanje večinoma nemogoče. Temu geološko-historično-arheološkemu pregledu naj bi sledil nato katalog najdišč.

Tekst je bil dotiskan že l. 1939, a zaradi vojnih razmer je izšel šele poleti 1941 in še to z zemljevidom brez navedb terena in pogozditve. Pregled na karti je seveda zato zelo otežkočen. Ob datumu izdaje pa se vsilujeta še dve vprašanji, ki sta prav za prav med seboj povezani: kako naj se zemljevid obvaruje pred zastarelostjo? F. Baš je v svoji oceni ptujskega lista že smatral za potrebno, da je navedel nekaj novih najdb. Čez leto dni bi se te najdbe podvojile, čez deset let morda podesetorile. Na ta način se bodo vsi zapiski in dodatki porazgubili v nešteto drobnih zapiskov in nova izdaja karte ne bo več nova izdaja, temveč novo delo. Posameznik je proti tej usodni poti vsake spekulativne znanosti brez moči. Na srečo imamo akademije, ki morajo v svojih rokah, morda v posebnem arheološkem odboru, združevati vsa prizadevanja in jih smotrno usmerjati. Karta je z nekim datumom zaključena. Na to leto navežejo redna letna poročila pristojnih muzejev, ne samovoljna, temveč po dobro premišljenem in obveznem sistemu. Poleg objave v pristojni muzejski reviji se izda določeno število enostranskih ponatisov, ki se vstavljajo v osnovni tekst karte. Na ta način je karta stalno na tekočem, istočasno pa so že objavljena muzejska poročila ter predela za kataloge posameznih zbirk. — In drugo vprašanje je nadaljevanje teh zemljevidov. Tudi tu je možna samo organizacija dela, ne le med akademijami, ki so na ozemlju zainteresirane, ampak tudi med posameznimi strokovnjaki: vsekakor bi bilo treba pritegniti k strokovnjaku za rimsko dobo tudi prazgodovinarja — ta dva bi si našla (v okviru akademij in muzejev) sodelavcev-pomočnikov.

Moja končna sodba je torej: tudi rogaški list je kot ptujski prav dober (zlasti če ju primerjamo z listoma »Bitolj« in »Kavadarci«), a da bi postal standardno delo, a k a d e m s k a i z d a j a (kot n. pr. »Antike Inschriften aus Jugoslawien«), so mu potrebna še bolj sistematizirana in še bolj smotrna organizacijska predela.

Jože Kastelic

Nándor Fettich, *Die altungarische Kunst*. Schriften zur Kunstgeschichte Südosteuropas.

Herausgegeben im Auftrage des Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches von Friedrich Gerke. Band I. Berlin 1942. 54 str. + 1 zemljevid + 60 prilog.

Uvodoma mora ocenjevalec priznati, da so mu podrobni problemi dobe, ki jo Fettich obravnava, tuji. Saj se časovno »staroogrška umetnost« pričenja tik pred koncem antike in sega še pozno v deseto stoletje, prostorno pa zajema predmet prav tako samo skrajni panonsko-pontski rob antičnega sveta in se širi v neizmerne evrazijske pokrajine. Vendar pa je knjiga tudi za slovenskega antičnega zgodovinarja in arheologa važna in to predvsem metodično.

Fettich pride v prvem poglavju (»Allgemeines«) do ugotovitve, da v nomadskem kulturnem krogu ni mogoče govoriti o narodni umetnosti, temveč le o umetnosti kulturnega kroga, ki je sestavljen iz raznovrstnih prvin. »Umetnostna zgodovina nomadskih ljudstev mora biti usmerjena k odkrivanju teh globoko segajočih korenin.« — Nato pokaže arheološko ostalino Ogrov po njihovi naselitvi l. 895 (»Der Bestand der altungarischen Denkmäler«) in dožene dva tipa umetnostnega dela: tolčena pločevina, iz katere so napravljene predvsem znamenite obloge usnjenih bisag, ter uliti predmeti, predvsem pasovi in konjska oprema. Glavni okras obojega je stilizirana palmeta. — Umetnost te dobe je tako visoko razvita, da že sama razvojna višina kaže na to, da so Ogri morali to umetnost prinesiti s seboj. In res kažejo najdbe v južni Rusiji, prejšnji neposredni postaji Ogrov, podobne predmete, predvsem pa slično ornamentiko — stilizirano palmeto; tak je n. pr. znameniti ročaj kijevskega meča (»Zeit und Ort der Herstellung«). — Prav bivanje v južni Rusiji (»Die Altungarn in Lebedien«) je za nastanek »staroogrške umetnosti« odločilno. Tu se spoje motivne komponente: skitsko-sarmatska kot nekaka avtohtona umetnost med Dnjeprom in Donom, hunska iz prve dobe ob Kubanu, hunska z obrskimi elementi iz druge dobe ob Dnjepu, bolgarska ob srednji Volgi, germanska (gotška) na Krimu, germanska (normanska) ob rekah z Baltiškega morja, arabska iz Irana, grška (bizantinska) iz Bizanca in grška (helenistično-iransko-sasanidska) iz Irana. Središči te »staroogrške umetnosti« sta ozemlji ob Kijevu in Harkovu. Najvažnejša komponenta je zadnja — namreč helenizirana iranska živalska ornamentika, ki se v neprestanem procesu stiliziranja izmaliči v pseudopalmeto. — V tem okviru dobi pravo mesto tako imenovana sablja Karla Velikega (»Der sogenannte Säbel Karls des Grossen«) med kronskimi insignijami svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti v Nürnbergu. Ornamentika ročaja je enaka ornamentiki kijevskega meča in srebrnih oblog za usnjene bisage. — Kakor je južnoruska nomadska umetnost potovala z Ogri v Panonijo, tako je nekaj stoletij prej iz prejšnje domovine Ogrov v pokrajinah vzhodno od Urala z njimi potovala mongolska umetnost; sorodnost se vidi v zaponkah in oblogah za pas. V centralni Aziji je nato zaostali umetnostni element te pradobe doživel svoj poseben razvoj in privedel do kulture v Minusinsku v 8. stol. (»Die reiternomadische Kultur von Minussinsk«). — Toda del Ogrov iz južne Rusije ni prodril v Panonijo, temveč je sunil ob Volgi nazaj na severovzhod v permsko okrožje in se tam porazgubil; arheološki dokazi so opasaci iz Redikora (Perm) iz 10. stol. (»Der Fund von Redikora«). — Se en važen element je v »staroogrski umetnosti«, a ta je prišel vanjo že v Panoniji, in to je »karolinški« (»Die Riemenzunge des Fundes von Benepuszt«). Tehnika kaže nedvomno na belgijsko-rensko ozemlje, motiv — grifon in vitica — pa je nedvomno obrski. Edina možna domneva je ta, da je z obrskimi vojnami Karla Velikega obrski umetnostni element prodiral v osrčje frankovskih delavnic in se tam samostojno razvil ter prodiral zdaj v obratni smeri. »Ne le Mo-

ravsko, temveč tudi južnejša obrobna ozemlja je prepojila poznoobrska umetnost. Panonija, Stajerska, Koroška, Dalmacija, ozemlje Ogleja so bila prizorišča nove, frankovske umetnostne tvornosti, ki je znala izdelati z uporabo obrskih umetnostnih motivov zase in za nove slovanske kneze sijajno orožje, opremo, orodje itd. Sledovi v sodobnih pisanih virih kažejo, da so pri organiziranju mladih Zahodnih Slovanov odličnijaški Obri (vorne Awaren) igrali neko vlogo. — Fettichovo delo je brez opomb, na str. 53—54 je našeto najvažnejše slovstvo, a razen Hampla samo madžarsko. Zemljevid Evrazije, ki je priložen, naj kaže izžarevanje južnoruske nomadske kulture. Sledijo podobe, ki so najvažnejši in najboljši del knjige.

Fettich postavlja bivanje Ogrov v dobi pred naselitvijo v ozemlje na trgovski poti Kijev—Harkov—Stalingrad in uporablja zanj med ogrskimi arheologi udomačen naziv Lebedia. Izraz je iz Konstantina Porfirogeneta, ki so mu Ogrji pripovedovali, da jim je nekoč načeloval knez Lebed (= Elöd) in da so živeli v Lebediji. Poročilo Konstantina Porfirogeneta je tako splošno, da z njim ni mogoče kaj prida dognati. Vendar ne bo odveč, če antičnim zgodovinarjem in arheologom predložim Konstantinovo mesto v izvirniku (Const. Porphyrog. De adm. imp. XXXVIII, p. 168. Bekker, Bonn 1840) in prevodu: *ὅτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοικίαν ἐποίησε εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπωνομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας, ὅστις βοεβόδος τὸ μὲν τῆς κλήσεως ὄνομα Λεβεδίας προσαγορεύετο, τὸ δὲ τῆς ἀξίας, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ μετ' αὐτόν, βοεβόδος ἐκαλεῖτο. ἐν τούτῳ οὖν τῷ τόπῳ τῶι προρρηθέντι Λεβεδία ποταμός ἐστι· ῥέων Χιζιμάς, ὃ καὶ Χιγγυλὸς ἐπωνομαζόμενος, οὐκ ἐλέγετο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τούρκοι, ἀλλὰ Σαβάρτοι· σφαλοὶ ἐκ τινος αἰτίας ἐπωνομαζόντο.*

»Narod Turkov (= Ogrov) se je nekoč naseljeval v soseščini Hazarske dežele na kraju, ki se imenuje Lebedia in je poimenovan po njihovem prvem vojvodi; ta vojvoda se je nazival po imenu Lebedias (= Elöd), po časti pa vojvoda (F. Bury, Vjesnik hrv. zem. arhiva 10, 1908, 113, op. 3) kot drugi njegovi nasledniki. V tem gori imenovanem kraju Lebedia torej teče reka Chidmās, ki se imenuje tudi Chingylūs (Ingul ali Ingulec med Dnjeprom in Bugom). Niso se pa takrat imenovali Turki, ampak iz nekega razloga vrli Sabarti (= Sabiri). Vsekakor postavlja Fettich zadnjo postajo Ogrov previsoko na sever, različne vmesne postaje izpušča in se tako pripravi ob važne historične osnove svoje arheologije. Po Hómanu (Geschichte des ungarischen Mittelalters I, Berlin 1940) in po splošno sprejetem naziranju je potovanje Ogrov takole: njihova pradamovina pred Kr. r. je porečje srednje Volge in Kame, so najbolj vzhodna veja finsko-ugrijskih plemen, v 7.—2. stol. pr. Kr. se pomaknejo še bolj na vzhod preko Urala in so nosilci Ananjinokulture ob Tobolu. V prvih stoletjih našega štetja vdre v to kulturo del zapadno-turških plemen (Ogurov), iz te spojitve nastane historični tip Madžarov-Ogrov. V 5. stol. pridejo pod pritiskom Obrov iz Tobolskega ozemlja k južni Volgi in na Kuban. Obri gredo mimo njih na zapad. Za časa Heraklija (610—641) se razširijo čez Don, okr. 680 se podvržejo Hazarom in se dokončno preselijo med Dnjeper in Don. V 8. stoletju vdre Pečenegi ob Donu na jug ter razcepijo ogrska plemena — en del zaostane v Permskem ozemlju: Bešguri = Baškiri, drugi del v Kubanu: Sabiri, tretji del pa prestopi Dnjeper in se obrne na jug v porečjih Dnjeper, Dnjester, Donava. To je zadnja postaja, tako imenovani Etelköz. Na jugu so Bolgari in Bizanci, na vzhodu Pečenegi, zato usmeri Arpad politiko v Panonijo, kjer se 895 Ogrji naselijo. Fettichova »Lebedija« je torej bolj zamotana, kot jo predstavlja on, v nobenem primeru pa ne sega tako na sever. Ker je iranska ornamentika najmočnejši stilni element v tej umetnosti, je bivanje ob Kubanu od 5.—7. stoletja najvažnejše; če ohranimo arheološko ime »Lebedija«, gre to ime samo temu prostoru; historično pa sovpada najbrž z Etelközom, torej ozemljem v velikem loku Dnjepra (prim. še L. Niederle, Slovanské starožitnosti, odd. hist. IV, 36).

S problemom Lebedije je v zvezi problem slovanske kulture v južni Rusiji. Kijev je v 9. stol. že »matica ruskih mest« (besede Olega, varuha Rjurikovega sina Igorja), slovanska plemena že ustvarjajo državo pod Rjurikovci. Niederle (Rukovět) ima kijevski meč historično za slovanski, čeprav ne zanika arheološkega vpliva stepne kulture. Položaj je notrično jasn.

S tem smo pri zadnjem vprašanju: ali so čisto arheološke metode uspešne v zgodnjih zgodovinskih dobah? E. Wahle (Sitzungsber. Heidelb. Ak., Phil.-hist. Kl. 1940/41, 2) upravičeno zanika to možnost. Kaj je »obrsko«, kaj je »ogrsko«, kaj »slovansko«, kaj »germansko«? Arheološki odgovor bo razložil motiv in bo pokazal etnične korenine, a šele historik bo na podlagi svojih virov pripisal arheološko ostalino nekemu določenemu narodu. Čigavi so grobovi z Bleda in Bohinja? Arheološki nazivi se z novimi analizami motivnih elementov izpreminjajo — slovanski, obrski, karolinški, karantanski, zgodnjeneški... A sklep na etnično skupino prebivalstva je le relativno trden, arheolog mora prepustiti zadnjo besedo zgodovinarjem in — tudi Fettich bi bil moral sem in tja to storiti.

Jože Kastelic

Karl Ginhart, Die karolingischen Flechtwerksteine in Kärnten. Carinthia I, 132. I. (1942), str. 112—167.

V tej razpravi obdeluje K. Ginhart izčrpno znanstveni problem spomenikov trakasto pleteninate kamnoseške ornamentike iz Koroške. Doslej je znanih 20 kamnov, ki so ohranjeni deloma v deželnem muzeju v Celovcu, deloma v krajih, kjer so bili najdeni, in Sv. Petru pri Moosburgu, na Krnskem gradu, v Molzbichlu, v St. Wolfangu am Frates, v Millstattu,

v St. Peter am Bichl in v Št. Vidu ob Glini. Dodan je še kamen iz St. Lambrechta na Gorenjem Štajerskem blizu koroške meje.

Pri vseh teh spomenikih gre za priče značilne, daleč po srednji, zapadni in južni Evropi razširjene kamnoseške krasilne kulture, katere najvidnejši znak je po geometričnih vzorcih prepleteni tridelni trak, izdelan ploskovito reliefno v stranskem zarezu. Tridelno trakasto pletenina linearno ploskovitega izraza prevladuje toliko, da se njeni vodilni potezi pokore tudi rastlinski, predmetni ali figuralni motivi, kolikor sploh prihajajo v poštev. Najgostejše so te vrste spomeniki ugotovljeni v starohrvatski Dalmaciji, v okolici Rima in v langobardski severni Italiji, najdemo pa jih tudi drugod v Italiji, v Bosni in v širši Hrvatski, v Dalmaciji in Istri, v Sloveniji in v alpskih deželah, v Franciji in v severni Španiji. Njihov značaj je povsod enoten po načinu izdelave, po formalnem izrazu in po motivnem sestavu. Glede koroških spomenikov posebej ugotavlja Ginhart, da so po materialu nedvomno domači izdelki, motivno pa se strinjajo pogosto naravnost dobesedno s spomeniki iz Rima in iz okolice, pa tudi s hrvaškimi kamni.

Po podrobni analizi koroških kamnov glede na smoter, motivni svet, oblike in njih pomen zanima Ginharta predvsem vprašanje, koliko smo upravičeni v pričah te umetno-obrtne kulture gledati langobardsko narodno umetnost, ki naj bi jo bili severnoitalijanski potujoči kamnoseki, t. zv. magistri Commacini, širili daleč po Evropi od 7. do 10. stoletja. Ginhart pravilno ugotavlja, da gre nedvomno za pojav mednarodne umetnostne kulture, ki je ni mogoče pripisati Langobardom, pa tudi ne kakemu drugemu izmed narodov, pri katerih nastopa. Ker se ozemlje razširitve teh spomenikov krije z ozemljem in vplivnim področjem karolinške države, ker ta umetnost svojo končno obliko doseže šele po propadu langobardske države in po utemeljitvi karolinške državnosti in ker n. pr. v stari Hrvatski nastopi šele po l. 800, ko je Hrvatska navezala ožje stike s frankovsko državo, sklene Ginhart z ugotovitvijo, da imamo v teh spomenikih priče karolinške državne umetnosti poljudne oblike, nekeke vzporednice v umetnostni zgodovini tolikokrat podčrtane karolinške renesanse, ki je višja, dvorna umetnost. Trakasto pletenina ornamentika je po svoji motiviki in vsebini izraz nordijskega umetnostnega razporedenja pokristjanjenih barbarskih narodov, po svoji racionalistični, geometrično pregledni in čisti formi pa izraz mediteransko antičnega umetnostnega razporedenja. Nove oblike, ki je bila zaradi združitve obeh razporedenj v lahko umljivi stilistični formuli enako dostopna vsem narodom karolinške države, se je poslužila tudi rimska cerkev pri svoji verski razširitvi med novo pridobljenimi narodi, kar priča izredna vloga te umetnosti v Starohrvatski. V koroških spomenikih pa vidi Ginhart naravnost priče poudarjanja rimskega vpliva nasproti irsko-nemškemu, ki se je v umetnosti izražal v manj čistih, poganskem umetnostnemu razporedenju mnogo bolj sorodnih oblikah.

Ginhartovo stališče o mednarodnosti in o karolinško državnem značaju te umetnosti se nam zdi zelo sprejemljivo. Tudi hrvaški raziskovalec Lj. Karaman je od druge strani prišel do rezultatov, ki Ginhartovo mnenje naravnost podpirajo. Pravilneje pa po našem Karaman ocenjuje prvenstveno vlogo Italije in njene starokrščansko antične tradicije pri postanku te nove umetnostne oblike. Ginhart po mojem mnenju tudi preveč poudarja vsebinsko pomensko, kolikor ne naravnost magično stran te ornamentike. Podrobneje sem svoje stališče glede te važne razprave razložil v poročilu o tej razpravi v Zborniku za umetnostno zgodovino v XIX. l. (1943).

Fr. Stele

W. Frodl, Die romanische Wandmalerei in Kärnten. Zal. J. Leon sen. Klagenfurt 1942.

Koroška je ohranila izredno veliko število srednjeveških stenskih slik po svojih podeželskih cerkvah in samostanih. Čeprav je to gradivo največkrat izrazito poljudno, vzbujajo ti spomeniki posebno pozornost znanstvenika že zato, ker je dežela po visokih gorah ločena od sosednjih, kar omogočuje razvoj zanimivih posebnosti v okviru tako imenovanega stila prostora. Posebnost koroškega gradiva je tudi v tem, da se je prav za zgodnji čas, za 12. in 13. stol., ohranila več ali manj sklenjena vrsta, čeprav okrnjenih, zato pa po restavratorjih nedotaknjenih spomenikov, kjer se jasno razlikujeta dve plasti, umetnostno skromna, ljudska in umetnostno pomembnejša, ki je odraz političnih, cerkveno upravnih in kulturnih zvez koroških središč: Brež, Št. Vida, Krke, s salburško nadškofijo in drugimi srednjeevropskimi središči.

To starejšo, še romanskemu umetnostnemu okviru pripadajočo skupino na Koroškem ohranjenih stenskih slikarjih obdeluje avtor v svoji knjigi. Pri vseh primerih gre za spomenike cerkvenega slikarstva. Vrsta je toliko sklenjena, da ob nji dobimo dober pregled o razvoju romanskega stenskega slikarstva na Koroškem. Tehnično gre v vseh primerih za starejši srednjeveški način slikanja na steno, pri katerem se končna izdelava izvrši »al secco« na že osušen omet. Zato se je dobro ohranila predvsem osnovna risba, barvna plast pa je bila pogosto odstranjena s poznejšim ometom ali beležem. Prav zaradi te pomanjkljivosti pa je mogoče na koroškem gradivu zasledovati vse stopnje slikarjevega dela. Ikonografski sestav se osredotočuje v smislu romanske cerkvene ikonografije predvsem okrog dveh osrednjih zamislov: 1. t. zv. Majestas domini za svetišča z apsidami, kakor jih imamo predvsem na Otoku, Höllein, St. Helena am Wiesenberg in Altersberg. Stene pokrivajo slike apostolov ter drugih svetnikov in prizori iz Kristusovega življenja in trpljenja; 2. nebeški in svetski raj v kapeli zapadne emfore v Krki in v Matri. Svojevrstno združitev obeh konceptov pa pred-

stavlja kostnica v Piswegu. Čas postanka je mogoče določiti v največ primerih samo po stilistični analizi, le v redkih primerih imamo trdnjše oporišče v času posvetitve ali v podobah ustanovnikov (kakor n. pr. v Krki).

V celoti kaže koroško gradivo za srednjo Evropo značilno črto razvoja: od bizantinskih podlag, ki so jih tem krajem posredovali potujoči, v središčih takratnega življenja šolani mojstri, miniature v rokopisih, vzorčne knjige ali delavniško izročilo, se je nemško slikarstvo razvilo do samostojne oblike, ki se v koroškem gradivu kaže na odličen način v slikarijah kapele na zapadni empori stolnice v Krki.

Najstarejši ohranjeni spomenik so odlomki slikarije v kapeli bergfrita na Petersbergu v Brežah, ki ga je okr. 1077 postavil salcburški nadškof Gebhard; vendar so slike verjetno šele iz okr. 1130, ker kažejo vse stilistične značilnosti salcburškega slikarstva tega časa. Le prav skromni ostanki so se ohranili od slikarije nove grajske kapele istotam, ki jo je nadškof Konrad okr. 1130 postavil v novem bergfritu. Nastale so verjetno okr. 1135–1140. Njih slog se približuje slikovito risarski mehkobi pozno romanskega slikarstva. Če bi se bile te slike v celoti ohranile, bi predstavljale enega najodličnejših spomenikov nemškega srednjeveškega slikarstva.

V l. 1155 po krškem škofu Romanu posvečeni rožnovenski cerkvi na Otoku so se ohranile po svoji kakovosti skromne slikarije, katerih stil ustreza značaju salcburških miniatur sredi 12. stol. Verjetno je, da je bil slikar knjižni ilustrator, ki zahtevam monumentalnega slikanja ni bil dorel. Frodl domneva, da bi slikar mogel biti eden izmed članov kapitlja l. 1151 ustanovljene proštije na Otoku. Slike ustrezajo času okr. 1155.

Se bolj grobe so slikarije v cerkvi St. Helena am Wiesenberg. Ohranjene so po večini samo podslikave, kar vtis grobosti še povečuje. Verjetno so nastale v 3. četrtini 12. stoletja in se v njih opaža odmev ponovnega bizantinskega toka, ki se je širil iz Italije preko južne Tirolske.

Podobno poljudne, čeprav nekoliko manj grobe so slikarije v Höllein pri Brežah. V njih se kaže pri konservativnem razpoloženju slikarja odmev salcburškega bizantinizma 12. stol. Nastale so verjetno okr. 1170, ker je takrat cesar Friderik I. podaril hölleinske rudnike krški škofiji.

Izraz mehko potekajočega stila visoke romanike je značilen za sliko sv. Krištofa v Eržu (Irschen) iz konca 12. stol. Istemu času pripadajo ostanki slikarij na križastih obokih v kripti stolnice v Krki.

V zvezi z zadnjim bizantinskim valom, s pomočjo katerega se je slikarstvo skušalo otresti romanske vezanosti, so konec 12. ali v začetku 13. stol. nastale slikarije v cerkvi sv. Nikolaja v Matrei.

V 13. stol. se izvrši v slikarstvu srednje Evrope prehod od slikovito plastičnega načina k risarsko abstraktnemu linearnemu stilu, v katerem se močneje izraža nordijsko nemško umetnostno hotenje. Priča tega razvoja so slikarije v kapeli v zapadni empori stolnice v Krki. Njihov mojster je verjetno Heinrich, ki ga listine med 1191 in 1226 pogosto omenjajo in lahko sklepamo na odlično vlogo, ki jo je imel na škofijskem dvoru v Krki. Po požarih 1247 in 1253 poškodovani deli teh slikarij so bili pozneje restavrirani. Krške slikarije predstavljajo enega viškov za prehod iz romanskega v gotsko slikarstvo značilnega sloga ostrolomljenih obrisov, čigar glavni spomeniki so ohranjeni v sodobnem miniaturnem slikarstvu, v stenskem slikarstvu pa mu pripadajo tudi odlomki v minoritski cerkvi v Ptuj.

Na spremembo stila sredi 13. stol. kaže slika sv. Krištofa v svetišču stolnice v Krki, ki jo Frodl označuje kot »monumentalna barvasta risba«. Po stilu je blizu tej sliki odlomek v križnem hodniku na severni strani stolnice. Simboli evangelistov v kripti stolnice pa kažejo že težnjo, kako risarsko zajete oblike postajajo bolj telesnostne. Te slike in odlomki slikarij v kapeli na pokopališču pripadajo času obnovitve poškodovanih fresk na zapadni empori stolnice, šestdesetim letom 13. stol.

Za čas posvetitve l. 1264 očitno zelo zaostali ostanki in bivši samostanski cerkvi v St. Pavlu na slavolokih stranskih apsid, pripadajo verjetno času pred sredo 13. stol. Slike v glavni apsi so mlajše, močno linearne, pa tudi ne vse istočasne. Potekajo verjetno iz časa posvetitve, deloma iz 70. let 13. stol., ko se že uveljavlja zgodnje gotski risarski način.

Slikarije v kostnici v Piswegu delajo na prvi pogled vtis poljudnega posnetka slikarij na zapadni empori stolnice v Krki; po formalni strani pa pomenijo nov korak na potu h gotiki. Tej zadnji stopnji razvoja pripadajo tudi ostanki slikarij v kostnicah v Deinsbergu in Althofenu. Za stil konca 13. stoletja značilna je slika sv. Doroteje v Malti. Pozno romanski, vidno izčrpani smeri pripadajo slikarije v zakristiji v Wietingu. Malenkostni ostanki so se ohranili v razpadajoči cerkvi sv. Jurija v Altersbergu v dolini Liesere.

Po programu romanskemu izročilo ustrezne, po svobodnejši potezi črte pa naprednejše so slikarije v župni cerkvi na Krnskem gradu. Iz konca 13. stol. je odlomek Marijinega sedeža v župni cerkvi v Zweinitz (Krška dolina). Romanski so tudi odlomki dekoracije v župni cerkvi v Anrasu v Pusterski dolini.

Trdoživost romanskih oblik in zamislov potrjuje 1939 odkrita slikarija v župni cerkvi v Irschen, ki pa stilistično že popolnoma ustreza gotiki.

Frodl je svoje izsledke o romanskem stenskem slikarstvu jasno in prepričevalno podal, tako da bi jim nič bistvenega ne mogli dodati. Odkriva nam celo novo poglavje iz zgodovine srednjeevropskega romanskega slikarstva. Posebna vrednost te knjige je tudi v tem, da je

bogato ilustrirana. Posebno pa njeno ceno povzdiguje 16 barvastih tabel, izvršenih po Agfa-Color posnetkih s contax kamero.

Kranzmayer Eberh., Reste germanischen Lebens in Kärntner Ortsnamen (Carinthia I, 1942, str. 105—111).

Pisatelj dokazuje iz nekaterih krajevnih imen, da so bile v Celovški kotlini starogermske (langobardske in gotske) naselbine, preden so se tu naselili Slovenci. Na langobardske naselbine sklepa iz dveh imen: Lankart in Krnos. Lankart je odtok Vrbskega jezera na južni strani. Zanimivo je, da se je prvotnejša oblika ohranila v slovenščini, medtem ko se v nemščini od srede 16. stol. rabi pokvarjena oblika Glanfurt. Lankart smatra za keltsko ime (Lankvart), Lessiak ga je imel za romansko ime: vom 12.—16. Jh. heißt der Abfluß des Wörthersees Lan(c)quart, Lanchwart ... Die «Lanquart» ist wohl romanischen Ursprunges (Carinthia I, 1922, 65—66). Slovenska oblika (Lankart) je, pravi, mogla nastati šele v 11. ali 12. stol. iz nemške (Lankwart). Če bi bili Slovenci sprejeli neposredno keltsko obliko, bi se ta glasila Lok(v)rat. Iz tega sklepa, da »so se ob Lankartu Germani pred Slovani naselili« in »da so se Slovenci seznanili s to reko šele v 11. ali 12. stol.« (106). Zadnji sklep je stvarno nemogoče, zato bo treba najti za slov. obliko kako drugo razlago.

Drugo ime, na katero opira svojo trditev, je (P o d) k r n o s. Podstavo išče v imenu mons Karnotenus (zabeležen v 12. stol.), ki so ga doslej lokalizirali drugod: Jaksch ga je postavil na Obir, Jantsch pa od Podkrnosa na neki 2 km oddaljeni vrh. Kranzmayer smatra to goro za istovetno z imenom Krnos. Priznava sicer, da je nem. oblika (Gurnitz) nastala iz slovenske, toda za premik glasu »s« iz »t« podstavlja germansko prehodno obliko, ki da se dá razlagati samo iz langobardščine, ker pozna le-ta isti soglasniški premik kot visokonemška narečja. Da so Langobardi v naših krajih pustili sledove, za to govore še druga imena, ki jih smatra za langobardska. Ta imena so: Vipava, ki jo izvaja iz langobardske podstave Wipaha ali mlajše oblike Wiffaha. Grosuplje izvaja iz langob. oblike Grasa(h)laupja ali Grasalauflja. Dalje Carnicum, to je okolica mesta Carnium (Kranj), ki se omenja v obliki Carnich, Carnech; končnica -ch- da se dá razlagati iz langobardskega soglasniškega premika -ch- iz -k-.

Gotske sledove vidi v krajevnih imenih Celovške kotline: Koseljna vas (Gösselsdorf), Kosljiče (Gösseling), Gösselsberg. Oblike izvaja iz osebnega imena Gozzili ali Cozzili, t. j. mali Got. To so seveda ravno tako negotove etimologije kakor Scheiniggove, ki je izvajal ime Goselna vas iz osebnega imena Gostislav (po obliki iz l. 1050—65: Goslauvis) in kraj Gössling iz osebnega imena Kozlič, ker je zabeleženo l. 1202 v tem kraju ime te podstave: miles nomine Fridericus Kozliz de Steinhupel (Carinthia I, 1893, 107—109). — Ker so etimologije negotove, zato so negotovi tudi sklepi, ki jih iz njih izvaja. Pisatelj misli, da je s temi ugotovitvami tudi vprašanje koroške pravne zgodovine, zlasti vojvodsko ustoličenje, treba z drugega stališča presojati.

A. Breznik

Dr. Ernst Klebel, Von den Edlingern in Kärnten. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, hg. vom Geschichtsverein für Kärnten, 28. Bd., 1942. 8°, str. 134 + 3 pril.

To delo je ponatis iz (v zelo omejeni nakladi izišlega) zbornika Aus dem römischen und germanischen Kärnten, izdanega v počast 60 letnice dunajskega univ. profesorja dr. Rud. Eggerja. V povodni spisov, ki obravnavajo koroški knežji ustoličeni obred in bisto (poznejšega) koroškega ustoličevalca, se je pisec znova lotil vprašanja, da bi pojasnil, kdo so bili ti kosezi — Edlingerji, glede katerih je večina dosedanjih raziskovalcev (Puntschart, Peisker, Lessiak, Hauptmann, Graber, Jaksch) izhajala iz osnove, da so bili vodilni sloj karantanske države, kateremu mnenju pa sem že nekajkrat imel priliko ugovarjati.

Že v naslovu svoje razprave se Klebel omejuje na ozemlje Koroške in mu moramo tudi iz tega ozira pritrditi, če pravi, da njegovo delo o kosezih ne bo ostalo brez vrzeli in da bo moglo le na pol pojasniti pereča vprašanja. Za svoj smoter si je postavil, da pokaže, kako so bili kosezi po posameznih krajih in predelih Koroške porazdeljeni in da te ljudske plasti včleni v razvoj deželnih zemljiških gospodstev, pri čemer se ujema s postopkom, ki sem ga glede tega postavil že prej tudi jaz (prim. GMDS XXII, 1941, str. 89; GMDS XXIII, 1942, str. 49 sl.), medtem ko so dosedanja raziskovalci obravnavali koseze kot sloj zase, ne da bi se brigali za to, da jih uvrstijo v sklop srednjeveških gospodstev in si tudi iz tega ozira razložijo njihov nastoj in obstoj ter njihovo razširjenost. Govoreč o znakih koseštva, preide Klebel v nadaljnjih (petih) poglavjih k opisu in virom o posameznih skupinah, eno je posvečeno pravnemu položaju kosezov, drugo zopet primerjavi s sorodnimi socialnimi skupinami po Koroškem, Bavarskem in Furlanskem, v posebnem poglavju razpravlja še o zvezi kosezov in Krnskega gradu, v zaključnem (15.) pa podaja vsoto uspehov svojih raziskavanj, ki jih je po odsekih vedno tudi sproti posnel. V prilogi sledi še pregledna tabela o dajatvah ovsa in koki v koroških urbarjih ter dve zemljevidni skici z bivališči kosezov na ozemlju današnje Koroške.

Glede nahajališč ugotavlja Klebel, da prebivajo kosezi skoro izključno v staronaseljenih predelih (pred l. 1000), zelo pogosto v krajih, ki so bili že pod Rimljani gosto naseljeni, nasprotno jih pa pogrešamo na pozneje koloniziranem ozemlju. Imputirane zveze med kronskim imenjem in med koseškimi posestvi pa Klebel ni mogel dokazati. Prav tako ga draži sosodstvo

kosezov in stare pfalce na Krnskem gradu in v Blatogradu, kar naj bi opečatilo koseze ali vsaj večji del od njih za kmete, naseljene na kraljevi zemlji. S tem bi pa bili označeni kosezi kot nemška in ne kot domača karantanska institucija, ali pa bi morali trditi, da so jih Franki obenem z zemljo prevzeli v svojo last, pri čemer bi morali upoštevati še okolnost, da po novjšem naziranju (Dopsch in dr.) kronsko imetje v novopridobljenih deželah (celo pa v takih, ki niso bile po dolgih vojnah in nasilno priključene) nikakor ni bilo tako razsežno, kakor se je doslej splošno domnevalo.

Gotovo pa je, da so velikaši potrebovali v bližini svojih bivališč služiteljskega in brambnega osebja, ki so ga za njegovo stalno službo odškodovali z olajšavami pri roboti in dajatvah ter z zemljiščem, ki so ga prejeli v nekak kmečki fevd (prim. štajerske lechnerje in poznejšo uskoško milico z užitkom zemlje plemenščine — Edeltum). Zaradi te fevdne povezanosti jih je treba šteti med homines advocatitii, kot družina-familia svojega gospoda pa so mogli biti deležni lastnega nižjega sodstva, — okolnost, ki vzbuja pri Kl. veliko pozornost, ki pa v srednjeveškem pravnem in socialnem redu ni nobena izjemna posebnost.

Kakor je celo polsvobodni osvobojenec smel imeti podložnega hlapca, podobno so tudi gospodje nižjih skupin mogli razpolagati s kosezi, ki so vstopili v njihovo službo. Torej ti odnosi niso bili vezani le na deželnoknežjo ali grofovsko oblast, čeprav so bili v tej najbolj potrebni in pozneje, ko se je ta oblast ustalila in izpodrinila razne samozvance, skoro izključno le tam izkazani. Zelo obširna in podrobna genealogija koseških posestniških lastnikov je bila zaradi tega odveč; pripeljala je pogosto tudi v zažago, ko nikakor ni bilo mogoče ugotoviti umišljene zveze med grofovsko oblastjo in kosezi, ki so se mogli uporabljati tudi v drugih službenih odnošajih. Če si je v pogodbi s koroškim vojvodom Ulrikom oglejski patriarh Gregor Montelongo l. 1261 pridržal pravice nad arimanskimi kosezi v dolini Mirne, tega ni storil zato, da bi s tem poudaril njihovo razmerje do imejitelja grofovske oblasti (kakor hoče Kl., 19), marveč zbog tega, ker si je v teh služabnikih hotel obdržati svojo staro posadko na izredno važni prometni točki.

Zanimiva je kongruentnost postopanja deželnoknežjih komisarjev glede koseških zemljišč na Koroškem in Kranjskem (kriški urad na Gor.) v drugi polovici 16. stoletja: povsod so namreč ob spremenjenih razmerah, ko je postala koseška služba nepotrebna in se je na njeno bistvo že pozabilo, skušali koseze pripraviti do tega, da so se dali izenačiti z ostalimi navadnimi kmečkimi podložniki. Kosezi sami so se ponekod že poprej pogodili s svojo gosposko za višje dajatve, ko se niso mogli sklicevati na izvrševanje kake posebne službe in ko je odpadla tudi nekdanja oborožena vojna služba s konjem; šlo jim je sedaj le za to, da bi si v novih razmerah zagotovili glede dednosti in obdačbe svojih posestev čim ugodnejši položaj.

Sledove koseške pravice do orožja srečamo tako na Kranjskem (n. pr. v Križah) kakor tudi na Koroškem, kjer goriški grof Henrik I. 1337 oprošča koseze gradu Kamna navadnega davka, ker so k trdnjavi prispevali 40 mark denarja, blatograjski pa 16 mark. Izraz »ze purkhut« razlaga Kl. pravilno, da so kosezi nakupili za zgornje zneske posestva kot stalno dotacijo za brambo gradu, katero službo so morali doslej osebno vršiti. Ker pa sami niso stanovali v gradu, zato so se radi odkupili od stalne dnevne službe; goriški grofje so bili po zgledu italijanskih mest za take finančne transakcije zelo dovzetni. Odkupnina pa seveda ni veljala za dolžnost vojne brambene službe. Le-ta pa je prišla v poznejših stoletjih za te majhne kmečke fevdnike (ki imajo svoje listine zabeležene v fevdni registraturi finančne prokurature) le redko v poštev.

Ker koseška posestva niso bistveno različna od navadnih kmečkih in ker so koseške svobodoščne združene z zemljiščem in ne z osebo, zato se tudi Klebel (87) pridružuje moji stari trditvi, da je s tem spodmaknjen temelj Hauptmannovi podmeni, da so bili kosezi plemstvo, ki je nekoč odločalo o usodi karantanske države. Pač pa meni Klebel, da je koseška organizacija posneta po rimskih graničarjih (limitanei), v čemer se je pridružil Braumüllerjevi domnevi v Carinthis (1933, 22 sl.). Res je po vzorcu mejne brambe ob Renu in Donavi in med tema rekama tudi Justinian I. organiziral stalno vojaško obrambo ogroženih bizantinskih pokrajin z novim limesom preko Julijskih Alp od Reke do Soče. To značilno vojaško obliko obmejnih dežel po vzorcu rimskega imperija je še poudaril cesar Mavrikiij. Po načinu rimskih terrae limitanae so tudi Langobardi v obmejnem pasu naselili svobodne (toda ne plemiške) vojaške koloniste (arimanni, herimanni ali esercitali), ki so obdelovali (kot nekaki milites casati) zemljo, ki jo uživajo dedno, a je ne morejo prodati. Načelovali so jim posebni sculdarii, centenarji in dekanji, katerim slednjim je bilo zaupano sodstvo izključno le policijskega značaja (prim. P. S. Leicht, Storia del diritto italiano. Il diritto pubblico, p. 60, 101, 109).

Vendar pa ne moremo trditi, da bi kosezi-Edlingerji prišli med Slovence pod langobardskim vplivom, kakor to zagovarja Klebel. Prvič arimani po svojem bistvu niso bili langobardskega, marveč rimskega izvora, po drugi strani pa te na njenih starih tleh kopirane ustanove niso mogli prenesti nazaj v Karantanijo Langobardi, glede katerih bi bilo treba po virih ali najdbah dokazati, da so v 7. stoletju gospodovali celi Koroški. Kl. sam resignirano pravi, da je to le fantastična hipoteza in da tudi v podobnosti načina naselitve kosezov in langobardskih arimanov ni prave skladnosti (102, 115).

Iz te zažate ne morejo avtorja rešiti niti na Koroškem dokazljive (na Bavarskem neznane) dekanije, ki naj bi govorile za germansko-langobardski vpliv. Te upravne uredbe pa v Karantaniji niso mogli vpeljati Langobardi, če tam njihovo gospodstvo nad Slovenci ni dokazano in je že sama taka trditev nesmiselna in nemožna. Meja med Slovenci in Lango-

bardi se je že takoj spočetka ustavila in ustalila točno na starem, obnovljenem rimskem limesu na obronkih furlanske nižine, kakor je v splošnem ostala skozi celi srednji in novi vek notri do današnjih dni. V svojih *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen*, ki jih tudi glede vprašanja kosezov Klebel — dasi se tu v marsičem ujema — ni upošteval, sem dokazal, da je organizacija po tisočnjah (županijah), stotnjah in dekanijah slovenskega izvora. Tako pa šteje Kl. v svoj dokazni inventar celó gornjeavstrijsko slovensko dekanijo s Taljubom na čelu iz leta 777 (str. 95). Dobrodošlo je izpopolnilo z nekaterimi novimi dekanijami na koroškem ozemlju. Pisec, ki bi hotel imeti dekanije sovpadno le v zvezi s kosezi, mora sam ugotoviti, da se to z dejanskim stanjem in z viri ne ujema, pa se skuša iz neljubega precepa izmuzniti s trditvijo, češ, če v poznejši dobi koseške naselbine niso v zvezi z desetnjami, to še ne dokazuje, da prvotno te sovsnosti ne bi bilo (str. 98).

Staroslovenske desetnije so bile — kakor že omenjeno — javnopravnega in upravnega značaja, dočim so kosezi po svojem bistvu mogli biti organizirani le na osnovi prednosti in svoboščin, ki so si jih znali pridobiti njihovi gospodarji. Le-ti so jim podobno kakor županom po potrebi dodeljevali različne naloge, ki so jih za nagrado v zemlji in davčnih in robotnih olajšavah izvrševali. Predvsem kaže, da so jih uporabljali za službo z orožjem, bodisi da je to bila bojna služba, bodisi da so jih pošiljali po deželi kot svoje sle ali pa da so poslovali kot oboroženi sodni biriči. Kosezi niso spadali med bližje osebno ali hišno služabništvo velikašev, pa se zaradi tega tudi niso povzpeli med plemstvo, kakor se je to zgodilo z ministeriali. Nikjer namreč niso prebivali v naselbinskih središčih, ob gradovih ali v gospodskih središčih samih, marveč le zraven njih ali pa v njihovi okolici: kosezi so živeli na kmetih in so ostali kmetje, dasi za svojo službo obdarjeni z nekaterimi svoboščinami. Tudi v tem se torej strinja Klebel z menoj, ko sem (*Probleme*, 49 sl.) kazal na koseška selišča in opozarjal, da tam niso mogli stanovati Hauptmannovi drzni osvajači dežele in ponosni gospodovci ljudstva, kar naj bi kosezi po tej teoriji bili.

Ker so gospodarji nameščali koseze po svoji potrebi, zato ni prav, če se o tem govori kot o migracijski naselitvi kakega ljudstva. Če v urbarju admontskega samostana l. 1400 ne srečamo nobenega koseza, pač pa v urbarjih iz l. 1472 in 1514, bi bili v zmoti, če bi trdili, da je bil to le iz druge gosposke priseljen kosez, ali pa da je pred nami zgolj le rodbinsko ime, zato ker avtor ne najde v tem primeru nobene zveze z grofovsko ali deželno knežjo oblastjo. Nasprotno moramo reči, da je samostan v tej poznejši dobi po svoji potrebi nastavil koseza, ki ga poprej ni potreboval.

Obratno pa so izpričani pogosti primeri, ko poznajo starejši viri v določenih krajih koseze, medtem ko jih v mlajših tam ni. Krajevno ime Koseze — Edling že samo to potrjuje: na Koroškem je doslej izkazanih 12 krajev s tem imenom, toda kosezi so le v 4 od njih dokazani, prvotno pa so brez dvoma prebivali v takem številu v vseh teh krajih, da so jim vtisnili svoje ime. Če viri poznejšega srednjega veka v teh krajih ne poznajo kosezov, je to številčno nazadovanje po mojem mišljenju le zanesljiv dokaz, da koseštvo ni izraz za kako iz davnine privilegirano ljudsko plast v tem smislu, da bi pogodnosti in svoboščine bile združene z osebo, ker bi v tem primeru z osebo združena svoboda prešla tudi na zemljišče samo.

Ako se je sloj kosezov krčil, je to znak, da za njihov poklic ni bilo več takega zanimanja in tolike potrebe kakor v predidoci dobi. Pojav bi si razlagal tako, da so se v tem času posestne razmere ustalile in izboljšala varnost v deželi, kjer je obenem porastla moč deželnega kneza in nekaterih odličnejših dinastov, ki edini si v splošnem obdržijo koseze še v službi. V kasnem srednjem veku moremo na celem Spodnjem in Srednjem Koroškem naštetih kakih 350 koseških kmetij, medtem ko jih je bilo na Zgornjem Koroškem morda komaj 10. Ti slednji se pojavljajo posamič in ne v skupinah kot v Srednji Koroški, kar zopet le dokazuje, da strnitev kosezov v uradnije ni nikak spoznalni specifikum zanje. Zdi se mi, da na Gornjem Koroškem ni bilo treba takih varnostnih ukrepov ko na prometnejšem in gosteje naseljenem jugu ali v sredini dežele. Gotovo pa ne smemo s Kleblom (108) misliti na kako zgodnjo in gosto bjuvasko poselitev severa (v 8. in 9. stol.), ki naj bi bila starejša organizacija koseštva zastrla ali razrušila. Da so si vlastelini ustvarjali koseze po potrebi, to dokazujejo m. dr. tudi podložniki vetrinjskega samostana v okolici Celovca, ki jih je daroval Spanhajmvec Bernhard samostanu baš ravno iz krajev, v katerih so sedeli kosezi. Ne drži torej teorija o zaključeni seliških kosezov, ker so iz njihove srede bile vzete kmetije za Vetrinj, nekatere ostale pa so porabili v odškodnino za koseško službo, ali pa bi morali reči, da je bila le-ta pred 13. stoletjem še nepoznana.

Brez prave osnove in zato tudi brez koristi je naštevanje, da so na bivaliških kosezov bili cerkveni beneficiji kot njihove ustanove, stare podružnice in fare, ko mora pisec priznati, da so to zgolj le domneve in da se celo v krajih, ki so dobili po kosezih svoje ime, le v treh od njih nahajajo cerkve. Omemba krajevnega imena Blasendorf (Važnja vas) v listini l. 980 je Kl. (104, 112) kar že dovoljni dokaz, da so tedaj tam obstajali (po Kranzmayerjevi hipotezi) kosezom sorodni blagi, kar sem v svojih *Problemih* (169 sl.) označil za izmišljotino odn. za pogreto fantazijo romantika Urbana Jarnika (GMDS XXIII, 47). S tem pa odpadajo tudi vse nadaljnje konkluzije, da je bil vojvodski kmet že pred l. 980 sodnik (ali celo ustoličevalec) sodnega okraja kosezov-blagov. Svojo trditev še bizarno utemeljuje, češ da je kraj Blasendorf na Sedmograškem sedež romunskega škofa, ki je tudi vrhovni avtonomni sodnik!

Glede topografske razporeditve koseških bivališč opaža Kl. pravilno, da sledijo odcepom stare rimske ceste od Virunuma na vzhod in zahod in naj bi branile cestno križišče ob

Krnskem gradu. Slovenci oziroma njihovi oblastniki so se naravno posluževali starih rimskih prometnih in obrambnih naprav ali nasipov. Zaradi tega pa še ni treba misliti, da so ob teh utrdbah koseze naselili ali nastanili Rimljani ali Langobardi. Kosezi srednjekoroške kotline naj bi v zvezi z drugimi obenem zavarovali tudi dravsko črto, kakor bi mogli o posameznih skupinah v Murski dolini misliti na obrambo pred Bajuvarci, — zanimivo pa je, da tako lega koroških, štajerskih in kranjskih koseških selišč izključuje domnevo, da bi to bila organizacija zoper Obre. Teharski kosezi (ki so po zadnji moji ugotovitvi izšli iz strelskih dvorcev) bi poleg brambe celjskega gradu ščitili Savinjsko dolino in njen dohod v Savsko, ki naj bi jo navzgor varovali zagorski (gamberški) kosezi, nadaljnja skupina pa soteske mirense doline. Iz nepoznanja krajevnih razmer je pisec prestavil koseze v Križah nad Kranjem (nem. Kreuz, ne Heiligenkreuz) na grad Križ pri Mengšu (gl. str. 17, 108, 116), ni mi tudi jasno, kam postavlja novo »Slavonsko državo« (Slawonischer Staat), katere del naj bi bila Slovenska marka in kjer naj bi bili kosezi predvsem doma.

Klebel postavlja (74, 112) tudi vprašanje zastran imena. Če se je to pod vplivom Lessiaka dosihmal obravnavalo predvsem le kot prenos turanskega kazaze, se vprašuje najprej, kako so se Edlingerji imenovali v prvotnih nemških, torej latinskih pisanih virih. Le-ti jih glede na podobna svojstva vzporejajo z langobardskimi arimani — herimani, ali pa jih enostavno nazivajo po nemškem (qui vocantur) edelingi. Razen tega misli Kl., da so libertini in liberti naših listin istovetni s kosezi.

V lastnosti libertinus kot pripadnik nižjega ministerialstva so jim gotovo sorodni, a v pretežni večini primerov pa to enačenje ni na mestu. Že trditev, da bi libertini prebivali na lastnem zemljišču, ne more držati, ker so viri tak primer kot izjemo posebej poudarili, kot se je to zgodilo n. pr. glede hollenburških l. 1204: libertini in proprio commorantes predio. Tudi v listini vojvode Ulrika III. iz l. 1263 (MC IV/2, No 2818) libertini niso nikoli svobodni kmetje (nalik kosezom), marveč jim je omejeno razpolaganje s premoženjem (res libertinorum). Drugič zopet se libertini navajajo med pričami šele za dvema biričema (MC IV/1, No 2691). Ker je imel birič kot oblast opraviti s svobodnimi ljudmi, ni smel sam biti nesvobodnega rodu; če so torej libertini navedeni šele za njim, so mogli biti le osvobodenci, ker bi kosezi-Edlingerji v točni srednjeveški gradaciji bili uvrščeni med priče pred biričem. Klebel, ki enači vse libertine listin s kosezi, mora na vse mogoče načine razlagati posamezne primere. S to prisilno razlago bistva libertinov pa je razdril enostavnost zgradbe in zmedel vso strukturo srednjeveške družbe, na kar sem opozoril že ob svoji kritiki zadevne Hauptmannove trditve (gl. Probleme, 164).

Prav tam (str. 168) sem opozoril na okolnost, da poznajo trije rokopisi Schwabenspiegla edelinge — edelinc kot navadne kmečke svobodnjake. Ne razumem, da se avtor prav v tem slučaju ne utege baviti s to tezo, ki se ne ujema z njegovo trditvijo, da koreninijo kosezi v langobardskem pravu in da jih bavarsko ne pozna. Pod črto (81) se le mimogrede dotakne te zadeve s pripombo, da je ta skupina schwabenspieglovih rokopisov nastala na Tirolskem, kjer so bile pod Majnhardinci koroške razmere dobro znane. Toda potem moram vprašati, zakaj ti rokopisi nimajo obenem tudi vrinka »o pravicah koroškega vojvode«, če upoštevajo sicer v nemškem pravu bojda nepoznane koseze?

Slednjič pravi pisec, da je treba nemško označbo zanje vrednotiti tudi kot nemško krajevno ime s končnico -ingen. Po Kranzmayerju bi spadala taka na Koroškem sicer redka krajevna imena v dobo bajuvarskega osvajanja dežele (Landnahme) med l. 750—791 ter bi kazala na vojaško zavarovanje strateško pomembnejših krajev Koroške, česar pa Kl. sam — kar se tiče krajev Edling — kot vesten zgodovinar noče in ne more trditi. Navajajoč krajevna in skupinska imena ni pozabil na goriško družino grofov Edling (80), ki pa ni v nobeni zvezi s starimi kosezi, marveč je dobila svoje ime po kraju, kjer si je pridobila posest (GMDS X, 1929, 39).

Med koseškimi skupinami se po Kl. večkrat pojavlja priimek Brenner. Glede na to, da so kosezi stanovali izven dvora, pa so zanj opravljali m. dr. tudi obrambno službo, menim, da so jih poklicali ob nujni potrebi z zažiganjem signalnih ognjev na službeno dolžnost. Grmado, ki so jo pozneje na Gosposvetskem polju zažigali Portendorferji oz. Mordaksi ob priliki ustoličenja novega vojvode, pa je treba nedvomno označiti za običajni slovenski pozdravni kres. V razpravi Osnove ustoličenja karantanskega kneza (GMDS XXII, 55), ki je Kl. pri svojem delu še ni mogel upoštevati, sem razložil tudi častno opravilo kosca. Zato odpade njegova domneva, da bi bil to spomin na robotno dolžnost kosezov, kar je že iz tega ozira neverjetno, da bi se kosezi (po postavljeni teoriji) pri svojih najslavesnejših in najvažnejših pravicah ob priliki ustoličevanja dali spominjati in opominjati na svoje nekdanje hlapčevsko opravilo.

Ako izvezamemo težnjo, da bi prikazal zvezo med kosezi in grofovsko in deželnoknežjo oblastjo, moramo priznati, da se je avtor, ki je uporabljal tudi zadevno rokopisno ostalino pokojnega K. Torgglerja, resno in pošteno trudil, da bi nevpilvan od različnih postavljenih trditev razjasnil bistvo in pomen kosezov-Edlingerjev. Sam pravi ob koncu, da je čitatelj morda pričakoval, da bo številnim dosedanjim teorijam dodal zopet še eno novo; taka teorija pa da za enkrat še ni dovolj podprta z dokazi.

Mik po čem novem pa je bil le prevelik, da bi mu ne bil vsaj mimogrede podlegel. Brez kakega predhodnega utemeljevanja (iz celotnega konteksta razprave pa to tudi ne izhaja) namreč trdi (118), da spadajo kosezi med ustanovitelje in nosilce karantanske države — niso

bili sicer njeno plemstvo, ki da ga tedaj še ni bilo, a bili so njena (Samova) vojska; kosezi in karantanska država 7. in 8. stoletja spadata skupaj. Misli tudi, da bi kosezi mogli biti drobci kakih vzhodnogermanskih rodov, ki so drugim pomagali ustanavljati države, pa pri tem sami izgubili jezik in ime. Vendar pa je že poprej (109) priznal potrebo podrobnih raziskav, ki bi rešile vprašanje kosezov in prvotne karantanske države in ki bi ločile germanske, turanske in poznoantične elemente. Tisti, ki bodo reševali postavljena vprašanja na tej osnovi, bodo morali nujno zaostati za dalj kot za pol pota, ki o njem govori Kl. v začetku svoje razprave. Doslej menda še nikdo ni resno tajil, da gre pri ustoličnem obredu koroškega vojvode za zadevo, ki tiče prvenstveno slovensko prebivalstvo, na kar je Voltelini še prav posebno opozoril, pa se zato tudi ne bo nihče čudil, »da so se pri tej ceremoniji rabile slovenske besede« (str. 8). Gre pač za celoten državnopravni, gospodarski in socialni ustroj stare karantanske politične tvorbe in ne le zgolj za kake, vsemu okolju nerazumljive, tajinstvene besede, ki bi jih izgovarjal kdo kakor kak vrah svoj čudodelni zagovor. J. Mal

Dr. Josip Turk, Prvotna Charta caritatis. Ljubljana 1942. Akademija znanosti in umetnosti (Filozofsko-filološko-historični razred. Historična sekcija). Vel. 8°, 57 strani in 1 tablica. L 27.

Charta caritatis je osnovni statut cistercijskega reda, imenovanega po glavnem samostanu Cîteaux (Cistercium), kjer se je l. 1098 naselilo nekaj benediktincev iz samostana Molesme z namenom, obnoviti natančno spolnjevanje meniških pravil sv. Benedikta. Ko je po l. 1112 iz glavnega samostana izšla vrsta drugih samostanov, je nastala med nimi zveza posebne vrste: samostani niso bili popolnoma avtonomni kakor stari benediktinski, pa tudi ne popolnoma podrejeni opatu glavnega samostana kakor samostani clunyske kongregacije, marveč je imel vsak samostan svojega opata, ti opati pa so bili v nekaterih zadevah pod oblastjo opata glavnega samostana in pod oblastjo generalnega zbora vseh opatov. Te medsebojne odnose je uredil statut, Charta caritatis imenovan.

Charta caritatis, ki je bila do pred nedavnim edino znana, pa ni prvotna. Do tega spoznanja so prišli v novejšem času trije raziskovalci zgodovine cistercijskega reda: A. Trilhe, O. Ducourneau in T. Hümpfner. Na to sled jih je privedel izveček iz Charte, ki ga je našel A. Trilhe v dveh pariških rokopisih iz 12. stoletja in ki je bilo jasno, da ni bil narejen po dotlej znani Charti. Ducourneau je ugotovil, da je moralo biti med prvotnim besedilom Charte in med znanim tekstom precej razlik (bien de divergences), in izrekel živo željo, da bi se prvotno besedilo našlo.

Prvotno Charto je odkril prof. J. Turk v rokopisu štev. 31 Univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Preden mu je bil znan prej omenjeni izveček, je z analizo najdenega teksta in po primerjavi z znano Charto dognal, da je ljubljanski rokopis ohranil prvotno Charto. Omenjeni izveček, ki mu je kasneje prišel v roke, mu je le potrdil, da so bila njegova dognanja prava. Ljubljanski rokopis je iz druge polovice 12. stoletja, nastal pred l. 1191. Ker rokopis ni prišel v knjižnico iz Stične, prihaja kot njega zadnja lastnica v poštev samo cistercijska opatija v Kostanjevici, ustanovljena l. 1234 iz Vetrinja. Pozneje je prof. Turk še dognal, da se nahaja prvotna Charta tudi v rokopisu Car. C. 175 Centralne knjižnice v Zürichu. Ta rokopis je iz l. 1273, je torej okroglo sto let mlajši od ljubljanskega.

V zgoraj navedeni publikaciji Akademije znanosti in umetnosti stoji tekst prvotne Charte v skrbni recenziji na str. 45–48. Pred tekstom je tablica s fotografskim posnetkom prve strani 10. lista ljubljanskega rokopisa. Podlaga izdaje je ljubljanski rokopis, v aparatu se upošteva rokopis Centralne knjižnice v Zürichu ter pri tekstih, kjer se obe Charti, prvotna in poznejša, ujemata, še rokopis štev. 601 Mestne knjižnice v Dijonu, obsegajoč poznejšo Charto (po Guignardovi izdaji iz l. 1878), in dva teksta v rokopisu štev. 30 (14. stol.) Univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Za prvotno Charto sledi na str. 49–53 besedilo poznejše Charte po Guignardovi izdaji z inačicami ljubljanskega rokopisa štev. 30. Primerjava obeh Chart je v tisku olajšana tako, da je besedilo, ki je lastno samo prvotni ali samo poznejši Charti, natisnjeno z večjimi črkami (garmond), besedilo, ki je obema Chartama skupno, z drobnimi črkami (petit), besedilo pa, ki se v njem Charti ujemata po vsebini, a ne po besedi, z drobnimi črkami razprto.

V uvodni razpravi (str. 5–43) je najvažnejši III. odstavek: Analiza prvotne Charte (str. 12–37). V njem primerja prof. Turk prvotno in poznejšo Charto po formalni in vsebinski plati, nato pa ugotavlja, zakaj in kdaj se je prvotna Charta spremenila, kdaj je nastala in kdo je njen avtor. Na zastavljena vprašanja daje čisto določne in s trdnimi dokazi podprte odgovore. Prvotna Charta je nastala l. 1118. Avtor ji je sv. Štefan Harding, tretji opat glavnega samostana Cîteaux (1109–1133). Charta je zakon opata Štefana, ne pa pogodba med opati. Ustanovitev novih samostanov in težnje primarnih opatov (t. j. opatov prvih štirih v l. 1113–1115 od glavnega samostana ustanovljenih opatij La Ferté, Pontigny, Clairvaux in Morimond) po večji oblasti njih samih in generalnih kapitljev so bile povod, da so prvotno Charto v letih 1134–1152 spremenili; to se je zgodilo verjetno ne dolgo pred 1. avgustom 1152. Pri poznejši Charti so drugi opati v tolikšni meri sodelovali, da je avtorstvo sv. Štefana Hardinga nekoliko potisnjeno v ozadje; v njej je razločevati dve plasti: prvotno, kjer je avtorstvo Štefana Hardinga še očitno, in poznejšo, ki kaže avtorstvo drugih opatov. Vendar pa tudi druga Charta for-

malno ni pogodba med opati. Prvotna Charta ni priznavala primarnim opatom in generalnemu kapitulju toliko oblasti kakor poznejša, oblast glavnega samostana Citeaux in njegovega opata pa je bila po prvotni Charti večja nego po poznejši. Nova Charta je prvotno tako izpodrinila, da je ta že zgodaj popolnoma izginila iz spomina, kar poznejšemu razvoju cistercijskega reda ni bilo v prid.

Prof. Turku gre nemajhna zasluga, da je ta za monastično zgodovino važni dokument, ko ga je srečno našel, naglo spoznal in z varno roko postavil na pravo mesto, potem pa skrbno izdal ter njega nastanek in zgodovino lepo pojasnil.

F. K. Lukman

Pietro Sella-Giuseppe Vale, Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV. Venetiae-Histria-Dalmatia. (Studi e testi 96.) Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1941. 4, XLVIII in 571 str.

Od leta 1932 izdaja Vatikanska knjižnica v svoji zbirki Studi e testi serijo zvezkov, ki vsebujejo račune desetini, pobranih za apostolsko kamero v Italiji v 13. in 14. stoletju, pod naslovom Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV. Ti računi tvorijo lepo število kodeksov tistega oddelka Vatikanskega arhiva, ki se imenuje *Collectoriae Camerae* (glej J. Turk, »Vatikanski arhiv« v Bogoslov. Vestniku 1943), ali pa so ohranjeni v drugih arhivih. Računi so zbrani po škofijah, po katerih so se desetine pobirale. Zvezki, ki jih izdaja Vatikanska knjižnica, obsegajo po več školi, ki tvorijo eno geografsko enoto ali deželo Italije.

Uvod, ki nam ga nudi zvezek Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV, Tuscia I. (Studi e testi 58, Città del Vaticano 1932) in zvezek Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV, Tuscia II. (Studi e testi 98, Città del Vaticano 1942), nam služi za umevanje tudi drugih zvezkov izdanih Rationes decimarum, dasiravno bi tega na prvi pogled ne mogli slutiti in je zato treba na to posebej opozoriti; splošen historično arhivistični uvod v celo serijo zvezkov bo izšel v posebnem zvezku, kakor nam je obljubljeno na str. XI. Tuscia I. (Studi e testi 58). V vsakem zvezku so na lepem papirju in v preglednem tisku objavljeni teksti desetinskih računov, dodane so po možnosti lepe korografske in topografske karte škofij in seveda na koncu zvezkov alfabetično urejeni registri krajev, oseb in stvari.

Kako važno je to arhivalno gradivo za zgodovinsko raziskavanje in kako koristno nalogo si je zastavila z izdajanjem tega gradiva Vatikanska knjižnica, sploh ni treba posebej poudarjati. Na ta način se bo iz pristnih virov rekonstruiral cerkveno zgodovinski atlant za Italijo srednjega veka. Isto lahko store, kolikor že niso storili, za svoje dežele drugi narodi. Za nas Slovence, ki smo tedaj spadali pod salzbursko in oglejsko nadškofijo, bo to delo opravljeno z izdajo ohranjenih papeških desetinskih računov za salzbursko in oglejsko nadškofijo. Papeške desetine 13. stoletja, ki se nanašajo na salzbursko nadškofijo, so izdali W. Hauthaler, *Libellus decimationis de anno 1285* (38. Programm d. fb. Collegium Borromaeum zu Salzburg 1887) iz Instr. Miscell. 197; Steinherr, Die Erhebung des Lyoner Zehnten in Erzbistum Salzburg (1282—85) v Mitt. des Inst. f. österr. Geschichtsforschung 1893 iz Reg. Aven. 54; K. Kovač, Die Verzeichnisse des Lyoner Kreuzzugszehnten aus der Erzdiözese Salzburg (Quellenstudien aus dem Hist. Seminar d. Universität Innsbruck, hrsg. von W. Erben, II, 1910). Desetinske seznane papeških kolektorjev za oglejsko nadškofijo 13. in 14. stoletja pa so izdali K. Kovač, Ein Zehntverzeichnis aus der Diözese Aquileia vom Jahre 1296 v Mitt. des Inst. f. österr. Geschichtsforsch. 1909, str. 607—637, v ponatisu Kovača za slov. del J. Rus, Duhovnjiki na Slovenskem I. 1296 v Casu XXXII, 1937/38, str. 102—105; dalje so desetinski seznam I. 1323 izdali Notizenblatt, hrsg. von der Hist. Kommission der K. Akademie der Wissenschaften in Wien 1858, str. 405—407; Bianchi, Documenti per la storia del Friuli I, str. 590, v ponatisu P. Hitzinger v MHK 1856, str. 11 sl.; Kovač omenja (MIÖG 1909, str. 609), da ga je objavil tudi Manzano v Annali dal Friuli IV, pri I. 1323. Neki drugi seznam iz 14. stoletja (po Schumi iz okoli I. 1370) je objavil Franz Schumi v Archiv für Heimatkunde I, Laibach 1882/3, str. 95—96, in sicer le tisti del, ki ima naslov Taxationes beneficiorum archidiaconatus Carniole et Marchie secundum quod solvunt decimam papalem.

Seznane papeških desetini za oglejsko nadškofijo 13. in 14. stol. nam sedaj nudi skupaj v naslovu te ocene imenovani zvezek. V njem so zastopane vse škofije v Benečiji, Istri, Dalmaciji s Črno goro in Albanijo severno od Drine, Kranjska ter Koroška in Stajerska južno od Drave; kajti ves ta teritorij je spadal v 13. in 14. stol. pod oglejski in gradeški patriarhat. Število škofij v teh dveh patriarhatih je isto, kakor ga nudijo »Liber censuum« rimske Cerkve (izd. P. Fabre 1905) ali pa Provincialne knjige rimske Cerkve, ki so nekaki predhodniki današnjih papeških letopisov (Annuario Pontifico).

V navzočem zvezku je desetinske seznane za škofije Treviso, Padova, Vicenza in Trento izdal P. Sella, vse druge pa arhivar nadškofijskega arhiva v Vidmu msgr. Giuseppe Vale. V uvodu poudarja Vale, kako težko je zarisati geografsko karto za to ozemlje, ker so se na njem škofijske meje v teku stoletij tako zelo spreminjale. Hvalevredno navaja vse dokumente od I. 811 do 1939, ki so vplivali na spremembo škofijskih mej, vendar jih ne navaja vedno po najboljših izdajah. Zato se v njih ponavljajo razna zmalicena topografska imena. Na srečo karta še ni izdelana. Kajti topografska imena so tudi sicer v tu izdanih desetinskih seznamih bodisi zaradi napačnega čitanja rokopisov bodisi zaradi slabe korekture stavka tako

pokvarjena, da pravih krajev po teh imenih sploh ne bi bilo mogoče zarisati. Tako pokvarjena imena so povzeta seveda tudi v registre in to je njihova glavna skaza. V registru se navajajo imena tudi v moderni obliki in kratica »s.« naj bi značilo, da je ime srbohrvatsko, a pisatelj jo uporablja tudi za slovenska imena, kar vendar ni pravilno. Razne prejšnje izdaje desetinskih seznamov so ostale pisatelju neznane. Tako je prezrl zgornj navedeno Kovačovo objavo desetinskega računa za oglejsko nadškofijo, ki uživa pri nas kar nekaj poseben ugled (GMS 1942, str. 109; Cas XXXII, str. 102; GMS 1929, str. 31; Carniola, N. v. I, 1910, str. 161; I. Steklasa, Zgodovina župnije Šent Rupert, Lj. 1913, str. 26 sl.; Krajevni leksikon dravske banovine). Razlike med Kovačovo in Valejevo objavo pa so tolikšne, da sem, vsaj kar se tiče ljubljanske škofije, šel nujno primerjati obe izdaji z originalom v rokopisu. Pri tem sem ugotovil, da je Kovačova objava znanstveno naravnost škandalозна in bi je uredništvo MIÖG v tej obliki nikdar ne bilo sprejelo, če bi bilo za to vedelo. A tudi Valejeva objava ni brez številnih napak, čeprav bi se bil nekaterih obvaroval, če bi bil poznal Kovača. Vse to bom pojasnil v posebnem spisu. Glede ljubljanske škofije pozna Vale Grudnove »Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju« in ponavlja po njem, oziroma po Ughelliju, da je bila ljubljanska škofija že l. 1468 neposredno podrejena sv. stolici, ker je prezrl mojo razpravo »O početkih ljubljanske škofije«, kjer je ta zelo vkoreninjena zgodovinska zmotna pojasnjena in zavržena.

J. Turk

J. Mal, Contributo alla mitologia slovena. Estratto da Studi e materiali di storia delle religioni. Vol. XVIII (1942). Bologna, Nicola Zanichelli. 1943. 18 strani.

Že l. 1940 je J. Mal objavil v GMS XXI (1—37) razpravo: Slovenske mitološke starine, ki jo je v glavnem porabil tudi za ta donesek, le, da je dodal oz. vpletel še nekaj novih stvari, ki jim vire omenja pod črto, medtem ko citatov drugih virov ne ponavlja, ker so že navedeni v slovenski razpravi v Glasniku XXI. Urednik revije Pettazzoni urejuje tudi serijo knjig, ki obravnavajo zgodovino verstev (Storia delle religioni), ki jih je do sedaj izšlo že 14. Med njimi je tudi italijanski prevod slovanske mitologije: »Mitologia slava«, univerzitetnega prof. v Berlinu, priznanega slavista Aleksandra Brücknerja. Z objavo v svetovno znani reviji je prekoračila razprava naše ozke meje in stopila pred veliki mednarodni forum, ki jo bo bržkone tudi strokovno ocenil. Slovenci nimamo specialista s širokim obzorjem, ki bi lahko v oceni povedal kaj novega. Izmed novih virov omenja avtor tudi Kosove Srednjeveške urbarje za Slovenijo I, kjer omenja vir na strani 104 za Ptuj l. 1322 »lapidem Triglaw«, ki ga tolmači Mal za upodobitev slovanskega boža Triglava, medtem ko misli Kos na rimski nagrobni spomenik z upodobljenimi tremi glavami, kakršne je najti v bližini Ptuja (n. d. 104). Nekaj gradiva iz sedanjega ljudskega verovanja mu je prispeval tudi prof. dr. P. Strmšek, upoštevano je tudi gradivo, objavljeno v Jutru 1941, št. 88 (z dne 13. 4., str. 5), 1941, št. 129 a (z dne 3. 6., str. 4), 1941, št. 14 (z dne 7. 4., str. 4) ter v Slovincu 1923, št. 134 (z dne 16. 6), ob koncu pa še posebej opozarja na beneško-slovenske starine pri Ostermannu, La vita in Friuli.

Od Krekovich-Trstenjakovih časov, v katerih so iskali v narodnem izročilu ostanke naše stare poganke vere ter v duhu romantike emanacije narodnega duha in so jim izsledki bili svetinje, se pri nas s slovansko mitologijo kot vedo v celoti ni nihče baval. Tudi ni mogoče zgraditi mitološkega sistema, preden nimamo temeljitih monografij o posameznih stvareh. Stara naša slovanska mitologija bo zelo pičila, ker nam manjkajo direktni viri, sklepamo lahko samo po analogiji, po tem, kar nam poročajo dokumenti, predvsem o vzhodnih in severnih Slovanih. Tako so postopali do sedaj vsi naši pisci, ki so o teh stvareh razpravljali. Seveda ne bomo sledili Trstenjaku, ki je presajal vse slovanske bogove tudi na slovenski Olimp, ampak bomo previdno postopali.

Trstenjakova mythologitis je bila nekaj časa nalezljiva bolezen. Za moderno verovanje, za ljudsko verovanje pa imamo po časopisih obilo gradiva, ki ga pa še ni nihče spravil v sistem. Prvotno staro ljudsko verovanje so še najbolj ohranili vzhodni predeli našega jezikovnega ozemlja. To je blago, ki je kakor narodne pripovedke, tudi potovalo po svetu. Zato je treba razgleda in izurjenosti, če hočemo odkriti prvotno slovansko plast. Hvaležni smo vsakemu delavcu, ki daje pobudo za nova raziskavanja, in to je dosegel Mal, ne le s to razpravo, ampak tudi z mnogimi drugimi.

Fr. Kotnik

Kotnik Franc, Slovenske starosvetnosti. 4. zvezek Svetove knjižnice. Ljubljana 1943. Str. 151.

Naslov Slovenske starosvetnosti obljublja mnogo več, kot nam pa knjiga v resnici podaja. Kotnik je zbral le večji del svojih člankov, raztresenih po najrazličnejših listih (od Našega roda do Etnologa), in jih uredil v štiri smiselno zaključena poglavja (iz materialne, občestvene, duševne kulture; ljudska medicina ima svoje poglavje). Temu primerna je seveda tudi vrednost posameznih člankov. Od splošnih opisov lokalnih kuriozitet — ponekod ti opisi prehajajo že v pravo lirico obujanje mladostnih spominov (prim. Na otročje!) — do resnih razprav, ki zahtevajočje gradivo sistematično urejajo in podrejujejo znanstvenim namenom (prim. Kolacija, Skoz potegniti...). Poudariti pa je treba eno: v knjigi je zbrano gradivo, in to ne malo dragocenega gradiva iz koroško-štajerskih predelov, ki nam je rešeno pozabe. — Edini novi prispevek, ki nam ga prinaša knjiga, je informativen Uvod o delu in problemih narodopisja.

Le škoda, da se je moral avtor tu omejiti samo na obseg uvoda, ko bi nam bil tako potreben še kak Haberlandt ali Toschi v priročni knjižni izdaji. Kotnikov uvod je pisan poljudno, ponekod vse preveč kramljajoče, da nas to že moti. Predolgo se ustavlja pri pravljici in njenih raziskovalnih šolah, kar kazi enotnost celote. Zanimiva novost, ki nam jo avtor uvaja s to knjigo, je pritegnitev šolnika in ljudske pasijonske igre med naše starosvetnosti. Čisto pravilno je v uvodu pojasnil, da sta tudi to dve tradicijski starini, ki ju naj upošteva tudi narodopisje.

Kljub temu, da je etnograf ob knjigi nekoliko razočaran, pa ne smemo prezreti glavnega namena, ki sta si ga avtor in založnica stavila ob knjigi: širiti zanimanje in smisel za narodopisje med najširšimi sloji. In to ne le zato, da se nam naše starine čim bolj ohranijo. Tako poglobljeno zanimanje bo prispevalo tudi nove delavce, ki jih prav danes naše narodopisje tako težko pričakuje.

R. Lenček

Günther Franz, Der deutsche Bauernkrieg. — 2. Auflage. Mit 13 Abbild. u. 3 Karten. München u. Berlin 1943. — XI + 330.

Franzovo delo o nemški kmečki vojski je izšlo prvič pred desetimi leti, l. 1939 pa v drugi, širši publikii namenjeni, zato skrajšani izdaji (brez okr. 100 strani obsegaajočega znanstvenega aparata in skrajšano glede nekaterih krajevnogodovinskih podrobnosti). Pričujoča knjiga je ponatis druge izdaje, le z dodatkom, ki v njem Franz našteva vse v l. 1933—1942 na novo izdane vire in razprave o nemški kmečki vojski in do nekaterih tudi kratko zavzema svoje stališče. Tudi v sklepnem delu, v poglavju o vzroku zloma kmečkega upora, kjer razpravlja tudi o vzrokih uporniškega gibanja, je delno spremenil in dopolnil svoje sodbe v skladu z novimi izsledki.

Svoje delo je razdelil Franz v dva oddelka: o predhodnih uporih od Švice do Rena in predalpskih krajev, in o »kmečki vojski« v l. 1525/26 sami. Upori so razporejeni po pokrajinah (tudi oni iz l. 1525/26), vsak kot celota zase. Pri obdelavi je Franz uporabil ogromno do njega še neporabljenega arhivalnega gradiva in zbral domala vso literaturo, ki razpravlja o tem vprašanju. Tudi že uporabljeno gradivo je večinoma sam ponovno pregledal.

Brez dvoma je Franzovo delo danes najtrdnjejši in najpopolnejši celotni opis nemške kmečke vojske, dasi navadno posveča večjo pozornost poteku zunanega razvoja in notranji strukturi uporov, kakor se kaže v kmečkih pritožbah in »artiklih«, kakor celotnemu zajemanju vzrokov, iz katerih so izšli upori. Prav njegova analiza vzrokov nemške kmečke vojske je povzročila tudi najboljše debato ob izidu knjige. Poleg izredno obsežnega poznanja virov, mnogokrat čisto lokalnega značaja in v precejšnji meri še neobjavljenih, je značilen za Franzovo delo nov metodičen prijem v ločitvi med upori »za staro pravdo« in upori »za božjo pravdo«. Pri prvih so se kmetje borili za vzpostavitev starih urbarialnih določb in starega, srednjeveškega razmerja do zemljiškega gospoda, pri drugih pa so imeli pred očmi več: socialno enakost, ki naj bi sledila iz evanđeljske enakosti pred Bogom. Pri tem študiju notranje strukture uporov išče potem avtor, katera vrsta motivov prevladuje — gospodarska, socialna ali verska. Pri teh ugotovitvah se drži čim tesneje ohranjenih dokumentov, kmečkih pritožb.

To je splošna označba Franzovega dela. Podrobneje si bomo ogledali samo še tista odstavka, ki govorita o kmečkih uporih v zvezi s Slovenci (v I. izd. str. 56—70, 276—282; v II. izd. str. 34—42, 177—180), in sicer na podlagi prve izdaje, ki je opremljena z znanstvenim aparatom (pri nas pa je itak ostala neocenjena). Franz ni uporabil za svojo kratko, a vendar temeljito podobo le vseh objavljenih virov, marveč je obiskal sam tudi dunajski, innsbruški, celovski in graški arhiv, torej razen ljubljanskega vse, ki pridejo v poštev. V resnici je odkril v njih tudi nekaj novih, dasi manj važnih spisov. Slovenske literature ni uporabil, a ker je Kaspretova razprava o kmečkem položaju na Gorenjskem okr. 1500 izšla najprej v nemščini, mu je ušla le razprava istega avtorja O večah (ČZN IV), ker sicer do l. 1933 nismo o tem predmetu imeli nič nujno potrebnega. Vso nemško literaturo pa ima Franz citirano tako popolno, kakor si jo je le mogoče želeli. Po kratkem obrisu položaja kmeta v Notranji Avstriji, pri čemer sloni predvsem na različnih delih o Štajerski, našteva in opisuje kmetijska združevanja v l. 1469—71 na Štajerskem, 1478 upor na Koroškem (predvsem po Unrestu), Maksimilijanove reforme in vseslovenski kmečki punt iz l. 1515 (predvsem po Mayerju, ki ga ponekod dopolnjuje, a nikjer ne spreminja njegovih rezultatov).

Z vsem, kar je Franz napisal o našem kmečkem gibanju v začetku 16. stoletja, se sicer ne morem strinjati (vprašanja različnih vplivov; vzrok odklonitve pomoči od strani Štajercev Korošcem naj bi bil, da so Korošci proglašali že boj za »božjo pravdo«; trditve o izredni »grozovitosti«), tudi pogrešam več stvari, ki bi morale biti omenjene, predvsem širši okvir upora v gospodarskih razmerah, ki so pri nas za upor važnejše kakor drugod. V celoti pa je Franzovo delo tudi za nas v svoji prvi izdaji kljub gornjim in nekaterim tiskovnim napakam (Oderburg — Oberburg, str. 64, op. 1, 1525—1515, str. 65, Unterkrain — Oberkrain, str. 66) gotovo danes najboljši pregled, zlasti zaradi navedbe virov in literature. V bistvu pa ne pomeni posebnega koraka naprej od Mayerjevih razprav. V svoji drugi izdaji je za nas Franzovo delo z opustitvijo znanstvenega aparata velik del svoje privlačnosti izgubilo, dasi bo gotovo moral poseči po njem vsak, kdor se bo hotel podrobneje seznaniti z nemškimi upori l. 1525—26 in njihovimi predhodniki.

B. Grafenauer

Dr. Anton Kern, Ein Kampf ums Recht. Grundherren und Weinbauern in der Steiermark im 16. u. 17. Jahrhundert. — Forschungen zur Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Steiermark. XI. Band, 3. (Schlussheft) 1941. Str. 126.

Kakor drugod v naših deželah so imeli kmetijski podložniki tudi na Štajerskem zemljišča ali po zakupnem ali kupnem pravu: bila so ali zakupna (Freistift, na Kranjskem mitna) ali pa kupna (kaufertna, Kaufrechtsgründe). Po prvem je imel zemljiški gospod sprva pravico, podložnika vsak čas odsaditi (abstiften), kasneje je bila užitna pravica po tem pravu navadno dosmrtna (Leibgedinge). Prejemniki takih zakupnih zemljišč so morali plačati ob prejemu primščino in vsako leto zemljiške dajatve. Kupna zemljišča je dobil hasnovalec v dedni zakup proti plačilu kupnega denarja (Kaufrechtsgeld), dajati je moral gospoščena odrajtva in delati tlako. Zemljo je smel z vednostjo zemljiškega gospoda prodati, vendar je moral ob takem primeru plačati tretji, deseti ali dvajseti denarič, t. j. tretjino, desetino ali dvajsetino kupnine, pri dedovanju pa ta del od vrednosti kot laudemij. V vinorodnih krajih je nastala v naših deželah še tretja oblika, večinoma podložnih zemljišč po vinogorskem pravu (Bergrecht). Večkrat še neobdelana in pusta zemljišča so dajali zemljiški gospodje svojim ali tujim podložnikom, pa tudi prostim, plemičem in meščanom na prošnjo in proti letni dajatvi določene količine vina v večno hasnovanje. Hasnovalec je imel letno užitno lastnino na vinogradu, ki ga je smel z vednostjo zemljiškega, vinogorskega gospoda prodati. Vsi hasnovalci enega vinogorskega gospoda so tvorili pod njegovo oblastjo, gorsko palico nazvano, sogornike, gormane na Štajerskem (Berggenossen). Na Kranjskem so razlikovali poleg sogornikov (Bergholde) še mejaše, to je plemiče in meščane. Na Štajerskem so tudi zadnje nazivali nemški »Bergholde«.

V vseh naših deželah se je začelo proti koncu 15. stoletja gibanje, da se prevedejo zakupne kmetije v kupne. Na to je silil zlasti sam deželni knez na zastavljenih gosposkah, to je na nekdanjih mnogoštevilnih ortenburških in celjskih posestvih, ki so jih Habsburžani zastavili v obliki starejše zastave raznim velikašem. Ob prevedbi so namreč zemljiški gospodje dosegli kupni denar, zvišanje letnih dajatev in opravi in, kar je bilo glavno, obvezo plačevanja premembne pristojbine ob prodaji in smrti.

Te že znane razmere opisuje Kernova knjižica v uvodnem poglavju (str. 11—14) v zelo širokem, precej ohlapnem obsevu. Novo pa je vse, kar prinaša za tem (str. 14—126) večinoma na podlagi gradiva v štajerskem deželnem arhivu v gladko in lahko tekočih zanimivih črticah. Pripoveduje, kako so začeli štajerski zemljiški lastniki siliti na prevredbo od zakupnih kmetij povsem različnih zemljišč po vinogorskem pravu v kupna zemljišča. Sogornik naj bi plačal kupni denar, to je četrtno do tretjino vrednosti vinograda, privolil zvišanje letne dajatve vina in prevzel obvezo, plačati ob vsaki premembi posesti desetino vrednosti vinograda. Tako prevredbo je zaukazal l. 1570 nadvojvoda Karel II. svojim komisarjem, ki jih je odredil, da odpravijo zlorabe na štajerskih zastavljenih gosposkah in zvišajo zastavnino. Zoper to odredbo je nastal velik odpor med štajerskimi stanovi. Nadvojvoda Karel je zato 8. februarja 1574 odredil, da se prevredba zemljišč po vinogorskem pravu v kupna v vseh deželah odpravi. Po tem patentu se je ustavila pač prevredba na deželnoknežjih zastavljenih gosposkah; nadaljevali so jo pa ob stalnem odporu sogornikov zasebni zemljiški lastniki, posebno po Srednjem Štajerskem. Vlada je bila zato prisiljena, da je l. 1586 patent iz l. 1574 obnovila. Ko pa je imela dovolj povoda, da je hotela l. 1619 republikacijo obnoviti, je nastal med stanovi samimi proti taki obnovitvi odpor, ki je privedel do nepričakovanega generalnega mandata Ferdinanda II. z dne 9. avgusta 1624. Ta sicer ni dovolil formalne prevredbe vinogradskih v kupna zemljišča, pač pa zemljiškim gospodom najbolj, sogornikom pa najmanj zaželeno njeno posledico. Odredil je namreč, da naj se odslej od vsakega zemljišča po vinogorskem pravu ob vsaki premembi posesti pobere deseti denar od vseh sogornikov, od podložnikov in od plemičev ter meščanov. Zoper to odredbo so začela zaigrani in vztrajni boj zlasti spodnještajerska mesta, posebno Radgona, Ptuj in Maribor, poskušajoča doseči vsaj omiljenje in omejitev te odredbe. Po petdesetih letih neprestanega boja so se slednjič navedena tri mesta l. 1677 poravnala s štajersko deželo tako, da so njihovi meščani, pa samo ti, pri dedovanju vinogorskega zemljišča v ravni črti oproščeni plačila desetega denarja. Zato so se drugi sogorniki iz Spodnje Štajerske pod vodstvom cmureškega tržana Lorberja borili dalje za svoje pravice skoraj brezuspešno do l. 1720, potem ko je zapraval Lorber svoje veliko premoženje in l. 1720 umrl od žalosti in razburjenja.

Kern živahno opisuje to borbo, ki bi jo moral prečitati vsakdo, kogar zanima, na kak način in s kakšnimi čudnimi sredstvi so nastale odredbe vladarjev in njihovih oblastev v notranjeavstrijskih deželah od 16. do 18. stoletja. Važna pa so ta izvajanja po arhivalnih virih zlasti zato, ker nam odpirajo široke in globoke vpoglede posebno v pravna razmerja med gorskim gospodom in sogorniki ter obseg in bistvo stvarne pravice na zemljišču po vinogorskem pravu, vprašanja, ki jih je Metod Dolenc v vseh svojih mnogoštevilnih razpravah, kakor sem že drugod navedel (ZZR XVIII, 66), komaj načel.

Če pa kdo utegne vprašati: ali podobnih bojev kakor na Štajerskem in stremljenj glede prevredbe vinogorskih zemljišč v kupna na Kranjskem ni bilo, moram to vprašanje skoraj zanikati. Ne le da doslej v virih nanje nismo naleteli, proti taki možnosti govori tudi to, da zastavljene gosposke na Kranjskem niso imele obsežnih vinskih gor. Janko Polec

Dr. Vladimir Murko, Denar. Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica »Svet« I, 1. Ljubljana 1943. Str. 171; 239 slik.

Numizmatični spisi navadno bolehajo za pomanjkanjem gospodarske in denarne teoretične osnove. Posebne študije o teoriji denarja pa so spet numizmatiku težko dostopne, kot je čista numizmatika denarnemu teoretiku. Idealna knjiga o denarju mora torej vsebovati oboje — numizmatiko v ožjem pomenu besede in teorijo ter zgodovino denarstva. Mojster srednjeveške numizmatike, naš rojak Arnold Luschin von Ebengreuth, je v tem oziru napisal doslej najboljšo delo: »Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte« (1. izd. 1904).

Nova slovenska knjiga o denarju je imela nekoliko drugačen namen in jo moramo zato presojati z drugačnimi merili. V okviru poljudnoznanstvene izdaje je hotela podati najvažnejša zgodovinska dejstva o denarju s posebnim ozirom na domače ozemlje ter razviti nekaj osnovnih vprašanj finančne vede. Številne slike naj napravijo tekst dostopnejši nestrokovnemu čitatelju. Slovstvo in ves znanstveni aparat naj se načelno izpusti. Pisatelj je bil torej z načrtom izdaje postavljen pred neprijetno dejstvo: napisati poljudno knjigo o denarju, napraviti lahek pregled skozi zapleteno goščo najtežjih zgodovinskih in finančnih problemov in se pri tem vedno ozirati na domače ozemlje, o katerem se je sicer numizmatičnega mnogo pisalo, a v slovenščini malo in sintetično zajetih študij tako rekoč nič. V takem položaju je pisatelj napravil, kar je mogel: podal je neverjetno množico zgodovinskih in finančno-teoretičnih dejstev, ne da bi se spuščal v razbiranje enako številnih problemov. K poglavjem o »Nastanku in zgodovini denarja« ter »Trgovini denarstva na Slovenskem« je uvrstil druga, čisto finančna poglavja o »Plačilnem prometu v tu- in inozemstvu« ter o »Državnih novčanicah (notah)«. Skratka — v knjigi je prvič v slovenskem jeziku zbran bistveni material iz vse vede o denarstvu. Šele ta pregled bo čitatelju pokazal, koliko zanimivih, a tudi zapletenih vprašanj vsebuje ta veda, morda ga bo celo navdušil za zbiranje starega denarja ali za nadaljnji študij numizmatičnih del. Murkova knjiga je vredna vse pohvale in izpolnjuje veliko vrzel v naši strokovni književnosti.

Seveda bi strokovnjak-numizmatik in morda tudi čitatelj druge vrste imel od knjige še večjo korist, če bi bil pisatelj nekaj podrobnosti uredil drugače. Tako me predvsem moti zamotana dispozicija knjige. Poglavje o »Dragih kovinah« sledi šele za obema glavnima zgodovinskima o »Nastanku in zgodovini denarja« ter o »Zgodovini denarstva na Slovenskem«; bolje bi bilo, da bi ga pisatelj postavil v prvo poglavje. Tudi tu bi drugačen red koristil: med stari vek in srednji vek je odstavek o lastnostih kovinskega denarja nespretno vrinjen. Poglavje o numizmatiki zaključuje knjigo, bolje pa bi bilo, da bi jo pričeno ali pa da bi sledilo zgodovinskemu poglavju. Skratka — klasična razdelitev zgoraj omenjene Luschinove knjige bi morala biti tudi tu izpeljana. Čim bolj je knjiga poljudna, tem jasnejše mora biti njeno ogrodje, z nekakim paradoksom bi lahko rekli — tem strokovnejše mora biti napisana. Zelo me motijo v knjigi take podrobnosti finančne prakse, ki so danes resnične, a jutri že neznamna preteklost, vredna, da se pozabi. Ko je bila knjiga napisana, so nekatere še držale, a zdaj, ko pišem oceno, jih ni več. Tudi poučni ton navodil (n. pr. o čeki, str. 137) v splošno pregledni knjigi ni na mestu. Na koncu je priključen pregled denarnih zavodov in zavarovalnic v Ljubljanski pokrajini (sestavil I. P., zakaj anonimno!), ki je na nekaterih mestih bolj podoben reklamni kot opisu in je v taki obliki res odveč. Da bi Rimljani bili kdaj kovali v Aemoni(!), je čista hipoteza; a niti za Poetovijo ne more Mattingly navesti gotovih dokazov (prim. B. Saria, GMDS 13, 1932, 19). O zgodnjem srednjem veku je menda danes jasno, da Slovenci niso prinesli s seboj kovanja denarja niti ga niso podvzeli po svoji osvojitvi dežele — iz teksta str. 18 s. pa za nepoučenega bralca stanje skoraj ni razvidno! Tudi kovanje nemških fevdalnih gospodov v XVII. in XVIII. stol. (str. 72) je v največji meri hipotetično. V poglavju o numizmatiki ali pa v poglavju o grških novcih bi želel nekaj globljih besed o umetnostni strani kovancev kot pa jih srečam na straneh 32 ss. in 153 s. Tu naj bi pisatelj navedel kako lepo umetnostno delo o novcih, n. pr. J. Friedensburg, Die Münze als Kunstwerk, Leipzig 1926, ali pa lepe izdaje K. Langeja (n. pr. Münzkunst des Mittelalters, Leipzig 1942). Da, navajanje slovstva! Na str. 84 je Murko sestavil skupino nekaterih »za zgodovino našega denarstva važnih spisov« — za strokovnjaka preveč, ker so temu znani, za druge pa premalo in preveč zmedeno. Ta odstavek bi zaslužil posebno kritiko, a omenim le osnovno napako: slovstvo ni sestavljeno sistematično — kaj počenja Mirona za Ljubičem in Tomaševićem; Luschinova klasična knjiga sploh ni omenjena; finančno-teoretični spisi se mešajo med numizmatične članke in celo med utopične sestavke o denarju na Marsu! Ali ne bi kazalo urediti to malo slovstvenih navedb, kar jih dopušča poljudni značaj knjige, v smiselnem redu? Najprej nekaj teoretičnih spisov, pregled denarstva in gospodarstva v kaki dostopni enciklopediji, nato Luschin in Friedensburg; nato za stari vek poleg Gneccija še Cohena in British Museum Catalogue, za Kelte Pinka ter Schmidta; za srednji vek Luschinovo razpravo o frizaških pfenigih v WNZ podrobno, zdaj šele Travnar-Baumgartnerja in Welzla itd. S slovstvom na str. 84 pa se bo bralec prav tako malo okoristil kot z abecednim seznamom ljudi, ki so pri nas pisali o denarju, na str. 5 s...

Murkova knjiga o denarju je dobra, kljub vsemu dobra. Svoj namen bo gotovo dosegla. Vendar pa jo kaže tudi resne napake, ki jih bo pisatelj v morebitni drugi izdaji gotovo popolnoma odpravil.

Jože Kastelic

Dr. Rudolf Klinec, L'attuazione della legislazione ecclesiastica di Giuseppe II nell'archidiecesi di Gorizia. Disertacija. Gorica 1942. Str. 196, 8°.

Naš rojak dr. R. Klinec je na papeškem ateneju v Lateranu (Rim) predložil za doktorsko disertacijo razpravo o uvedbi jožefinske cerkvene zakonodaje v goriški nadškofiji. Knjiga je potrebno in koristno dopolnilo našega vpogleda v jožefinsko preosnovno cerkveno upravo na Slovenskem. Zadevno temeljno delo univ. prof. R. Kušaja o Jožefu II. in njegovih cerkvenih reformah v Notranji Avstriji kaže, kako je prav Gorica pod nadškofom grofom Edlingom (1774 do 1784, umrl šele 1803!) stavljal največje ovire načrtom Jožefa II. Bila je pravo nasprotje Ljubljani, kjer je drugače versko tako navdušeni škof grof Karel Herberstein vsestransko podpiral Jožefa II. in v svojih predlogih želel še več, kakor je cesar mogel in hotel izvršiti. Prav zaradi hujšega boja je goriško področje zanimivejše, ker ostreje razodeva stališče cerkvenih oblasti nasproti državnim. Škof Rudolf Jožef Edling je sicer moral odnehati in se umakniti voljnemu, da je Jožef II. zunanje uspel, v bistvenih vprašanjih pa je bil Edlingov nastop učinkovit in je pomagal k marsikaterim poznejšim izboljšavam, tudi k vrnitvi škofijskega sedeža iz Gradiške nazaj v Gorico. Dr. Klinec je zgrabil vprašanje z druge strani kakor Kušej; izhaja s stališča kanonskega prava in opisuje borbo cerkvenih oblasti, ki zagovarjajo nespremenljiva načela božjega prava, ki se ne more umakniti svetni oblasti, proti racionalističnemu pojmovanju razsvetljenega absolutizma, ki ne more priznati kake nadnaravne družbe. Škof Edling je branil neokrnjeno cerkveno avtonomijo, Jožef II. pa je videl v državi edini izvor prava, ki se mu mora podrediti tudi verska družba. Dr. Klinec nadrobno razlaga posamična področja cerkvene uprave, ki je vanje posegal cesar s svojo zakonodajo: razmejitev škofij, pravica imenovanja in odstavitve škofov, zveze škofov z Rimom, ukinitve samostanov in njihove preureditve, poseg države v božjo službo in združevanja vernikov (razpust bratovščin), pojmovanje zakona kot civilne pogodbe. Knjiga žal ne sega v podrobna navajanja sprememb in rešuje vprašanja predvsem z načelnega stališča. Upošteva n. pr. le nekatere duhovnije za zgled, navaja bratovščine sedmih župnij, kolikor so to pač načelno važni primeri, vse drugo ga ne zanima. Dosledno vztraja na vidiku teologa in kanonista, čeprav ni opaziti prehude polemičnosti. Razpravo je postavil na podlago starejše zgodovinske literature, kakor mu je pač bila dostopna. Preiskal pa je tudi več arhivov, nadškofijskega v Gorici, dekanijska v Crničah in Komnu, izčrpal župnijski arhiv v Porpettu, državni arhiv v Trstu in papeški tajni arhiv v Rimu. Tako je mnogo stvari na novo osvetlil in poglobil s cerkvenega vidika. V tem je glavna vrednost disertacije, ki s strogo zgodovinske strani ne prinaša novih odkritij.

M. Miklavčič

Anton Martin Slomšek, Blaže in Nežica. Priredil dr. Vinko Brumen. Izdala Družba sv. Mohorja v Ljubljani 1943 (Cvetje iz domačih in tujih logov 18). Str. 142 v 16°.

Najpomembnejša Slomškova ljudskovzgojna knjiga, Blaže in Nežica v nedeljski šoli, je izšla v Celju 1842. Tiskal jo je A. Lajkam v Gradcu. Za stoletnico prve izdaje, ki sta ji sledili še dve (obe v gajici, dočim je bila prva v bohorici), pri Blazniku v Ljubljani 1848 in pri Leonu v Celovcu 1857, je oskrbel dr. V. Brumen četrto izdajo, posneto po prvi. Izšla ni kot ponatis, zakaj velik del besedila je v sto letih izgubil vsako aktualnost. Založnica se je odločila za izboj najpomembnejšega besedila. Dočim ima Slomškova prva izdaja 292 strani male osmerke, je v četrty izdaji iz nje povzetih le 93 strani (23—116). V skladu s ostalimi knjižicami v zbirki so vzeli obliko poljudnoznanstvene publikacije, ki naj Slomškovo delo čim bolj približa sodobni šoli. Dr. Brumen ji je dodal uvod, kjer nam opisuje državne šole od njihovega začetka v 18. do srede 19. stoletja, nedeljske šole v Slomškovem času in pomen pričujoče knjige. Uvod zaključuje kratek oris prejšnjih izdaj, glavnega slovstva ter Slomškovega življenja in dela (zakaj neki je tu izpustil letnico smrti?). Za besedilom sledi dobro izbrane in spretno sestavljene opombe, ki pojasnjujejo težjeumljiva mesta, poseben slovarček nenavadnih besed in še 27 vprašanj in nalog, nekaj kar hudo »zasoljenih«. Slomškovo besedilo je dr. Brumen podal kolikor mogoče v prvotni obliki, tako da je ohranil posebnosti sloga in besedja, čeprav ga je prenesel v sedanji črkopis, oblikoslovni izraz pa približal veljavni slovnici. Besedilo je skrajšal s tem, da je črtal neznatne odstavke (pouk nemščine, več računskih načinov, slovnico, obrazce za pisma in listine), nekatere pa skril. Ohranil pa je, kakor razvidim tudi po primerjavi s originalom, vse tiste oddelke, ki ponazorjujejo Slomškova vzgojna sredstva in njegove nazore o šoli in življenju, zraven tega pa je pridržal še nekaj primerov, ki so značilni za Slomškovo učno metodo in za kulturnozgodovinske razmere. Prevladal je torej pedagoški vidik, isti, kakor je določal vsebino in obliko prve izdaje.

Zdi se, da je dr. Brumen s pedagoške plati svojo nalogo kar dobro rešil. Opustil je vsako strokovno in kritično razglabljanje in se omejil na preprosto pojasnjevanje objavljenega besedila. S tem je dosegel, da iz knjige kar se da neposredno začutimo prisrčno toplino, življenjsko svežost, vedrost in strogost Slomškove osebnosti in njegovih vzgojnih idealov. Pravdo o izvirnosti Slomškovega spisa je za moj vtis pravilno usmeril s tem, ko je nakazal, da je čisto Slomškova zamisel te polslovske, polšolske vzgojne knjige, uporabne po osebni sposobnosti učitelja in po krajevnih razmerah učencev, še bolj pa seveda oblika, ki jo preveva tako zelo Slomškov način mišljenja in govora, da so od drugod povzeti vzorci in zgledi le še drugotnega pomena.

S kulturnozgodovinske strani dr. Brumnov izbor iz Blažeta in Nežice nekoliko manj ustreza sodobnim zahtevam. Čeprav je avtor pisal o tem predmetu že v disertaciji in drugod, bi tu sem sodilo popolnejše vrednotenje nedeljske šole in pomena, ki ga je Slomškova knjiga zanj imela pred sto leti. Bolje je zadel njen pomen za današnji čas: s svojo genialno sintezo narodnega in verskega življenja tako ureja pravno zdravje naroda kakor zlepa ne kako drugo delo. Ko prebiram prvo izdajo, čutim, da je Brumnovo zgodovinsko ozadje preohlapno podano, čeprav so pojasnila sama pravila in neoporečna. Pogrešamo večje globine in zaokroženosti. Zgodovinskemu okviru bi bilo gotovo v prid, če bi bil dr. Brumen sprejel v besedilo celotno poglavje o denarstvu (prim. str. 60–62), pouk o merah in utežih (prva izdaja str. 83), o cesarskih oblastnih (ib. 222), morda še kaj o pogrebu (ib. 235), ko nam že prinaša lepe slike o takratnih ljudskih navadah in razvadah, žganjarstvu, praznoverju in vražah, vojaščini in tihotapstvu. Če izločimo nekatere čisto Slomškove opise prizorov s poljubljanim rok in jokanja (celo na naboru, tu str. 90!), nam Blaže in Nežica podajata kar dobro sliko takratnih razmer med ljudstvom pa tudi njegov odnos do gosposke (Slomšek ga namenoma idealizira!). Z nekoliko boljše začetnim zgodovinskim okvirom bi nam dr. Brumnova prireditev Slomškove knjige popolnoma nadomestila prvo izdajo. Je pa tudi v tej obliki branja in priporočila vredna.

M. Miklavčič

Archivio Veneto a cura della R. Deputazione di storia patria per le Venezie. — Anno LXXI. Vol. XXIX. Venezia 1941, p. 230. — Anno LXXII. Vol. XXX.—XXXI. Venezia 1942, p. 331.

Beneški zgodovinski zbornik je v dolgi vrsti svojih zvezkov objavil že marsikaj važnega za zgodovino zahodnega dela Slovencev. Zadnja dva letnika sta prav v tem pogledu zelo različna. Razprave I. LXXI slovenskega bralca ne bodo dosti zanimale in jih zato ne bom našteval. Pač pa se nas bolj ali manj tičejo nekatera poročila v bibliografskem pregledu, na pr. o delih: Arturo Cronia, *Riflessi della simbiosi latino-slava di Dalmazia*; Angelo Scocchi, *Tre vescovi di Trieste* (to so: Enea Silvio Piccolomini, Andrea Rapicio in Domenico Rosetti); Ranieri Mario Cossar, *L'arte orefica nella Venezia Giulia*. Zvezek končuje vrsta osmrtnic, med njimi nekrologa bizantologa Nikole Jorge in znanega dunajskega zgodovinarja Benetk Henrika Kretschmayerja.

Vse drugače zanimiv je za nas lanski letnik (LXXII). Čisto prigradnega značaja je uvodni članek, kjer Annibale Alberti pod naslovom »Cenni sugli archivi di Stato della Dalmazia e di Lubiana« kratko poroča o arhivih v Zadru, Šibeniku, Trogiru in Splitu in še krajše o državnem in mestnem arhivu v Ljubljani.

Gianandrea Gravisi (»La circoscrizione ecclesiastica della Contea di Pisino«) popisuje po kratkem pregledu zgodovine istrskih škofij cerkveno ureditev Pazinske grofije ter nje cerkve in samostane. Pridejani zemljevid cerkvenih meja v 18. stol. tik pred zadevnimi reformami prosvetljenega absolutizma in obsežna bibliografija sta dobrodošla izpopolnitev kratke in pregledne razprave. Istrske cerkvene zgodovine se tiče tudi daljša razprava Fabia Cusin-a »Il Privilegio eufasiano e la Charta libertatis del Comune di Parenzo«, ki obravnava apokrifno listino poreškega škofa Eufrazija iz l. 543, v resnici nastalo l. 1222 na osnovi nekoliko starejše »charte libertatis« poreške občine. Zanimiva listina pomaga avtorju osvetliti gospodarske in socialne razmere v Poreču v dobi od 11. do 13. stoletja.

Camillo De Franceschi se je lotil starega vprašanja o »Istrskem razvodu« (»Quando e da chi sia ideato l'apocrifo strumento di confinazione della Contea di Pisino con la data del 1325«). Uvodoma pravi, da je ta listina »končno našla tudi v nekem Slovanu, dr. Milku Kosu, vestnega in resnega kritika, ki je v obširni razpravi v 240. zv. Rada Akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu moral priznati preveč evidentno nepristnost tega spisa«. Medtem ko pa Kos v soglasju s Pircheggerjem po temeljitem preudarku stavi nastanek falzifikata v sredo 15. stol., skuša Camillo De Franceschi na podlagi nekega pisma pizanskega glavarja Jakoba pl. Dur nadvojvodi Ferdinandu z dne 30. nov. 1524 dokazati, da je imenovani Dur nekako v tem letu dal napraviti lažno listino in jo dal obenem Golobiću prevesti v latinščino.

O razpravi G. B. Corgnalli-ja »La Confraternità Udinese di S. Girolamo degli Schiavoni« je svojčas obširno poročal Ivo Lah v »Slovencu« z dne 3. nov. 1942, št. 253 (tudi ponatis). Avtor dopolnjuje na podlagi arhivalnega gradiva razpravo dr. Antona Urbanca »Slovenska bratovščina sv. Hieronima v Vidmu iz l. 1452« (Ljubljana 1940), ki je predstavil njen statut kot »najstarejšo listino zavarovalno-pravne zgodovine Slovencev«.

Pod naslovom »Contributi Dalmatini e Sloveni alla rinascita e alla diffusione dell'arte organaria veneziana settecentesca« pripoveduje Renato Lunelli o dalmatinskem izdelovalcu orgel, duhovniku Petru Nikiću, ki je v 1. pol. 18. stol. slovel v Benetkah in med čigar učenci so bili tudi Slovenci Fr. Ks. Križman, Luka Teržić in Ivan Kacič. Avtor pohvalno omenja Mantuanijevo monografijo o Križmanu (Zagreb 1926) in pravi, da je Križman »granitni steber, na katerem sloni vsa stavba slovenskega orglarstva«.

Tudi v slovstvenem pregledu tega letnika bodo našega bralca zanimali referati nekaterih del, tako n. pr. Cessi Roberto, *L'occupazione langobarda e franca dell'Istria nei secoli VIII.*

e IX.; Pietro Sella e Giuseppe Valle, *Rationes decimarum Italiae — Venetiae, Histria, Dalmatia, Biblioteca Apostolica 1941*; Raffaele Ciampini, Niccolò Tommaseo, *Inni alla Dalmazia, alla Croazia e altri canti inediti* (med drugimi tudi znane »Iskrice«).

Živahna delavnost zgodovinarjev »treh Benečij« je razvidna tudi iz priloženega seznama vseh publikacij njihovega društva. To so predvsem »Monumenti« v štirih serijah v 4°: Documenti, Statuti, Cronache e Diarii in Miscellanea. Med zadnjimi je zanimiv za našo slovstveno zgodovino V. zvezek, kjer priobčuje l. 1887 F. Luciani »Epistole di Pietro Paolo Vergerio seniore da Capodistria«. Poleg treh zvezkov nove serije dokumentov v 8° in štirih serij »Miscellanea« v 8° navaja seznam še lepo vrsto drugih publikacij, med katerimi bi bilo omeniti »Le origini e le evoluzioni storiche della civiltà latina e della nomenclatura locale nella Venezia Giulia« od P. Savini-ja iz l. 1918. S. Kranjec

Memorie Storiche Forogiuliesi.

V XII. letniku GMS (1931) je M. Kos podal kratko poročilo o šestih letnikih (20.—25. knjiga, 1924—1929) tega v Vidmu izhajajočega zgodovinskega časopisa glede za Slovenijo in Slovence važnih razprav in gradiva. Tu podajam nadaljevanje poročila z enakim namenom do 37. knjige (1941). Opozarjam, da mi je od 30. knjige (1934) na razpolago le prvi zvezek.

26. knjiga (1930). — P. S. Leicht (La chiesa di Santa Maria del castello di Udine) ugotavlja izvor te cerkve že v 8. stoletju, 200 let pred prvo omembo Vidma v listinah. V zvezi s tem omenja med fragmenti ostanke iz nabrežinskega kamnoloma in dopušča grobo kontinuiteto glede rimsko-langobardske umetnosti v Furlaniji. — Važna je pa obsežna razprava P. Caldini-ja Gli statuti Provinciali Goriziani (75—150). Začetek goriških deželnih stanov ugotavlja v 15. stol. Sestavljali so jih plemiči, kler, zastopniki meščanstva in nekaterih podeželskih sosesk (vicinia). Kmetje so bili pritegnjeni le na plenarnih sejah, kadar so se sprejemali novi izredni davki, sprva bolj redko, pozneje vedno pogostejše, dokler ni sredi 16. stoletja prišlo do spora, v katerem so plemiči izločili kmete na slep tir upravne organizacije. Obsežno razpravlja avtor o delu deželnega zbora in dveh odborov (upravnega in sodnega) glede zakonodaje, uprave, javne varnosti in na več mestih glede davkov. Pri tem uporablja goriško arhivalno gradivo. Po vsem tem je šla rast deželnih stanov na Goriškem drugače kakor v Notranji Avstriji. Podatki tudi niso brez vrednosti za zgodovino naših kmečkih uporov. — P. Paschini (Usanze feudali alla corte del patriarca di Aquileia, Abitanze patriarcali nei castelli transalpini) navaja dokumente o vrsti patriarhovih bivališč v slov. delu patriarhata.

27.—29. knjiga (1931—1933). — P. Paschini (Il patriarca Antonio Caetani, 1395 do 1402) nadaljuje svojo zgodovino oglejskih patriarhov, D. Bianchi (Senso storico di Paolo Diacono) pa analizo HL Pavla Dijakona, njene zanesljivosti in načina uporabe virov. — A. Mosetti (Le origini della città di Gradisca) razpravlja o nastanku mesta in trdnjave Gradiške v 15. stol. po prvem vpadu Turkov v Benečijo.

30. knjiga (1934). — D. Bianchi (Storia, leggenda e meraviglioso in Paolo Diacono) analizira, v koliko je Pavel Dijakon ločil med pisano in ustno tradicijo in pri tej med pravo zgodovinsko tradicijo in zgodovinsko pripovedko. Ugotavlja tudi pri njem — za srednji vek tipično — ljubezen za »čudežne« dogodke. — Ta Bianchi je v študij Pavla Dijakona se še nadaljuje v 31. knjigi (1935) in v 32. knjigi (1936) z razpravo L'elemento epico nella Historia Langobardorum di Paolo Diacono. Pri tem avtor spet podrobno razpravlja o uporabi različnih virov in o značaju in zgodovinski vrednosti posameznih mest skoro vsega tega dela. Ob tem se dotika tudi večine za nas važnih obsežnejših podatkov Pavla Dijakona.

31. knjiga (1935). — C. L. Brozzi (Vita goriziana durante il periodo della restaurazione) razpravlja o političnem, gospodarskem in upravnem razvoju na Goriškem v l. 1815—1848. Razprava je ostala nedokončana in zato tudi brez objavljenih navedb virov in literature. Tudi sicer jo je treba zlasti glede narodnostnih vprašanj in tozadevnih stališč dunajske vlade uporabljati zelo previdno. Vendar pa ima važne podatke o italijanski iredenti in o odnosu vlade do Italijanov in Slovencev, predvsem pa o upravnem, gospodarskem in socialnem življenju in o razvoju Gorice in njenega meščanstva.

32. knjiga (1936). — P. Paschini (Signori d'oltralpe in relazione col Friuli) opisuje v zvezi z razpravo F. Clément-Simona, Une grande famille en Europe centrale aux XVe et XVIe siècles: les comtes de Cilli (Revue d'histoire diplomatique 1930, str. 2—19) odnose celjskih grofov do Furlanije od l. 1356 naprej do časov boja za njihovo dediščino. V zvezi s tem objavlja tudi dva akta iz beneškega arhiva.

33.—34. knjiga (1937—1938). — P. S. Leicht (Note sull'economia friulana al principio del secolo XIII) se dotika v zvezi s položajem Furlanije na prehodu iz Nemčije v Italijo tudi srednjeveških prometnih zvez s Slovenijo. — P. Cusin (Le aspirazioni austriache sulla contea di Gorizia e una pratica ignota del Consiglio dei X) obravnava v ne povsem neoporečni razpravi razmerje Habsburžanov do goriških grofov v 14. in 15. stol. in njihove dedne pogodbe ter razmerje Benetk do habsburškega napredovanja ob morju, odnosno beneški trud, da si same pridobijo Goriško.

35.—36. knjiga (1939—1940). — G. B. C o r g n a l i (Intorno al »Thesauri Claritas«, ki je že pred tem (Nuovi documenti medievali relativi alla Carnia v glasilu društva Società Filologica Friulana »Ce fastu« XV, 1939) objavil tri nove dokumente kot dopolnilo Bianchijevega Thesauri Ecclesiae Aquilejensis (1847), obravnava v celoti to delo, ki vsebuje tudi za nas precej gradiva. S pomočjo na novo odkritega rokopisa v Vidmu (Liber feudorum Aquilejensis ecclesie) preiskuje prvotno razporedbo dokumentov in njen smisel, Bianchijev pomanjkljiv način objave in objavlja kot dopolnilo štiri nove dokumente. Kot dodatek je objavil zapisnik seje, na kateri je Bianchi razložil svoje mnenje o Thesauru in 10 strani fotografij (primerki teksta in znaki, po katerih so bili razporejeni dokumenti).

37. knjiga (1941). — C. F e l i g n o (Da Pordenone a Cormóns) razpravlja o prehodu slovenskih krajevnih imen v furlanščino, P. P a s c h i n i (ocena: R. Cessi, L'occupazione longobarda e franca dell'Istria nei sec. VIII e IX) pa o propadu oblasti nad Istro že okr. 770, ne šele 788. B. Grafenauer

Notizie degli Archivi di Stato. Bollettino bimestrale a cura del Ministero dell'Interno. Anno I., N. 1, 2, 3, 1941.

Prvotna uredba o arhivih z dne 2. oktobra 1911 je bila v Italiji izmenjana z danes veljavnim zakonom od 22. decembra 1939, razglašenim v Gazz. Uffic. dne 17. januarja 1940. Glede na okolnost, da so arhivi tesno povezani z upravno službo, so podrejeni notranjemu ministrstvu, ki skrbi za ohranitev aktov in spisov države same ter od nje odvisnih ali nadzorovanih ustanov, vrhu tega pa nadzira arhive vzporednih in za državo pomožnih zavodov in ustanov, sindikalnih društev, ustanov javnega poverenja kakor tudi arhive zasebnikov. To nadzorstvo oskrbujejo posebni arhivski konservatorski uradi, Soprintendenze archivistiche. Pri Ministrstvu notranjih zadev obstoji višji arhivski svet (Consiglio superiore per gli Archivi del Regno), pri tem slednjem pa še poseben upravni sosvet (Giunta per gli Archivi del Regno), ki dajeta po svoji kompetenci strokovna mnenja glede zakonodaje, konserviranja arhivalij, kakor tudi glede vseh upravnih zadev (n. pr. urejevanja, katalogizacije, registiranja, škartiranja, publikacije, načina in obsega uporabe). V splošnem je gradivo arhivov na razpolago uporabljavcem, razen spisov zunanje in notranje politične uprave, v kolikor so rezervatnega značaja. Notranje ministrstvo določa, pri katerih državnih arhivih se ustanovijo šole za paleografijo, diplomatiko in arhivistiko. Dveletne arhivske šole so doslej osnovane pri devetih državnih arhivih.

Arhivalno gradivo se shranjuje v Arhivu kraljevine v Rimu, v državnih arhivih in v sekcijah državnih arhivov. V posebnih, utemeljenih primerih se morejo na prošnjo in stroške interesirane komune osnovati tudi podsekcije državnega arhiva (čl. 11); predvsem je to predvideno za dokumente od davnine ukoreninjene tradicije javnih notariatov. Za vse za kulturno in politično zgodovino važne ali drugače pomembne nedržavne in zasebne arhivalije si pridruži država pravico prednakupa in ekspropriacije. V zakonu samem so v prilogi označeni sedeži državnih arhivov in njihovih sekcij. Vseh državnih arhivov je 20 (m. dr. v Trstu, Benetkah in Bolcanu, katerih gradivo pride v poštev tudi za slovenske pokrajine), sekcij pa 74, a je teh dejansko sedaj šele 28. Sekcije državnega arhiva so m. dr. tudi na Reki in v Vidmu (Udine); posluje od 16. marca 1941 dalje pod vodstvom ravnatelja mestne knjižnice dr. J. B. C o r g n a l i j a, arhivski sekciji v Gorici ter v Pulju še nista organizirani. Arhivska soprintendenca v Benetkah obsega poleg drugih tudi province Videm, Bolcan, Trst, Gorico, Pulj, Reko in Zader.

Notizie degli Archivi di Stato, ki so začele izhajati v predlanskem poletju pod odgovornim uredništvom oddelnega ravnatelja osrednjega arh. urada pri notranjem ministrstvu com. dr. Rud. Biancorossa, so si nadele nalogo, da podajo razen pregleda o obstoječi strokovni zakonodaji periodična obvestila o delavnosti arhivov, o predlogih, načrtih in uspehih, ki so se dosegli, o vsebini in hraniščih zasebnih arhivov, o novih pridobitvah, o darovih in depozitih ter o personalnem stanju. Že prvi trije snopiči (letnik I.), ki obsegajo skupaj 117 strani, nas o vsem tem točno informirajo. Poleg inventarjev, regestov in repertorijev nekaterih arhivskih kompleksov ali celih arhivov (na str. 39 kratek vsebinski pregled sekcije drž. arhiva v Vidmu) prinaša septembrski zvezek na str. 64 in 65 razčlenitev državnega in mestnega arhiva v Ljubljani, ki v glavnih potezih zadostno pouči strokovnjaka o vsebinskem bogastvu v teh dveh ustanovah zbranega zgodovinskega gradiva. J. Mal

Dr. Josip Turk, Vatikanski arhiv. Ponatis iz Bogoslovnega Vestnika, letnik XXIII. Ljubljana 1943 (Bogoslovna akademija v Ljubljani. Razprave XI). — 8°. 25 strani.

Letos je izšla v Rimu publikacija: K. A. F i n k, Das Vatikanische Archiv, Einführung in die Bestände und ihre Erforschung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Geschichte (Bibliothek des Deutschen historischen Instituts in Rom, Band XX). Prof. dr. Turk je opravil koristno delo, da je z vsebino te publikacije seznanil tudi našo zainteresirano javnost. Ni pa tega storil v obliki zgolj poročila o vsebini omenjenega dela; v mnogoterih ozirih je iz svojega dopolnil Finkovo publikacijo in podal lastne opazke ter poglede glede vsebine, ure-

ditve in znanstvene uporabe Vatikanskega arhiva. V tem oziru je Turkova razprava dragoceno dopolnilo Finkovega dela. Mogoče bi bilo še dragocenejše, če bi avtor podal celoten seznam vsega, kar je bilo za našo zgodovino doslej iz Vatikanskega arhiva priobčenega, in na kratko navedel, kakšen naj bi bil program eventualnih bodočih objav. Kajti tudi Slovenci ne smemo zaostajati s črpanjem zakladov Vatikanskega arhiva, ki so bogati tudi za našo zgodovino. Uporaba in objave iz Vatikanskega arhiva so v širokem obsegu omogočene učenemu svetu, odkar je papež Leon XIII. s širokogrudno gesto l. 1881 odprl Vatikanski arhiv učenjakom brez razlike kraja in vere, seveda pod pogoji, ki jih mora in more glede uporabe staviti vsak arhiv. Kako naj se uporablja in kaj je glavna vsebina Vatikanskega arhiva, o tem nam Fink oziroma Turk nudi zelo dobrodošle podatke in navodila. Tako se seznanimo na kratko z zgodovino Vatikanskega arhiva, z njegovimi glavnimi sestavinami, predvsem s starimi fondi in serijami registrov ter z načini, kako so ti deljeni in urejeni. Zelo prav se mi zdi, da se Fink pri razdelitvi fondov drži načela provenience, to je, da upošteva organičen nastanek arhivalij v okviru posameznih oblastev in uradov. Dragoceno je tudi Turkovo navajanje novejših literature o Vatikanskem arhivu in publikacij, črpanih iz njegovih bogatih zakladov. M. Kos

Knjižnica ljubljanskega Higijenskega zavoda

Med ljubljanskimi medicinskimi strokovnimi knjižnicami¹ zavzema po obsegu prvo mesto knjižnica Higijenskega zavoda. Ustanovil jo je l. 1923 ravnatelj H. z. dr. Ivo Pirc. Pri ustanovitvi je prevzela del knjižnice Kranjskega sanitarnega sveta. Vzdržuje se z letno dotacijo H. z., ki se porabi za nabavo oprave, za nakup in vezavo knjig, od letos tudi za osebje. Prejela je tudi knjižne darove od ministrstev in drugih ustanov ter od posameznikov. Nahaja se v večji sobi poslopja H. z., Zaloška c. 2; prvotno je bila v 2. nadstropju, potem v pritličju, letos se je preselila v 1. nadstropje. Upravljali so jo: dr. Ivo Pirc, Leopold Puhar, dr. Franta Mís, dr. Fedor Miklič, dr. Karel Petrič, Miha Kavka, dr. Ivan Bonač; sedaj je knjižničar Jože Benkovič.

Inventar knjižnice navaja 2928 števk.² Točnega števila del in zvezkov pa še ni mogoče navesti, ker inventar ni bil izveden po enotnem sistemu. Število revij — zaključenih in tekočih — je 153; do $\frac{1}{3}$ knjig in revij je vezanih, $\frac{1}{8}$ knjig hranijo kot ročne knjižnice oddelki H. z.: bakteriološki, kemični, higijenski in sanitarno-tehnični oddelki, računovodstvo, ekonomat in šolska poliklinika, v 5 omarah in 3 štelajah. Osrednja knjižnica je postavljena v 14 lesenih zasteklenih omarah s premakljivimi policami, 3 nadaljnje omare so v izdelavi. Revije in zbirke so postavljene v prvih 12 omarah, v ostalih knjige po stroki (n. pr. splošna higiena, higiena otroka in žene, šolska higiena, socialna higiena in medicina, obrtna in delavska higiena, higiena sporta in telovadbe, higiena mesta in vasi, higiena vode, živilska higiena, tehnika in sanitarna tehnika; prehrana, evgenika, zdravstvo, bolnice, prva pomoč; bakteriologija, serologija, epidemiologija, parasitologija, infektivne bolezni, dezinfekcija, kemija; alkoholizem, tuberkuloza, malarija, rak, trahom, spolne bolezni; statistika, zgodovina medicine itd.). Signatura je lokalna. V izdelavi sta listovni alfabetični avtorski in listovni sistematični katalog.³

Najstarejši fond knjižnice, knjige Kranjskega sanitarnega sveta, obsega dragoceno statistična dela o zdravstvenih razmerah naše zemlje v preteklosti. Knjižnica vsebuje obsežne, deloma kompletne serije nemških strokovnih revij; poleg nemške je tudi italijanska, francoska ter angleška strokovna literatura bogato zastopana.

Za zdaj izposojuje knjižnica le osebju H. z. na oddelke, v načrtu pa je, napraviti jo dostopno za javno uporabo. Knjižnica je v preteklosti trpela zaradi dejstva, da kljub svojem obsegu ni imela poklicnega knjižničarja — kakor ga ima n. pr. že dolgo knjižnica Higijenskega zavoda v Zagrebu —, in so jo morali posamezni nastavljenici H. z. upravljati kot stransko delo poleg svojega glavnega dela. Zato je važen korak za njen bodoči razvoj, da je dobila letos knjižničarsko mesto. Dr. M. Pivec-Stelè

Bibliografije

Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, I. knj. 1938—1942 (ured. Fran Ramovš. Ljubljana, 1943, 8°, 346) je priobčil biobibliografije vseh rednih, dopisnih in umrlih članov Akademije.

Bibliografije del rednih in dopisnih članov, po obsegu zelo različne, niso popolne, zato beležimo tu samo imena: Anton Breznik, Franc S. Finžgar, Ivan Grafenauer, Jovan Hadži, Ljudmil Hauptman, Rihard Jakopič, Matija Jama, Milko Kos, Anton Lajovic, Franc Ks. Lukman, Anton Melik, Matija Murko, Rajko Nahtigal, Leonid Pitamic, Jože Plečnik, Josip Plemelj, Janko Polec, Fran Ramovš, Ivan Regen, France Stelè, Milan Škerlj, Aleš Ušeničnik, Franc Veber, Milan Vidmar, Rihard Župančič, Oton Župančič.

Med bibliografijami del umrlih članov prinaša seznam del Metoda Dolenca (185—196) le glavne spise, ker je bila izčrpana bibliografija že objavljena v ZZR 18.

¹ Gl. GMS 13 (1933), 80—81.

² Stanje konec aprila 1943, po dovršeni preureditvi in preselitvi.

³ Na podlagi gradiva zavodove knjižnice in Univerzitetne knjižnice je dal ravnatelj H. z. sestavljati splošno slovensko zdravniško bibliografijo, ki je v rokopisu gotova.

Tudi bibliografija del Rada Kušēja (187—190) ne presega po številu navedenih del ono iz ZZR 18. Važne pa so izčrpne bibliografije del Gregorja Kreka, Alfonza Paulina in Ferdinanda Seidla.

Janko Polec in Lucijan Marija Škerjanc sta sestavila seznam del Gregorja Kreka (226—238), prvi pravne in glasbene spise, razprave, članke in poročila ter razne spise, drugi, skupaj s Slavkom Koželjem, pa skladbe (76 po številu), prispevek tako za pravno kakor za glasbeno bibliografijo.

Za naravoslovno bibliografijo pa sta prispevala Gabrijel Tomažič s seznamom del botanika Alfonza Paulina (245—248) in Ivan Rakovec z obširnim seznamom del geografa Ferdinanda Seidla (262—274).

Vse bibliografije so sestavljene v kronološkem redu, razdelitev je običajna v knjige, razprave, članke, ocene, poročila, nekrologe in razne spise.

Janko Šlebingер pa podaja s svojim referatom za bibliografsko komisijo (Sedanje stanje in naloge slovenske bibliografije; 344—351) sintetičen pregled dosedanjih delnih bibliografij in vrzeli v časovnem in strokovnem oziru ter misli o najbolj nujnem delu, ki nas čaka.

Dr. M. Pivec-Stelè

Prejeli smo v oceno:

- Razprave** matematično-prirodoslovnega razreda Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Knjiga II. Ljubljana 1942. Str. 501.
- Letopis** Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Prva knjiga. 1938—1942. Uredil Fran Ramovš. Ljubljana 1943. Str. 364.
- Razprave** Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, filozofsko-filološko-historični razred. Prva knjiga. Ljubljana 1943. Str. 408.
- Ivan Grafenauer**, Lepa Vida. Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o lepi Vidi. Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, filoz.-filol.-hist. razred, Dela 4. Ljubljana 1943. Str. 399.
- Razprave** Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, pravni razred. Zvezek drugi. Ljubljana 1943. Str. 291.
- Zbornik** znanstvenih razprav, XIX. letnik 1942-43. Izdaja profesorski zbor juridične fakultete kr. univerze v Ljubljani. Ljubljana 1943. Str. 304.
- Dr. Vladimir Murko**, Denar. Ljubljana, 1. septembra 1943. »Svet« I/1. Str. 173.
- Kotnik Franc**, Slovenske starosvetnosti. Nekaj zapiskov, orisov in razprav. Ljubljana, 1. decembra 1943. »Svet« I/4. Str. 152.
- Anton Martin Slomšek**, Blaže in Nežica. Priredil dr. Vinko Brumen. Cetje iz domačih in tujih logov 18, urejuje dr. Jakob Šolar. Založila Družba sv. Mohorja v Ljubljani, 1943. Str. 140.

